

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2020 CİLT / VOLUME: 6 SAYI / NUMBER: 11

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. Mehmet OKUR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☞ Trabzon Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadî ve İdarî Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. David McDONALD**
☞ University of Wisconsin / USA
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet OKUR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
☞ Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. R. SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali ASKER
☞ Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Coşkun ERZÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU
☞ Ovidius University of Constanța / ROMANIA
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Barış ÖZDAL
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE

- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Selçuk URAL
☞ Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahin DOĞAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU
☞ Bülent Ecevit Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Enis ŞAHİN**
☞ Sakarya Üniversitesi
- Prof. Dr. Halit ÇAL**
☞ Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi
- Prof. Dr. Süleyman ERKAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Zehra ASLAN**
☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI**
☞ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Doç. Dr. Erhan ALPASLAN**
☞ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Doç. Dr. Murat KEÇİŞ**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

- Doç. Dr. Mustafa SARI**
☞ Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. Necdet AYSAL**
☞ Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer METİN**
☞ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ**
☞ Atatürk Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU**
☞ Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ**
☞ Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TEKİR**
Sinop Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Turgay YAZAR**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Yasemin NEMLİOĞLU KOCA**
☞ Kocaeli Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

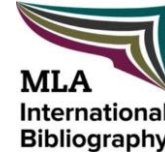
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon /Turkey*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2020, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Ayşe Beyza ERCAN The Byzantine Empire in the Kingdom of Georgia's Foreign Policy in the 11th Century <i>11. Yüzyıl'da Gürcistan Dış Politikasında Bizans İmparatorluğu</i>	331-344
Sevinç EREN Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on the 19th Century Ottoman Gravestones Located in the Küçük İmaret Cemetery Trabzon</i>	345-363
Engin Çağdaş BULUT Ertuğrul Faciasının Trabzonlu Şehitleri <i>Trabzon Martyrs of the Ertuğrul Disaster</i>	365-383
Cihan GÜNEŞ Karadeniz'de Uluslararası Ticaretinin Ölçülmesi ve Analizi (1830-1913) <i>The Measurement and Analysis of International Trade in the Black Sea (1830-1913)</i>	385-401
Marziye MEMMEDLİ - Muharrem Yunus ÇELİK Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış <i>A New Look at the Caucasia Operation of the Caucasus Islamic Army According to Turkish and Russian Sources</i>	403-428
Oktay KARAMAN Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Basın Hayatı: Işık Gazetesi <i>The Press Life in Giresun in the first Years of the National Struggle: The Republic Işık Newspaper</i>	429-446
Serdar GÖKTAŞ Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gümüşhane Vilayeti'nde Bayındırlık Faaliyetleri <i>Public Works in Gümüşhane Vilayet in the first Years of the Republic</i>	447-460
Nursal KUMAŞ CHP Gümüşhane İli Merkez ve Taşra Teşkilatında Görevli Başkan, Yönetici ve Azaların Genel Profili (1923-1950) <i>General Profile of the Chairman, Executives and Members Who are on Duty at CHP Gümüşhane Central and Provincial Organization (1923-1950)</i>	461-483
KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN	

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Ercan, Ayşe Beyza, “The Byzantine Empire in the Kingdom of Georgia’s Foreign Policy in the 11th Century”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.331-344.
DOI: 10.31765/karen.806251

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

THE BYZANTINE EMPIRE IN THE KINGDOM OF GEORGIA’S FOREIGN POLICY IN THE 11th CENTURY*

Ayşe Beyza ERCAN**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Öğr. Görevlisi Dr,
Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani
Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE
✉ aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0464-2716

Anahtar Kelimeler: Kuymak, Karadeniz,
Karadeniz Mutfağı, Kültür Endüstrisi

Keywords: Bagrat IV, Liparit, the Byzantine
Empire, the Kingdom of Georgia

Abstract: The end of the 10th century and the early 11th century marked an important beginning for the political affairs of the Kingdom of Georgia. At the beginning of the 11th century, the unification of the Kingdom of Georgia and the Kingdom of Abkhazia by the Bagrationi Dynasty made Georgia an important player in its region after a long time. The completion of this political formation was initiated by Bagrad III and took place towards the end of the 10th century. In this period, the Caucasus occupied an important place in Byzantine foreign policy. The influence of the Byzantine Empire on Georgia, as a knock-on effect, influenced the South Caucasus in general. In the first half of the 11th century, the Byzantine Empire was an important vector in Georgian foreign policy but it was the Turks, who influenced Georgian foreign policy fundamentally in the second half of the same century. In domestic politics, Georgia was busy in recovering its order and resolving disputes created by its feudal lords. Liparit, a member of the Georgian aristocrat Bagvashi family, received support from the Byzantine Empire in order to gain power in the Kingdom of Georgia. The Byzantine Empire’s policy of dominating Transcaucasia was facilitated by Liparit’s ambitions and his cooperation with the Empire. In the light of a wide range of sources, this article is an attempt to examine relations between the Kingdom of Georgia and the Byzantine Empire in the context of the policies of Bagrat IV and Liparit. This period in history is significant because Alp-Arslan’s military campaigns towards Georgia came after this political epoch of Transcaucasia.

11. YÜZYIL’DA GÜRCİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA BİZANS İMPARATORLUĞU

Öz: X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başlangıcı Gürcistan Krallığı’nın siyasi hayatı için önemli bir başlangıçtır. Bu yüzyılın başlarında Gürcistan Krallığı ve Abhaz Krallığı’nın Bagrationi Hanedanlığı tarafından birleştirilmesi Gürcistan’ı uzun bir süreden sonra kendi bölgesinde iç ve dış politikada aktif hale getirmiştir. III. Bagrat’ın başlatmış olduğu bu siyasi oluşumun tamamlanması XI. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bu dönemde Bizans dış politikasında Kafkasya önemli bir rol üstlenmektedir. Bizans’ın Gürcistan üzerindeki etkisi ise siyasi ve sosyal anlamda

Geliş Tarihi / Received Date: 06.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.12.2020

Gürcistan başta olmak üzere Ermenistan ve Güney Kafkasya bölgesini birçok yönden etkilemiştir. Bahsi geçen yüzyılın ilk yarısında Gürcü Krallığının dış politikasında Bizans, ikinci yarısında ise Türkler aktif rol almışlardır. İç politika da ise Gürcistan, yıkılan düzeni toparlamak ve feodal beylerin ortaya çıkarttığı karışıklıkları çözmekle uğraşmıştır. Gürcü Aristokrat ailelerinden biri olan Bagvashi ailesinin mensupların-

dan Liparit Gürcistan Krallığı üzerinde hakimiyet kurabilmek için Bizans'tan yardım almıştır. Bizans'ın Transkafkasya siyasetinde aktif rol almak istemesi Liparit ve faaliyetleri sayesinde kolaylaşmıştır. Bu makalede, kaynaklar ışığında Alp Arslan'ın Gürcistan üzerine yapacağı akınlardan önceki Gürcistan Krallığı ve Bizans İmparatorluğu'nun ilişkileri ağırlıklı olarak IV. Bagrat ve Liparit bağlamında incelenecektir.

The rulers of the Kingdom of Georgia historically aimed at unifying separate Georgian lands. There was a united Georgian state called Kartli (Iberia) at the end of the 4th century B.C. This was because the aggressor powers of the region, which were the Sasanian Iranians, the Byzantine Empire, the Arab Caliphate; and the domestic separatist groups did not exist at the time. The political landscape of the time was in favour of the Georgian Kingdom in the region. The Georgians resisted against the Arab and Byzantine forces and in the meantime, the dispersed Georgian lands were in the process of unification. Following the unification of small parts of the land, the “united Western Georgian state – Kingdom of “Abkhazs”, also Southern Georgian (T’ao-Klarjeti), Kartvelian (Georgian) and Eastern Georgian – Kakheti and Hereti Kingdoms and Principalities” came into existence in the region. The 970s comprised a crucial period in the stabilisation of the Georgian lands in a single political entity as a kingdom. In this period, the circumstances were matured for Georgia to be ruled under the rule of a single king. The political elite of Georgia in this period was contemplating on the idea of uniting the dispersed Georgian lands.¹

The strengthening of Byzantine-Georgian relations began in the period of David Kuropolat, who was honoured with the title “great” by the Byzantine Empire. When Bardas Skleros rebellion erupted in Anatolia against Basil II, Basil II sent a letter to Georgian commander Tornikes, who was reclusive in Mountain Athos, asking help from David Kuropolat in suppressing the rebellion. The rebellion was suppressed by 12000 Georgian soldiers under the command of Tornikes. This event strengthened the friendship in Georgian-Byzantine relations.² In the early 11th century, Bagrat III, leader of Shida Kartli and Western Georgia, ruled Georgia between the years 975 and 1014. With the death of his father Gurgen in 1008³, who was the king of Iberia, and the death of T’ao-Klaerjeti region’s ruler David, Bagrat III became the first king in succeeding to unite Abkhazia and Kartli-Iberia under his rule.⁴

Kutaisi was the capital city of the United Kingdom of Georgia.⁵ Between 1008 and 1010, following a series of battles, Bagrat III captured Kakheti and Hereti. In 1010, Bagrat III imprisoned Sumbath and Gurgen, who were his cousins and the kings of Klarjeti, and seized their realm as well. Thus, Bagrat III united the most of Georgia except Tbilisi and Lower Kartli, which were still under the rule of Muslim emirs. The Byzantine Empire was another important actor of Georgian foreign policy of this period. The feudal lords were blatant in acting against the unification of Georgia because it would mean a limitation of their rights and restrictions on their autonomy. Bagrat III was fierce against the feudal lords and disapproved their confrontation against the unification. The Byzantine Empire was not a supporter of a united Georgia and this could mean a series of battles in the future.⁶ Although Bagrat III attempted to achieve political unity in his country, he died in 1014 without achieving his ambition. The

¹ Lordkipanidze, 2002: 64-65.

² Brosset: 2003: 254-255. Bayram, 2015: 448-449, Silogava ve Shengelia, 2007: 72-73.

³ Lordkipanidze, 1987: 47-48.

⁴ Suny, 1994: 33.

⁵ Lordkipanidze, 2002: 67.

⁶ Silogava ve Shengelia, 2007: 74.

Anonymous Georgian Chronicle informs that, after 36 years of his reign, he passed away in T'ao on a Friday.⁷

After Bagrat III passed away, his son Giorgi I (1014-1027) was sworn in and took over the power. Although Bagrat III laid the foundations of the United Kingdom of Abkhaz-Kartvel,⁸ further steps had to be taken for its completion. This process would last until the end of the 11th century. In the 11th century, the Georgian relations with the Byzantine Empire carried the utmost importance. In order to counter-balance the Arab Caliphate, the Byzantine Empire supported the Christian states in Transcaucasia. The balance of power changed in favour of the Arab Caliphate because the Byzantine Empire was weakened. Though, the Byzantine Empire managed to maintain its power domestically and externally to some extent and pursued an active foreign policy towards Georgia and Armenia.⁹

After the Byzantine Emperor Basil II solved the problems within and outside of his country, he turned his direction to the East, to Iberia, to take advantage of the death of King David of Iberia in the early years of the 11th century.¹⁰ The plan of Basil II in the conquering of Georgia coincides with the period of Giorgi I. Giorgi I was aware of the Byzantine Empire's imperial plans and negotiated with the Egyptian sultan Al-Khakim to ally against the Byzantine Empire. The Egyptian Fatimids were the Byzantine Empire's sworn enemies in the East at the time. This put Basil II in a difficult situation, and he refrained from invading Georgia. But as soon as Al-Khakim, the ally of the Georgian king, died, Basil II moved his troops into Georgia in 1021.¹¹

The Turkish invasions, which began to be seen in the same period, occurred as a result of the change in the Byzantine Empire's policy in the region. The Byzantine Empire used to use the Christian states in the Caucasus as counter-balance objects against the Arabs and Iranians until this period, but from this period on it tried to eliminate its former allies after the decline of the political powers in the Middle East. Basil II entered Georgia in 1021 and caused substantial destruction in the country for two years, as well as capturing the T'ao (Oltu-Tortum) region.¹² Likewise, during these battles, a large part of the Pasinler region, especially the Okomi region (today's Üğümü, northeast of Pasinler), was destroyed during the campaigns of Basil II against Giorgi I.¹³ When the Basil II returned to his hometown after the conquest of Ani in his eastern expedition, he wrote a letter to Giorgi I and asked him to come under his rule. Giorgi I rejected this offer and Basil II gathered his army and marched on Georgia. In this first encounter, Liparit's brothers Rat and Zolat bravely fought against the Byzantine army. However, Rat was killed after his horse was stuck in a swamp and upon this incident, the Georgian army was defeated. Basil II stayed in this region for three months to convince the Georgians for his proposals. Afterwards, he went to Trebizond and spent the winter there. He tried to persuade the Georgians for a while, and then he marched on Giorgi I again and the two armies clashed in front of the Tsionis Castle. Giorgi I fled and took refuge in the castle, and then accepted the subjecthood of Basil II and gave his son Bagrat as a hostage.¹⁴ Aside from the result that Giorgi I lost of his three-year-old son Bagrat, we can list the other losses of the Georgians as follows:¹⁵

1. The castles of the aznavours
2. Fourteen different castles previously given by Basil II

⁷ *Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli)*, 2014: 151.

⁸ Gamakharja ve Akhaladze, 2016: 12.

⁹ Lordkipanidze, 1987: 56, Silogava ve Shengelia, 2007: 75.

¹⁰ Subaşı, 2013: 705.

¹¹ Lordkipanidze, 1987: 60.

¹² Ibid. Tellioğlu, 2019: 89.

¹³ Peacock, 2017: 158.

¹⁴ Başkumandan Simbat Vekayinamesi, 1946:19-20.

¹⁵ *Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli)*, 2014: 153. For information see: Honigmann, 1970: 164-165.

3. The lands owned by David Kuropalati in T'ao, Basiani, K'ola-Art'aani and Javakheti.¹⁶ However, Giorgi II gave some churches, villages and surrounding lands to Giorgi I.

According to Mat'iane Kartlisa, the Georgian chronicle of this period, Basil II promised Giorgi I that he would take care of his son for three years and then bring him back to him. As promised, after three years, Basil II sent Bagrat IV back to his father.¹⁷ Basil II ensured the migration of a considerable number of Armenians to Anatolia and achieved its dominance in Azerbaijan and the Caucasus.¹⁸

When Giorgi I died in 1027, he left two sons, Demetre and Bagrat, as well as two daughters. However, as Bagrat IV was an older child, he inherited the throne.¹⁹ Bagrat IV, the 9-year-old son of Giorgi's first wife, Mariam Artsruni (Mariam of Vaspurakan), became the new heir to the throne. When Bagrat IV ascended the throne, he was declared the king of the upper and lower countries²⁰, namely Kartli and the Kingdom of Georgia. However, when he was sworn in, he encountered resistance against him, as happened to many Georgian kings before him.²¹ Vaçe Gariçis-Dze, one of the aznavours of T'ao, went to Byzantine Empire together with Ioane, bishop of Bana²², located in the north-east of Oltu, and a large group of other aznavours of the country. These men, some of them owning fortresses and castles, were in a rebellion against Bagrat IV. These people joined Constantinos, who was the brother and successor of Basil II.²³ The struggle for the Georgian lands and the ambitions of the Byzantine Empire remained intact in this period. Emperor Constantine sent a large army to Georgia. This army devastated the same Georgian lands which were also invaded by Basil II and besieged the fortress of Kldekari. Liparit Bagvashi, the "eristavi" of Kldekari, confronted the offensive, but the feudal lords, Chanchahki Paleli and Arjevan Ololisidze, surrendered the fortresses of Garkloba and Tserpti in Shavsheti and Klarjeti to the Byzantine Empire. In this ordeal, Sabba who was the bishop of Tbeti, built a fortress and mobilised the patriot people to fight the Byzantines. In this fortress, he was joined by Ezra, Bishop of Anchi, and by the Shavsheti aznavours.²⁴ Later, the bishop Saba Mtbevari (the bishop of the Tibetan Church) captured the entire region of Şavşat and voluntarily accepted the rule of Bagrat IV. In 1028, he successfully defended his castle against the attacks of the Byzantine armies. Şavşat, which had been occupied by the Byzantine Empire some time ago, again came under the rule of Bagrat IV. This loyalty of the bishop Saba to Bagrat IV earned him the title of "eristavi".²⁵

Meanwhile, Aristakes informs that the Byzantine emperor sent a governor called Nikit to Georgia. It is noted by Aristakes that in the next year, a Byzantine commander named Simon came to the East with a large number of soldiers, but when they arrived in Georgia, they received the news of the emperor's death and therefore did not attempt to be involved in any military activity in the region. When the soldiers under the command of Simon received the news of the death of their emperor, they returned to Constantinople.²⁶ In fact, after the death of Basil II in 1025, who was involved in all political affairs in Iberia since the beginning of the 11th century and followed an expansionist policy, the power of Byzantine Empire in the region

¹⁶ David Kurapalati was the king of T'ao and from the Georgian Bagrationi Dynasty. For more information, see: Lordkipanidze, 1987: 56-57.

¹⁷ Mat'iane Kartlisa (*The Chronicle of Kartli*), 2014: 153.

¹⁸ Ocak, 2002: 255.

¹⁹ Bakradze, 1880: 7.

²⁰ For the geographical regions called the upper and lower countries, see: Honigmann, 1970: 160.

The example of these kings of Georgia is "King Tamara". The Georgian historiography calls Tamara a king, not queen. For more information, see: Büyükcınar, 2017.

²² Honigmann, 1970: 160.

²³ Brosset, 2003: 273.

²⁴ Lordkipanidze, 1987: 61.

²⁵ Subaşı, 2013: 710-711.

²⁶ *Aristakes Lastivertc'i's History*, trans. Robert Bedrosian, open sources (<https://archive.org/details/AristakesLastivertsisHistory/page/n3/mode/2up>), p.30. Accessed: 30.08.2020.

gradually began to lose its influence. After the death of Basil II, the political conflicts existing in Iberia and Kartli came to light;²⁷ Georgia would experience struggles for the throne first and then exposed to Turkish invasions.

After the death of Basil II, Romanos ascended the throne and remained in power between 1028 and 1034. The most important political figure in Georgian-Byzantine relations of this period was Queen Mariam Artsruni. Queen Mariam managed to be an influential political figure in the relations with the Byzantine Empire by ruling the Kingdom on behalf of Bagrat IV between 1027 and 1037. Mariam had impressive diplomatic skills and was fluent in Greek, Georgian and Armenian. Mariam formed alliances with the feudal lords like Liparit IV Baghvash of Kldekari and Trialeti.²⁸ According to the Byzantine sources²⁹, there is no verification on that Mariam came to Constantinople, but the Georgian chronicle informs that Mariam came to Constantinople and appeared before the Byzantine emperor. After the emperor accepted and welcomed his good wishes, a treaty of alliance and friendship was agreed with the queen. The Byzantine emperor gave the title of "Kuropolat"³⁰ to her son Bagrat IV and Queen Helen as his wife. Following this, Mariam returned to T'ao with his son Bagrat IV after his new title and held a wedding for him there.³¹

This visit of the queen of Iberia in 1032 established a kinship bond between the Byzantine Empire and the Kingdom of Georgia. Furthermore, this alliance over marriage would be an important factor in the establishment of the Trebizond Empire a century later.³² After Queen Helen died in Kutaisi, Bagrat IV married Queen Borena, the daughter of the king of Ossetia.³³ This marriage enabled Bagrat IV to use the Ossetian army actively on his side. It was common for North Caucasus societies to use their indigenous military forces during this period, especially Ossetian soldiers.³⁴ In 1033, a struggle for the throne erupted in the Kingdom of Georgia, though the information available on this conflict is very limited. However, it can be noted that Prince Demetre in Anakofia, who was the son of the second wife Giorgi I, was wanted to be enthroned by the aznavours against Bagrat IV. However, since Mariam and the "tavadi"³⁵ of Bagrat IV did not support Demetre's ascension to the throne, the aznavours could not take any further action to support Demetre. Thereupon, Demetre took refuge in the Byzantine Empire. When Demetre took refuge in the Byzantine Empire, he also gave Anakofia to the Byzantine Empire.³⁶

The relationship of the Bagvashi family, one of the Georgian aristocratic families, with the Byzantine Empire is one of the issues to be noted here. Because the Byzantine Empire could not interfere in Georgia's internal affairs without the support of the Bagvashi family.³⁷ Apart

²⁷ Subaşı, 2013: 725.

²⁸ Rayfield, 2012: 76-77.

²⁹ see: Giorgi I fell ill and died. His widow (Mariam Arstruni) sent a wife to Bagrat (Pankratios) and a delegation with gifts to the emperor and requested a peace treaty. The emperor accepted the delegation, sent Helen, his brother Basil's daughter, to Abkhazia as a bride. "He raised Pankratios the bridegroom to the dignity of kouropalates." John Skylitzes, 2011: 356-357.

³⁰ The title of "kuropolat" evidently carried international prestige, because Byzantine emperors granted it also to European rulers, while, in the twelfth century, to their brothers as well. Although this title entailed no privileges, it signified Byzantine recognition of the hereditary rights of the Georgian kings to T'ao and Klarjeti. see: Lordkipanidze, 1987: 57.

³¹ Brosset, 2003: 275-276.

³² Keçiş, 2013: 20.

³³ Brosset, 2003: 276.

³⁴ Saqartvelos Istoriis Narkvevbi Tomi III Chamokalibebuli Feodalizm Xana Saqartvelo XI-XV Saukuneebshi, 1979: 181.

³⁵ "Etymologically tavadi is derived from tavi, meaning "the head". Tavi at the same time is the formative of "self". It is thus the Reflexive Pronoun; with this meaning tavadi represents the instrumental case and denotes "by himself"; tavadi then means "one who stands by himself"; who stands out; who is conspicuous. For more information, see: Allen, 1971: 246-247.

³⁶ Brosset, 2003: 276.

³⁷ Lordkipanidze, 1987: 57.

from that, Liparit IV, also known as *Kldekari ve Trialeti eristavisi Liparit*, who was once the most important supporter of the Bagrat IV and also his greatest enemy later, was a member of the Bagvashi family. It should be noted that the Bagvashi family was also referred to as Liparites in the sources. Liparit, who had an important place in the Georgian monarchy after 1033, advised Bagrat IV to conquer Tbilisi, something which resulted in the besiege of the city later. However, due to several events during the siege and capture of the city, Bagrat IV became suspicious of Liparit and the people of Kahet.³⁸ Following his suspicion, Bagrat IV entered the land of Kakheti with his army and captured the important feudal lords in the region. While these events were taking place, Liparit would forecast what was coming to him and as a counter-move, he brought Demetre from the Byzantine Empire to make him the king. The army that came with Demetre from the Byzantine Empire against Bagrat IV, Liparit and some aznavours of the region entered Kartli and captured a castle in Ateni. Since the eristavis in Ateni were loyal to Bagrat IV, the allied forces dispersed and when the winter came, the Byzantine soldiers wanted to return. Thereupon, Liparit had to make peace with Bagrat IV. In exchange for this peace, Bagrat IV made Liparit the eristavi of Kartli. The Byzantine army returned by taking Demetre with them.³⁹ After the summer months passed, Liparit took action again and captured Ani and the eristavi of Ardanuji and the eristavi of Atskuer, Abuser. Thereon, when Bagrat IV came to Javakheti from Tbilisi, he was joined by the Georgian subsidiary forces. Bagrat IV heard that some of his forces took the side of Liparit while he was besieging Fokani, and then he went to Kartli over Şavşat during the winter. Learning that Bagrat IV was leaving the region, Liparit brought Bagrat's brother Demetre from the Byzantine Empire back again to use him against Bagrat IV. Following this turn of events, the Kingdom was divided into two again. Some of the elite in the Kingdom aligned with Demetre. Since Bagrat IV held Liparit's son Ivane as a hostage, Liparit returned Abuser and the castle of Bagrat IV in order to save his son. Meanwhile, in addition to the people of Kahet, the Armenian King David and Liparit formed a strong alliance. Bagrat IV, on the other hand, lost a battle against Liparit in the Sasiret forest, though his army numbered up to 7000 men, and strengthened by the support of 3000 Varengs.⁴⁰

In the meantime, his brother Demetre, who was used as leverage against Bagrat IV, died. Bagrat IV feared that he could lose his kingdom following his retreat, he sought to conclude an agreement with Liparit. Having several cavalries with him, he went to meet Liparit but was rejected. Following this rejection, Bagrat IV headed to Abkhazia. Soon afterwards, Sula, the eristavi of Kalmaksi, and Grigol, the eristavi of Artanuji, along with the other Mesxian nobles united in support of Bagrat IV. Liparit also gathered his own army, including the Kaxs, Armenians and Greeks. Bagrat was in Arqis-c'ixe and Liparit with his army also went there for a battle. After the battle between the two armies, Liparit came out victorious and Bagrat IV had to retreat.⁴¹

Shortly after these events, the eristavi of Kalmakh⁴² Sula and the eristavi of Artanuji Grigor agreed on an alliance. Other Meskhети eristavis agreed to summon Bagrat IV. Bagrat IV took action with his army and united with the eristavis. Liparit heard about this alliance against him, gathered his soldiers and swiftly came to the region with the subsidiary forces of the Byzantine and Armenians. The two armies clashed, and the army of Liparit endorsed by the Byzantine Empire was victorious again, on top of which they forced Bagrat IV to flee. The eristavi of Kalmakh, Sula, was captured, tortured and tied to the gallows for the surrender of his region, Kalmakh. Despite this, Sula refused to hand over his territory. Likewise, Grigol, the son of Abuser, was threatened with death in his surrender of Ardanuji, and he submitted.

³⁸ For information see: Brosset, 2003: 278-279.

³⁹ Brosset, 2003: 279.

⁴⁰ *Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli)*, 2014: 156-157. See: Thomson, 1996: 293. For more information see: Özkan, 2015: 525-543.

⁴¹ Thomson, 1996: 292-294. *Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli)*, 2014: 156-157, Allen, 1971: 89-90.

⁴² For more information, see: Toumanoff, 1963: 490-491.

Liparit gained a significant influence eventually and captured the upper Kartli region.⁴³ Although it is not included in the Anonymous History of Georgia, as far as we see from Skylitzes and Vardan, while the struggle was going on, the Byzantine emperor Mihail⁴⁴ asked Liparit and Bagrat IV to make peace. At the request of the emperor, these two powerful leaders came together for peace. According to the agreement, the administration of Abkhazia and the whole of Iberia was given to Bagrat IV, and Liparit took over the administration of the Meskheta region, where the Ardanuji and Şavşat eristavi administrations were affiliated.⁴⁵

As can be seen in the first half of the 11th century, the political atmosphere in Transcaucasia was tense due to the imperial policies of the Byzantine Empire. As before, the Byzantine Empire chose Transcaucasia as a target for its expansionist policies.⁴⁶ After all, it was a fact that the Byzantine Empire increased its political influence in the Caucasus. The best example of this could be given as the use of the Byzantine model, not the Abbasid model like the previous Georgian rulers, on the coins minted by Bagrat IV. Again, the biggest problem of the Byzantine Empire during this period was its other Christian neighbours, who tended to support the opposition candidates for the imperial throne.⁴⁷

The events between Liparit, Demetre and Bagrat IV were a matter of concern for the Byzantine Empire. In the second half of the 11th century, Emperor Constantine, who ascended to the Byzantine throne for years between 1042 and 1055, was loyal to the foreign policy of Basil II, one of his predecessor, and aimed to protect the borders and to stop the rapidly coming Turkmen raids to the region. Therefore, in 1045, he sent an army under the command of the Georgian Prince Liparit to the region. In combatting this, Tughril Beg sent an army under the command of Kutalmish against the Byzantine army advancing towards Divin under the command of Liparit. The two armies fought in front of the Ganja city walls and the Byzantine army was severely defeated.⁴⁸ The purpose of this military campaign of the Byzantine Empire was to conquer Ani. The reason for this was to weaken the Muslim Shaddadids, their biggest rivals on Ani.

It can be said that the newly-established Seljukian state initially respected the Byzantine Empire for its ancient history. Furthermore, the main aim of the Seljukians was to conquer the Islamic states, especially Egypt in the meantime. For this reason, having peace with the Byzantine Empire until the 1040s was suitable for the interests of the Seljukians. However, due to the change in the political landscape over time, Hasan was assigned to conquer Azerbaijan together with Tughril Beg's brother Chaghri Beg, and Davud's son Yakutî. His initial raids were towards Vaspurakan, a Byzantine territory. The Vaspurakan judge, Aaron, was sure that he could not confront the raids alone and asked reinforcement from Katakalon Kekomanos, the governor of Byzantine Empire to Georgia. Prince Hasan and many Seljukian soldiers died in the Byzantine-Seljukian encounter in 1048. This was the first attempt of the Seljukians to enter Anatolia and it failed. However, Sultan Tughril assigned his brother İbrahim Inal, whom he appointed as the governor of Azerbaijan, to the expeditions towards the Byzantine territories together with Kutalmish to take revenge of Prince Hasan. Even though the Byzantine army under the command of Liparit confronted Ibrahim Inal, who entered the Byzantine lands in 1047/1048, the Byzantine side again suffered a severe defeat. Although the Byzantine general Katakalon Kekomanos offered peace, it was rejected and the Byzantine army retreated to Pasinler (Basean). Erzurum, Kars and Ani were taken by the Seljukians. Furthermore, it is clear that Vaspurakan and the Georgian governor, who realized that they could not resist the Seljukian forces while the Turkish invasions were continuing rapidly over Anatolia, asked the

⁴³ Brosset, 2003: 283.

⁴⁴ Müverrih Vardan, 1937: 173.

⁴⁵ John Skylitzes, 2011: 421.

⁴⁶ Hüseyinof, 1968: 62.

⁴⁷ Peacock, 2017: p. 155. For these coins see annex.1.

⁴⁸ Ocak, 2002: 255.

Byzantine Empire for help again. The Byzantine emperor declared that all Georgian and Abkhaz forces should help Liparit. The number of Byzantine army increased to 33,000 after the 18,000 of well-trained Georgian forces joined the Byzantine army. The Seljukian army under the command of İbrahim Inal and the Byzantine army, including Georgian forces, clashed in the Battle of Kaputru on 18 September 1049.⁴⁹ Katakalon commanded the right arm of the Byzantine army and Aaron commanded the left arm, and Liparit together with his forces were in the centre. The Seljukian army was commanded by İbrahim Inal and Kutalmish. Although Katakalon made a sudden move and planned to catch the Seljukian army by surprise, Liparit did not want to start the war, as the Saturdays were considered ominous by the Georgians.⁵⁰ The Seljukian army, on the other hand, took advantage of the situation and attacked suddenly at night. Thanks to this sudden raid of the Seljukians, an arrow thrown by the Turkish armies entered the mouth of Liparit's nephew and came out of his neck, and Liparit started attacking back. The united Byzantine army was defeated in this battle. Liparit was captured by the Seljukian soldiers.⁵¹

According to Abu Abdullah Muhammad al-Azîmî, Bagrat IV sent the Byzantine Emperor Constantine's daughter and wife to the Georgians as hostages. In 1049/1050, Tughril Beg sent the captive Liparit back to Emperor Constantine together with his ambassador Sherif Nâsır Bin İsmail. The Byzantine ruler was very pleased with this and sent off the ambassador with many gifts.⁵² It should also be noted that Liparit received admiration while staying with Tughril Beg in Rey for two years. However, after the Byzantine Empire demanded Liparit back by paying a ransom, Tughril Beg refused this offer and released Liparit without having anything in return. The Battle of Kaputru was the first serious encounter between the Seljukians and the Byzantine Empire. For the Seljukians, it was not to make a permanent conquest; it was only for revenge. The real importance of the Battle is that it was the first major victory of the Seljukian armies against the united Byzantine forces. With this victory, it was understood that the Byzantine army, which was thought to be indestructible, could be defeated.⁵³

Liparit came to Ani after being released by the Turks. Bagrat IV, after receiving this news, went to Javakheti over Kartli to march against him. Liparit went back to his former ally, the Byzantine homeland, and met with the emperor. The emperor honoured him by assigning important duties and sent him back to his homeland by presenting gifts.⁵⁴ According to Vardan, Liparit came to Georgia from the Byzantine Empire with an army and after taking Bagrat IV hostage, he sent him to the Byzantine emperor and eventually became the only ruler of the whole of Georgia.⁵⁵ The period including the end of 1050s and the beginning of 1060s, the royal administration of Georgia became successful in both domestic and foreign policy. Knowing the increasing interests of the Seljukians towards Anatolia and the Caucasus, the Byzantine Empire had to strike a deal with Georgia for an alliance. This was because, for the Byzantines, a powerful Christian state in the Caucasus would be instrumental in encountering the raids of the Seljukians. At this point, it is clear that the Byzantine Empire planned to back Bagrat IV instead of Liparit Bagvash. This choice stemmed from the more politically promising posture of Bagrat

⁴⁹ For more information on the Battle of Kaputru, see: Subaşı, 2010: 247-270.

⁵⁰ Urfalı Mateos, *Vakayi- Nâmesi (952-1336) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-162)*, 2000: 89.

⁵¹ Köymen, 2004: 245-247. Minorsky, 1953: 60-62.

⁵² *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 =1038/39-1143/44)*, 2006: 10-11.

⁵³ Köymen, 2004: 247. Urfalı Meteos, p. 89-90.

⁵⁴ Subaşı, 2013: 713.

⁵⁵ Müverrih Vardan, 1937: 175.

IV in comparison with Liparit and the Byzantines freed Bagrat after long years of imprisonment. According to the Georgian historiography, Giorgi Mtatsmindeli⁵⁶ had an important influence in the escape of the Bagrat IV from Byzantine captivity.⁵⁷ Liparit was also a gifted commander as he was the main ally of the Byzantine Empire in the Caucasus. Liparit commanded the Byzantine armies in the Caucasus in 1048 before he was captured by Alp-Arslan and then released. Nevertheless, the political conditions of the time favoured Bagrat IV for the Byzantine Empire. Bagrat IV personally went to see the Byzantine emperor in 1054. After this meeting, the Byzantine emperor granted Bagrat IV nobility but detained him in Constantinople for three years. During his detainment, Liparit declared Bagrat's son Giorgi the new king and made himself the regent of the Kingdom of Georgia. At a later time, the feudal lords of Liparit rebelled against him and hand him over to the king in 1059. Liparit was obliged to live in a monastery and thus the crown remained free of political struggle.⁵⁸ By the year 1059, the rulers of the Meskhети region and the eristavi of Kalmakh Sula, who were not satisfied with the rule of Liparit, detained Liparit with his son in order to end his rule. Sula took Liparit and his son Ivane to Kalmakh. Bagrat IV was also informed about the action. Bagrat IV wanted them to be brought to Ahal-Kalak. Sula presented Liparit and his son along with the regions of Ardauji, Kuel, Uflis-Tzihe and Tbilisi owned by Liparit to Bagrat IV. In this way, the Meskhети region and Ardauji surroundings were again captured by Bagrat IV. Liparit surrendered his son Ivane to the king by wearing a priest's dress, and then his army and all his wealth were allocated by Bagrat IV. Liparit was released since he promised that he would not take any action against Bagrat IV from that time on. After a short while, Ivane fled to the Byzantine Empire and stayed there for a few years. However, he later made peace with Bagrat IV and returned to the Kartli region. According to the Georgian Anonymous History, Liparit died in Constantinople in one of the years between 1062 and 1064. After settling the problems of Liparit and the Byzantine alliance, the Kingdom of Georgia had a wealthy and prosperous period for a short time under the leadership of Bagrat IV.⁵⁹ However, this period of peace did not last long and the Seljukian armies under the command of Alp-Arslan started their raids on this region sometime later.

As can be understood from the sources on this topic, there is no information on that the Georgian administration fought the Seljukians in favour of the Byzantines after the campaigns in 1064 and 1068. Although we know of the Georgians who joined Romanos Diogene's army before the 1071 Manzikert Battle, we do not have any information that these Georgians fought against the Seljukian armies. As far as it can be seen from the sources, this was the case because of the cordial diplomatic relations between Alp-Arslan and Bagrat IV. After the first expedition of Alp-Arslan's armies to Georgia, the Georgian administration, including Bagrat IV, became wary towards the Seljukians and did not want a third expedition to be organized against their country. In this way, after the Battle of Manzikert, although most of Armenia, Shirvan and Anatolia were conquered by the Seljukians, Georgia was able to maintain its independence.⁶⁰ It should be noted that one anonymous Georgian historian says that "all Turks in the world came to Georgia" for the Turks who started to come to this region en masse.⁶¹ This comment of the historian gives hints about the Georgian political affairs in the second half of the 11th century. According to the Georgian Anonymous History, Bagrat IV died on 24 November 1072, one year after the Manzikert victory. The Georgian Anonymous History also

⁵⁶ Giorgi Mtatsmindeli (Mtac'mideli); known also as St. Giorgi Mtatsmindeli, was a theologian who lived between 1009 and 1065. He served in the Monastery of Hahuli in the T'ao region. Having lived in the Byzantine Empire for five years, he was an important religious figure in Byzantine-Georgian relations. See: Brosset, 2003: 296-301. Bayram, 2015: 448. Chkhartishvili, 2015: 401-409.

⁵⁷ Mosiashvili, 2019: 66-67.

⁵⁸ Toumanoff, 1966: 622.

⁵⁹ Brosset, 2003: 285-287.

⁶⁰ Mosiashvili, 2017: 300-312.

⁶¹ Thomson, 1996: 323. Peacock, 2017: 99.

states that Alp-Arslan was also killed in his headquarters at the same time and that both rulers were unaware of each other's death.⁶²

Conclusion

The Georgian-Abkhaz Kingdom was united with the political moves of Bagrat III at the end of the 10th century and the beginning of the 11th century. However, this new political trend created a long-lasting change for Georgian society. This change would be completed by the end of the 11th century. For the 11th century Byzantine Empire, the Georgian and Armenian Kingdoms were important actors in the South Caucasus. Because what marked this period was that the Byzantine Empire needed strong allies in the East. The United Kingdom of Georgia and the Kingdom of Armenia were capable of meeting the needs of the Byzantine Empire due to their religious kinship. In this period, although the Georgian-Byzantine alliance was able to stop the Turkish invasions coming to the region gradually, they could not succeed this from the 1060s on. The reason behind this failure was the domination of the Bagvashi family over the Georgian Kingdom. Liparit, from the Bagvashi family, managed to become the most important actor of Byzantine-Georgian relations in the 11th century. However, Liparit's ambition to rule over the Georgian Kingdom caused the kingdom substantial instability. This political conflict between Liparit and Bagrat IV came to the advantage of the Byzantine Empire several times. However, the Turkmen raids, which started to be seen from 1030 on, prevented the Georgian Kingdom from pursuing a balanced politics. Since the Turkmen raids coming from the East would damage the influence of the Byzantine Empire in the region, various steps were taken to worsen the relations between Liparit and Bagrat IV repeatedly. It is clear that the Byzantine Empire, who sought to keep cordial relations with its Christian neighbours in the East, had to change the course of its alliance in the region after the Seljuk Turks started to be seen in Transcaucasia.

BIBLIOGRAPHY

Allen, W.E.D., (1971), *A History of the Georgian People from the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London: Routledge.

Aristakes Lastivertc'i's History, trans. Robert Bedrosian, open sources (<https://archive.org/details/AristakesLastivertsisHistory/page/n3/mode/2up>), Accessed: 30.08.2020.

Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 =1038/39-1143/44) (2006), (Haz. Ali Sevim), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ბაკრადე, დიმიტრი (1880) *საქართველოს მეფე ბაგრატ მეოთხე 1027-1072*, თბილისი: ექვთიმე ხელაძის სტამბა. [Bakradze, Dimitri, (1880), *Saqartvelos Mefe Bagrat Meotxe 1027-1072*, Tbilisi: Ekvtime Heladzis Stamba.]

Başkumandan Simbat Vekayinamesi, (1946), Turkish trans.: Hrand. D. Andreasyan, Unprinted Copy, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayram, Fahriye, (2015), "Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania", *OLBA*, XXIII (Reprint), Mersin: Kaam Yayınları, 447-485.

Brosset, Marie F., (2003), *Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar)*, Trans: Hrand D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Büyükcınar, Ayşe Beyza, (2017), "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3/4, 31-46.

⁶² Brosset, 2003: 295.

Chkhartishvili, Mariam, (2015), "Kutsallık ve Kimlik: Gürcü Olay İncelemesi", *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı- VII/77, 401-409.

Gamakharia Cemal - Akhaladze Lia, (2016), *Abhazya/Gürcistan Tarih-Siyaset-Kültür*, Tiflis: Gürcü Sanat Evi.

Honigmann, Ernst, (1970), *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hüseyinof, R.A., (1968), "Malazgird ve Kafkaslar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/10-11, 61-71.

John Skylitzes, (2011), *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. John Wortley, Cambridge University Press.

Keçiş, Murat, (2013), *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köymen, Mehmet Altay, (2004), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ლორთქიპანიძე, მარიამ, (2002), *მეფე ბაგრატ მესამე*, საგამომცემლო ცენტრი, ქუთაისი. [Lordkipanidze, Mariam (2002), *Mefe Bagrat Mesame*, Kutaisi.]

Lordkipanidze, Mariam, (1987), *Georgia in the 11th-12th Centuries*, Tbilisi: Ganatleba Publishers.

Mat'iane Kartlisa (The Chronicle of Kartli), (2014), (trans. Arrian Chant'uria), Tbilisi: Artanuji Publishing.

Minorsky, Vladimir, (1953), *Studies in Caucasian History*, London: Taylor's Foreign Press.

Mosiashvili, Vasil, (2017), "Matiane Kartlisais'e Göre IV. Bagrat ve Alp Arslan'ın Diplomatik İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk-Gürcü İlişkileri ve Çağdaşlık*, (Ed. İbrahim Telioğlu, Roin Kavrelişvili), Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi, Trabzon: Gündüz Ofset, 300-312.

Mosiashvili, Vasil, (2019), "The Political Situation in Georgia in 50s and 60s in XI Century", *History, Archaeology, Ethnology*, No: 2, 65-73.

Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, (1937) (trans. Hrand. D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul: Milli Mücadele Basımevi.

Ocak, Ahmet, (2002), *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları.

Özkan, Selahattin, (2015), "Bizans'taki Varenglerin İskandinavya'daki Dinsel Fethetmeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 525-543.

Peacock, A.C.S., (2017), *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, (trans. Zeynep Rona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rayfield, Donald, (2012), *Edge of Empires: A History of Georgia*, London: Reaktion Books.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები თომი III ჩამოყალიბებული ფეოდალიზმის ხანა საქართველო XI-XV საუკუნეებში, ტომის რედაქტორები ზურაბ ანჭებაძე, (1979), ვიქტორ გუჩუა, თბილისი: საბჭოთა საქართველო. [Saqartvelos Istoriis Narkvevebi Tomi III Chamokalibebuli Feodalizm Xana Saqartvelo XI - XV Saुकuneebshi (1979), ed: Zurab Anckebadze, Viktor Gucua, Tbilisi: Sabcota Saqartvelo.]

სამუშია, ჯაბა, (2018), კართველი მეფეები ბაგრატ IV, თბილისი: პალიტრა L. [Samushia, Jaba (2018), *Karthveli Mefebi Bagrat IV*, Tbilisi: Palitra L.]

Silogava, Valeri - Shengelia, Kahka, (2007), *History of Georgia From the Ancient Times Throughout the "Rose Revolution"*, Tbilisi: Caucasus University Publishing House.

Subaşı, Ömer, (2010), "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 44, 247-270.

Subaşı, Ömer, (2013), "XI. Yüzyılda T'ao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti", *Turkish Studies*, 8/5, 705-731.

Suny, Ronald Grigory, (1994), *The Making of the Georgian Nation*, Indiana University Press.

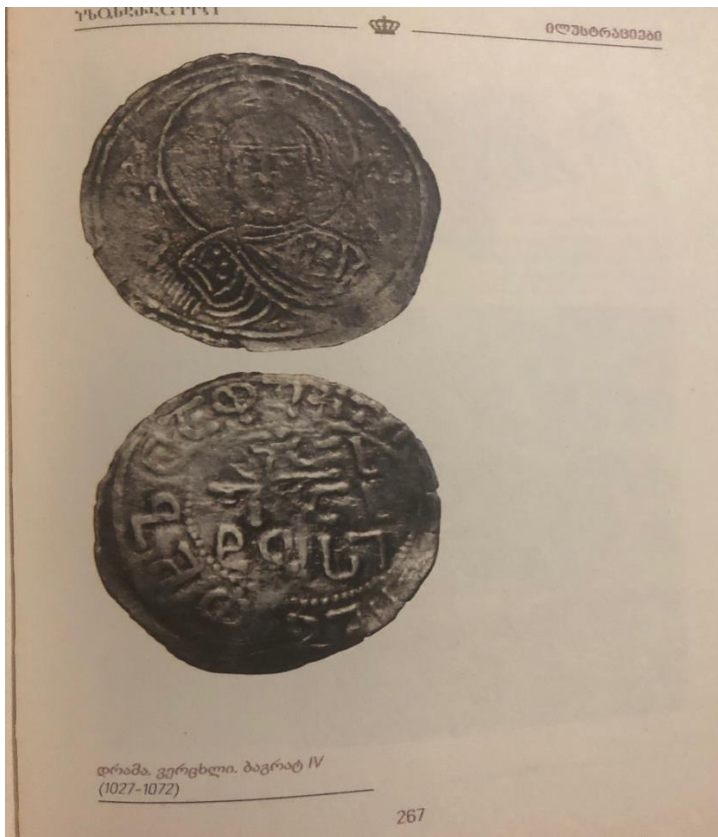
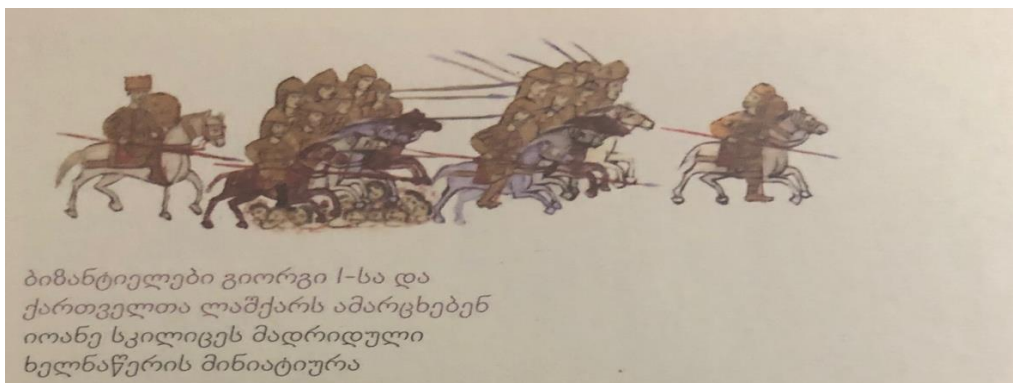
Tellioglu, İbrahim, (2019), *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Thomson, Robert W., (1996), *Rewriting Caucasian History The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, Oxford: Clarendon Press.

Toumanoff, Cyril, (1963), *Studies in Christian Caucasian History*, Washington: Georgetown University Press.

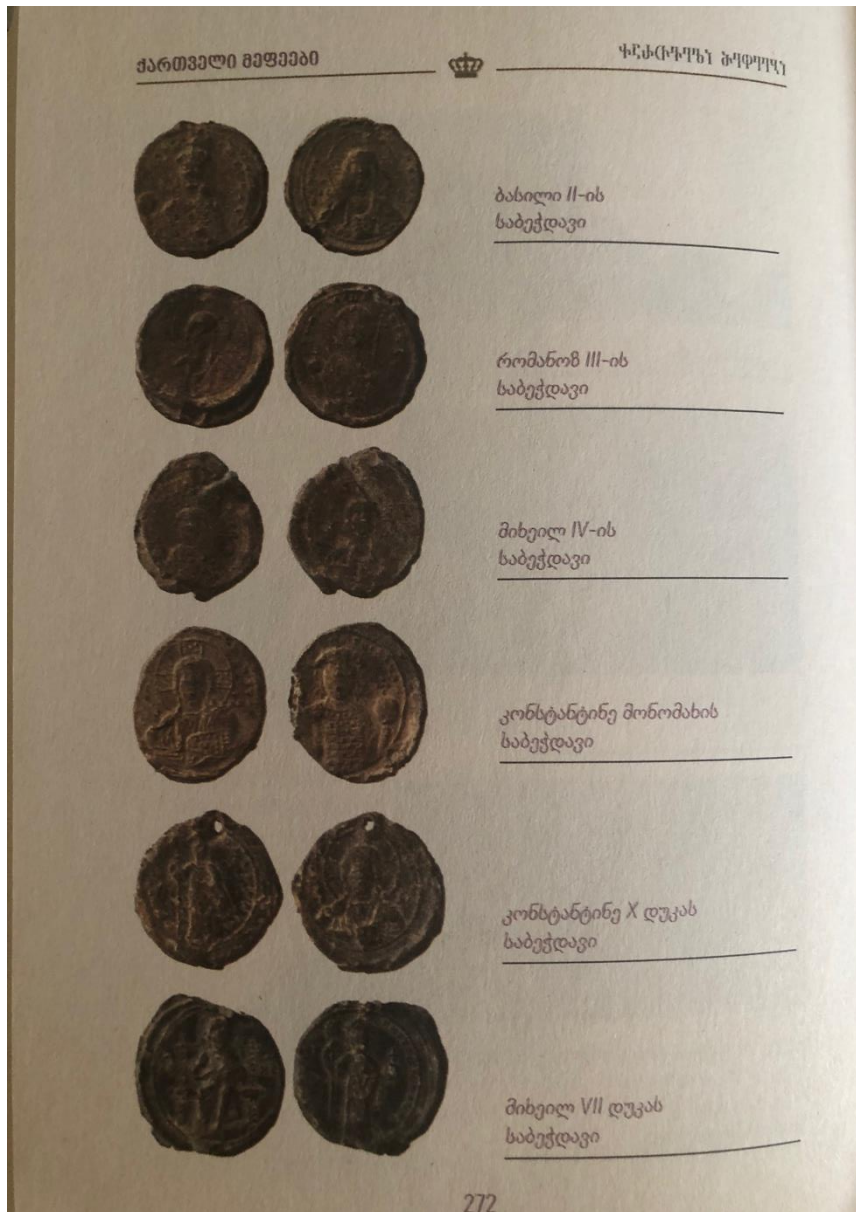
Toumanoff, Cyril, (1966), "Armenia and Georgia", *The Cambridge Medieval History*, Vol.IV, The Byzantine Empire part I. Chapter XIV. Cambridge, 93-637.

Urfalı Mateos, *Vakayi- Nâmesi (952-1336) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-162)*, (2000), (trans. Hrand. D. Andreasyan), (Note: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Annex.1.⁶³**Annex.2.**⁶⁴

⁶³ A silver coin, which was minted during the Bagrat IV period (1027-1072) and indicates the Byzantine influence. See: Samushia, 2018: 267.

⁶⁴ A miniature showing the battle between Giorgi I and the Byzantine armies. See: Samushia, *Ibid*, 268.

Annex.3.⁶⁵

⁶⁵ The seals belonging to the Byzantine emperors who dominated Georgia in the 11th century. From top to bottom respectively: Seal of Basil II, Seal of Romanos III, Seal of Mikhail IV, Seal of Constantinos IX, Seal of Constantinos X, Seal of Constantinos Dukas X, Seal of Mikhail Dukas VII. See: Samushia, 2018: 273.

Eren, Sevinç, “Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı’ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.345-363.
DOI: 10.31765/karen.790842

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

TRABZON KÜÇÜK İMARET MEZARLIĞI’NDAKİ 19. YÜZYIL OSMANLI MEZAR TAŞLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME *

Sevinç EREN**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Ordu/TÜRKİYE
✉ sevinceren1970@gmail.com
ORCID : 0000-0001-5736-6888

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Trabzon,
Mezar Taşı, Bezeme, 19. Yüzyıl

Keywords: Ottoman, Trabzon, Grave-
stone, Decoration, 19th Century

Öz: Kökeni inançlara dayanan mezarlar, yapıldıkları dönemin, çevrenin, inançların, geleneklerin ve sanat anlayışının ortak ürünü olarak tarih ve kültür mirasımızın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Döneminin sanat anlayışını yansıtma ve yanı sıra, tarihi birer belge olarak, isimler, unvanlar, meslek grupları, ölüm nedenleri gibi çeşitli konular hakkında da somut bilgiler vererek sosyo-kültürel açıdan zengin içerikleriyle dikkat çekmektedir. Çevresel koşullar ve diğer olumsuz şartlardan dolayı kolay tahribata uğrayan, her geçen gün hızla azalan ve yok olan mezar taşları, daha önce yaşanmış hayatların birer vesikası olup Türk sanatının da en küçük anıtlarını temsil etmektedir. Türklere mezar geleneği ise Türk tarihinin başlangıcından bugüne kadar kesintisiz devam etmiştir. Çalışma kapsamında Trabzon merkezde bulunan Küçük İmaret Mezarlığı'nda yer alan 19. yüzyıla ait Osmanlı mezar taşları, bütün yönleriyle tanıtılarak Sanat Tarihi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kültürel mirasımızın önemli bir parçası olan bu eserler belgelenmeli ve daima korunmalıdır.

Mezarlıktaki örnekler kadın ve erkek mezar taşları olarak iki grup halinde sınıflandırılarak tanıtılmıştır. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise 19. yüzyıl mezar taşlarının malzeme, form, teknik, işleniş ve süsleme özellikleri irdelenmiştir. Bu yüzyılda mezar taşlarında görülen başkent İstanbul üslûbunun Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki mezar taşlarında da benzer biçimde uygulandığı tespit edilmiştir.

AN EVALUATION ON THE 19th CENTURY OTTOMAN GRAVESTONES LOCATED IN THE KÜÇÜK İMARET CEMETERY TRABZON

Abstract: Gravestones, whose origin bases on the various belief systems, are an important part of our history and culture as a joint product of their era, environment, beliefs, traditions and sense of art. They are not only interesting because of their sense of art but also through their enriched socio-cultural content by standing as a historical document that provides concrete information about names, appellations, groups of profession and cause of deaths. Gravestones, which are fastly decomposing due to environmental and other poorly conditions, are the certificate of past lived lives,

Geliş Tarihi / Received Date: 05.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.12.2020

representing the the smallest monuments of Turkish art. The tradition of graving in Turks has been going on since the origin of Turkish history untill today. Through the extent of the research, the gravestones of 19th century Ottoman, found in the cemetery of Küçük İmaret, Trabzon has been examined and presented with all of their aspect in the frame of Art History. These art pieces which are an important part of our cultural legacy must be documented and protected

at all cost.

The examples of gravestones of the selected area has been introduced as two classified groups, one representing the women's gravestones other representing the men's. On the evolution and conclusion part, the material, form, technic, graving and ornaments of 19th century gravestones has been examined and analyzed. Also, the similarity of central Istanbul style performance, seen in the selected areas gravestones has been confirmed.

Giriş

Bütün kültürlerde doğum ve ölüm iç içe geçmiş, birbirini tamamlayan bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar tarafından bu bütünün parçası olan ölüm, zamana ve coğrafyaya göre farklı inanç sistemleri içinde değişik şekillerde yorumlanmıştır.¹ Arapça kökenli *mevt* kelimesinin Türkçe karşılığı olan ölüm, *vefat*, *vefat etmek*, *hakka ulaşmak* gibi kavramlarla da ifade edilmektedir.² Vefat eden insanlar için ise mezar yapısı inşa etmek ya da mezar taşı dikmek geleneksel olarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Her doğan canlının bir gün ölümü tadacağına işaret eden ayet³ günümüz mezarlıklarında da fanileri karşılayan ilk cümle olarak bu devamlılığı göstermekte ve insanlara hayatın kısalığını, ölümün ne kadar yakın olduğunu hatırlatmaktadır.

İnsanların kaybettikleri yakınlarını hayır ve dua ile yâd ettikleri, ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar aynı zamanda *kabir*, *kabristan*, *makber*, *merkad* gibi isimlerle de anılmaktadır.⁴ Mezarların topluca bulunduğu açık alanlar olan mezarlıkların yanı sıra cami veya türbe avlusunda parmaklık ya da duvarlarla çevrili hazirelerde yer alan mezar taşları, köken olarak inançlara dayandığı için hem geleneği yansıtır hem de buldukları bölgelerde sosyal, kültürel ve tarih araştırmaları açısından önemli birer kimlik belgesi niteliği taşır. Özellikle Osmanlı mezarlıkları, kıyafet, süsleme, epigrafik detayları bünyesinde barındıran heykellerden (günümüz soyut heykel özelliklerine sahip) oluşan açık hava müzesi gibidir.

Ölünün gömüldüğü yerin bilinmesi ve kimliğini göstermesi amacıyla dikilmiş mezar taşları, Arapça *şâhid* kelimesinden gelen ve şahitlik eden manasında kullanılan *şâhide* kelimesiyle aynı anlama gelmektedir. Mezarın baş ve ayakucuna dikilen taşları ifade etmek için terminolojide sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ölünün başı batıya, ayakları doğuya gelecek biçimde kible yönünde mezara yerleştirildiği için baş tarafındakine baş taşı (başucu şahidesi), ayak tarafındakine ayak taşı (ayakucu şahidesi) adı verilir.

Bu çalışmada Trabzon, Küçük İmaret Mezarlığı'nda bulunan 19. yüzyıla ait 50 mezardan 13 mezar ve bu mezarlara ait şahideler incelenmiştir. Mezarların tamamı şahideli toprak mezar tipindedir. Mermer malzemenin kullanıldığı mezar taşlarında, erkek ve kadın baş taşlarının farklı formlarda başlık-tepeliklere sahip olduğu görülmektedir. Kitabelerin başlangıç ifadeleri genellikle Arapça olarak yazılmıştır. Kitabe metni, taşta manzum olarak sülüs ve talik hatlarla farklı istiflerle, diyagonal veya düz satırlar hâlinde kazınmıştır. Mezar taşının gövde kısmını oluşturan kitabeler, yaşam ile ölüm, giden ile kalan arasındaki son diyalogu içerir.⁵ Kitabelerin ilk satırında genellikle Allah'ın isim ve sıfatlarından oluşan başlangıç ifadesi yer alır. Sonrasında ise Allah'tan istek, insanlara nasihat; biyografik ve sosyal durum belirten ifadeler, dua

¹ Bahar, 2015: 273.

² Küçük, vd. 2009: 179.

³ Kuran-ı Kerim, Ankebut Suresi, Ayet 57, Enbiya suresi, Ayet 35.

⁴ Demirci, 2001: 33.

⁵ Eren, 2018: 107.

sıfatıyla başlayan Fatiha isteği ölen kişinin ya da yakınlarının dilinden aktarılır. Genel olarak kitabe metninin sonunda da tarihe yer verilir.

1. Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı

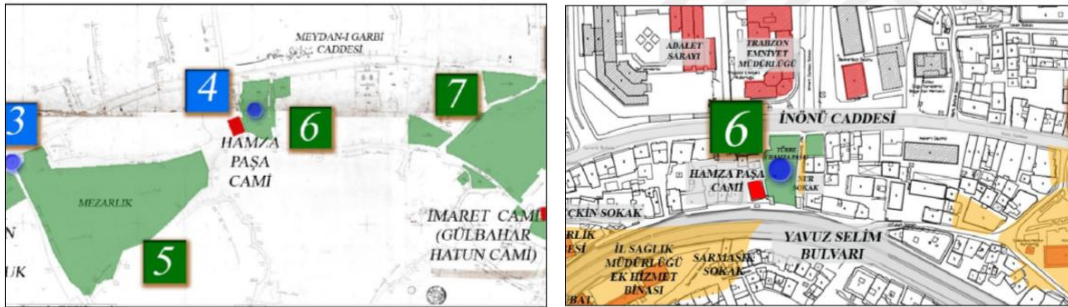
Trabzon, Doğu Karadeniz bölgesinin kıyı kesimindeki önemli bir liman kentidir. Eski çağlardan beri farklı kültürlerle sahip yerleşim yerleri arasında köprü vazifesi gördüğünden pek çok farklı etnik ve kültürel yapıyı da bir arada barındırmıştır. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen Trabzon, Osmanlı idaresine girdikten sonra Türk-İslâm şehri haline dönüşmeye başlamış, hânedana mensup şehzadelerin idarecilik görevi yaptığı sancak şehirlerinden biri olmuştur.⁶

II. Bayezid'in eşi, Ayşe Hatun (Gülbahar Hatun) ömrünün son yıllarını Trabzon'da sancakbeyi olan Şehzade I. Selim'in yanında geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim, annesinin aziz hatırasına hürmeten Trabzon'da Hatuniye Külliyesini inşa ettirmiştir. 1505 yılında Trabzon'da hayatını kaybeden Ayşe Hatun da (Gülbahar Hatun)⁷ külliyesinin bir yapısı olan türbeye defnedilmiştir.⁸ Külliye günümüze ise camii ile türbe (Gülbahar Hatun) ulaşabilmiştir.⁹ Ayşe (Gülbahar) Hatun'un defniyle birlikte zamanla türbenin çevresi İmaret adıyla bilinen geniş bir mezarlığa dönüşmüştür.

İmaret Mezarlığı ve külliye ait yapıların bir kısmı 1937 yılından sonra döneminin kültür politikaları ve yerel yöneticilerinin kişisel tercihleri gibi sebeplerle yıktırılarak¹⁰ Atatürk'e dönüştürülmüştür.¹¹ Şayet bahsi geçen dönüşüm olmasaydı külliye ait yapılar ve günümüz Atatürk mevkiinde bulunan mezarlık yani bugünkü Gülbahar Hatun Camii'nin çevresi, SSK Müdürlüğü Binası, Nejat Ongan Tiyatrosu, Suat Oyman Parkı'ndan Kavak Meydan'a kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmış olacaktı.¹²

Bugün Atatürk ile Kavak Meydanı arasında kalan İmaret Mezarlığı'nın mezarlık olarak ayakta duran son parçası, Küçük İmaret Mezarlığıdır¹³. Bu mezarlık Gülbahar Hatun Mahallesi sınırlarında olup Hükümet Konağı binasının karşısındadır. Hamza Paşa Türbesini de (Açık Türbe) içinde barındırmaktadır. Günümüzde defin yapılmayan mezarlığın önemli bir kısmı ayakta-
dır.¹⁴ (Şekil 1).

Şekil 1. 1926 ve 2014 yıllarına ait Trabzon İmaret Mezarlığının Haritası (Belge, 2018: 19,22)

⁶ Lowry, 2010: 35-36; Lowry ve Emecen, 2012: 297.

⁷ Halk arasında ve bazı kaynaklarda annesi Gülbahar Hatun olarak geçse de aslında Dulkadroğlu Alâüddevlî Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun'dur. Ayrıntılı bilgi için bk. (Emecen, 2009: 407).

⁸ Eldem, 2001: 52-53; Emecen, 2009: 408; Albayrak, 1998: 10.

⁹ Albayrak, 1998: 10; Karpuz, 2018: 59; Tuluk, 2010: 65; Usta, 2019: 413.

¹⁰ Goloğlu, mezarlığın yıkılış sürecinde mezar taşlarının okunması görevinde bulunmuş ve eserinin sonunda bu mezar taşlarının bir kısmına ait bilgilere yer vermiştir (Goloğlu, 2000: 181-215).

¹¹ Tuluk, 2010:140; Bal, 2016: 700-701.

¹² Tuluk, 2010: 124.

¹³ 2018 tarihinde hazırlanan yüksek lisans tezinde Hamza Paşa Türbesi Hazinesi olarak geçmektedir (Belge, 2018:19).

¹⁴ Bal, 2016: 700-701; Yüksel, 2000:93-98, 124, 160; Tuluk, 2010: 125; Albayrak, 1998: 71.

1.1. Kadın Mezarları¹⁵

a. Zeyneb Hâtûn'un Mezarı: 95 x 29 – 27 x 9 cm ölçülerindeki mermer baş ucu şahidesinin yukarı doğru hafifçe genişleyen, ön görünüşü dikdörtgen plaka biçimindeki gövdesi, iri bir yıldız motifiyle taçlandırılmıştır.

Gövde, kenarlarından ince düz silmelerle üstten taşın formuna uygun kemerle sınırlandırılmıştır. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisine sekiz satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır (F.1).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Hüve'l Hayy
Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt
Sümme ileynâ turce'ün
Kır-zâde Mahmûd ve Hacı İsmâ'il
Efendilerin vâlidesi
Merhûme ve mağfûre Zeyneb
Hâtûn'un rûhuna rızâen
Lilahi'l-Fâtihâ
Sene 1221 (M. 1806)*

b. Âişe Hoca'nın Mezarı: 98 x 35,5 – 32x 8 cm ölçülerindeki mermer baş ucu taşı, yukarı doğru genişleyen üçgen bir tepelikle taçlandırılmıştır.

Gövde, yatay silmelerle oluşturulan panolar içerisine sekiz satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır. Tepelik ve gövde yüzeyinde yazı dışında dekoratif nitelikte bezeme unsuru görülmemektedir (F.2).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Hüve'l Bâki
Hamza Paşa müderrisi merhûm
Ve mağfur leh Şeyhu'l-kurrâ hâfız
Ahmed Efendi'nin halilesi merhume
Ve mağfûratun lehâ Hâfizu'l Kur'ân
Âişe Hoca bint-i Hâfız Mehmed
Efendi el Halmânî rûhuna Fâtihâ
Sene 1227 Fî 18 Râ/(M. 1812)*

c. Mahbûbe Şerife Hânım'ın Mezarı: 120x36-33x11 cm ölçülerindeki mermer başucu şahidesinin yukarı doğru genişleyen ön görünüşü dikdörtgen plaka biçiminde olan gövdesi bitkisel bir tepelikle taçlandırılmıştır.

Tepelik eksenine ayaklı yayvan gövdeli “S” biçimli barok kulplara sahip, içinde kayısı olan meyve kâsesi yerleştirilmiştir. Gövdesi dilimlerle bezenen kâsenin her iki tarafına simetri oluşturacak biçimde birer yaprak dalı meyvelerin üzerindeki gül motifiyle birleşecek biçimde konumlandırılmıştır.

Gövde, yan kenarlarından ince düz silmelerle, üstten ise çift kademeli yuvarlak kemer formuyla kuşatılmıştır. Kemer köşeliklerine karşılıklı bereket boynuzlarından çıkan stilize birer çiçek dalı yerleştirilmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içerisine on satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır (F.3).

¹⁵ Mezar taşlarının ölçüleri; yükseklik, üst genişlik, alt genişlik ve taş kalınlığı olarak verilmiştir.

87x32-30x9 cm ölçülerinde mermerden malzeme ile yapılan ayakucu taşının yukarı doğru hafifçe genişleyen dikdörtgen plaka biçimindeki gövdesi üçgen tepelikle taçlandırılmıştır. Taşın tüm yüzeyi bezemesizdir (F.3a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hûve'l-Bâkî
Felek verdin bu gün câm-ı hırâmı
Ecel peynâmesinin söylendi nâmı
Vücûdum şehrinin kıldı vîrâne
Bu genç yaşımda içmişim o câmı
Vebâ emrâzını kıldı vesîle
Bekâ iklimine geldi peyâmı
Çekildi bin iki yüz kırk beşine
Mahmûd Efendi'nin halîlesi merhûme
ve mağfûre İlâ rahmeti-l-Gafûr Mahbûbe Şerife
Hânım Rûhuna el-Fâtihâ Sene 1245 (M.1829)

ç. Fâtıma Hânım'ın Mezarı: 111x35-32x11 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının yukarı doğru hafifçe genişleyen gövdesi yarım daire kemer formuyla taçlandırılmıştır. Gövde kenarlarından ince silmelerle üstten yuvarlak kemer formuyla sınırlandırılmıştır. Kemer formunun üst eksenine kemer köşeliklerine de sarkacak şekilde düzenlenmiş akant yaprakları yerleştirilmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içerisine sekiz satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır (F.4)

Mermer malzeme ile yapılan 45x24-24x12 cm ölçülerindeki ayakucu taşının gövde kısmının alt bölümü mevcuttur. Kaideli, yayvan gövdeli, geniş ağızlı kâse formunun iki yanında "S" biçimli kulplar mevcuttur. Oval formlarla gövdesi bezeli olan kâsenin içerisine servi ağacı motifi yerleştirildiği düşünülmektedir (F.4a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Fenâdan bakâya eyledi
Rihlet ede kabrini
Hak ravza-i cennet
Hâfız Molla'nın ehli
Merhûme Fâtıma Hânım
Rûhiçün Fâtihâ
Sene 1253(M1837)

d. Hamîde Hâtun'un Mezarı: 70x32-29x9 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının yukarı doğru hafifçe genişleyen gövdesi üçgen bir tepelikle taçlandırılmıştır.

Gövde ve tepelik yüzeyi tamamen kitabe metnine ayrılmıştır. Kenarlarından ince silmelerle sınırlandırılan gövde yatay şeritlerle panolara ayrılmıştır. Kitabe metni, yedi satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır (F.5).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Trabzon eşrâf-ı ulemâsından Sâbit
Efendi'nin üveyi vâlidesi merhûme
Ve mağfûrun lehâ el-muhtâce ila rahmeti Rabbihâ
El-Gafûr Hamîde Hâtun'un ruhiçün
Rızâen lillâhi Te'âle'l Fâtihâ
Sene 1256 (M.1840)

e. Zeyneb Hâtun'un Mezarı: 87x22-22x7 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının dikdörtgen ön görünüşlü gövdesi iki kademeli silindirik boyunla daralarak mantar görünümünde hotoz başlıkla taçlandırılmıştır.

Kademeli olarak üç bölüme ayrılan başlık yüzeyinde bezeme unsuru görülmez. Silindirik formlu boynun eksenine bir kabara motifi yüzeyden kabartılmıştır. Gövde kenarlarından ince silmelerle kuşatılmıştır. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisine on satır olarak talik hatla yazılmıştır (F.6)

75x23-21x8 cm ölçülerindeki ayakucu taşının yukarı doğru hafif genişleyerek yükselen gövdesi üçgen bir tepelikle taçlandırılmıştır. Taş ince düz silmelerle kuşatılmıştır. Eksene yerleştirilen kalın gövdeli hurma ağacı taşın tüm yüzeyini kaplamaktadır (F.6a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Hüve'l-Bâkî
Bakup geçme ricâm budur ey
Muhammed ümmeti ölü'nün diriden
Bir Fâtihâ'dır minneti kabrimi ziyâret
İden ey Resûl'ün ümmeti
Bize bir Fatihâ ihsan
Eden bulur cennet
Hâfızü'l-Kütüb el-Hâc Mehmed Efendi'nin kerîmesi
merhûme ve mağfûrun lehâ
Zeyneb Hâtun'un rûhuna Fâtihâ. 1264 (M.1847)*

1.2. Erkek Mezarları¹⁶

a. Halim Efendi'nin Mezarı: 92 x 32-32 x 14 cm ölçülerindeki paralel kenarlı başucu taşının gövdesi kısa bir boyunla daralarak sarık şeklinde başlıkla sonlanır. Oval formdaki başlığın üst bölümü düz bırakılmıştır. Sola eğimli şekilde belirginleştirilen dilimler üstte kalın enli bir şeritle sınırlandırılmıştır.

Gövde kenarlarından ince silmelerle kuşatılmıştır. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içerisine sekiz satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır (F.7).

66 x 27-27x 11 cm ölçülerindeki mermer ayak taşının paralel kenarlarla yükselen dikdörtgen ön görünüşlü gövdesi soğan görünümünde bir başlıkla taçlandırılmıştır. İki kademeli olduğunu düşündüğümüz başlığın üst kısmı kırıktır. Gövdenin üst kısmı basık kemer formuyla sınırlandırılmıştır. Taşın yüzeyi bezemesizdir (F.7a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Küllü nefsin zâikatü'l-mevt sümme ileyna turca'ün
Merhûm ve mağfûr el-muhtâc
Îlâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr
Esbâb-zâde, Hamzâ Paşa
Müderresi hâfızu'l-Kurân Halim Efendi'nin
Ruhiçün rızaen lillahi el- Fâtihâ
Sene,1238 (M. 1822)*

b. Süleyman Bey'in Mezarı: 117x33-33x12 cm ölçülerindeki dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlı başucu taşının gövdesi kısa bir boyunla daralarak kavuk şeklinde başlıkla birleşir. Başlığın silindirik görünümlü üst kısmı düşey çubuklar hâlinde dilimli olarak düzenlenmiştir. Alt

¹⁶ Mezar taşlarının ölçüleri; yükseklik, üst genişlik, alt genişlik ve taş kalınlığı olarak verilmiştir.

kısımda oval bir biçimde sarılan destarin üzerine kazıma çizgilerle oluşturulan kuş tüyü biçiminde sorguç işlenmiştir. Başlığın boyunla birleşme yerinde oluşan yüzeysel niş kazıma çizgilerle belirginleştirilmiştir.

Gövde, kenarlarından ince silmelerle sınırlandırılmış, kitabe metni yatay şeritlerle oluşturulan panolar içerisine on dört satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır (F.8).

87x40-38x10 cm ölçülerinde ayakucu taşının yukarı doğru hafifçe genişleyen gövdesi üçgen tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde kısmı, ince düz silmelerle kuşatılmıştır. Bir bölümü toprak altında olan gövdenin eksenine yukarı doğru uzayan servi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Karşılıklı iki "S" kıvrımlı asma dalı, ortadaki servi ağacına sarılarak oval madalyonlar oluşturmuştur. Madalyonların iç kısmına üzüm salkımları, dışına ise yapraklar stilize edilerek kabartılmıştır (F.8a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
Ey felek çün gitdi benden âhir ömrü nâzenîn
Vâlideynim eylesünler Haşr'e dek âh u enîn
Âlem-i fânîde olsa rûz-ı şeb Gülşen-mekân
Âkıbet mesken olacak herkese zîr ü zemîn
Almadım dünyâ murâdın, nâ-murâd oldum bugün
Bâkî sanma âkil isen sen dünyâ devletin
Soydular eğnimden ancak hil'at-i zîbâlarım
Sardılar cismime sonra iki arşun kefin
Ahret hakkın halal etsün beni yad eyleyen
Diyeler olsun mekânı cennet-i Huld-i berîn
Merhum ve mağfurun leh Murtaza Bey-zade
es-Seyyid Süleyman Bey ruhuna, Rızaen Lillahi te'ale'l-Fatihâ
Sene 1244 (M.1828)

c. Mehmed Sâbit Efendi'nin Mezarı: 162x42-42x15 cm ölçülerindeki dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlı başucu taşının gövdesi kısa bir boyunla daralarak sarık şeklinde başlıkla taçlandırılmıştır. Oval formdaki sarığın üst kısmı, aşağı doğru inen kazıma çizgilerle terek adı verilen dilimlere ayrılmıştır. Alt kısmı ise enli bir tülbentle (destar) soldan sağa doğru çapraz olarak sarılmıştır.

Kitabe gövdesi, kenarlarından düz silmelerle sınırlandırılmıştır. Gövde yüzeyi, panolara ayrılarak yazı on satır olarak talik hatla işlenmiştir. Dilimli bir kartuş içine kabartılan ilk satır tuğra biçimindedir (F.9).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Şefî-atî li-ehli'l kebâiri min ümmetî
Mevtü'l-âlimi ke-mevti-l-âlem
Mantûkumu musaddık Trabzon'un
Eşrâf-ı ulemâ ve hanedânı müderrisîn-i
Kirâmdan merhûm ve mağfûrun leh
El-muhtâc İlâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr
Hâfız Mehmed Sâbit Efendi
Hazretlerinin rûh-i pür fütûhlarına
Rızâen lilla hi Fatihâ
Sene 1248 (M.1832)

ç. Şerif Hasan'ın Mezarı: 160x30-30x12 cm ölçülerindeki dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlı başucu taşının gövdesi kısa bir boyunla daralarak sarık şeklinde başlıkla taçlandırılmıştır. Oval görünümlü sarığın üst kısmı düz bırakılmıştır. Alt kısmı soldan sağa doğru çapraz dilimler oluşturacak şekilde sarılmış, sol tarafına aşağıya doğru sarkan bir püskül işlenmiştir.

Gövde, kenarlarından ince silmelerle kuşatılarak yüzeyi tamamen kitabe metnine ayrılmıştır. Yazı yatay şeritlerle oluşturulan panolar içerisine on beş satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır (F.10).

15x26-22x10 cm ölçülerindeki ayakucu taşının yukarı doğru genişleyen gövdesi sivri kemer formunda bitkisel tepelikle taçlandırılmıştır. Tepelikte, uçları kemerin formuna uygun şekilde iki yana ve aşağıya doğru uzayan akant yaprakları yer almaktadır.

Gövde, kenarlarından ince düz silmelerle, üstten çift kademeli profillerle oluşturulan sivri kemer formuyla kuşatılmıştır. Kemerin alınlığına yerleştirilmiş "S" şeklinde hatlardan oluşan üç halkalı fiyonk motifi, iki kademeli bir boğumla plastik görünümde işlenmiştir. Fiyonk motifinden aşağı sarkan iç içe geçmiş yaprak kıvrımları arasına mimoza çiçekleri filizleriyle (Tûbâ Ağacı)¹⁷ birlikte zarif biçimde taş yüzeyine kabartılmıştır (F.10a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Hüve'l Hayyü'l-Bâkî
Hazret-i Sâbit Efendi-yi felek-rütbenin
ibn-i atîfi Şerîf Hasan-ı gül-dehen
Gonçe-i zîbâ gibi hande kılırken henüz
Erdi bugün cânına sâğar-ı hubb-ı vatan
Sa'y-i firâvân edüp ilme talep-kâr iken
Hâkile âlûdedir şimdi o nâzik beden
Âh-u figân ey felek böylece reftârına
Nice görürsün revâ âleme bu kârı sen
Seng-i mezârı iki dest-i temânnasıdır
Fâtihâ İhlâs umar dâru'l-hüzn
Zühdî bu târihi menkût ile kıldım tamâm
Gülşen-i Adn'e çün gül gitdi Şerif Hasan
Rûhiçün rızâen lillahi'l-Fâtihâ
Sene 1253 (M.1837)*

d. Ömer Ağa'nın Mezarı: 130x31-31x11 cm ölçülerindeki dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlı mermer başucu taşının gövdesi silindirik boyunla daralarak sarık şeklinde başlıkla taçlandırılmıştır. Oval formdaki sarık, yatay dilimler oluşturacak şekilde sarılmıştır.

Gövde, kenarlarından ince düz silmelerle kuşatılmıştır. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisine sekiz satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır (F.11).

107x30-26,5x17 cm ölçülerindeki mermer ayakucu taşının yukarı doğru genişleyen gövdesi yarım daire formunda tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde ekseninde yer alan servi ağacı yukarı doğru daralarak ucu sola dönük biçimde işlenmiştir (F.11a).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

¹⁷ İslâm kaynaklarında tûbâ kelimesinin kökeni ve anlamıyla ilgili farklı açıklamalar mevcuttur. Arapça kökenli kelime güzellik, iyilik, göz aydınlığı gibi anlamlar taşımaktadır. Tûbâ cennetteki bir ağacın adıdır. Bu ağacın kökünün yukarıda, dallarının aşağıda olduğuna inanılır. İslam inancında cennet ağacı olarak bilinen Tûbâ, Türk kültüründeki hayat Ağacı ile bir tutularak, bitkisel kompozisyonlarda sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Erbaş, 2012: 316-317; Uzun, 2012: 317-318; Ağaç- Sakarya, 2015: 8.

Hüve'l-Bâkî

*Bu kabrin sâhibin Hak mazhar-ı gufrân ede
Menzilin ehl-i cennet mûninin Rıdvân ede
Şâd edûp rûh-i revânın Hâzret-i Rabb-i gufrân
Merkadin pür-nûr-ı rahmet, gül-şenin handan ede
Nâil-i fazl-i şefâ'at eyleyüp rûz-î cezâ
Sâye-i arş-ı a'lâda Hak anı iskân ede
Hacı Memiş-zâde merhûm el-Hâc Ömer Ağa
Rûhuna Fâtihâ Sene 1272 (M.1855)*

e. Mehmed Necip'in Mezarı: 146x34-34x10 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlarla yükselen gövdesi boyunla daralarak fes görünümünde başlıkla taçlandırılmıştır. Azizi kalıplı fesin sol tarafında püskülü bulunmaktadır.

Gövde, iki silme kuşağıyla oval formda çepeçevre kuşatılmıştır. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisine on iki satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır (F.12).

95x28-28x10 cm ölçülerindeki ayakucu taşının dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlarla yükselen gövdesi bitkisel tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde, kenarlarından ince silmelerle, üstten basık kemer formuyla kuşatılmıştır. Tepelik, yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Gövde, "S" kıvrımlı çiçek dalıyla bezenmiştir. Çiçek dalının alt kısmı, fiyonk motifiyle bağlanarak yukarı doğru kıvrılan kurdelelerle simetrik biçimde işlenmiştir (F.12a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî

*Kimden edersin şikâyet kime ey çâresiz
Ver bu kazâyâ rızâ söyle bu idi nasib
Her neye ibret gözüyle nazar etsen eğer
Âkile hayret verir cümlesi şey-i acîb
Böylece bir nevresin firkatı pek cân yakar
Kim melek'ül-mevt erüb derdine olsun tabîb
Gel oku bir Fâtihâ eyle atâ hak için
Muhsin olan kimseye rahmet-i Mevlâ kârib
Ammisi Zühdî gevher söyledi târîhini
Burc-ı rızâda olup gitdi Mehmed Necip
Fî Sene, 1282 C 9.(M.1865)*

f. İsmâîl Hakkı Efendi'nin Mezarı: 133 x 34-34x 11 cm ölçülerindeki dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlarla yükselen mermer başucu taşının gövdesi, boyun kısmı ile daralarak sarık şeklinde başlıkla taçlandırılmıştır. Oval görünümlü sarığın yüzeyi yatay dilimler oluşturacak şekilde sarılmıştır.

Gövdeyi üç taraftan kuşatan oval çerçeve, kıvrık dal motifi ile bezenmiştir. Oval çerçevenin üst kısmına, karşılıklı simetri oluşturacak biçimde baş aşağı konumda iki stilize çiçek dalı yerleştirilmiştir.

Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine on satır hâlinde sülüs hatla biçimde kabartılmıştır (F.13).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî

*Kavak Meydân Mahallesi'nde
Re'sü'l-kurrâ Semerkandî
El-Hâc Hasan Efendi
Câmi-i şerîfi İmam*

*Ve Hatîbi, Müftî-zâde
Abdülhamîd Efendi'nin
Mahdûmu İsmâ'il Hakkı
Efendi'nin rûhuna el-Fâtihâ.
Sene, 1310 (M.1892)*

Değerlendirme ve Sonuç

Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'nda, 1806-1892 yılları arasına ait 13 adet mezar çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bunlardan 6'sı kadın 7'si erkek mezarıdır. İncelenen eserlerin hepsi şahideli toprak mezar türündedir. (Toprak üstünde baş ve ayakucu taşından oluşan mezar) (Eren, 2011, s.617). Baş ve ayakucu taşları ön yüz görünüşleri itibariyle değerlendirilmiştir¹⁸. Buna göre mezar taşları; aşağıdan yukarı doğru genişleyerek yükselen¹⁹ (F.1-5) ve paralel kenarlarla uzanan (F.6-13) gövde formuna sahiptir. 13 mezardan kadınlara ait 3 (F.3-4,6), erkeklerle ait 5 (F.7-8,10-12) mezar hem başucu hem de ayakucu taşlarından oluşmaktadır. Kalan 5 mezar sadece başucu taşından sahiptir. Bunlardan 3'ü kadın (F.1-2,5) 2'si erkek (F. 9, 13) mezarıdır.

13 adet mezar taşının tamamı mermer malzeme ile yapılmıştır. Eserlerin tamamının kitabe metni ile bezemesinde oyma ve kazıma tekniği görülmektedir. İşleniş niteliği daha ziyade alçak kabartma olmakla birlikte, yüksek kabartma olarak işlenmiş mezar taşları da mevcuttur.

Dikdörtgen plaka biçimindeki gövdeye sahip mezar taşlarının bir kısmı, boyun formu ile daralarak farklı türlerde başlıklarla, bir kısmı da yarım daire biçimli kemer; üçgen veya bitkisel tepeliklerle taçlandırılmıştır. Kadın ve erkek mezar taşlarında dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlarla yükselen gövdelerin tamamı, boyun formu ile daralarak bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Başlık Çeşitleri

Biçimlerinde farklılıklar gösteren barata, börk, dolama, fes, kalpak, kavuk, külah, sarık gibi başlıklar, genellikle serpuş olarak adlandırılmaktadır.²⁰

Özellikle erkek mezar taşı başlıkları;²¹ ölen kişilerin farklı sosyal yapılara aidiyetini, toplum içindeki statüsünü (mesleği ve tarikat mensubu olması gibi) belirtmesi açısından ayrıca bir öneme sahiptir. Fakat Osmanlı kıyafetleri ile ilgili kitap resimleri dışındaki kaynaklarda mezar taşı başlıklarının orijinal renkleri verilemediği için ölen kişiler üzerinde sosyal statü ayrımı sağlıklı bir şekilde yapılamamaktadır.

Destar, sarık; külah, takke, kavuk, fes gibi başlıkların etrafına sarılan tülbent veya ince beze verilen isimdir. Sarık aynı zamanda başlık türü olarak da kullanılmıştır.²² Sarık ve kavuk başlık tipi arasında genel bir ayrım olmamakla birlikte, içteki başlık kısmının az ya da hiç görülmediği tip sarık (15-17.yüzyıllar), başlığın büyük ölçüde görüldüğü tip ise kavuk (18-19.yüzyıllar) olarak adlandırılmıştır.²³

Araştırmamızda yer alan erkek mezar taşı şahideleri sarık, kavuk ve fes türü başlıklara sahiptir. Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki erkek mezar taşlarının 5'i sarık²⁴ (F.7,9-11, 13) 1'er örneği

¹⁸ Mezar taşı tiplerinin sınıflandırmasına dair bilim insanları tarafından farklı tipoloji denemeleri yapılmış olup günümüzde de buna dair çalışmalar devam etmektedir. Konuyla ilgili bk. Bacque vd., 1990: 177-214; Çal, 2007: 307-395; Yasa, vd., 2011: 73-76.

¹⁹ Bk. Tablo 1.

²⁰ Koçu, 1967: 204.

²¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çal 2000:206-225; İşli,2006; İşli, 2009; Kökrek, 2015: s. 45-53; Yasa vd., 2011: s.73-76.

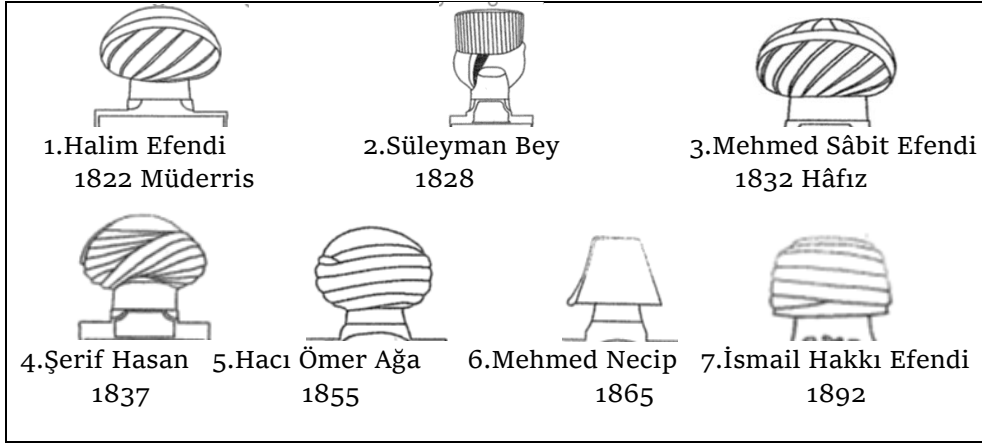
²² Koçu,1967:202; İşli,2009: 59.

²³ Çal, 2000: 209.

²⁴ F.8'de görülen başlık Halit Çal tarafından KV-2, Necdet İşli ve Emine Güzel tarafından kâtibi kavuk olarak adlandırılmıştır. Çal, 2018:114; İşli, 2009:115; Güzel, 2019: 166-167. F.9'daki başlık Halit Çal tarafından S-7, Emine Güzel

de kavuk (F.8-Ç.2) ve Azizi kalıplı fes (F.12-Ç.6) türü başlıklara sahiptir (Ç.1). Düşey ve çapraz eğimli sarılan sarıklara sahip şahidelerin müderris, hafız ve yakınlarına ait olduğu saptanmıştır (F.7-Ç.1, müderris; F.9-Ç.3, hafız; F.10-Ç.4, hafız oğlu; F.13-Ç.7, müftü torunu). 1 adet kavuk²⁵ ve 1 adet Azizi kalıplı fese²⁶ sahip başlıklarla taçlanan şahidelerde ise belirgin bir meslek ismi bulunmazken hafız oğlu ve hafız-şair yeğeni gibi ifadelere yer verilmiştir.

Çizim 1. Küçük İmaret Mezarlığındaki Erkek Şahidelerin Başlık Çizimleri

Küçük İmaret Mezarlığı'nda yer alan erkek mezarları 5'i ayak taşına sahiptir. Ayak taşları (F.7-8,10-12) dikdörtgen plaka biçiminde gövdeye sahiptir. Soğan görümlü başlık (F.7), bitkisel (F.10,12), üçgen (F.8), yarım daire kemer (F.11) formunda tepelikle sonlandırılmıştır. 3 örnekten 1'inde (F.8) servi ağacına sarılmış asma dalı ve üzüm salkımları görülürken, diğerinin gövde kısmında (F.10) kurdeleye bağlanmış üç dal mimoza çiçeği, bir diğerinde ise (F.12) kurdeleli "S" kıvrımlı çiçek dalı görülmektedir.

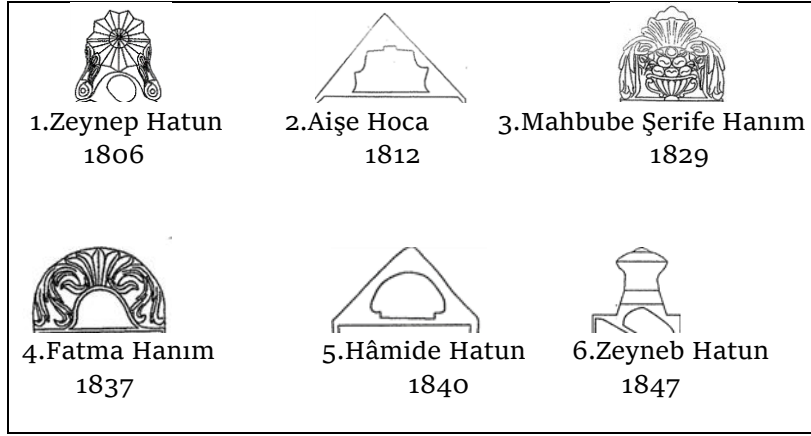
Erkeklerin toplum içindeki statüsünü gösteren başlıklar mezar taşlarında sıklıkla öne çıkmış olsa da kadın mezar taşlarında başlıklar sınırlı sayıdadır. 6 adet kadın mezarının baş taşlarından 1'i (F.6-Ç.6) başlıklı, 5'i çeşitli formlarda tepeliklerle taçlandırılmıştır.

tarafından E tipi sarıklı başlık; Necdet İşli tarafından Tâc-ı şerif destârı olarak adlandırmıştır. Çal, 2018:117; Güzel, 2019:64; İşli, 2009:51. F.11'de görülen başlık Halit Çal tarafından S-9 ve S-2; Emine Güzel tarafından N tipi sarıklı başlık olarak adlandırılmıştır. Çal, 2018:117; Çal,2020 :235; Güzel, 2019: 98,102. F.10'da görülen başlık Halit Çal tarafından oval biçimli başlıklar içinde 6. tip, Necdet İşli tarafından örf ve Emine Güzel tarafından Ö tipi sarıklı başlık olarak adlandırılmıştır. Çal, 2008:367-368; İşli, 2009:70-71; Güzel, 2019: 116-117.

F.13'de görülen başlık Necdet İşli tarafından dolama destar, Emine Güzel tarafından ise yuvarlak yatay destarlı ve S tipi sarıklı başlıklar olarak adlandırılmıştır. İşli, 2009:30; Güzel, 2019: 115,137.

²⁵ Çuhadan yapılarak iç kısmına astar geçirilmiş ve yüzü ile astar arasına pamuk yerleştirilerek çubuk, kafes, baklava dilimi oluşturacak şekilde dikilip üzerine de tülben sarık sarılan başlıklara kavuk denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçu, 1969: 148-149.

²⁶ II. Mahmud devrinde, 1827 yılında askerlerin resmi başlığı olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Yün malzemeden yapılan fesin tepe kısmına *tabla*, tablanın merkezine açılan deliğe takılan çıkıntıya *ibik* denilmektedir. Püskül, ibik aracılığıyla fese bağlanmaktadır. Feslerin görünüş ve ölçülerine göre Mahmudiye, Mecidiye, Aziziye, Hamidiye isimleriyle anılan, farklı kalıp türleri bulunmaktadır. Koçu, 1969:115.

Çizim 2. Küçük İmaret Mezarlığındaki Kadın Şahidelerinin Başlık Çizimleri

Dikdörtgen ön görünüşlü paralel kenarlarla uzanan gövdeye sahip 1 mezarın baş taşı, (F.6)) silindirik formda kademeli bir boyunla daralarak, üzerinde tepelik²⁷ bulunan fes-takke görünümlü başlıkla taçlandırılmıştır²⁸.

Çeşitli formlarda tepeliklerle taçlanan 5 kadın mezarının başucu taşlarının 2'si üçgen tepelikle (F.2,5); 1'i dilimli akant yapraklarıyla desteklenen rozet biçimi tepelikle (F.1); 1'i yarım daire kemer formuyla son bulmuştur (F.4). Kadın mezarlarının 4'ünde ayakucu taşı bulunmaktadır (F.3-6). Yukarı doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlanan ayakucu taşlarının 2'si bezemeli 2'si ise bezemesizdir.

Bezeme

İncelediğimiz mezarların başucu ve ayakucu taşlarında bitkisel, geometrik tekstil ve nesneli bezeme görülmektedir. Bezeme, baş ucu taşlarının başlık, boyun, tepelik kısmında; ayrıca gövde yüzeyinde görülmektedir.

Bitkisel motifler çok geniş bir repertuara sahip olup; çiçek dalları, gül, gül ağacı, lale, akant yaprağı, servi ağacı, hurma ağacı, asma-üzüm salkımları ve meyve betimlemelerinden oluşmaktadır.

Akant biçimli stilize yaprak motifleri, genellikle şahide üzerinde alınlığı üstten sınırlayarak kemer formu oluşturacak biçimde kullanılmıştır. Özellikle servi, hurma ağacı, üzüm salkımlı asma dalları ayak taşlarında bezeme unsuru olarak görülmektedir (F.4a, 6a). 2 mezar taşında (F.3, F.4a) ayaklı, kulplu yayvan gövdeli kase motifi kullanılmıştır. Bitkisel tepelikle taçlanan başucu taşında tepelik eksenine içinde kayısı bulunan meyve kâsesi yerleştirilmiştir (F.3). Saksı işlevi gören diğer örneğin gövdesi damla motifleriyle bezenmiştir. İçinden servi ağacına benzeyen bir ağacın gövdesi yükselmektedir (F4a). Fiyonk, kurdele ve püskülden oluşan nesneli bezeme örnekleri ise 3 örnekte karşımıza çıkmaktadır (F.10a, F.12, F.12a).

Geometrik bezeme ise iri bir yıldız motifinden oluşan tepelik, genellikle kavuk, sarık türü başlıkların yüzeyinde görülen düşey ve çapraz çizgilerden oluşan düzenlemeler, gövde yüzeyinde görülen kartuşlar ve 1 kadın şahidesinin başlık kısmında yer alan kabara motiflerinden oluşmaktadır.

²⁷ Gümüş ve bakır malzemeden yapılan daire formu basık koni görünümünde olan tepelikler, ya feslerin üst tablasını örtecek şekilde ya da doğrudan saç üzerine yerleştirilen etrafı altın, gümüş paralar ya da renkli taş boncuklarla süslenen başlık ya da başlık aksesuarı olarak adlandırılmaktadır bkz. (Koçu, 1969: 227; Balta, 2014: 348, 375, 433; Salman, 2013: 360-361; Sümerkan, 1998: 140-141; Öztürk, 2015: 23).

²⁸ F.6'da görülen başlık Halit Çal tarafından Kd2 olarak adlandırılmıştır. Çal ve İltar, 2011:34. F.2,5'de görülen tepelik kısmı Halit Çal tarafından Tepesi ters V biçimli olarak adlandırılmıştır. Çal, 2019:111.

Kitabe

Mezar taşı unsurlarından biri de başucu taşlarının gövdesi üzerinde yer alan kitabelerdir.

Hayat ile ölüm, giden ile kalan arasındaki son diyalogu içeren kitabe metinlerinde,²⁹ Allah'ın isim ve sıfatlarından oluşan başlangıç ifadesi, insanlara uyarı mahiyetindeki nasihatlar, ölüm haberi, ölüm sebebi, Allah'tan dilek, insanlardan istek; sülale isimleri, ölüm yaşı, hastalıklar, isimler gibi biyografik ve sosyal durum belirten ifadeler ve dua sözleriyle başlayan Fatihâ isteği, ölen kişinin ya da yakınlarının dilinden manzume olarak şiirsel bir anlatımla dile getirilmiştir. Genel olarak kitabe metninin sonunda tarihe yer verilmiştir.³⁰

Trabzon, Küçük İmaret Mezarlığı'nda bulunan toprak mezarların başucu taşlarının tamamının gövde yüzeyinde, kitabe metni yer almaktadır. 19. yüzyıla ait şahidelerin kitabe metinlerinde, 1812-1892 yılları arasında 6 şahidede sülüs; 1806-1865 yılları arasında 7 şahidede tâlik hat kullanılmıştır. Kitabe satırları, kabartma harflerle düz ya da sağa eğimli olarak düzenlenmiştir.

Kitabe metinlerinin konuları ve metinlerde yer alan bilgiler

A. Başlangıç İfadesi: Kitabeli olan toplam 7 mezar taşında Allah'ın isim ve sıfatları; 2 mezar taşında ayet veya hadisler yer almaktadır.

a. Allah'ın sıfat ve isimleri: *Hüve'l-Bâki:* "O (Allah) sonsuzdur" (Taş no.11-13), *Hüve'l Hayy:* "O (Allah) diridir" (Taş no.1), *Hüve'l-Hayyu'l-Bâki:* "O (Allah) diri ve sonsuzdur" (Taş no.8-10).

b. Ayet ya da hadisler: "*Küllü nefsin zâikatü'l-mevt sümme ileyna turca'ûn*" (Taş no.7), "*Şefâ-at-î li ehli'l kebâiri min ümmetî*" tuğra şeklinde istif edilmiştir (Taş no.8).

B. İnsanlara Uyarı: Dünyanın geçiciliği, iyi değerlendirilmesi ve ölümün kaçınılmaz olduğunu ifade eden nasihat cümlelerine 2 eserde (Taş no.8,12) yer verilmiştir.

Âlem-i fânide olsa rûz-ı şeb Gülşen-mekân-Âkıbet mesken olacak herkese zîr ü zemîn-Almadım dünyâ murâdın, nâ-murâd oldum bugün-Bâki sanma âkil isen sen dünyâ devletin (Taş.no.8/1828); *Kimden edersin şikâyet kime ey çâresiz-Ver bu kazâyâ rızâ söyle bu idi nasib-Her neye ibret gözüyle nazar etsen eğer-Âkile hayret verir cümlesi şey-i acîb* (Taş.no12/1865).

C. Ölüm Haberi: Ölüm haberini beyitler halinde şiir diliyle ifade eden cümlelere 3 eserde (Taş no.3-4,10) yer verilmiştir.

Felek verdin bu gün câm-ı hurâmu - Ecel peynâmesinin söylendi nâmu(Taş.no. 3,1829; *Bu genç yaşumda içmişim o câmu -Vebâ emrâzını kıldı vesîle -Bekâ iklimine geldi peyâmı Fenâdan bekâyâ eyledi rihlet.* (Taş.no.4/1837);*Gonçe-i zîbâ gibi hande kılırken henüz-Erdi bu gün cânına sağarı hubb-ı vatan - Gülşen-i Adn'e çün gül gitdi* (Taş no.10/1837).

Ç. Sebep Bildirme: Ölüm sebebinin belirtiği ifadelerle 2 başucu taşında yer verilmiştir (Taş.no.3,10).

Bu genç yaşumda içmişim o câmu -Vebâ emrâzını kıldı vesîle (Taş.no.3/1829); *Sa'y-i firâvân edüp ilme talep-kâr iken-Hâkile âlûdedir şimdi o nâzik beden* (Taş no.10/1837)

²⁹ Mezar taşı kitabelerinde yer alan metinlerin konuları bazı araştırmacılar tarafından gruplandırılarak farklı başlıklar halinde değerlendirilmiştir (Laqueur, Mezar kitabelerini; 1-Yakarış, 2-Dua, 3-Kimlik, 4-Dua İsteme, 5- Tarih olmak üzere beş başlıkta incelemiştir. Bkz.: Laqueur,1997: 80.; Halit Çal ise kitabelerde işlenen konuları esas alarak 1- Başlangıç İfadesi, 2- İnsanlara Uyarı, 3-Durum Bildirme, 4-Sebep Bildirme, 5- Tanrıdan İstek, 6- İnsanlardan İstek, 7- Meslek, 8- Aile-Baba Adı, 9-Tanrıdan İstek (Dua), 10-Ölenin Adı, 11- İnsanlardan İstek ve 12-Tarih olmak üzere daha farklı bir gruplandırma da bulunmuştur. Bkz: Çal, 2007:214.

³⁰ Eren, 2012: 238.

D. Allah'tan Dilek: 2 başucu taşında (Taş.no.3,12) Allah'tan istenen dileklere yer verilmiştir. Ölen kişinin günahlarının affedilmesi ve cennete kabul edilmesi içeriklerini taşıyan ifadelere yer verilmiştir.

Ede kabrini Hak ravza-i cennet (Taş.no.3/1829); *Bu kabrin sâhibin Hak mazhar-ı gufrân ede-Menzilin ehl-i cennet mûnisin Rıdvân ede- Nâil-i fazl-i şefâ'at eyleyüp rûz-î cezâ- Sâye-i arş-ı a'lâda Hak anı iskân ede* (Taş no.12, 1855).

E. İnsanlardan İstek: 3 başucu mezar taşı kitabesinde ölünün ruhu için Fatiha okunması (Taş no.6, 10,12), 1'ide ise, hakların helal edilmesi (Taş no.8) isteğine yer verilmiştir.

Bakup geçme ricâm budur ey-Muhammed ümmeti ölünün diriden-Bir Fâtihâ'dır minneti kabrimi ziyâret-İden ey Resûl'ün ümmeti-Bize bir Fatihâ ihsan Eden bulur cennet (Taş no.6/1847); *Ahîret hakkın halal etsün beni yad eyleyen-Diyeler olsun mekânı cennet-i Huld-i berîn* (Taş no.8/1828) ; *Seng-i mezârı iki dest-i temânnasıdır- Fâtihâ İlhâs umar dâru'l-hüzn* (Taş no.10/1837);*Gel oku bir Fâtihâ eyle atâ hak için-Muhsin olan kimseye rahmet-i Mevlâ kârib* (Taş.no.12/1865).

Biyografik ve Sosyal Durum Belirten İfadeler³¹

Meslek Bilgisi

Mezar taşı kitabelerinde gerek ölen kişinin gerekse onların eşleri, ya da babalarının mesleklerinin belirtildiği 7 örnek (Taş no.2,4-6,9,12-13) bulunmaktadır. Bunlardan 1'i müderris, 3'ü hafız, 1'i alim, 1'i şair, 1'i müftü, 1'i imam olarak belirlenmiştir. 1 mezar taşında (Taş no.12/1865) ismi geçen şair (Zühdi) ölen kişinin amcasıdır.

Sülale Adı/ Lâkaplar

Trabzon örneklerinin 5'inde (Taş no.1,7,8,11,13) sülale ismi geçmektedir. Trabzon'da, 1806-1892 yılları arasındaki örneklerde, Esbâbzâde, Murtaza Bey-zâde, Memiş-zâde, Müfti-zâde sülale isimleri tespit edilmiştir.

Allah'a Yakarış

Kitabe metinlerinin sonunda, tarihten önce yer alan "Fatihâ" ve "dua isteği" (ölen kişinin adından önce görülen Allah'ın rahmetine kavuşmuş, esirgenmiş, bağışlanmış anlamlarında) merhum, merhûme gibi sıfatlarla başlayan dua kalıpları, 10 örnekte mevcuttur (Taş no.1-9,11). Kadınlar için, *Merhûme ve mağfûre* (Taş no.1,3/1806,1829); *merhume ve mağfûratun lehâ* (Taş.no 2/1802); *merhume* (Taş no.4/1837); *merhume ve mağfûrun lehâ* (Taş no.5,6/1840,1847); sıfatları başucu taşında görülmektedir.

Erkekler için, *merhûm ve mağfûr* (Taş no.7/1822); *merhûm ve mağfûrun leh* (Taş.no8,9/1828,1832); merhum (Taş no. 11/1855) sıfatları 4 örnekte görülmektedir. 3 örnekte ise herhangi bir sıfat kullanılmadan sadece isme yer verilmiştir (Taş no.10,12,13).

Mezar Taşlarında Geçen Adlar

Genellikle kadın mezar taşlarında, eş, baba veya erkek kardeşin kimlik bilgileri³² ile birlikte *kerimesi, bint-i, ehli, hâlilesi, validesi, kayın validesi, menkuhası, refikası, kalfası*, gibi yakınlık bildiren tanıtıcı isimlerden sonra merhumenin ismi, *hatun ve hanım* ibareleri eklenerek ifade edilmiştir.

Tespit edilen başucu taşlarında, Zeyneb, Aişe, Fâtıma, Mahbube Şerife, Hamide, isimleri geçmektedir. İsimlerden önce, *validesi, hâlilesi, bint-i, ehli, üvey validesi, kerimesi, odalığı* şeklin-

³¹ Bkz. Tablo 2.

³² Eldem 2005: 138, 142.

deki ifadelerle kadınların aile içindeki yeri belirtilmiş bunlar hanım, hatun, hoca, molla unvanları eklenerek verilmiştir. Hamide Hatun'un, Mehmet Sabit Efendi'nin üvey annesi olduğu da saptanmıştır.

Erkeklerde ise Halim, Süleyman, Mehmet Sabit, Şerif Hasan, Ömer, Mehmed Necip, İsmail Hakkı isimleri tespit edilmiştir. Akrabalık dereceleri, *zâde*, *mahdum*, *oğlu*, *yeğeni* gibi ifadelerle belirtilmiştir. *Ağa*, *efendi*, *bey* unvanları kullanılmıştır. Şerif Hasan'ın, Hafız Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu şair Zühdi'nin Mehmed Necip'in amcası olduğu saptanmıştır.

İnsanlardan Fatiha İsteği: İncelenen 13 mezarın başucu taşlarının tamamında Fatiha isteğine yer verilmiştir.

Rûhuna rızâ'en Lillahi'l-Fâtihâ (Taş no.1); *ruhuna, rızaen Lillahi te'ale'l-Fatiha* (Taş no.8); *ruhiçün rızâen lillâhi Te'âle'l Fâtihâ* (Taş no.5); *rûhuna Fâtihâ* (Taş no.2,6,11) 6 numaralı *Zeyneb Hatuna ait başucu taşında 3. ve 5. satırda da Fatiha isteği vardır.*

Rûhuna el-Fâtihâ (Taş no.3,13); *rûhiçün Fâtihâ*(Taş no.4); *rûhiçün rızâen lillahi'l-Fâtihâ* (Taş no.10) Ayrıca kitabe metninin 10. satırında da "*Fâtihâ, İhlâs umar*" ifadesine yer verilerek dua isteği tekrarlanmıştır.

Ruhiçün rızaen lillahi el- Fâtihâ (Taş no.7); *rızâen lillahi Fatihâ* (Taş no.9); *gel oku bir Fâtihâ* (Taş no.12) cümle sonunda değil 7. satırda verilmiştir. En yaygın olarak 11örnekte görülen ruhuna Fatiha kalıbıdır.

Tarih: İncelenen mezarların 10'u sadece yıl, (Taş no.1,4-11,13) 3'ü gün, ay ve yıl, (Taş no. 2-3,12) olarak yazılmıştır. Bir örneğin (Taş no.3) ölüm tarihi ayrıca hicri olarak 7'nci satırda bin ikiyüz kırkbeş olarak yazı ile yazılmıştır.

İncelenen başucu şahidelerinde ölüm yaşı belirtilmemekle birlikte *genç yaşta*, *almadım dünya muradın*, *gonçe-i ziba gibi hande kılarken*, *gençliğine doymayan* ve *genç iken göçtü* ifadelerinden yola çıkarak 6 mezar sahibinin erken yaşta vefat ettiği anlaşılmaktadır. Erken yaşta vefat eden (Taş no.3/1829) Mahbube Şerife Hanım'ın genç yaşta vebadan vefat ettiği anlaşılmaktadır.

İncelenen mezar taşlarında (Taş no.2-9) memleket isimleri olarak Halmani³³ ve Trabzon isimleri geçmektedir.

Manzume olarak mezar taşı kitabelerini yazan şairlerin, "*Zühdi*" olarak mahlasının geçtiği iki eser tespit edilmiştir (Taş no.10, 12). Bu eserlerden 1'inin (Taş no:10) 11'inci satırında şair Zühdi tarihi ebced ile düşmüştür. Diğerinde ise (Taş no: 12) Mehmed Necip'in amcası olduğunu anladığımız Zühdi 9'uncu satırda tarihi yine ebced ile düşmüştür.

Sonuç olarak malzeme-teknik, form, başlık/tepelik, kitabe metinleri bakımından birer sanat eseri olan ve tarihî belge niteliği taşıyan şehzade kenti Trabzon'daki, Küçük İmaret Mezarlığı'nda, 19. yüzyıla tarihlenen 13 mezar taşı, dönem özelliklerini taşımaktadır. Bu mezar taşları, özenli işçilikleriyle mahallî üsluptan ziyade İstanbul (Başkent) özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı merkezlerindeki diğer mezar taşlarındaki genel gelişim çizgisiyle benzerlikler göstermektedir. Trabzon'un eski çağlardan beri önemli bir liman kenti ve ticaret merkezi olması, şahidelerin siparişi üzerine İstanbul'dan geldiğini ya da bahsi geçen şehrin yerel atölyelerinde İstanbul'dan gelen şablonlarla yapıldığını düşündürmektedir.

³³ Halmani, Trabzon'un Of ilçesine bağlı bir köydür. Günümüzdeki adı ise Saraçlıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yer isimlerinin Türkçeleştirilmesi uygulamasıyla Halman, Saraçlı adını almıştır. Bkz. <https://www.trabzonof.com/trabzon-of-koyleri-mahalleleri/saracli-halman-koyu/>

Tablo 1. Trabzon Küçük İmarat Mezarlığındaki Şahide Formları³⁴

Taş No.	Tarih	İsim (Unvan)	Baş Taşı Gövde Formu Başlık/Tepelik	Ayak Taşı Gövde Formu Başlık/Tepelik	Malzeme
1	1806	Zeyneb Hatun	Dik. Plaka-Yıldız T.	-	Mermer
2	1802	Aişe Hoca	Dik. Plaka-Üçgen T.	-	Mermer
3	1829	Mahbube Şerife Hanım	Dik.Plaka-Bitkisel T.	Dik. Plaka-Üçgen T.	Mermer
4	1837	Fâtıma Hanım	Dik.Plaka-Bitkisel T.	Dik. Plaka-Kırık	Mermer
5	1840	Hamide Hatun	Dik. Plaka-Üçgen T.	-	Mermer
6	1847	Zeyneb Hatun	Dik. Plaka-Başlık	Dik. Plaka-Üçgen T.	Mermer
7	1822	Halim Efendi	Dik. Plaka-Sarık	Dik.Plaka-soğan Formlu Başlık	Mermer
8	1828	Süleyman Bey	Dik. Plaka-Kavuk	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
9	1832	Mehmet Sabit Efendi	Dik. Plaka-Sarık	-	Mermer
10	1837	Şerif Hasan	Dik. Plaka-Sarık	Dik.Plaka-Bitkisel T.	Mermer
11	1855	Ömer Ağa	Dik. Plaka-Sarık	Dik.Plaka-Yarım Daire Formlu Tepelik	Mermer
12	1865	Mehmed Necip	Dik. Plaka-Fes	Dik.Plaka-Bitkisel T.	Mermer
13	1892	İsmail Hakkı Efendi	Dik. Plaka-Sarık	-	Mermer

Tablo 2: Kitabe Bilgileri

Taş No.	Tarih	İsim (Unvan)	Sülale adı veya Lakap	Ölen Kişiye Yakınlığı	Meslek	Ölüm Yaşı	Ölüm Sebebi	Şair Adı
1	1806	Zeyneb Hatun	Kır-Zâde	Mahmud ve Hacı İsmail Efendilerin Validesi	-	-	-	-
2	1802	Aişe Hoca	-	Hafız Mehmed Efendi'nin Kızı Hamza Paşa Müderrisinin Halilesi	-	-	-	-
3	1829	Mahbube Şerife Hanım	-	Mahmud Efendi'nin Halilesi	-	Genç Ölüm	Veba	-
4	1837	Fâtıma Hanım	-	Hafız Molla'nın Ehli	-	-	-	-
5	1840	Hamide Hatun	-	Mehmed Sabit Efendi'nin Üvey Validesi	-	-	-	-
6	1847	Zeyneb Hatun	-	Hafız Mehmed Efendi'nin Kerimesi	-	-	-	-
7	1822	Halim Efendi	Esbab-Zâde	-	Müderris	-	-	-
8	1828	Süleyman Bey	Murtaza Bey-Zâde	-	-	-	-	-
9	1832	Mehmet Sabit Efendi	-	-	Âlim-Müderris	-	-	-
10	1837	Şerif Hasan	-	Mehmed Sabit Efendi'nin Oğlu	-	Genç Ölüm	-	Zühdi
11	1855	Ömer Ağa	Memiş-Zâde	-	-	-	-	-
12	1865	Mehmed Necib	-	Şair Hafız Zühdi'nin Yeğeni	-	Genç Ölüm	Kaza?	Zühdi
13	1892	İsmail Hakkı Efendi	Müfti-Zâde	İmam ve Hatib Abdülhamid Efendi'nin Mahdumu	-	-	-	-

³⁴ Mezar taşları dikdörtgen plaka şeklinde olup ön görünüş itibariyle değerlendirilmiştir.

Fotoğraflar

F.1

F.2

F.3

F.3a

F.4

F.4a

F.5

F.6

F.6a

F.7

F.7a

F.8

F.8a

F.9

F.10

F.10a

F.11

F.11a

F.12

F.12a

F.13

KAYNAKÇA

- Ağaç, Saliha - Sakarya, Menekşe, (2015), "Hayat Ağacı Sembolizmi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Aralık/1, 1-14.
- Albayrak, Hüseyin, (1998), *Trabzon İmaret (Hatuniyye) Külliyesi*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bacque, Jean-Louis, Grammont, Laqueur, Hans Peter, Vantin, Nicholas, (1990), Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları: Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler", *Erdem*, 6/16, 197-214.
- Bal, Mehmet Akif, (2016), "Trabzon'da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Trabzon Şehir Kültürüne Etkileri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (Ed. Şenol Saylan, Betül Saylan), C. II, 687-710.
- Balta, Nevin, (2014), *Anadolu Kadın Başlıkları*, Ankara: Erek Matbaacılık.
- Bahar, Hasan, (2015), "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", *Aile Yazıları 8*, (Ed. Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun), Ankara: Başak Matbaa, 273-294.
- Belge, Hatice, (2018), *Trabzon Mezarlıkları ve Mezar Anıtları (1926-2018)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çal, Halit, (2000), "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul, 206-225.
- _____, (2007), "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, XXX, 307-395.
- _____, (2008), "Ah Mine'l Mevt Kastamonu Şehrindeki 14-20. Yüzyıl Mezar ve Mezar Taşları", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 353-373.
- _____, (2018), "Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Erkek Mezar Taşları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87, 103-151.
- _____, (2019), "Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, (Ed. Budak, A. ve Yılmaz M.), Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 105-129.
- Çal, Halit - Canyurt, Filiz, (2020), "Edirne Şehrindeki Mezar Taşlarında Başlık Tipleri", *Turkmes 2019 Metin Bildiriler*, Kayseri: Kardeşler Matbaası, 223-248.
- Çal, Halit - İltar, Gazanfer, (2011), *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*, Ankara: Giresun Valiliği Yayınları.
- Çetin, Ö. Hakan, (2004), "17. Yüzyıla ait Kıyafet Albümlerinde Kadın Giyim-Kuşamı Tarihin ve Tarihçinin İzinden" *Kazım Yaşar Koprıman Armağanı* (Ed. Hakan Çetin), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 261-296.
- Demirci, Kürşad, (2001), "Kabir" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 33-35.
- Edhem, Halil, (2001), *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eldem, Edhem, (2005), *İstanbul'da Ölüm Osmanlı İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Emecen, Feridun, (2009), "Selim I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, 407-414
- Erbaş, Ali, (2012), "Tûbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 316-317.
- Eren, Sevinç, (2011), *Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri İle Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, (2012), “Trabzon Gülbahar Hatun Camii Haziresindeki Erkek Mezar Taşları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 14/40, 222- 246.

_____, (2018), “Trabzon Tavanlı Cami Haziresi 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 46, 91-122.

Goloğlu, Mahmut, (2000), *Trabzon Tarihi Fetihden Kuruluşa Kadar*, Trabzon: Serender Yayınları.

Güzel, Emine, (2019), *Taşlarda Saklanan Medeniyet Osmanlı Erkek Mezar Taşlarında Serpuş Biçimleri*, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.

İşli, İ. Necdet, (2006), *Yeniçeri Mezartaşları*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.

_____, (2009), *Osmanlı Serpuşları*, İstanbul: Ebru Matbaacılık.

Karpuz, Haşim- (2018), *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar*, Ankara: TTK Yayınları.

Koçu, Reşad Ekrem- (1969), *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.

Kökrek, Mehmet- (2015), “Osmanlı Serpûşları”, *İsmek, El Sanatları Dergisi*, 20, 45-53.

Küçük, Abdurrahman - Alparslan, Mehmet Küçük, (2019), “Türkistan’dan Türkiye’ye Alevilik-Bektaşılık (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)”, *Alevi Çalıştayları Nihai Rapor*, Ankara, 87-178.

Laqueuer, H. Peter, (1997), *Hüve’l-Baki, İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Lowry, Heath W., (2010), *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Çev. Demet Lowry, Heath W. Lowry), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Lowry, Heath W. - Emecen, Feridun, (2012), “Trabzon” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, 296-301.

Öztürk, Temel, (2015), “1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon’da Giyim-Kuşam Kültürü”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18, 9-28.

Salman, Fikri, (2013), *Türklerde Kıyafet Biçimleri, Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Sümerkan, M. Reşat, (1998), *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Tuluk, Ömer İskender, (2010), *İmâret-i Hatuniye’den Atapark’a: Trabzon’da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık*, Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza, İstanbul: Klasik Yayınları.

Usta, Veysel, (2019), “Şehzade Süleyman’ın (Kanuni) Trabzon’da Doğduğu Ev Meselesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13/26, 397-414.

Uzun, Mustafa İsmet, (2012), “Tûbâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 317-318.

Yasa, Azize Aktaş, Yiğit, Bilge Kaya, Yazar, Turgay, (2011), “Bolu Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”, *21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 17-18 Ekim 2009, Bolu, 68-107.

Yüksel, Murat, (2000), *Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, C. I, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

<https://www.trabzonof.com/trabzon-of-koyleri-mahalleleri/saracli-halman-koyu/>

Bulut, Engin Çağdaş, “Ertuğrul Faciasının Trabzonlu Şehitleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.365-383.
DOI: 10.31765/karen.757896

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

ERTUĞRUL FACIASININ TRABZONLU ŞEHİTLERİ*

Engin Çağdaş BULUT**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Bayburt/TÜRKİYE
 bulut8713@gmail.com

ORCID : 0000-0002-4744-2629

Anahtar Kelimeler: Ertuğrul Fırkateyni,
Trabzonlu Şehitler, Osmanlı İmparatorluğu-Japonya ilişkileri

Keywords: Ertuğrul Frigate, Trabzon Martyrs, Ottoman Empire-Japan Relationship

Öz: Osmanlı Devleti'nin Uzakdoğu ile ilgilenmesi, Japonya'nın dışa kapalı bir ülke olma politikasını bırakıp dünyaya açılmasıyla birlikte başladı. Japonya'nın uzun süren “Sakoku (kapalı ülke)” dönemini bitiren açılım politikası sonrasında Japon Prensi İstanbul'u ziyaret etmiş, bu ziyarete bir karşılık verme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında Japonya'ya yapılacak ziyaretin iki amacı vardı: Rusya'ya karşı bir müttefik edinmek ve Avrupalı devletlerin sömürgesi olan Müslüman halkla irtibat kurabilmek. Bu amaç doğrultusunda Japonya'ya bir deniz yolculuğu planlandı. Osmanlı Devleti tarihinin en uzun yolculuklarından birisini gerçekleştirecek gemi olarak da tüm tartışmalara rağmen Ertuğrul Fırkateyni seçildi. Fakat çeşitli kazalar, kötü hava şartları ve salgın hastalıklarla mücadele ederek yaklaşık 11 ay süren gidiş yolculuğunu tamamlayan Ertuğrul Fırkateyni, dönüş yolculuğunun henüz başındayken fırtına sonucu Japonya sahillerinde battı. 527 kişinin şehit olduğu ve 69 kişinin kurtulduğu gemide Karadeniz Bölgesi'nden giden yaklaşık 300 kişi de bulunmaktaydı. 71 şehit ile Trabzon şehri hem bölge içerisinde hem de ülke çapında en çok şehit veren il oldu. O dönem ki Trabzon Vilayeti sınırları dikkate alındığında ise bu sayı yaklaşık 230 civarındaydı.

TRABZON MARTYRS OF THE ERTUĞRUL DISASTER

Abstract: The Ottoman Empire's interest in the Far East began when Japan swerved its policy of being a closed country and opened up to the world. After the prolonged policy of Japan, which ended the “Sakoku (closed country)” period, the Japanese Prince visited Istanbul and thus there was a need to respond to this visit. From the perspective of the Ottoman Empire, the visit to Japan had two purposes: The first is to get an ally against Russia, and the second is to contact the Muslim people, the colony of the European states. For this purpose, a sea voyage to Japan was planned and despite all the controversy, the Ertuğrul Frigate was chosen as the ship that will make one of the longest journeys in the history of the Ottoman Empire. However, Ertuğrul Frigate completed the 11 month-long journey by struggling with various accidents, bad weather and epidemic diseases and while it was just at the beginning of the return journey, it sunk on the shores of Japan as a result of the storm. On the ship, where 527 people were martyred and 69

Geliş Tarihi / Received Date: 25.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.12.2020

were saved, there were also about 300 people going from the Black Sea Region. With 71 martyrs, the city of Trabzon has become the highest affect-

ed in both the region and the country. Considering the borders of Trabzon Province at that time, this number is around 230.

Giriş

Trabzon'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden sonra bu bölgeye yerleştiren Türkler, askeri yönden savaşçı ve cesur olmalarıyla ön plana çıkmıştır. İmparatorluğun son dönemleri ve Cumhuriyet yıllarındaki büyük askeri olaylara bakıldığında Trabzonluların 1877-1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı, 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı, 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları, 1914-1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşı'nın yanı sıra memleket dışındaki savaşlara da katıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Kore Savaşı ve Kıbrıs Barış Harekâtı sayılabilir. Milli Savunma Bakanlığı'nın (MSB) verilerine göre muharebe dışı kayıplar ve görev şehitleri de dâhil olmak üzere kayıtlı Trabzonlu şehit sayısı 1230'dur. Bu sayılara azınlıklarla gerçekleştirilen mücadeleler ve son yıllarda yaşanan terör olayları sonucu şehit düşenlerin sayıları dâhil olmamakla birlikte, kayıtlarda yer almayan birçok isimsiz şehit olduğu gerçeği de ortadadır. Bunun en büyük nedenlerinden biri özellikle Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan bölgesel olaylarda resmi olarak asker statüsünde yer almayan yerel halkın da silahlı çatışmalara katılmış olmasıdır. MSB'nin listelerinde sadece aşağıdaki tabloda yer alan resmi askeri kayıtlar bulunmaktadır. İkinci bir kaynakta ise Trabzonlu şehitlerin sayısı 1234 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1: Trabzonlu Şehit Sayısının Olaylara Göre İki Farklı Kaynaktaki Dağılımı

Olay Adı	Şehit Sayısı ¹	Şehit Sayısı ²
Osmanlı-Rus Savaşı	8	8
Ertuğrul Fırkateyni Faciası	71	71
Osmanlı-Yunan Savaşı	38	39
Trablusgarp Savaşı	6	6
Balkan Savaşları	36	36
Birinci Dünya Savaşı	767	770
İç isyanlar	7	7
Kurtuluş Savaşı	252	252
Kore Savaşı	11	11
Kıbrıs Barış Harekâtı	8	8
Muharebe Dışı Şehitler (Ertuğrul Fırkateyni dışındaki kazalar)	26	26
Toplam	1230	1234

Ertuğrul Fırkateyni'nde başta Trabzon olmak üzere Karadenizli personelin çokluğunun nedenleri belirlenememiştir. Fakat Trabzonluların yaşadıkları coğrafyadan gelen yetenekleri denizcilik faaliyetlerinde en ön saflarda yer almalarına neden olmuş olabilir. Doğası gereği Karadeniz Bölgesi'ndeki birçok kentte balıkçılık ve denizcilikle ilgili meslekler en eski meslekler arasında yer bulmuştur. Nitekim Karadeniz sahillerindeki birçok yerleşim yerinde gemi inşa edilen tersaneler de mevcuttur.³ Günümüzde Trabzon'un Sürmene ilçesindeki tersaneler bunlar

¹ Milli Savunma Bakanlığı (MSB), 1998: 26-47.

² Çanakkale Müzesi, 2020. İlgili kaynak kişisel şehit girişlerine açık olduğu için sayının TSK verilerinden fazla çıkmış olması muhtemeldir. Buradaki veriler incelendiğinde şehit oldukları dönemde Trabzon'un ilçeleri arasında yer almayan, sonradan ilçe olan yerlere mensup şehitler görülmektedir. Bu durum aynı zamanda mükerrer kayıtlar olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Buna göre 1227 şehidin 429'u merkezden, 204'ü Of'tan, 162'si Akçaabat'tan, 124'ü Vakfıkebir'den, 104'ü Sürmene'den, 55'i Yomra'dan, 45'i Maçka'dan, 25'i Beşikdüzü'nden, 20'si Tonya'dan, 20'si Şal-pazarı'ndan, 18'i Araklı'dan, 5'i Çaykara'dan, 3'ü Çarşıbaşı'ndan, 3'ü Düzköy'den ve 3'ü de Hayrat'tandır.

³ Ekinci, 2013: 24.

arasında gösterilebilir. Çoğu zaman babadan oğula da intikal eden denizcilik mesleğinin erbabları Türk ordusunu yönetenler tarafından da deniz kuvvetlerini güçlendirmek için kullanılmıştır. Bunun en bariz örnekleri çeşitli donanma faaliyetlerinde görülmekle birlikte Ertuğrul Fırkateyni'nin karşılaştığı felakette de belirgin şekilde ortaya çıkmıştır.

Ertuğrul Fırkateyni'nin batışını konu alan çalışmaların bazılarında şehit mürettebatla ilgili; isim, rütbe, görev ve mensup olduğu şehir bilgileri vardır. Milli Savunma Bakanlığı kaynaklarında buna ek olarak baba adı ve sülale adları da bulunmaktadır. Şehit ailelerine yapılan yardımlarla ilgili yayınlarda ise bu kişilerin hangi köylerde yaşadıklarına ve aile fertlerine dair birtakım bilgiler yer almaktadır. Fakat Fırkateyn de yer alan mürettebatın, şehitlerin ve gazilerin bölge veya şehir olarak bir tasnifi yapılmamış, faciadan bu bölgelere düşen payın ağırlığı gösterilmemiştir. Bu çalışmanın amacı olayın gelişimini kısaca aktardıktan sonra Karadeniz Bölgesi ve Trabzon şehri özelinde Ertuğrul Faciasının trajik hikâyesini anlatmaktır.

Türkler ile Japonlar arasındaki ilişkilerin başlangıç devri 19.yüzyıla dayanmaktadır. Japonya'nın 1850'li yıllara kadar dış dünyadan izole bir politika izlemesi sırasında, küçük bir Japon adasındaki Hollandalılar dışında, Batılı ülkelerle bağlantısı yoktu. Bütün bilimsel ve teknolojik gelişmelerden habersiz şekilde yaşamını sürdüren ülkede, sadece bu adadaki Hollandalılar aracılığı ile Batı'dan bazı bilgiler alınabiliyordu. Yaklaşık 250 yıl süren dışa kapalılık dönemi 1853 ve 1854 yıllarında Amerikan savaş gemilerinin zorlamasıyla birlikte sona ermiş ve Japonya Devleti, tıpkı Osmanlı Devleti'nin denge politikası gereği çeşitli ülkelerle imzaladığı kapitülasyonlar benzeri anlaşmalar imzalamaya mecbur bırakılmıştı. Meiji Restorasyonu olarak isimlendirilen yeni döneme geçişle birlikte Japonya'dan gönderilen heyetler Avrupa ve Amerika'ya ulaşmaya başlamış, bu sırada Osmanlı Devleti ile de görüşmeler gerçekleşmişti. 1873 yılında Japon Memur Genichiro Fukuchi'nin İstanbul'a yaptığı kısa bir ziyaretle ilk ilişkiler başlamıştır.⁴ Fakat Japonların imtiyaz istemeleri üzerine II. Abdülhamid dönemindeki görüşmeler çıkmaza girmişti. Tüm olumsuzluklara rağmen 1878 yılında Japon savaş gemisi Seiki'nin bahriyeli öğrencilerle birlikte İstanbul'u ziyaret etmesi yeni bir aşamaya geçilmesini sağlamıştı. Bu sırada Padişah II. Abdülhamid'in Japonya'ya bir gemi gönderme isteği de gündeme geldi. 1887 yılında Avrupa turuna çıkan Japon Prens Komatsu ve eşinin Abdülhamid'i ziyareti ile birlikte hediyeler sunması sonucunda, II. Abdülhamid de iade-i ziyarette bulunularak Japon İmparatoru'na aynı şekilde hediyeler gönderilmesini kararlaştırmıştı.⁵ Abdülhamid'in bu kararı Ruslar tarafından Kızıldeniz ve Arabistan sularında yayılcı bir faaliyet olarak algılanmış, bu hareket Hindistan, Singapur gibi çok sayıda Müslüman'ın yer aldığı ülkelerde halifenin güç gösterisi yapması şeklinde yorumlanmıştı. Nitekim Abdülhamid'in de Uzakdoğu'daki Müslümanlar üzerinde iyi bir etki bırakmayı ve Rusya'ya karşı mücadelede Japonya gibi bir müttefik edinmeyi istediği düşünülebilir.⁶

1. Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya Gönderilişi

Japonya'ya yapılacak sefer için gemi seçimi sırasında pek çok tartışma yaşanmıştı. Bu tartışmalarda Ertuğrul Fırkateyni'nin seçimi bürokratik bir güç mücadelesini göstermekle birlikte Osmanlı Bahriye'sinin güç durumunu da gözler önüne sermiştir. Hatta Ertuğrul Fırkateyni'nin yolculuğu nedeniyle oluşacak masrafların maliyenin kötü durumu nedeniyle borçlanma yoluyla ya da daha önce demiryolu yapımı için Baron Hirsch'den alınan akçeden karşılanmasına karar verilmesi bu duruma en güzel örneklerdendir.⁷ Ertuğrul Fırkateyni'nin uzun sürecek bir sefere çıkacak olması gemi mürettebatının maaşlarının yetersiz olacağı ve gerek kendilerinin gerekse ailelerinin müşkül duruma düşeceği endişesini ortaya çıkarmıştı. Bahriye Nezaretince

⁴ Misawa, 2010: 179.

⁵ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (DKK), 2015: 21-23.

⁶ İrtem 2005: 20.

⁷ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH.) 1138/88816.006.001.

bu durumu önlemek için talep edilen fazladan 12 bin kuruş tahsisat isteği de padişah tarafından da uygun görülmüştür.⁸

1854 yılında inşa süreci başlayan Ertuğrul Fırkateyni, 1864 yılında hizmete girmiş ve sefere çıkacağı sırada 25 yaşına ulaşmış bir gemiydi. Osmanlı donanmasına mensup daha yeni ve iyi durumda gemiler olmasına rağmen Ertuğrul'un hem yelkenli hem de kömürlü olması daha az masrafla yolculuğu tamamlama avantajı getiriyordu. Ayrıca Ertuğrul'un aynı zamanda okul gemisi olması yıllardır atıl halde bulunan donanma da staj imkanı bulamayan öğrenciler için de fırsattı. Personel taşıma kapasitesinin yanı sıra gemide 25 top 2 adet torpido bulunması da seçim sırasında etkili olmuştu.⁹ 1888 yılında İngiltere'de bakım görmesine rağmen Ertuğrul'un kazanlarına ve makinalarına dokunulmamıştı. Yine de özellikle Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın tercihi ve dirayetli duruşuyla sefere çıkacak geminin Ertuğrul Fırkateyni olması kararlaştırılmıştı. Ancak Ertuğrul'un uzun bir sefere dayanamayacak derecede kötü durumda olduğuna dair bizzat gemi personelinin itirazları gelmişti. Özellikle Ertuğrul Fırkateyni Çarkçıbaşısı İngiliz Harty Bey geminin kazanlarının tamir edilmemesi ve makinalarının harap durumda olmasına dayanarak Fırkateyn'in ancak çok yavaş hızla ilerleyebileceğini ve büyük okyanuslara uygun bir gemi olmadığını ileri sürmüştü.¹⁰ Yine Woods Paşa da bir raporunda istenirse Ertuğrul'un böyle bir seyahati yapamayacağını bilimsel olarak ispat edebileceğini söylemişti.¹¹

Ertuğrul Fırkateyni hakkındaki iddialar II. Abdülhamid'in kulağına kadar gitmiştir. Fırkateyn'in yolda kalması halinde Osmanlı Devleti'nin itibarının dosta düşmana karşı küçük düşeceği, bu nedenle saltanatın şanına yaraşır bir surette tehlikesiz şekilde gidip gelecek bir geminin seçilmesi ya da Ertuğrul'un mükemmel bir şekilde yolculuğa hazır hale getirilmesi emredilmiştir.¹² Bu emir üzerine Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya yakın kişilerden oluşan heyet Fırkateyni yeniden incelemiş ve sağlam raporu vermiştir. Heyete göre kazanlar gemiyi saatte 10 mil süratle ilerletebilecek ve daha uzun süre kullanılabilir durumdaydı.¹³ Buna rağmen geminin sağlam olmadığını ileri süren Harty Bey ise Ertuğrul'daki görevinden alınarak Adalar Vapuruna sürülmüştü.¹⁴ Binbaşı Haydar Bey de yaptığı benzetmede Harty Bey'in raporunu doğrularcasına geminin makina ve teknelerinin "biz gidemeyiz" diye bağırıldığını belirtmiş, buna karşılık başka her şeyin mükemmel ve levazımın bol olduğunu söylemiştir. Geminin olumsuz durumu, mürettebatın Süvari Binbaşısı Ali Bey'in sefer sırasında eşine yazdığı mektuplara da konu olmuştur. Binbaşı Ali Bey eşine gemi kazanının akıttığını ve ekmeği sepeti gibi her tarafının gıcırdatıldığını yazmıştır.¹⁵ Bir başka mektupta da Ali Bey geminin bir yerden dayanamayacağını görmüş ve eğer dayanabilirse geri döneceklerini söylemiştir. Ancak geminin çürüklüğünden bahisle gitmemesi için seferden önce kendisini uyarılara Ali Bey'in cevabı "ben bu devletin askeriyim, ekmeğimi yedim, nereye git derse giderim" olmuştur.¹⁶ Geminin tüm kontrollerden geçmesine rağmen yer yer çürüdüğü, seyahat sırasında su almasından da anlaşılıyordu. Kolombo'ya doğru yaklaşılırken Amiral Osman Paşa'ya geminin baş bodoslamadan su aldığı rapor edilmiş ve yapılan kontroller de geminin en alt kısmındaki bir bölmede tahtaların çürümesinden dolayı delikler oluştuğu tespit edilmiştir. Yenilenen bir gemi de bu

⁸ Komatsu, 1992: 2.

⁹ Şimşek, 2005: 53.

¹⁰ Komatsu, 1990: 118-121; Öndeş, 1998: 27.

¹¹ Yılmaz, 2015: 89.

¹² Aynı kaygı gemi personeli için de ortaya çıkmıştır. Bahriyeliler öğrencilerin staj yapacağı yolculukta bilgi ve görgülerinin artırılması için ulema sınıfından iki kişinin de gemide görevlendirilmesine karar verilmiştir (BOA, BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 01647.00119). Yine Japonya'da kullanılmayan Osmanlı fesleri için bir kalıpcı ustası ve mürettebatın protein ihtiyacını karşılamak için gemide bakılan hayvanlardan et sağlanması noktasında kasap da gemiye dahil edilmiştir (Yüksel, 2015: 17).

¹³ BOA, İ.DH. 1138/88816.003.001.

¹⁴ Öndeş, 1998: 31-32.

¹⁵ Eronat, 2007: 9,12.

¹⁶ Eronat, 2007: IX.

kadar kısa sürede çürüme yaşanamayacağı için sorunun Ertuğrul'un eskimişliği ile alakalı olduğu anlaşılmıştır.¹⁷

2. Ertuğrul Fırkateyni'nin Yolculuğu ve Karşılığı

Sultan II. Abdülhamid'in Japonya'ya iade-i ziyaret için gemi gönderme kararı 14 Şubat 1889'da alınmıştır. II. Abdülhamid'in Ertuğrul Fırkateyni'nin yolculuğuna karar vermesi Panislamizm politikasının da bir gereğiydi.¹⁸ Komatsu'ya göre İngiliz nüfuzuna karşı Ertuğrul Fırkateyni'nin daha çok Müslümanların yaşadığı bölgelere uğramasına özen gösterilmişti.¹⁹ Böylece bu limanlarda karşılaşılabilecek atmosfer devlet politikalarının şekillendirilmesinde de yardımcı olacaktı.²⁰ Gönderilecek geminin Ertuğrul Fırkateyni olarak belirlenmesinden sonra 11 Nisan 1889'da padişah iradesi çıkmış ve gemi bakıma alınmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra da Ertuğrul Fırkateyni'nin yolculuğu 14 Temmuz 1889'da başlamıştır. Bahriye Nezareti tarafından geminin komutanı Amiral Osman Paşa'ya verilen talimatta yolculuğun güzergâhı sırasıyla Marmaris, Port Said, Süveyş, Cidde veya Kamaran, Aden, Bombay, Kolombo, Gale, Trinkomali, Madras, Pondişeri, icabında Kalküta, Akyab, Penan, Malakka, Singapur, Saygon, Hongkong, Svatov, Amoy, Şangay, Nagasaki ve Yokohoma olarak belirlenmiştir.²¹ Ancak mevsim koşulları ve yakıt durumuna göre Ertuğrul Fırkateyni bu limanların bir kısmına uğramıştır.

Resim 1: Ertuğrul Fırkateyni ve Personeli

Kaynak: *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı*, Mütferrik Evrak: 26157/2

Fırkateyn'in yolculuğu beklenilenden daha sorunlu olmuştur. Önce Süveyş Kanalı'na giren gemi burada kuma oturmuş, dümeni kırılmış ve bakım için yeniden havuza alınmıştır. Süveyş'teki bakım çalışmaları iki ay sürmüş ve başkentte kaygıyla takip edilmiştir. Sorunun bir önce çözülmesi için Mısır'da bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan yardım istenmiştir.²² Tamir edildikten sonra yeniden yola çıkan gemi Cidde ve Aden'den kömür alarak Bombay limanına

¹⁷ Mütercimler vd., 1991: 48.

¹⁸ Hasebe, 2018: 1.

¹⁹ Komatsu, 1990: 143-146.

²⁰ Yüksel, 2015: 16.

²¹ Komatsu, 1992: 3.

²² Şimşek, 2005: 91.

uğrayıp Sri Lanka'nın başkenti Kolombo'ya doğru yola devam etmiştir. Bu sırada fırtınaya yakalanan gemi Singapur'a yönelmiş, 15 Kasım'da Singapur'a varan gemi burada uygun hava koşullarını beklemek için uzunca bir müddet kaldıktan sonra 22 Mart 1890'da yola çıkıp Saygon'a gitmiştir. Buradan da Hong Kong'a doğru devam edilirken Çin Denizinde tayfuna yakalanan Ertuğrul Fırkateyni'nin direkleri kırılmış ve yelkeni yırtılmıştır. Tekrar Saygon'a dönmek zorunda kalan gemi, nihayet Hong Kong ve Foçu'ya uğradıktan sonra 22 Mayıs 1890'da Japonya'nın Nagasaki limanına varmıştır. Oradan da son olarak 7 Haziran 1890'da Yokohama Limanı'na gelerek gidiş yolculuğunu tamamlamıştır. Fakat talihsizlikler gemiyi izlemeye devam etmiştir. 14 Haziran'da o sıralar Japonya'da hızla yayılan kolera salgını gemiye de sıçramış ve mürettebattan 13 kişi vefat etmişti. Vefat edenler defnedilemeyip, hastalığın yayılması için Japon usulleri gereğince yakılmıştır. Gemi ise kıyıda açığa götürülerek karantinaya alınmıştır.²³ Amiral Osman Paşa geminin makinasına güvenmediğinden tayfun mevsiminde yelkenlerin kullanılabilmesi için Eylül'ün ortalarına kadar yola çıkmayı hesaplamıştı.²⁴ Fakat kolera nedeniyle 37 kişinin de hastalandığı geminin akıbetiyle ilgili; Amiral Osman Paşa'nın mektuplarında kolera yüzünden yaklaşık 45 gün karantina da kalındığı, bu nedenle de dönüş yolculuğunun ertelendiği bildirilmiştir.²⁵ Japon kaynaklarına göre ise gemi karantina da 57 gün kalmıştır. Böylece Ertuğrul'un 7 Haziran-21 Temmuz arasında Yokohama'da, 21 Temmuz-15 Eylül arasında ise Yokosuka'daki karantina bölgesinde olduğu belirtilmiştir.²⁶

Resim 2: Ertuğrul Fırkateyni'nin Yolculuğu

Kaynak: Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya Seyrinin 125.Yıldönümü Anısına, s. 46-47

Yukarıda özetlenen seyahati sırasında Ertuğrul Fırkateyni, uğradığı limanlarda büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Ertuğrul Fırkateyni Amiral Osman Paşa, Bahriye Nezareti'ne gönderdiği mektupta Singapur limanında bulunan bütün Müslüman milletlere ait gemilerin gönderlerine Osmanlı Sancağını çektiklerini söylemiştir. Fırkateyn Singapur'da iken vefat eden bir mürettebat için cenaze töreni yapılması gerekmiş, Müslümanların büyük ilgi gösterdiği törende, tabut ipekli kumaşlara sarılarak büyük bir kalabalıkla Müslüman kabristanlığına defnedilmiştir.

²³ DKK, 2015: 42-47, 49.

²⁴ Tızlak, 2001: 45.

²⁵ Öndeş, 1971: 64-71.

²⁶ Misawa, 2016: 68.

Hindistan'ın Bombay kentinde Ertuğrul Fırkateyni'ni görmek isteyenlerin taşkınlığa neden olduğu, İngiliz polisinin tüm engellemelerine rağmen gemiyi bir günde 1800'e yakın kişinin ziyaret ettiği, hatta Cuma namazına giden gemi mürettebatını görebilmek için Müslümanların yoğun çaba harcadığı ifade edilmiştir. Ayrıca gemi personeline gelen davetlerin fazlalığından sıkıntıya düşen Osman Paşa, davetlere sadece bir zabıt gönderebilmiştir.²⁷

Osmanlı gemisine gösterilen ilgi bölgede hakim durumda olan İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Ertuğrul'un bölgeden ayrılmasını isteyen İngilizler, Fırkateyni altı adet savaş gemisiyle takip etmişlerdir. İngilizler, Ertuğrul Fırkateyni ve Osmanlı Devleti'ni kötülemek için kendilerinin kontrolündeki medyada haberler yaptırmıştır. İngiliz gazeteleri Ertuğrul'da cephane olmadığını, gemide askere ekmek bile verilemediğini yazmıştır. Bu propagandaya karşılık yapılan yayında Ertuğrul Fırkateyni'nin levazımcısı Osmanlı gemicilerinin denize attığı kıyıntıların dahi iki İngiliz gemisini doyurabileceğini ifade ederek, gemideki bolluğu anlatmıştır.²⁸ Müslümanların Ertuğrul Fırkateyni'ne olan ilgisi II. Abdülhamid'i de memnun etmiş ve dönüş yolunda Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kalküta'ya da uğranılmasını istemiştir.²⁹

Ertuğrul Fırkateyni mürettebatı 13 Haziran 1890'da İstanbul'dan getirdikleri hediyeleri sunmak üzere Japon İmparatorunu ziyaret etmiştir. Japonlar Ertuğrul Fırkateyni'nin gelişini top atışlarıyla karşılamış ve gemi personeline ziyafet vermişlerdir. Şehir halkı Türk amiralinin saray arabası ile İmparatorun yanına gidişini sevgi gösterileriyle takip etmiştir. Ertuğrul Fırkateyni, Japon sularında kaldığı üç ay boyunca etrafındaki binlerce Japon kayığına bandosuyla konserler vermiştir.³⁰ Fakat Japon İmparatoru ile yapılan görüşmeye rağmen Japonya ile diplomatik ilişkiler kurulması konusunda net bir cevap alınamamıştır.³¹

3. Ertuğrul Fırkateyni'nin Batışı

Ertuğrul Fırkateyni Japonya'daki görevini tamamladıktan sonra dönüş hazırlıklarına başlamıştı. 15 Eylül 1890'da Japonya'dan yolan çıkan gemi yakalandığı fırtınaya direnemeyerek 16 Eylül'de Japonya'nın Oşima adası kıyısındaki kayalıklara çarpıp parçalanarak batmıştır.³² Kazanın yaşandığı saat ise gece 21:30-22:00 sıralarıdır.³³ Facianın gerçekleştiği Oşima adası 6km. uzunluğunda ve 3km. genişliğinde küçük bir adayıdır. Ana karayla kara bağlantısı olmayan adada köylüler ve fakir balıkçı aileleri yaşıyordu. Ertuğrul Fırkateyni fırtınaya yakalandığında Oşima adasında yer alan deniz fenerinin arkasındaki koya sığınmak istemişti. Fakat kazadan kurtulabilenlerin anlattıklarına göre su almaya başlayan Fırkateyn kayalıklara çarparak dağılmış, yalnız arka tarafı su üstünde kalırken bir kısmı da yan yatmıştır. Geminin sahilden çok uzak olmamasına rağmen 500'den fazla insanın şehit olmasının nedeni gemi enkazından kopan parçaların insanlara çarparak ezmesi olmuştur.³⁴ Geminin kayalara çarpmasıyla mürettebat filika ve direklerle hücum etmiş, bunların da kırılmasıyla denizdeki enkaza tutunarak hayatta kalmaya çalışmışlardır. Gemiden sağ kurtulanlar adadaki deniz fenerine tırmanarak yardım istemiş, fakat fenerdeki görevlilerin Japonca'dan başka dil bilmemeleri üzerine zorluk yaşanmıştır. Sayıları 69'a ulaşan kurtulanların 9'u ağır yaralı, 6'sı sağlam kalanı ise hafif yaralıydı. 6'sı subay 63'ü er olan mürettebatın Osmanlı gemisinin tayfası olduğu bir evraktaki Türk

²⁷ Öndeş, 1998: 67-69.

²⁸ İrttem, 2005: 68.

²⁹ Öndeş, 1998: 84.

³⁰ Ministry of Foreign Affairs (MFA), 2019.

³¹ Misawa, 2002: 10.

³² Yüksel, 2006: 5-25.

³³ Misawa, 2010: 181.

³⁴ Süleyman Nutki, 1911: 91.

bayrağının gösterilmesi üzerine anlaşılabilmiştir. Zira kurtulanların elbiseleri paramparça olmuş, soğuktan ve şoktan bitap durumda adaya çıkabilmişlerdir.³⁵ Bir diğer kaynak da ise kurtulanların 16'sı ağır, 31'i hafif, 22'si ise sağlam olarak gösterilmiştir.³⁶

Yaralılar Budist tapınağına getirilmiş ve adadaki dört doktor tarafından tedavi edilmiştir.³⁷ Küçük bir ada olan Oşima adasındaki kısıtlı imkanlar çerçevesinde halk kendi kıyafetlerini yaralılara vermiş, fakir olduklarından ancak pirinç ikram edebilmişlerdir. Olayın duyulması üzerine Kobe'deki Alman Konsolosluğu ve Japon mahalli yöneticilerinin işbirliği ile Wolf adlı Alman gemisi yaralıları Oşima Adasından Kobe'ye nakletmiştir. Japon İmparatoru olaydan üç gün sonra haberdar olmuş ve bir kurtarma harekâtı planlanmıştır. Ancak bu iş için görevlendirilen Japon Savaş Gemisi Yaeyama gecikince yaralılar Alman Gemisi tarafından alınmıştır.³⁸ Japon İmparatoru ve İmparatoriçesi kazazedelerle yakından ilgilenmiştir. Kurtulan 69 kişinin İstanbul'a dönebilmesi için Hiyei ve Kongo adlı iki Japon savaş gemisi görevlendirilmiştir. Kazazedeler Aralık ayı sonunda İstanbul'a varmışlardır. Fakat yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmelerinin yasak olması nedeniyle Japon savaş gemilerinin boğazlara girmeden durdurulması ve içindekilerin bir vapurla alınması düşünülmüştür. Japon zabitan ve komutanlardan da dileyenlerin başkenti gezmek için İstanbul'a gelebilecekleri kararlaştırılmıştır.³⁹

Geride kalan Türk askerlerini arama tarama faaliyetleri devam etmekle birlikte Japon hükümeti Oşima Adası'na olayın anısına bir anıt dikmiştir. Anıtta yer alan ve olayı anlatan yazı şöyledir;

“Paşa Hazretleri Eylül Ayının 16. günü Fırkateyni ile yola çıkmış, fakat Kumano Denizinden geçen fırtınaya tutulmuştur. Kumano Denizi'nin ne kadar tehlikeli bir yer olduğu eskiden beri bilindiğinden dolayı, birçok fenerler vasıtasıyla gemilere yol gösterilirdi. O gece ise bir adım önünü bile görmek mümkün değildi. Nihayet gemi karaya düştü ve kayalıklara çarpıp parçalandı. Osman Paşa dâhil olduğu halde personelinden 581 kişi sular içinde kayboldu. Kurtarılanlar ise 69 kişiden fazla değildi.”⁴⁰

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın verdiği bilgilere göre kaza sonrasında yapılan çalışmalarda sadece 260 kişinin bedenine ulaşılabilmiştir. O nedenle de Oşima Adası'ndaki şehitlik de 260 kişinin mezarı bulunmaktadır.⁴¹

Ertuğrul Fırkateyni'nin batması yabancı basında da yer almış ve bu haberlerin tercümeleleri Osmanlı Devleti'nin ilgili makamlarınca takip edilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti kaza hakkında net bilgiler elde edilinceye kadar kimseye ilan edilmemesi kararı almıştır.⁴² Hatta kazada şehit olanların resimlerinin kitapçılarda satılmasının anlaşılması üzerine de resimleri toplattırılmış ve satışını yasaklamıştır.⁴³ 18 Ekim 1890 tarihli Times Gazetesi'nde kazanın yaşandığı bölgenin daha önce de büyük kazalara şahit olduğu, iki Japon yelkenlisi ve bir İngiliz yapımı vapurun da battığı dile getirilmiştir. Fakat bu kazaların hepsinin toplamı dahi Ertuğrul faciasında gerçekleşen zayıatın yanında hafif kalmıştır. Olayın gerçekleşme anını anlatan gazete haberinde kazanın gerçekleşme nedenleri arasında kazanlarının geminin büyüklüğüne oranla yetersiz olması, Yokohama'dan alınan kömürün kalitesiz olması, tecrübeli bir rehber bulunmayışı gibi nedenler sıralanmıştır. Gazeteye göre gemi adanın kayalıkların olduğu burnuna üç kez çarpmış, üçüncü çarpmada kazanlar patlayarak direkler düşmüş ve gemi parçalanmıştır.

³⁵ Öndeş, 1998: 90-96.

³⁶ Misawa, 2008: 496; Mütercimler vd., 1991: 90.

³⁷ Misawa, 2010: 183.

³⁸ Misawa, 2002: 10-16.

³⁹ BOA, İ.DH. 1201/093997.

⁴⁰ Öndeş, 1998: 18.

⁴¹ DKK, 2019a.

⁴² BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 00065/00002.

⁴³ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 00048/00046.

Kazanların bulunduğu bölümden yukarıya sadece iki kişi çıkabilmiştir. Son olarak haberde 557 kişinin şehit olduğu 69 kişinin ise kurtulduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

4. Ertuğrul Fırkateyni'nin Trabzonlu Şehitleri

Ertuğrul Fırkateyni'nde bulunan mürettebatın sayısı hakkında birçok farklı iddia vardır. Çeşitli kaynaklarda bu durum 599, 607, 609, 655, gibi farklı rakamlarla belirtilmektedir. Faciadan sağ kurtulan Binbaşı Haydar Bey'e göre bu sayı 610'dur.⁴⁵ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı dahi verdiği ihtilafli bilgilerle bu karışıklığın bir kaynağı olmuştur. Komutanlığa bağlı yurt dışındaki şehitlikler hakkında bilgi veren internet sayfasına göre gemide bulunanların sayısı 655'dir.⁴⁶ Ancak yine Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı başka bir internet sayfasında ise mürettebat 609 kişi olarak gösterilmiştir.⁴⁷ Benzer anlaşmazlık şehit sayılarında da yaşanmaktadır. Gemide 609 kişinin olduğu bilgisi dikkate alınırsa kolera salgını sırasında vefat eden 13 kişi çıkarıldığında battığı sırada gemide 596 kişinin olduğu söylenebilir. 69 kişinin sağ kurtulduğuna dair tüm kaynaklarda bir birlik olduğuna göre 527 kişinin vahim olayda şehit olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bahsi geçen askeri kaynaklarda bu sayılar 532 ve 533 olarak verilmiştir. Bu durumda ya gemideki mürettebatın sayısında bir yanlışlık vardır ya da şehit sayıları yanlış verilmiştir. Şehitlerin kimlik bilgileriyle gösterildiği dikkate alındığında mürettebat sayısının yanlış verilmiş olma ihtimali daha yüksektir. Bu durum da mürettebatın sayısı 614 ya da 615 olmalıdır.⁴⁸ Japon arşivlerindeki karantina belgelerinden faydalanan bir araştırmada ise şehit sayısı 495-497 olarak verilmiştir.⁴⁹

Gemideki personelin dağılımı da tartışmalıdır. Bir kaynağa göre mürettebatın 61'i subay ve memurdan, 548'i ise er/erbaştan oluşuyordu.⁵⁰ Başka bir kaynağa göre de gemide 26 güverte subayı, 21 makine subayı, üç askeri usta, iki sıhhiyecisi, her biri birer kişi olmak üzere silahendaz, bando şefi ve teğmen sınıfından imam ve 12'si de teğmen mühendis olmak üzere 67 subay vardı.⁵¹ Bando şefi bulunmasının nedeni saltanatın şan ve yüceliğini göstermek üzere 20 kişilik bir bando mızıkacı takımının gönderilmesinin Bahriye Şurasınca uygun bulunmasıydı.⁵² Bu çalışmada da gemide bulunanların sayısının 609 olduğu bilgisi esas alınmıştır.

Ertuğrul Fırkateyni'nin personelinin yarısına yakını (kolera nedeniyle ölenler hariç) Karadeniz Bölgesi'nde yer alan şehirlerden seçilmiştir.⁵³ Kazadan kurtulan 69 kişinin memleketleri incelendiğinde iki kaynaktan iki farklı sayı tespit edilmiştir. Birinci kaynağa göre kurtulanların 27'si⁵⁴, ikinci kaynağa göre 39'u⁵⁵ Karadeniz Bölgesindedir. Toplam sayılar dikkate alındığında Fırkateyn'deki 609 mürettebatın 307 ya da 319'u Karadeniz Bölgesi'ndendir. Kazanın yaşandığı dönemdeki idari teşkilata bakıldığında Trabzon Vilayeti Rize'den Samsun'a kadar uzanan bir sahayı kapsamaktaydı. Bu nedenle de o dönem için Trabzon vilayet sınırları içerisinden yaklaşık 243 civarında şehit verildiği söylenebilir. Bu sayıdaki en büyük payı da günümüz sınırları içerisindeki Trabzonlu şehitler oluşturmaktadır. Gemideki Trabzonluların sayısı kazadan kurtulanlar da dâhil edildiğinde 82'dir.⁵⁶

⁴⁴ BOA, Y.PRK.ASK. 00067/00041.

⁴⁵ İrttem, 2005: 65.

⁴⁶ DKK, 2019a.

⁴⁷ DKK, 2019b.

⁴⁸ Bu ihtilafli durum 2000392971 numaralı CİMER başvurusuyla ilgili kuruma bildirilmiş olup, düzeltilmesi durumunda erişim tarihi dikkate alınmalıdır.

⁴⁹ Misawa, 2010: 181.

⁵⁰ DKK, 2019b.

⁵¹ Dabağyan, 2016: 273.

⁵² Öndeş, 1998: 24.

⁵³ MSB, 1998: 26-47;

⁵⁴ Koyuncuoğlu 2014: 263-264.

⁵⁵ Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Ertuğrul Fırkateyni Şüheda Defteri.

⁵⁶ Kolera salgınında ölenlerin memleketleri belli olmadığından, salgında ölen 13 kişi hariç tutulmuştur.

Tablo 2: Ertuğrul Fırkateyni Faciasında Şehit Olan ve Faciadan Kurtulanların Bugünkü Karadeniz Bölgesi'ndeki Şehirlere Göre Dağılımı

Şehirler	MSB'ye Göre Şehit Sayıları ⁵⁷	Kurtulanların Sayıları	
		Birinci Kaynak ⁵⁸	İkinci Kaynak ⁵⁹
Trabzon	71	11	11
Ordu	50	3	8
Samsun	47	2	4
Giresun	46	3	6
Rize	18	-	-
Kastamonu	15	-	1
Sinop	8	-	2
Gümüşhane	8	2	2
Amasya	1	-	-
Bayburt	3	1	1
Bartın	5	3	3
Bolu	3	-	-
Tokat	2	1	-
Çorum	2	-	-
Zonguldak	1	1	1
Toplam	280	27	39

Trabzon'un ilçelerine göre bakıldığında ise Ertuğrul Fırkateyni'nde şehit olan 71 kişinin 16'sı Akçaabatlı, 13'ü Sürmeneli, 11'i Oflu, 8'i Maçkalı, 7'si Yomralı, 4'ü Vakfıkebirli, 3'ü Beşikdüzülü, biri Tonyalı ve 8'inin de Trabzon merkez ilçesinden olduğu görülmektedir.⁶⁰ Kazadan kurtulan 11 Trabzonlunun ise 6'sı Akçaabatlı, 3'ü Oflu, birer tanesi de Tonya ve Maçkalıdır.⁶¹ Toplama bakıldığında gemideki Trabzonlu mürettebat arasında 22 kişiyle en çok Akçaabatlı olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Ertuğrul Fırkateyni'nde Şehit Olan Trabzonluların Listesi

Sıra	Lakap	Baba Adı	Adı	Rütbe	İlçe/Köy	Özel Birlik
1	Vanlı Oğulları	İbrahim	Asım	Er		Makine Er (Kömürcü)
2		Yusuf	İlyas	Çavuş		
3	Ekşi Oğulları	Davut	İsmail	Er		
4	Kör Oğulları	Mehmet	Kamil	Er		
5	Elvan Oğulları	Ali Hüseyin	Mehmet	Er		Bando Mızıka
6	Musa oğulları	Kamil	Mehmet	Er		
7	Hafıza Oğulları	Osman	Mustafa	Er		
8	Kemancı Oğulları	Mustafa	Yakup	On-başı		
9	Ahmet Oğulları	Yusuf	Ahmet Hamdi	Er	Akçaabat	
10	Turalı Oğulları	Mustafa	Ali	Er	Akçaabat	
11	Molla Oğulları	İsmail	Emin	Er	Akçaabat	

⁵⁷ MSB 1998: 26-47.

⁵⁸ Koyuncuoğlu 2014: 263-264.

⁵⁹ DTA, Ertuğrul Fırkateyni Şüheda Defteri.

⁶⁰ MSB, 1998: 26-47.

⁶¹ DTA, Ertuğrul Fırkateyni Şüheda Defteri.

12	Mısırlı Oğulları	Mehmet	İbrahim	Er	Akçaabat	
13	Deliahmet Oğulları	İbrahim	İsmail	Er	Akçaabat	Bando Mızıka
14	Murtaza Oğulları	Ali Hüseyin	İzzet	Er	Akçaabat	
15		Osman	Mehmet	Er	Akçaabat	
16		Osman	Mehmet Bilal	On-başı	Akçaabat	
17	Veli Oğulları	Salih	Mustafa	Çavuş	Akçaabat	
18	Memiş Oğulları	Hasan	Mustafa	Er	Akçaabat	
19	Süleyman Oğulları	Osman	Nuri	On-başı	Akçaabat	
20	Halil Oğulları	Mehmet	Osman	Er	Akçaabat	
21		Mustafa	Osman	Er	Akçaabat	Makine Er (Kömürcü)
22	Alemdar Oğulları	Hasan	Ömer	Er	Akçaabat	
23		Ali	Zühtü	On-başı	Akçaabat	İnşaiyye
24	Seyis Oğulları	Hasan	Salim	Er	Akçaabat	
25	Veysi Oğulları	İbrahim	Abdullah	Er	Beşikdüzü	
26	İmameci Oğulları	Ali	Mehmet	Er	Beşikdüzü	
27	Tütüncü Oğulları	Ahmet	Osman	On-başı	Beşikdüzü	Bahriye Taburu (Silahendaz)
28	Mollamehmet Oğulları	Halil	Ahmet	Er	Maçka	
29	Kalender Oğulları	Süleyman	Ali	On-başı	Maçka	
30	Köleoğlu Yeğeni	Ali	Emin	Er	Maçka	
31	Cinali Oğulları	Hasan	Emrullah	On-başı	Maçka	
32	Murtaza Oğulları	Ali	Halil Arif	Er	Maçka	
33			Mustafa	Er	Maçka	
34	İbiş Oğulları	Ali	Temel	Er	Maçka	
35	İncehisaroğulları	Hasan	Osman	Er	Maçka	
36	Fettah Oğulları	Yakup Kara	Firuz	Er	Of	
37	İbrahim Oğulları	Hüseyin	Hüseyin	Er	Of	Makine Er (Kömürcü)
38	Hacıhasan Oğulları	Mehmet	İsmail	Er	Of	
39	Saka Oğulları	Mehmet	İsmail	Er	Of	
40	Deliömer Oğulları	Mustafa	Mehmet	Er	Of	
41	Karınca Oğulları	Mustafa	Mehmet	On-başı	Of	
42	Sarıali Oğulları	İbrahim	Recep	Er	Of	
43	Veli Oğulları	Hüseyin	Süleyman	Er	Of	Makine Er (Kömürcü)
44	Ulya Oğulları	Ali	Şaban	Er	Of	Makine Er (Kömürcü)
45	Çayır Oğulları	Pehlivan	Yunus	Er	Of	Makine Er (Kömürcü)

46	Sarıali Oğulları	Süleyman	Yusuf	Er	Of	
47		Yakup	Ahmet	Çavuş	Sürmene	Maiyet Eri
48	İpekçi Oğulları	Mehmet	Ali	Er	Sürmene	
49	Yakup Oğulları	Şaban	Ali	Er	Sürmene	
50	Köçek Oğulları	Ahmet	Emin	Er	Sürmene	
51	Sarı Mehmet Oğulları	Mehmet	Hasan	Er	Sürmene	
52	Ali Oğulları	Osman	Hasan	Er	Sürmene	
53	Hamzaveli Oğulları	Ahmet	Hasan	On-başı	Sürmene	
54	Saka Oğulları	Ömer	Hüseyin	Er	Sürmene	
55	Kahraman Oğulları	Mehmet	İsmail	Er	Sürmene	
56	Çakıroğlu Kardeşi	Mehmet	İsmail	Er	Sürmene	
57		Osman	Mehmet		Sürmene	Kazancı
58	Süleyman Oğulları	Mustafa	Miktat	Er	Sürmene	
59	Alakah Oğulları	Mehmet	Ömer	On-başı	Sürmene	
60	Kuzulu Oğulları	Mehmet	Abdullah	On-başı	Tonya	
61	Kuru Oğulları	Ali	İzzet	Er	Vakfikebir	
62	Alemdar Oğulları	Osman	Mehmet	Er	Vakfikebir	
63	Naip Oğulları	Arif	Mustafa	Er	Vakfikebir	
64	Allahverdi Oğulları	Temel	Derviş	Er	Vakfikebir	Makine Er (Kömürcü)
65	Ali Oğulları	Mehmet	Halil	Er	Yomra	
66	Selim Oğulları	Mehmet	İsmail	On-başı	Yomra	İnşaiyye
67		Bayram	Mehmet	On-başı	Yomra	
68		Genç Ali	Mehmet	On-başı	Yomra	Dalgıç
69	Kalaycı Oğulları	Ömer	Mehmet	On-başı	Yomra	
70	Bağcı Oğulları	Hüseyin	Mustafa	Er	Yomra	
71	Aliyazıcı Oğlu	Osman	Numan	Er	Yomra	

Ertuğrul Fırkateyni'nde şehit olanların ailelerine devlet yardım elini uzatmıştır. Padişah önde gelmek üzere bir yardım seferberliği başlatılmış ve toplanan yardımlar ailedeki kişi sayısına göre "Askeri İane Komisyonu" aracılığıyla dağıtılmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki yardımlar da Trabzon'daki kumandanlıkta kurulan komisyonla sahiplerine gönderilmiştir. Bu meblağlardan yerel otoriteler tarafından kesinti yapılma isteği ve kesinti yapıldığına dair şikâyetler de ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak şehit ailelerine bağışlanan maaşlardan yüzde otuz kesinti yaptığı iddiasıyla şikâyet edilen Of ilçesi mal müdürü gösterilebilir.⁶² İlgili dönemdeki

⁶² BOA, DH. MKT., 00182/ 00043.

Trabzon vilayet sınırlarını esas alan bir belgeye göre mürettebatın ailelerine gönderilen meblağlar tabloda gösterilmiştir.⁶³

Tablo 3: Ertuğrul Fırkateyni'ndeki Trabzon Vilayetine Mensup Mürettebatın Ailelerine Yapılan Yardımlar⁶⁴

Kime (...verilmek üzere Trabzon vilayetine gönderilmiştir)	Aded-i Aile	Miktar (Kuruş)
Ordu kazası Artuklu karyesinde Karavelioğlu Mehmed'in ailesine	4	1400
Giresun kazası karyesinde Kirazoğlu Şükrü Bey'in ailesine	4	1400
Keşab kazası Uğurbey? karyesinde Sakalioğlu Hasan'ın ailesine	3	1200
Alaçam kazası Terskırık Karyesinde Köleoğlu Hüseyin'in zevcesine	1	1200
Bafra kazası Boyalı? Karyesinde Aşcıoğlu Receb'in validesine	1	1200
Piraziz kazası Bozantepe Karyesinde Alibaşoğlu...Ahmed'in peder ve validesine	2	1200
Keşab kazası Karyesinde Veysioğlu Halil'in validesine	1	1200
Samsun kazası Dağköy Karyesinde İmamoğlu Halil'in peder ve validesine	2	1200
Giresun kazası Karyesinde Yusufoğlu İlyas'ın ailesine	7	1400
Samsun kazası Akalan karyesinde Öksüzoğlu Abdullah'ın peder ve validesine	2	1200
Giresun kazası Karyesinde Erzurumluoğlu Hüseyin'in validesine	1	1200
Bolaman kazası Karyesinde İshakoğlu Ali'nin validesine	1	1200
Giresun kazası Yağmurca Karyesinde Çalcalıoğlu Osman'ın ailesine	6	1400
Bafra kazası Alancık karyesinde Abdioğlu Yusuf'un validesine	1	1200
Bafra kazası Elalan Karyesinde Kargaoğlu Arif'in validesine	1	1200
Samsun kazası Tozanlı? Karyesinde Tolukoğlu Hasan'ın ailesine	5	1400
Samsun kazası Dağköy Karyesinde İmamoğlu Musa'nın validesine	1	1200
Samsun kazası Karyesinde Sohtaoğlu Selim'in validesine ve zevcesine	2	1200
Ordu kazası Sağırlı Karyesinde Mehmedağaoğlu Ömer'in ailesine	5	1400
Samsun kazası Hisarcık Karyesinde Memişoğlu Şerif'in mahdumuna	1	1200
Ordu kazası Karyesinde Karahasanoğlu Mehmed'in validesine	1	1200

⁶³ BOA, Y.PRK.ASK. 00012/00064.001.

⁶⁴ Ertuğrul Fırkateyni mürettebatının maaşlarından bir kısmı geride bıraktıkları ailelerine gönderilmek üzere kesildi. Bu arşiv belgesinin özetine bakıldığında "Ertuğrul Fırkateyni'nde bulunanlar ve bunların Trabzon'a gönderilen maaş miktarları hakkında bilgi" açıklaması görülmektedir. Açıklama listenin maaşlardan yapılan kesintiler hakkında olduğunu düşündürse de belge tarihi Hicri 29.12.1308 olduğuna göre kazadan sonra gönderilen bu tutarın şehit ailelerine yapılan yardım olması daha olasıdır. Ayrıca F. Şayan Şahin'in bir makalesinde (1998b) bu veriler yer almakla birlikte gerek yer adlarında gerekse lakaplarda ve isimlerdeki farklılıklar nedeniyle eski yer adlarıyla karşılaştırılarak doğrudan arşiv belgesinden faydalanılmıştır.

Giresun kazası Darı karyesinde Bıyıkoğlu Hasan'ın ailesine	4	1400
Bafra kazası Kayalı Karyesindeailesine	4	1400
Giresun kazası Homurlu Karyesinde...oğlu Bilal'in validesine	1	1200
Fatsa kazası Güller Karyesinde Süleyman bin Mustafa'nın ailesine	4	1400
Samsun kazası Mahallesinde....peder ve validesine	2	1200
Ordu kazası Tepe-yi Bala Karyesinde ...oğlu Durmuş'un ailesine	3	1200
Alaçam kazası Kadı Karyesinde Bekiroğlu Osman'ın ailesine	2	1200
Bafra kazası Boyalı? Karyesinde....oğlu Ali'nin validesine	1	1200
Habsamana (Gölköy) nahiyesi Karahasan Karyesinde... peder ve validesine	2	1200
Keşab kazası Uğurca Karyesinde Delioğlu Osman'ın valide ve zevcesine	2	1200
Ünye kazası Lahna karyesinden Kocamanoğlu İsmail'in ailesine	4	1400
Giresun kazası Darı karyesinden Gülcüoğlu İbrahim'in pederine	1	1200
Giresun kazası Akpınar? karyesindenAli'nin ailesine	5	1400
Ordu kazası Ömer? Karyesinde Haliloğlu Mehmed'in ailesine	3	1200
Habsamana (Gölköy) kazası Bulut Karyesinde...oğlu Mustafa'nın ailesine	3	1200
Ebulhayr (Gülyalı) kazası Seracık? karyesinde Alibaşoğlu Ahmed'in ailesine	3	1200
Ordu kazası Sağırlı Karyesinde Haliloğlu Mehmed'in ailesine	5	1400
Piraziz kazası Elmalı Karyesinde ...oğlu Mustafa'nın ailesine	4	1400
Ordu kazası Eymür Karyesinde Hekimoğlu Mahmud'un peder ve validesine	2	1200
Ordu kazası Meşayih Karyesinde Caferoğlu Abdullah'ın ailesine	5	1400
Samsun kazası Alanos Karyesinde...oğlu Osman'ın ailesine	3	1200
Giresun kazası Karyesinde Osmanoğlu İsmail'in ailesine	2	1200
Şarlı kazası Alagavur Karyesinde Tütüncüoğlu Osman'ın validesine	1	1200
Bafra kazası Sarpın? Karyesinde Hacıbrahimoğlu İsmail'in validesine	1	1200
Keşab kazası Karyesinde Kürecioğlu Dursun'un ailesine	3	1200
Perşembe kazası Karyesinde Mollaosmanoğlu İbrahim'in pederine	1	1200
Ulubey kazası Sevdeş? Karyesinde Sünnetçioğlu İsmail'in ailesine	3	1200
Ebulhayr (Gülyalı) kazası Tenbelli Karyesinde ...oğlu Ali'nin peder ve validesine	2	1200
Keşdere (Korgan) kazası Çayıralan Karyesinde Armağanoğlu Hüseyin'in peder ve validesine	2	1200
Akköy (Bulancak) kazası Küçüklü Karyesinde Kürdoğlu İbrahim'in validesine	1	1200

Akköy (Bulancak) kazası Karyesinde Sarioğlu Hasan'ın pe- derine	1	1200
Fenaris (Tekkiraz) kazası Sırma Karyesinde Balcıimamoğlu Mehmed'in ailesine	4	1400
Büyükliman kazası Karyesinde Alemdaroğlu Mehmed'in ailesine	2	1200
Fenaris (Tekkiraz) kazası Pelitliyatak Karyesinde Abazaoğlu Emin'in ailesine	3	1200
Serkeş (Kumru) kazası Nefsi Serkeş Karyesinde Doğmaoğlu İbrahim'in validesine	1	1200
Akköy (Bulancak) kazası Küçükklü Karyesinde ...oğlu Temel'in validesine	1	1200
Efraz/İfraz kazası Bozukoluk? Karyesinde ...oğlu İbrahim'in ailesine	4	1400
Keşdere (Korgan) kazası Korgan Karyesinde ...oğlu Ahmed'in ailesine	5	1400
Fenaris (Tekkiraz) kazası Dizdar Karyesinde Müftüoğlu Hüse- yin'in validesine	1	1200
Ara Toplam		75400
Evvelce tevzih ve ita edilip arz olunan		465599
Toplam		540999

Günümüz Trabzon sınırları içerisindeki yardımlardan da tespit edilebilenler aşağıda verilmiş-
tir.⁶⁵

Tablo 5: Faciadan Sonra Trabzonlu Şehit Mürettebatın Ailelerine Yapılan Yardımlar⁶⁶

Yardım Edilen Kişi	Miktarı
Oflu Kofoğlu Mustafa bin Ahmet Erin Annesi Fatma Hatun'a	10,5 kuruş
Trabzonlu Kalpakoğlu Ali'nin eşi ve oğluna	-
Trabzonlu Musaoğlu er Mehmed bin Kamil'in Annesine	-
Maçkalı Göleoğlu Emin bin Ali'nin annesi Zeynep'e	-
Oflu Veli Ömeroğlu er Mehmed bin Mustafa'nın Annesi Ayşe'ye	-
Akçaabatlı Kara Süleymanoğlu Nuri bin Osman'ın Annesi Fatma Hatun'a	-
Sürmeneli Kazancı Osman Bin Mahmut Ustanın Ailesine	7000 kuruş
Narlı Kazasında Alakavur (bugün Şalpazarında) Köyünde Tütüncü Oğlu Ahmet Oğlu Osman'ın Annesine	1200 kuruş
Büyük Liman (Vakfikebir) Kazasında Alemdar Oğlu Osman'ın Oğlu Meh- met'in Annesi ile Eşine	1200 kuruş
Sürmene Kazasında Gölere Köyünde Süleymanoğlu Mustafaoğlu Mukad- ded'in Eşi ve Kızlarına	1200 kuruş
Sürmeneli Kizirnos Köyünden Hasan'ın Babası, Annesi ve Eşine ⁶⁷	1200 kuruş
Yomra Kazasının Kuşçular Köyünden Kalaycıoğlu Ahmet bin Ömer'in Anne ve Babasına	1200 kuruş
Yomra Kazasının Hamarfese Köyünden Kürtoğlu Mehmet bin Bayram'ın Annesi, Eşi ve Kızına	1200 kuruş

⁶⁵ Şahin, 1998a: 17-19; Şahin, 1998b: 136-151; Şimşek, 2005: 169-174.

⁶⁶ Bu tablodaki veriler ilgili kaynaklardan düzeltilmeden alınmıştır. Fakat gerek lakaplarda gerekse şahıs isimlerinde Milli Savunma Bakanlığı verileriyle karşılaştırıldığında çeviri farklılıkları vardır. Trabzon'daki şehitlerin listesinin verildiği Tablo 4 ile karşılaştırıldığında bu farklılıklar görülmektedir.

⁶⁷ BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO).00114/008544.

Tonya Kazasının Masuble Köyünde Kozanlıoğlu Abdullah bin Mehmed'in Anne, Baba ve Eşine	1200 kuruş
Vakıkebir Kazasının Bender köyünde Naiboğlu Mustafa bin Arif'in Annesine	1200 kuruş
Yomra Kazasının Hamarfese Köyünden Aliyazıcıoğlu Numan bin Osman'ın Anne, Baba ve Eşine	1200 kuruş
Yomra Kazasının Ersel Köyünden Fatioğlu Halil bin Mehmed'in Anne, Baba ve Eşine	1400 kuruş
Vakıkebir Kazasının Ebsal köyünden Kuzuoğlu İzzet bin Ali'nin Anne ve Babasına	1200 kuruş
Trabzon Kazası (merkez) Zeytun Köyünde Musaoğlu Mehmet bin Kamil'in Anne ve Babasına	1200 kuruş
Yomra Kazası Kan köyünde Bağcıoğlu Mustafa bin Hüseyin'in Annesi, Babası, Eşi ve Kızına	1400 kuruş
Vakıkebir Kazası Esirli köyünde Allahverdioğlu Derviş bin Temel'in Anne ve Babasına	1200 kuruş
Yomra Kazası Kalefka Köyünde Selimoğlu İsmail bin Mehmet'in Annesi, Babası ve Eşine	1200 kuruş
Yomra Kazası Gün Köyünde Acemoğlu Mehmet bin Genç Ali Onbaşı'nın Annesi, Babası, Eşi ve Kızına	1200 kuruş
Şarlı Kazasında Çemkeris Köyünde İmamecioğlu Mehmet bin Ali'nin Eşi ve Kızına	1200 kuruş
Akçaabat Kazasında Tophane Mahallesinde Veliahmetoğlu İsmail bin İbrahim'in Kayınpederine	1200 kuruş

Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından Ertuğrul Fırkateyni şehitlerinin aileleri için organize edilen yardım kampanyaları toplanan bağışlar hakkında yapılacak detaylı bir çalışma da daha detaylı bilgilerin tespit edilmesi muhtemeldir. Nitekim Japonya'da da kazada şehit ve gazi olanlar için yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Japon gazeteleri aracılığı ile duyurulan bu yardım kampanyalarına karşın Türk hükümetinin bu parayı kabul etmeyeceğinden de endişe edilmiştir.⁶⁸ Fakat arşiv belgelerine bakıldığında Japonya'dan gelen yardımların kabul edildiği görülmektedir. Bu kapsamda yaralılarla birlikte İstanbul'a gelen Japon görevliler Sadrazam Sait Paşa ve Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya ülkelerinde toplanan ve 5 bin Yen'e karşılık gelen 20 bin Frank'ı teslim etmiştir.⁶⁹

Trabzonlu denizcilerin şehit olduğu deniz kazaları Ertuğrul Fırkateyni'nin batmasıyla sınırlı değildir. Bu faciadan yaklaşık bir yıl önce 15 Temmuz 1889'da Kozlu açıklarında çıkan bir fırtına sonucu batan Peyk-i Meserret (II) Korvetinde şehit olan 105 denizci arasında da Trabzonlular yer almaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yaşanan 23 Haziran 1941'deki Refah Şilebi⁷⁰, 14 Temmuz 1942'deki Atılay Denizaltısı ve 4 Nisan 1953 yılındaki Dumlupınar Denizaltısı kazalarında da Trabzon ilinden şehit olanlar olmuştur. Bunlardan Peyk-i Meserret (II) Korvetindeki 105 şehidin 12'si, Refah Şilebindeki 168 şehidin 10'u Atılay Denizaltısındaki 39 şehidin 4'ü Trabzonludur. Bu üç kazadaki toplam 26 Trabzonlu şehidin ise

⁶⁸ Sako, 2009: 11-14.

⁶⁹ Misawa, 2010: 185.

⁷⁰ Refah şilebindeki askeri personel İngiltere'den teslim alınacak dört denizaltı için görevlendirilip bu şileple yola çıkmıştır. Oruçreis, Burakreis, Muratreis ve Uluçalireis adlı denizaltılar için görevlendirilen personelden şehit olanlar Milli Savunma Bakanlığı kaynaklarında Uluçalireis denizaltısında görevli olarak gösterilmiştir. Uluçalireis İngiliz bayrağı altında savaşırken Almanlar tarafından batırılmış ve diğer üç denizaltının aksine Türkiye'ye teslim edilememiştir. Muhtemelen şehitlerin bu denizaltı bünyesinde gösterilmiş olmasının nedeni bu olaydır.

8'i Oflu, 5'i Sürmeneli, 4'ü Vakfıkebirli, 3'ü Akçaabatlı, 2'si Tonyalı, 2'si Maçkalı, kalan ikisi de Trabzon merkez ve Yomralıdır.⁷¹

Sonuç

Ertuğrul Fırkateyni'nin 19.yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Japonya ziyareti; Osmanlı Devleti'nin gücünün dünyaya gösterilmesi, özellikle büyük devletlerin sömürgesi haline gelen Müslüman ülkelerle ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve Rusya'ya karşı yeni bir müttefik edinilmesi gibi amaçlarla planlanmıştı. Seyahati gerçekleştirecek geminin seçiminde çeşitli tartışmalar yaşanmasına rağmen Ertuğrul Fırkateyni 14 Temmuz 1889'da yola çıkmıştır. Çeşitli kazalar, mevsim şartlarından kaynaklı sorunlar ve salgın hastalıklarla mücadele ederek gidiş yolculuğunu tamamlayan Fırkateyn, dönüş yolculuğunun henüz başındayken fırtınaya yenik düşüp batmıştır. Kazadan sonra Osmanlı Devleti kazazedelerin ailelerine göndermek üzere bağış toplamış ve birinci derece şehit yakınlarına yardım göndermiştir. Japonya'da da vefat eden Türkler için gazeteler aracılığıyla yardım kampanyaları düzenlenmiş ve toplanan meblağ Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Ertuğrul Fırkateyni'nin seyahatinden önce başlayan Türk ve Japon milletlerinin ilişkisi, bu kazadan sonra daha çok gelişmiştir. Japonya'daki Oşima adasında Türk şehitler adına bir anıt dikilmiş ve her yıl anma törenleri gerçekleştirilmiştir. Bu anıt daha sonra birkaç kez yenilenmek suretiyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Ertuğrul Fırkateyni'nde denizcilerin yanı sıra çeşitli meslek erbaplarından oluşan mürettebatı arasında birçok farklı bölge vatandaşı bulunmaktaydı. Mürettebatın yarısından fazlası (koleradan vefat edenler hariç) Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde yer alan şehirlerden gelenler arasından seçilmişti. Fırkateyn de bu şehirlerden biri olan Trabzon nüfusuna kayıtlı 82 kişi vardı. Mürettebatın memleketlerine göre dağılımına bakıldığında Trabzonlular, gerek Karadeniz Bölgesi'ndeki diğer şehirlerin arasında gerekse Türkiye'de ilk sırada yer almıştır. Bu durum Ertuğrul Fırkateyni faciasından en çok etkilenen şehirler içerisinde Trabzon'un başta geldiğini göstermektedir. İlçelere göre bakıldığında da Akçaabat ilçesi Ertuğrul Fırkateyni batığında en çok şehit veren ilçe olmuştur. Ancak Türkiye'de Ertuğrul Fırkateyni anısına dikilen tek anıtın kazada 50 şehit veren Ordu ilinin 8 şehit veren Ünye ilçesinde bulunması dikkat çekicidir. Trabzon şehrinin Ertuğrul Fırkateyni'ndeki görev şehitlerine sahip çıkması yerel tarih bilinci ve aidiyet bağları açısından önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Deniz Tarihi Arşivi

Diğer Kaynaklar

Dabağyan, Levon Panos, (2016), *Türk Denizcilik Tarihi ve Ertuğrul Fırkateyni*, İstanbul: Yedirenk Yayınları.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, (2015), *Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya Seyrinin 125.Yıldönümü Anısına*, (Haz. Serhan Aras ve Mehmet Yüksel), İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.

_____, (2019a), "Yurt Dışı Dz.K.K.lığı Şehit Personelinin Bulunduğu Şehitlikler", 30.11.2019 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=500&dil=1.

Ekinci, İlhan, (2013), "Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları*, 37, 15-49.

⁷¹ Çanakkale Müzesi, 2020.

Ertuğrul Süvarisi Ali Bey'den Ayşe Hanım'a Mektuplar (2007), (Haz. Canan Yücel Eronat), Türkiye İş İstanbul: Bankası Kültür Yayınları.

Hasebe, Kiyohiko, (2018), "Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya", *Asian Cultures Research Enstitute*, 8, 1-4.

İrtem, Süleyman Kani, (2005), *Eruğrul Faciası Boğazlar Meselesi*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak: 26157/2.

Komatsu, Kaori, (1990), "100'üncü Yıldönümü Münasebetiyle 'Ertuğrul Fırkateyni' Faciası", *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, 5, 113-172.

Komatsu, Kaori, (1992), *Ertuğrul Faciası Bir Dostluğun Doğuşu*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Koyuncuoğlu, Sevim Anagür, (2014), *Ertuğrul Faciası*, İstanbul: Naviga Yayınları.

Millî Savunma Bakanlığı, (1998), *Şehitlerimiz 1-2-3-4-5*, Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları.

Ministry of Foreign Affairs (MFA), (2017), "Ertuğrul Fırkateyni Faciası", 02.12.2019 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tokyo.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/133573>.

Misawa, Nobuo, (2002), "Relations Between Japan and the Ottoman Empire in the 19th Century: Japanese Public Opinions about the Disaster of the Ottoman Battleship Ertuğrul (1890)", *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, 18/2, 9-19.

_____, (2008), "Ertuğrul Faciası Üzerine Japon Mahalli İdarecilerinin Yazışmaları ve Kuruma Çalışmaları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20, 481-497.

_____, (2010), "Abdülhamid Dönemi İçin Kritik Bir Teferruat: Japon Kaynakları Işığında Ertuğrul Faciası", *Düşünen Siyaset*, 27, 179-194.

_____, (2016), "Ertuğrul Mürettebatının Japonya'daki Faaliyetleri", *Uluslararası Ertuğrul'un İzinde Deniz Kuvvetleri ve Diplomasi Sempozyumu* (16-17 Eylül 2015), İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 67-72.

Mütercimler, Erol - Öke, Mim Kemal, (1991), *Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkinin Başlangıcı*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Öndeş, Osman, (1971), "Amiral Osman Paşa'nın Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/10, 64-71.

_____, (1998), *Ertuğrul Fırkateyni Faciası*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık.

Sako, Susumu, (2009), "Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Japon Medyasına Yansımaları", *Japon Araştırmacılarının Gözünden Türkiye Sempozyum*, (25 Eylül 2009), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 11-16.

Süleyman Nutki, (1327/1911), *Ertuğrul Fırkateyni Faciası*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye.

Şahin, F. Şayan, (1998a), "Ertuğrul Faciası ve Şehit Ailelerine Bağlanan Maaş", *Tarih ve Toplum*. 176, 81-84.

_____, (1998b), "Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanan Yardım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 112, 109-152.

"Şehitlerimiz" (t.y.), Çanakkale Müzesi. 04.02.2020 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://www.canakkalemuzesi.com/>

Şimşek, Erdoğan, (2005), *Uzakdoğu Elçisi Ertuğrul Fırkateyni*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Tızlak, Fahrettin, (2001), “Osmanlı-Japon İlişkilerinin Başlangıcı ve Ertuğrul Faciası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 133, 39-52.

Yılmaz, Hakan, (2015), “Türk Tarih ve Edebiyatında Ertuğrul Fırkateyni: Tarih İlmi Açısından Bir Muammanın Tahlili”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/7, 80-97.

Yüksel, Onur, (2006), “Son Belgeler Işığında Ertuğrul Fırkateyninin Batış Tarihi”, *Donanma Komutanlığı 3’üncü Deniz Harp Tarihi Semineri*, 5/13-5/26.

_____, (2015), “Son Belgeler Işığında Ertuğrul Fırkateyni’nin Uzak Doğu Seyri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, 622, 15-31.

Güneş, Cihan, “Karadeniz’de Uluslararası Ticaretinin Ölçülmesi ve Analizi (1830-1913)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.385-401.
DOI: 10.31765/karen.789259

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

KARADENİZ’DE ULUSLARARASI TİCARETİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ANALİZİ (1830-1913) *

Cihan GÜNEŞ**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr.,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Ankara/TÜRKİYE
✉ cgunes@ybu.edu.tr
ORCID : 0000-0001-5773-3721

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Uluslararası Ticaret, Rusya, Osmanlı, 19. Yüzyıl

Keywords: Black Sea, International Trade, Russia, 19. Century

Öz: Bir bölgenin ticaret tarihi incelenmeden önce muhakkak o bölgenin ticaret hacminin tespit edilmesi gerekir. Bu hesaplama ticaretin artış ve azalışlarının geçici mi yoksa sürekli mi olduğunun anlaşılabilmesi için önemlidir. Karadeniz ticaretinin 19. yüzyılına dair olan literatür, ticarete bir artış olduğunu öne sürmektedir. Fakat bu ticaretin boyutları dolaylı yollarla görülmüş, tam olarak hesaplanamamıştır. Böylelikle bu makalenin amacı Karadeniz ticaretinin büyüklüğünü ölçüp bu ticaretin yönünü tespit edebilmektir. Bu hesaplamayı yapabilmek için ticarete etkili olan 20 adet Karadeniz limanı değerlendirilmeye alınmış, birincil kaynaklardan alınan ticaret verileri İngiliz sterlini cinsine çevrilerek bir araya getirilmiştir. Elde edilen sonuçlar tımdengelim yöntemi uygulanarak analiz edilmiştir. Karadeniz limanlarının toplam deniz ticaretinin 80 yılda 47,8 kat arttığı ve yıllık ortalama artışının %11,3 olduğu görülmüştür. Böylelikle sürdürülebilir bir uluslararası ticaretin oluştuğu görülmüş, bu ticaretin mekânsal örgütlenmesi ele alınmıştır. Karadeniz’in Avrupa ile ticaretinde Karadeniz bölgesinin lehine bir ihracat fazlasının oluştuğunun ortaya çıkmasıyla ticaretin yönünün doğudan batıya doğru olduğu anlaşılmıştır.

THE MEASUREMENT AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL TRADE IN THE BLACK SEA (1830-1913)

Abstract: Before examining the trade history of a region, it is necessary to determine the trade volume of that region. This calculation is important to understand whether the increases and decreases of trade are temporary or permanent. The literature on the 19th century of Black Sea trade claims that there was an increase in trade. However, the dimensions of this trade were seen indirectly and could not be calculated exactly. Thus, the purpose of this article is to measure the size of the Black Sea trade and determine the direction of this trade. In order to make this calculation, 20 Black Sea ports, which are effective in trade, were evaluated, and trade data from primary sources were converted into British pounds and brought together. The results obtained were analyzed by applying the deductive method. It has been observed that the total maritime trade of the Black Sea ports has increased by 47.8 times in 80 years and its annual average increase is 11.3%. Thus, it was seen that a sustainable international trade was formed and

Geliş Tarihi / Received Date: 02.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.12.2020

the spatial organization of this trade was discussed. With the emergence of an export surplus in favor of the Black Sea region in the trade of the

Black Sea with Europe, it was understood that the direction of trade was from east to west.

Giriş

Yaklaşık 18. yüzyılın sonlarında başlayıp günümüze kadar devam eden ekonomik süreç iktisat tarihi literatüründe “Büyük Ayrışma” olarak tanımlanır.¹ İnsanlık tarihi içindeki bu dönem hem Avrupa’da hem de Dünya’da büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı yıllardır. 19. yüzyılın ilk çeyreği, Napolyon savaşlarının sona ermesiyle siyasi istikrarın sağlandığı ve ekonomik yapının gelişmesine uygun bir ortamın oluştuğu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Napolyon savaşları sonrasında dünya navlun oranlarının eğilimi belirgin bir şekilde aşağı yönlü olmuştur. Uzun dönemli dünya navlun piyasası endeksi, Avrupa’daki Napolyon savaşlarının sonu ve Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcı arasındaki 100 yılda (1814-1914) %75 oranında azalmıştır.² Bu durum ulaştırma maliyetlerini dolayısıyla mal fiyatlarını da düşürmüş, 19. yüzyılın ekonomik büyümesine ve bölgesel ticari ağların oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Avrupa’da Napolyon savaşlarından sonra oluşan istikrar ortamında küresel bir ekonomi gelişmiştir. Bu dönemde teknolojik gelişmelerle ulaşım ve iletişim araçları gelişmiş, üretimde verimlilik artışı görülmüş, serbest ticaret ve uluslararası uyum konusundaki görüşler geniş bir alana yayılmıştır. Bu koşullar altında uzun vadeli sanayinin ve ticaretin gelişmesi, küresel ekonominin büyümesine hız kazandırmıştır. İktisat tarihinde Büyük Ayrışma diye tanımlanan bu dönemin en ayırt edici özelliği nüfusun uzun dönemli ekonomik büyümeyle birlikte artmasıdır. Batı Avrupa’da ekonomik büyümeyle birlikte Avrupa kentlerindeki nüfus artmış ve nüfusun kentlerde toplanma eylemi (kentleşme) görülmüştür.³ Bu durum da kentlerin iade ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu koşullar altında tahıl ithalatını sınırlandıran gümrük kurallarını sürdürmenin ve korumacılığa devam etmenin mümkün olmadığı ortaya çıkınca 1846 yılından sonra İngiltere’de ve diğer Avrupa ülkelerinde uygulanan korumacı tahıl kanunları kademeli olarak kaldırılmıştır. Bütün bu gelişmeler Karadeniz ticaretinin önünü açmıştır. Karadeniz ticareti üzerine oluşan literatür, bu ticaretin artış eğilimi içinde olduğunu ifade etmektedir. Fakat bölgenin toplam ticaretinin boyutları veri yetersizliğinden dolayı ölçülemezdir. Dolayısıyla elde edilen istatistiksel bilgiler yetersiz olunca ticaretin rotası, seyri ve ticaret artışının geçici mi yoksa sürdürülebilir mi olduğu kesin olarak ortaya konulamamıştır. Bu araştırma, yükseldiği bilinen Karadeniz ticaretinin boyutlarını ölçmeyi, bu istatistikler sayesinde ticaretin rotasını tespit etmeyi ve Karadeniz liman kentlerinin yükselişini anlamlandırmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, Karadeniz ticareti üzerine yapılacak sonraki çalışmalara istatistiksel bir veri seti vermesi ve bu alanda yapılacak kliometrik çalışmaların önünü açması açısından önemlidir. Araştırma periyodu, yükselişin yaşandığı bilinen 1830’dan Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar olan dönem olarak belirlenmiştir. Güran’a göre iktisadi tarihin temel görevi; ekonomilerin performanslarında ve yapılarında uzun dönemde meydana gelen önemli değişimleri açıklamaktır.⁴ Ekonomik değişimlerin ancak uzun dönemde anlaşılacağı düşüncesiyle literatürde ticari büyümenin olduğunun işaret edildiği 84 yıllık bu dönem tercih edilmiştir.

1. Literatür Taraması ve Kapsam

Karadeniz’e dair yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde çok zengin bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı şehir, idare ve demografi tarihi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaya konu olan Karadeniz’in 19. yüzyılına ait uluslararası ticaret üzerine literatürün başlıca çalışmalarından oluşan özeti Tablo 1’de gösterilmiştir. Bu tabloya göre 80

¹ Clark, 2007: 12.

² Duru ve Yoshida’nın hazırladığı veri setinden hesaplanmıştır. Bknz: Duru ve Yoshida, 2011: 405-421.

³ Avrupa kentlerinin nüfus istatistikleri için bknz: Mitchell, 1998: 74-76.

⁴ Güran, 2012: 4.

yılı aşkın bir süredir devam eden bir literatür söz konusudur. Bununla birlikte Issawi⁵ ve Baskıcı⁶ gibi Karadeniz temelli olmayan fakat Karadeniz liman kentlerinin ticareti üzerine bilgi veren eserler de bulunmaktadır. Tüm bu çalışmalardan üretilen diğer çalışmalar da yer aldığına oldukça zengin bir literatür oluşmaktadır. Karadeniz'in 19. yüzyılının uluslararası ticaretine dair literatür bir arada değerlendirildiğinde, çalışmaların genellikle tek bir liman kentine odaklandığı görülmektedir. Özellikle yerli literatürde Trabzon üzerinde bir yoğunluk söz konusudur. Ayrıca Trabzon'un sadece deniz ticareti değil, Trabzon ile bağlantılı ticari kara yolları da incelemeye tabi tutulmuştur.⁷ Liman kentlerini dünya sisteminin bir parçası ve merkez/çevre (periferi) ilişkisinin bir ifadesi olarak tanımlayan çalışmalar da mevcuttur.⁸ Bu yaklaşım Batı'yı merkez, Doğu'yu çevre ve aralarındaki ilişkiyi sömürü sürecinin yarattığı bir bağımlılık olarak ele almaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak, Turgay'ın Trabzon üzerine hazırladığı çalışması, bu yaklaşımın bir örneğini oluşturmaktadır.⁹ Yabancı literatürde ise Kuzey veya Batı Karadeniz liman kentlerinin değerlendirildiği görülmektedir. Bu liman kentlerinin müstakil olarak değerlendirilmesi önemli bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bir liman kentindeki bir değişkene ait benzer değerlerin genellikle yakın konumdaki liman kentinde de ortaya çıkması olasıdır. Dolayısıyla bir liman kentinin ithalat/ihracat değerlerinin yükselişi yakınındaki liman kentinin de ticaretini yükseltebilirken, rekabet içinde olduğu diğer liman kentinin gerilemesine yol açabilir. Bu düşünceden hareketle Karadeniz ticaretini anlayabilmek için bütüncül bir bakış açısına sahip olunması gerekir.

Tablo 1: 19. Yüzyıl'da Karadeniz'in Uluslararası Ticareti Merkezli Başlıca Çalışmalar

Yazar	Yıl	Bölge
Harvey	1938	Kuzey Karadeniz
Issawi	1970	Trabzon
Cernovodeanu ve Marinescu	1979	İbrail ve Tuna
Siegelbaum	1980	Odessa
Kütükoğlu	1986	Trabzon
Harlaftis	1990	Kuzey Karadeniz ve Azak
Bostan	1990	Karadeniz
Turgay	1993	Trabzon
Tozlu	1997	Trabzon
Ekinci	1998	Tuna
Kardasis	2001	Kuzey Karadeniz
Kuruca	2003	Güney Karadeniz
Kaleli	2003	Trabzon
Yılmaz	2009a	Trabzon
Yılmaz	2009b	Giresun
Aygün	2009	Güney Karadeniz
Harlaftis	2010	Azak
Ersoy-Hacısalihoglu	2011	Varna
Dığıroğlu	2011	Samsun
Baskıcı	2012a	Samsun
Baskıcı	2012b	Trabzon
Coşkun-Albayrak	2012	Tuna
Yılmaz	2012	Trabzon
Yılmaz	2013	Samsun

⁵ Issawi, 1980: 120-127.

⁶ Baskıcı, 2005: 69-90.

⁷ Issawi, 1970; Tozlu, 1997; Kaleli, 2003 .

⁸ Keyder-Özveren-Quataert, 1993.

⁹ Turgay, 1993.

Ardelenau	2014	Karadeniz
Turan	2014	Karadeniz
Elibol	2014	Kuzey Karadeniz
Elibol	2015	Karadeniz
Aygün	2016	Güney Karadeniz
Christov	2016	Burgaz
Emilciuc	2016	Galati, İbrail
Kontogeorgis	2016	Galati, İbrail, Köstence
Nemlioğlu Koca	2016	Trabzon
Ersoy-Hacısalıhoğlu	2018	Burgaz
Yılmaz	2019	Güney Karadeniz

Literatürde yer alan çalışmalardaki birincil kaynaklara bakıldığında Issawi,¹⁰ Kütükoğlu,¹¹ Baskıcı,¹² Turgay,¹³ Elibol¹⁴ başta olmak üzere birçok çalışmada İngiliz arşiv belgelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Fransa,¹⁵ Rusya,¹⁶ İspanya¹⁷ ve Moldova¹⁸ arşiv belgelerinden faydalanan çalışmalar da mevcuttur. Birçok çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivlerindeki müstakil belgeler¹⁹ kullanılırken, Bostan tarafından Karadeniz’de faaliyet gösteren Osmanlı tüccarlarının tespiti için izn-i sefine defterleri kullanılmıştır.²⁰ Dığıroğlu ise makro iktisadi bir bakış açısı yerine yerel iktisadi faaliyetleri çözümleyebilmek için “Annuaire Orientale du Commerce” (Şark Ticaret Yıllıkları) başlıklı defter serisinin Samsun başlığını kullanmıştır.²¹ Bütün bunlarla birlikte literatürde ithalat ve ihracat verilerinin büyük kısmının İngiliz arşiv belgelerinden alındığı görülmektedir. Çok az bir çalışmada Trabzon Vilayet Salnameleri kullanılmıştır. Şimdiye kadar bütüncül bir Karadeniz ticaret istatistiğinin oluşturulamamasının sebebinin devletlerin kayıt noksanlığından veya var olan kayıtların seri olamamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Karadeniz ticaretine dair literatürde eksik olan bütüncül bakış açısının sağlanabilmesi için Karadeniz liman kentleri bir arada değerlendirmeye alınmıştır. Bu amaçla tüm-dengelem metodu uygulanmıştır. Metot uygulanırken öncelikle Karadeniz’in toplam ticaretinin tespiti yapılmıştır. Ardından Karadeniz, ticaret bölgelerine ayrılarak incelenmiştir. Son olarak en yalın iktisadi birim olan liman kentleri değerlendirmeye dahil edilmiştir.

2. Ticaret Verilerinin Toplanması ve Sorunları

Karadeniz’in Osmanlı hakimiyeti dışındaki bölgelerinin 1830-1914 arası dönemine ait ithalat ve ihracat rakamları, Girit’te bulunan Araştırma ve Teknoloji Vakfı (FORTH), Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü’nün “*Karadeniz ve Liman Kentleri 1774-1914*” başlıklı projesi kapsamında yayımlanan verilerden elde edilmiştir.²² Bahsi geçen ithalat ve ihracat verileri Fransız frangı cinsinden standartlaştırılmıştır. Bu verilerde Osmanlı Devleti hakimiyetinde olan Güney Karadeniz’in ticaret verileri eksiktir. Bu eksikliği tamamlayabilmek için öncelikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ne bakılmıştır. Arşiv kayıtlarında Karadeniz limanlarına ait gümrük defterleri

¹⁰ Issawi, 1980.

¹¹ Kütükoğlu, 1986.

¹² Baskıcı, 2012a; Baskıcı, 2012b.

¹³ Turgay, 1993.

¹⁴ Elibol, 2014.

¹⁵ Kardasis, 2001; Yılmaz, 2013.

¹⁶ Siegelbaum, 1980; Kardasis, 2001; Harlaftis, 2010.

¹⁷ Turan, 2014.

¹⁸ Emilciuc, 2016.

¹⁹ Ekinci, 1998; Kuruca, 2003; Elibol, 2015.

²⁰ Bostan, 1990.

²¹ Dığıroğlu, 2011.

²² Petmezas ve Papadopoulou, <https://statistics.blacksea.gr/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.

aranmış, fakat bu çalışmanın incelendiği dönemi içeren gümrük defterinin bulunmadığı görülmüştür.²³ Ardından Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerle uluslararası ilişkilerini içeren çeşitli konularda hükümlerin yazıldığı “*Düvel-i Ecnebiye Defterleri*” serilerine ait *Rusya Ahkâm Defterleri*'ne bakılmıştır.²⁴ Bu defterlerdeki İzn-i sefine kayıtları incelendiğinde, Karadeniz'e giriş ve çıkış yapan gemilerin ticarete konu olan mallarının cinsi ve miktarı kayda geçilmişken 1830'lu yıllardaki kayıtlarda taşınan malın cinsinin ve miktarının kayıt altına alınmadığı görülmüştür. Bu kayıtlarda gözlenen bir diğer husus ise ticareti yapılan malların değerlerinin dikkate alınmadığıdır. Bu sebeple vilayet salnameleri değerlendirmeye alınmıştır. 1869 ile 1904 yılları arasında hazırlanan yıllık *Trabzon Vilayet Salnameleri* incelendiğinde sadece son dört yılın ithalat/ihracat rakamlarına ulaşılmıştır.²⁵ Veri sayısı uyumadığı için Black Sea Project verileri ile anlamlı bir bütünlük oluşturulamamıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin kendi kayıtları üzerinden ticaret serileri oluşturmak mümkün olmamıştır. Son olarak Trabzon vilayetine dair yazılmış olan İngiliz konsolosluk raporları incelendiğinde seri, anlamlı ve kullanılabilir ticaret istatistikleri oluşturmanın mümkün olduğu görülmüştür.²⁶ Bu durum üzerine akla şu soru gelmektedir: Avrupa menşeli yabancı ülkelerin konsolosluk raporlarından Osmanlı liman kentlerindeki ticaret ile ilgili homojen ve seri istatistikler oluşturulabilirken, niçin Osmanlı Devleti'nde 1878 yılına kadar²⁷ sürekliliği olmayan ve dağınık bir şekilde ticaret kayıtları tutulmuştur? Bu sorunun cevabı, ülkelerin ticaret kurumuna yükledikleri anlam ile açıklanabilir. Merkantilist geleneklere sahip olan Avrupa devletleri, dış ticaret fazlası vermeyi önemsedikleri için ticaretin bölgelere göre niceliksel gelişimini takip edebilecekleri istatistikler tutmuşlardır. Fiskalist²⁸ geleneklere sahip olan Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyılın son çeyreğine kadar ticaret üzerine verilerin kaydı istatistik oluşturmak için değil, idari ve mali işleyişi sürdürebilmek amacıyla tutulmuştur. Rusya Ahkâm defterlerinde malın değerinin yerine miktarının kayıt altına alınması da idari kontrol ve vergi amaçlı kayıt tutulduğuna işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu özelliği 19. yüzyılın son çeyreğine kadar devletin “iktisadi devlet” yerine “mali devlet” özelliğinin ağır bastığını göstermektedir. Yani devletlerin ticaret kurumuna bakışları kayıt tutma alışkanlıklarını da etkilemiştir. Black Sea Project'te yayımlanan ithalat/ihracat istatistikleri Fransız frangı cinsinden hazırlanmışken, İngiliz konsolosluk raporlarındaki rakamlar İngiliz sterlini cinsinden tutulmuştur. Bu çalışmada ticaret verileri bir araya getirilirken karşılaştırma yapılabilmesi için döviz kuru üzerinde standartlaştırma yapılması gerekmiştir. Bunun için Fransız frangı üzerinden tutulan kayıtlar İngiliz sterlinine çevrilmiştir. Fransız frangı, sterline çevrilirken Denzel'in döviz kuru dönüştürme tabloları kullanılmıştır.²⁹ 19. yüzyılda birçok ülkenin altın standardını kullanması ve kur ayarlamaları nadiren yapılması sebebiyle ticaret verileri oluştururken kur farkından oluşabilecek standart sapmalar önemsiz olacaktır. Örneğin Denzel'in tablolarına bakıldığında 1844 yılı sonrasında 1 İngiliz sterlini 110 Osmanlı kuruşuna eşit seviyelerde kalmıştır. Yine 1 İngiliz sterlini, bütün bu dönem boyunca 25 frank seviyelerindedir.

Bu çalışmada kullanılan verilerin birtakım sorunlarının olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu sorunlar 5 maddede açıklanabilir: 1) Veri seti içerisinde boşlukların bulunmasıdır. Rakamlar kesin sonucu göstermemekle birlikte ticaretin oluşturduğu eğilimi göstermektedir. Eğilimi görebilmek de yorumlayabilmek için önemlidir. 2) Küçük iskeleler verilere dahil edilmemiştir. Söz konusu iskelelerin ticaretteki paylarının önemsiz denecek kadar küçük olduğu görülmüştür. 3) Ticaret verileri cari fiyatlarla hesaplanmış olup, enflasyon etkisinden arındırılmamıştır. Uzun

²³ Arşiv kataloğuna göre 1627-1795 yıl aralığına ait sadece 3 adet defter bulunmaktadır; Türe ve Kaynar, 2017: 95-96.

²⁴ *Rusya Ahkâm Defterleri*, No: 84/2, 85/3, 86/4, 87/5, 91/9.

²⁵ *Trabzon Vilayet Salnamesi* (TVS), 1319:215-230; TVS, 1320:322-336; TVS, 1321:456-468; TVS, 1322: 414-428.

²⁶ *Trade Reports of The Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Vol 1 ve 2, 2014.

²⁷ Osmanlı Devleti'nde dış ticaret istatistikleri 1878 (1294) yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Bknz: Pamuk, 1995: 1.

²⁸ *Fiskalizm*: hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir; Genç, 2013: 46.

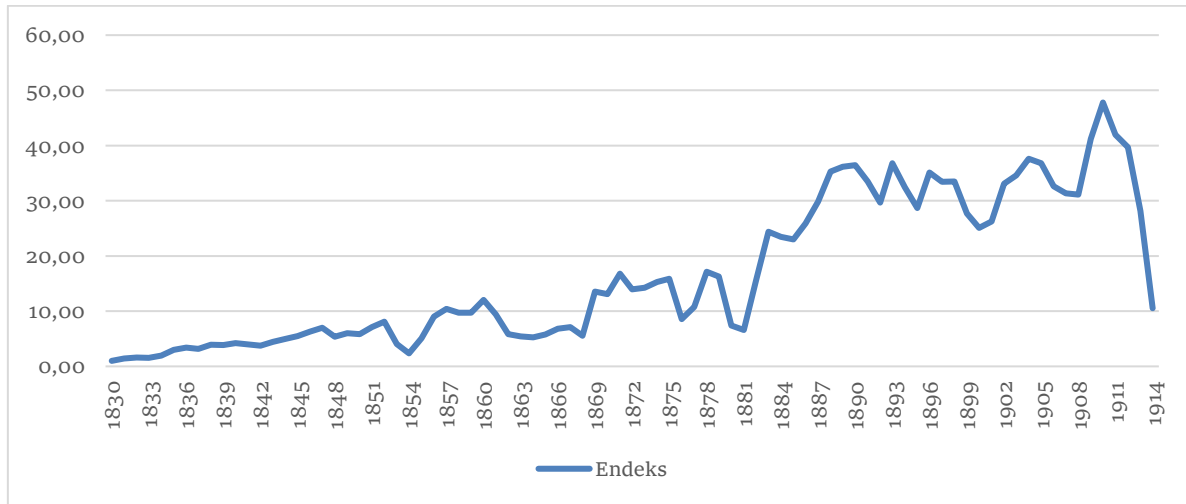
²⁹ Denzel, 2016.

bir dönem olmasından ve büyük bir coğrafyadaki fiyatların tespit edilmesinin zorluğundan ötürü ilgili veriler reel olarak hesaplanamamıştır. 4) Liman kentlerinin ticaret verileri transit ticaret de dahil edilerek kaydedilmiştir. Örneğin; İran ile ticaret Trabzon üzerinden yapıldığı için Trabzon verilerine bu transit ticaret de dahil edilmiştir. Bu durum Trabzon'un ticaret rakamlarını daha fazla göstermektedir. 5) Bölgede kaçakçılığın örgütlü bir şekilde organize olmasıdır. Arşiv belgelerine bakıldığında Güney Karadeniz'de tütün³⁰ ve tuz³¹ kaçakçılığının yoğun şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kaçakçılık doğası gereği kayıt altına alınamadığından bu pay ticaret verilerine eklenememiştir. Bu verilerden oluşturulan istatistikler tüm bu eksiklerine rağmen Karadeniz ticaretinin eğilimini ve yönünü göstermek konusunda anlamlı olacaktır.

3. Karadeniz'in Toplam Ticaret Hacmi

Karadeniz havzasında oluşan ekonomik ve sosyal yapıyı incelemeye önce ticaretin bütüncül olarak görülmesi gereklidir. Karadeniz'deki denizyolu ticaretinin bir parçası olmasından ötürü Tuna nehir limanları ve Azak Denizi limanları da Karadeniz havzasına dahil edilmiştir. Karadeniz havzası içinde deniz ticaretinde etkili olan 20 adet limanın ithalat ve ihracat verileri³² döviz kurları İngiliz sterlini cinsine dönüştürülerek bir araya getirilmiş ve 1830 yılı baz alınarak "Karadeniz Ticaret Endeksi (1830-1914)" oluşturulmuştur.³³ Bu verilere göre 1830-1910 yılları arasındaki 80 yılda Karadeniz ticareti 47,8 kat artmıştır. Aynı dönemde Karadeniz limanlarının toplam ihracatı 74,6 kat, toplam ithalatı ise 18,5 kat artmıştır. Ayrıca 1830-1914 döneminde ticaretin ortalama yıllık artış hızı %11,3'tür.³⁴ Bu istatistik Karadeniz'de ticaretin dönemsel dalgalanmaların da olmasıyla birlikte sürdürülebilir bir artış yaşadığını göstermektedir. Karadeniz liman kentlerinin 1830-1914 yılları arasındaki bu dönemde toplam ihracatı 1.062.934.000 sterlin iken toplam ithalatı 578.600.000 sterlindir. Yani bu dönemde oluşan toplam ithalat ve ihracat dengesi dikkate alındığında Karadeniz ticaretinin Avrupa ülkelerine karşı ihracat fazlası verdiği görülmektedir. Böylece Karadeniz bölgesinin belirgin bir şekilde ihracat bölgesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ticaretin yönünün doğudan batıya doğru olduğu söylenebilir.

Grafik 1: Karadeniz Ticaret Endeksi (1830-1914)

³⁰ BOA, DH. MKT. 1397/40, H.09.05.1304

³¹ BOA, HR. HMŞ. İŞO. 70/30, R.19.10.1325

³² Söz konusu olan veriler Black Sea Project'ten alınmıştır. <https://statistics.blacksea.gr/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020. Güney Karadeniz limanlarının verileri ise Trabzon İngiliz konsoloslugu raporlarından alınmıştır.

³³ Veriler için Bknz: Ek 1

³⁴ Ortalama yıllık ticaret artışları için geometrik ortalama kullanılmıştır. $S=A(1+r)^n$ ve $\text{Log } S = \text{Log } A + n \text{Log}(1+r)$ bileşik faiz formülü ile bulunmuştur.

Yıllık ortalama artış hızı %11,3 olan Karadeniz ticaretinin bu hızlı genişlemesinin arkasındaki en önemli faktör maliyetlerin minimizasyonudur. Hızlı ticari genişlemeye yol açan ilk maliyet minimizasyonu ulaştırma maliyetleri üzerinedir. Dünya navlun oranlarının düştüğü bu dönemde Karadeniz'in de 1869-1914 arasında tahıl taşımacılığındaki nominal navlun oranı %73 oranında düşmüştür.³⁵ Navlun oranındaki bu değişim taşımacılık maliyetlerini belirgin bir şekilde azaltmıştır. Karadeniz'de buharlı gemilere geçiş de tonajın artmasına imkân vermesiyle³⁶ taşımacılığın birim maliyetini düşürmüştür. Diğer faktör ise işlem maliyetleri minimizasyonudur. Bu maliyet türünü literatüre kazandıran iktisatçı Coase'ye göre; işlem maliyetleri piyasada fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetidir. Pazarlık maliyetleri, sözleşme maliyetleri, denetleme maliyetleri, kurallara uyulmaması halinde oluşacak olan yaptırım maliyetlerinden oluşur.³⁷ Rusya ve Osmanlı devletlerinde 19. yüzyıl boyunca kurumlar ve organizasyonlar (ticaret antlaşmaları, ticaret hukuku, mahkemeler, tüccar grupları vb.) geliştirilerek ve iç yapısal mevzuatlar ticareti kolaylaştırmaya yönelik organize edilerek işlem maliyetleri minimizasyonu sağlanmıştır. Bununla birlikte bazı dönemlerde içsel ve dışsal şokların etkisiyle konjonktürel daralmalar da yaşanmıştır. Bunların nedeni olarak; 1) Kıyı devletlerinde meydana gelen savaşlar, 2) boykotlar, 3) kıyı liman kentlerinde meydana gelen salgın hastalıklar ve 4) Avrupa ülkelerinde meydana gelen korumacılık politikaları sayılabilir. Bu konjonktürel daralmaların ortak özelliği içsel veya dışsal şokun etkisi geçtikten sonra geri dönülebilir olmasıdır. Dolayısıyla bu daralma dönemleri Karadeniz ticaretinin artış hızını yavaşlatmaktan öteye gidememiştir. Bununla birlikte son 5 yılda ise toplam ticaret %78 oranında azalmış, 1914 yılında ticaret ortalaması Kırım Savaşı sonundaki 1957 yılı ortalamasına geri dönmüştür. Bu daralma dünya savaşına doğru giden bu dönemde İngiltere dışındaki Avrupa ülkelerinin serbest ticareti terk edip gümrük vergilerini arttırarak korumacılık politikalarına geçmesiyle açıklanabilir. Karadeniz coğrafyası üzerinden yapılan uluslararası ticaretin toplam hacmi bu şekilde ortaya konulduktan sonra mekânsal dağılımın da değerlendirmeye alınması gerekir.

4. Karadeniz Ticaretinin Mekânsal Örgütlenmesi

4.1. Karadeniz Ticaretinin Bölgelerine Dağılımı

Karadeniz'in toplam ticaret hacmi hesaplandıktan sonra Karadeniz ticareti Tablo 2'de de görüldüğü üzere 6 bölgeye ayrılmıştır. Karadeniz ticaretinde Tuna Nehri ve Azak Denizi limanlarının etkisinin belirlenebilmesi için bu limanlar Batı ve Kuzey bölgelerinden ayrı yazılmıştır. Güney Karadeniz'de ise işlem hacmi en yüksek olan 3 liman kenti dahil edilmiştir. Güney Karadeniz kıyısı, Osmanlı Devleti içinde Trabzon Vilayeti sınırları içinde bulunmaktadır.

Tablo 2: Karadeniz Bölgeleri ve Liman Kentleri

Batı Karadeniz Kıyısı	Köstence, Varna, Burgaz
Tuna Kıyısı	Galati (Kalas), İbrail
Kuzey Karadeniz Kıyısı	Odessa (Hocabey), Nikolayev, Sivastopol, Feodosya (Kefe), Evpatorya (Gözleve)
Azak Denizi Kıyısı	Taganrog (Taygan), Rostov, Mariupol, Berdyansk, Kerç (Yenikale)
Doğu Karadeniz Kıyısı	Batum, Novorossiysk
Güneydoğu Karadeniz Kıyısı	Trabzon, Samsun, Giresun

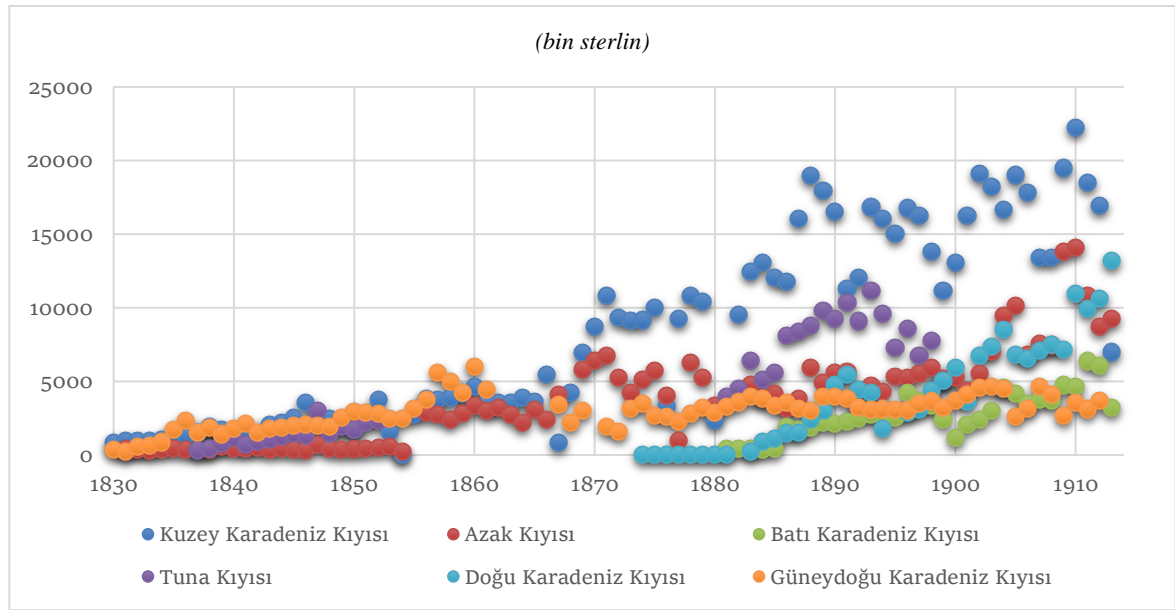
³⁵ Mohammed ve Williamson'ın hazırladığı veri setinden hesaplanmıştır. Bknz: Mohammed ve Williamson, 2004: 179-180

³⁶ Baskıcı, 2005:70

³⁷ Coase, 1937: 386-405

Grafik 2'ye göre, bölgelerin ticareti Kırım Savaşı'na kadar birbirine yakın seyrederken, savaş sonrasında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Kırım Savaşı'nda Kuzey Karadeniz limanlarının tahrip olması Güneydoğu Karadeniz'i, Karadeniz'in en yüksek ticaret hacmine ulaştırmıştır. Savaş sonrası oluşan yeni dönemde ise kuzey limanlarının gerisinde kalmıştır. Bu grafik Kuzey limanlarının savaş sonrasındaki on yılda toparlandığını ve daha sonra büyük bir ayrışma yaşayarak hızlıca yükseldiğini göstermektedir. Bununla birlikte Kuzey Karadeniz kıyısının ticaret grafiğinin Karadeniz'in toplam ticaretine paralel geliştiğinin görülmesi aslında Karadeniz ticaretinin 1870 yılından itibaren büyük oranda Kuzey Karadeniz ticareti olduğuna işaret etmektedir. 1830-1914 yılları arasındaki toplam ticaret paylara ayrıldığında Karadeniz ticaretinin büyük oranda Kuzey Karadeniz limanlarından (%42'si kuzey kıyısı ve %19'u da Azak kıyısı olmak üzere %61) yapıldığı anlaşılmaktadır. Bölgelere göre toplam ticaretin geri kalan dağılımı şöyledir; %14 Güneydoğu, %10 Doğu, %10 Tuna ve %5 Batı. İlgili dönemde yapılan ihracatın bölgelere göre payına bakıldığında, toplam ihracatın %72'sinin kuzey limanlarından (%46'sı Kuzey kıyısı ve %26'sı Azak kıyısı) yapıldığı görülmektedir. Geri kalanı ise %8 Doğu, %8 Güneydoğu, %8 Tuna ve %4 Batı limanlarından oluşmaktadır. Toplam ithalatın payları ise şöyledir; %34 Kuzey kıyısı, %25 Güneydoğu, %14 Doğu, %14 Tuna, %8 Batı, %5 Azak.

Grafik 2: Karadeniz Ticaretinin Bölgelere Göre Dağılımı (1830-1914)

Kaynak: <https://statistics.blacksea.gr/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020 ve Trabzon İngiliz konsolosluğu raporları

1870'lerden sonra Karadeniz'in kuzeyi ile güneyi arasında oluşan belirgin fark iki temel faktörden oluşmaktadır; 1) Rusya ve Osmanlı devletlerinin 19. yüzyıldaki Karadeniz ticaretine dair politikalarındaki farklılık, 2) Avrupa kentlerinin Rusya tahılına olan ihtiyacı. Kuzey Karadeniz liman kentlerinin dönüşümü Rusya'da I. Petro döneminden itibaren tesis edilen bilinçli bir Karadeniz politikasının ürünüdür. Rusya, I. Petro döneminden itibaren Karadeniz kıyı şeridindeki sınırlarını genişletmiş, literatürde Türk Gölü³⁸ olarak bilinen Karadeniz'de Osmanlı hakimiyetini sınırlandırmış ve Karadeniz üzerindeki ağırlığını giderek arttırmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin ise Anadolu'nun yöresel problemlerini kontrol etme yeteneği giderek azalmıştır. Rusya, Karadeniz üzerinden yükselecek olan ticaret potansiyelini öngörerek malların kara ulaştırma maliyetini azaltmak için iç kesimler ile Taganrog, Rostov, Odessa, Sivastopol, Poti, Batum, Novorossiysk gibi liman kentleri arasına demiryolları yatırımlarına başlarken, Güney Karadeniz'de ise yetkililer tarafından önerilmesine ve fizibilite araştırmaları

³⁸ İnalçık, 2008: 51-52.

yapılmasına rağmen demiryolları yatırımı gerçekleştirilememiştir. Örneğin 1893 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporunda ticari eşyanın kara yoluyla taşınmasının oldukça zor olduğu, kervanlarla yapılan taşıma için Trabzon'dan Erzurum'a 10 gün, Tebriz'e ise 35 gün gerekli olduğu ve demiryolu yapımına şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.³⁹ 1862 yılında yazılan bir İngiliz konsolosluk raporuna göre Samsun'dan Sivas'a demiryolu hattı kurulması halinde Samsun'un tahıl ticaretinde Odessa kadar önemli bir liman olacağı yazılmaktadır.⁴⁰ 1909 yılındaki raporda ise Sivas, Harput ve Diyarbakır'ın çoğu zaman ucuz ulaşım eksikliğinden ve Samsun ile demiryolu hattı kurulamamasından dolayı mahsullerin çürümeye bırakıldığı yazılmaktadır.⁴¹ 1910 yılında Giresun-Karahisar arasına demiryolu yapımı üzerine görüş belirten bir demiryolları müdürü ise Güney Karadeniz kıyısında bir demiryolu yapımının zorunluluk olduğunu fakat Trabzon ve Samsun hattının daha öncelikli olması gerektiğini belirtmektedir.⁴² Bütün bu ihtiyaca rağmen merkezi devletin gerekli tahsisatı ayıramamasından dolayı demiryolu hatları kurulamamıştır. Demiryolu hattının kurulamaması ve diğer liman yatırımlarının da görece geç kalması Güney Karadeniz liman kentlerinin diğer bölge liman kentleri ile olan rekabette geri kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından 1860'da Köstence'de, 1866'da da Varna'da diğer liman kentlerine göre erken sayılabilecek tarihlerde demiryolları bağlantıları kurulmuş fakat 1877-78 Savaşı sonrasında bu liman kentleri elden çıkınca demiryolları da el değiştirmiştir.⁴³ Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti hakimiyetinde bulunan Güneydoğu kıyısı, Kırım Savaşı dönemi ve sonraki birkaç yıldaki ticaret performansını gösteremese bile 84 yıllık bu dönemde toplam ticaretten %14'lük bir pay almayı başarmıştır. Pamuk'un yeniden döküm hesaplamasıyla yayımladığı dış ticaret verilerine göre aynı tarih aralığındaki Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacmi 7,5 kat artarken⁴⁴, Güneydoğu Karadeniz kıyısının dış ticareti 10,5 kat artmıştır. Dolayısıyla Güneydoğu Karadeniz kıyısında oluşan toplam deniz ticaretinin artış oranı, tüm Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacminin artış oranından fazladır. Kuzey limanlarının yükselişinin ikinci önemli faktörü, Güney Rusya'nın tahıl üretimi ve ihracındaki avantajıdır. Sanayileşme süreci Avrupa'nın kent nüfusunda artışa yol açmış⁴⁵ ve bu durum da kentin imarı ve iaşesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1830'lardan sonra Rusya'nın ihracatının temel dayanağı tahıl (arpa, çavdar ve özellikle buğday) olmuştur.⁴⁶ Dünya savaşından önce Rus buğdayı dünya buğday ihracatının üçte birine ulaşmaktaydı.⁴⁷ 1900-1913 döneminde Rusya'nın tahıl ihracatı, toplam ihracatının yaklaşık yarısını oluştururken bu ihracatın yaklaşık %75-90'ı boğazlardan, dolayısıyla Karadeniz'den geçmekteydi.⁴⁸ 1846'dan sonra öncelikle İngiltere'de daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde yabancı tahıl ithalatını sınırlandırıcı tahıl kanunlarının kaldırılmasıyla birlikte Kuzey Karadeniz bölgesi için uygun ortam yaratılmış oldu. Bütün bu koşulların bir arada oluşu Karadeniz'in Kuzey kıyısını dünyanın en önemli tahıl ihraç merkezlerinden biri haline getirmiştir.

4.2. Karadeniz Ticaretinin Limanlara Göre Dağılımı

Karadeniz ticaretinin bölgelere göre dağılımı incelendikten sonra liman kentlerine göre dağılıma bakılmalıdır.⁴⁹ Karadeniz ticaretinde yeni limanların ağırlığını arttırması ve rekabetin artmasından dolayı ticareti 1860 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak gerekir. Karadeniz ticaretinin 1830-1860 yılları arasını içeren ilk dönemine bakıldığında toplam ticaretin

³⁹ *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Vol.III, 2014: 1223.

⁴⁰ *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Vol.I, 2014: 287.

⁴¹ *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914*, Vol.III, 2014: 1550.

⁴² BOA, DH. MUI. 76/74, H. 14.04.1328, [M.25.04.1910].

⁴³ King, 2006:205.

⁴⁴ Pamuk, 1995: 25.

⁴⁵ Avrupa kentlerindeki nüfus artışı istatistikleri için bkz: Mitchell, 1998: 74-76.

⁴⁶ Ananich, 2006: 399-400.

⁴⁷ King: 198.

⁴⁸ Bodger, 1996: 79.

⁴⁹ Karadeniz liman kentlerinin toplam ticaretinin grafiği için bkz: Ek 2.

%73'ünün Trabzon ve Odessa liman kentlerinde kümelendiği görülmektedir. Bu iki liman kentinin ticaret payları başa baş gelişirken %37'lik payı ile Trabzon, %36'luk paya sahip olan Odessa'dan çok az farkla öndedir. 1860'lardan sonra ise Karadeniz ticaretinde Odessa'nın hakimiyeti belirginleşmiştir. 1860 ile 1914 arasında Karadeniz ticaretinden en yüksek payı alan liman kenti %30 ile Odessa'dır. Odessa'dan sonra gelen ve payları %5 ile %10 arasında olan liman kentleri şunlardır: Nikolayev, Rostov, Trabzon, Batum, Novorossiysk, Taganrog ve İbrail. Geri kalan liman kentlerinin Karadeniz ticaretindeki payları ise %5'in altındadır. Stratejik bir konumda bulunan Sivastopol'un ticaretindeki çarpıcı düşüş kullanım amacının değişmesiyle ilişkilidir. Sivastopol'un 1890 yılında askeri amaçla kullanılmasına karar verilince ticaret limanı Feodosya'ya kaydırılmıştır. 1905 yılında ise dış ticaret limanı tamamen kapatılmıştır.⁵⁰

1860'lara kadar Odessa ile başa baş rekabet edip en yüksek ticaret payına sahip olan Trabzon'un 1860'lardan sonra oluşan ikinci dönemdeki ticaret payı %37'den %7'ye düşmüştür. Kırım Savaşı'ndan sonra bir süre daha ticaretteki ağırlığını koruyan Trabzon'un sonraki yıllarda Karadeniz ticaretindeki payını diğer limanlara kaptırdığı görülmektedir. Trabzon'dan geçen İran transit ticaretinin miktarına bakıldığında⁵¹ Trabzon'un Karadeniz ticaretindeki önemi İran'a giden antik karayolunun başında olmasındandır. İngiltere'nin İran ile ticareti önceleri Basra körfezinin Buşir limanı üzerinden yapılırken, Karadeniz'in uluslararası taşımacılığa açılmasından sonra ilk çağlardan beri bilinen antik Trabzon-İran transit yolu daha kısa bir yol olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla Trabzon liman kentinin ticareti, İran transit ticaretiyle birlikte 1860'lara kadar hızlı bir yükseliş yaşamıştır. Bu tarihten itibaren ise Trabzon liman kentinin ticaretteki payının düşüşü üç faktör üzerinden açıklanabilir; 1) Trabzon liman kentinde ticaret için gerekli yatırımlarının yapılamaması veya geç yapılması 2) İran transit ticaretinin Rusya ile Osmanlı arasında bir rekabet alanı haline gelmesi. Rusya, İran transit ticaretini Kafkaslar üzerinden kendi tarafına çekebilmek için adım adım stratejisini geliştirmiştir. 1877-78 savaşıdan sonra Rusya, Batum'u kontrolüne almış, önce serbest ticaret limanı haline getirmiş, sonra Batum-Tiflis-Bakü demiryolu hattını yaparak Trabzon-İran transit yoluna rakip olmuştur. 1869'da seyyah Deyrolle'a göre de Rusya, İran ticaretine çok önem vermiş ve daha uygun şartlar sağlayarak bu ticareti kendi topraklarına çekmeye başlamıştır.⁵² Trabzon'da demiryolu yapımı mümkün olmayınca İran ticaretinin azalmasının önüne geçebilmek için transit karayolunun tamirine karar verilmiştir. 1880 yılında önce bu yolun Erzurum'a kadar olan kısmı,⁵³ 1884 yılında ise İran sınırına kadar olan kısmı yeniden düzenlenmiştir.⁵⁴ 3) 1869 yılında Süveyş kanalının açılması ile İran transit ticaretine üçüncü bir cephenin oluşmasıdır. Kanalın açılması ve işlem hacminin giderek artmasıyla İran'ın Avrupa ile olan ticaretinin ağırlığı Basra-Bağdat-Kirmanşah-Tahran yoluna yönelmiştir.⁵⁵ Tüm bu faktörler sonucunda Trabzon'un Karadeniz ticaretindeki payı ciddi oranda düşmüştür.

İthalat/ihracat değerlerine bakıldığında Karadeniz ticaretine dahil olan 20 liman kentinin 16'sının ihracat limanı olduğu görülür. 1830-1914 yılları arasındaki 84 yılda liman kentlerinin ihracat paylarına bakıldığında en yüksek ihracat oranı olan %30'luk dilim Odessa tarafından karşılanmaktadır. Diğer ihracat dağılımı da şu şekildedir; %12 Nikolayev, %12 Rostov, %7 Taganrog, %6 Novorossiysk ve %5 İbrail. Geri kalan liman kentlerinin toplam ihracat içindeki payı %5'in altındadır.⁵⁶ İlgili dönemdeki ithalat paylarına bakıldığında Karadeniz liman kentlerinin yaptığı ithalatın yarısından fazlası, %33 ile Odessa ve %20 ile Trabzon liman kentinin

⁵⁰ Grinevetsky, vd., 2015: 693.

⁵¹ BOA, Y. A. RES. 10/18, H.19.04.1298,[21,03,1881].

⁵² Deyrolle, 1939: 1.

⁵³ BOA, İ.MMS., 3134, H.29.07.1297, [M. 07.07.1880].

⁵⁴ BOA, İ.MMS., 3421, H.21.09.1301, [M. 15.07.1884].

⁵⁵ Issawi, 1970: 22.

⁵⁶ Diğer liman kentlerinin payı: %4 Trabzon, %4 Berdyansk, %3 Mariupol, %3 Galati, %3 Samsun, %2 Batum, %2 Feodosya, %2 Burgaz, %2 Varna, %1 Köstence, %1 Sivastopol ve %0,4 Giresun.

toplamından oluşmaktadır. Ardından %13 Batum, %8 Galati, %6 İbrail, %5 Varna, %4 Samsun, %3 Taganrog'dur. Geri kalan limanların ithalattaki payı %3'ün altındadır.

Karadeniz'den yapılan ihracatın yarıdan fazlası başta buğday olmak üzere tahıl ürünleridir. Geri kalanı ise Batı'da talebi yüksek olan ve hammadde niteliği taşıyan ürünlerden oluşmaktadır. 1880'lerden itibaren Doğu ve Batı Karadeniz üzerinden petrol ticareti yapılmaya başlanmıştır. Doğu'da Bakü ve Grozni'den gelen petrol Batum ve Novorossiysk üzerinden ihraç edilmektedir. 1883'te Batum-Tiflis-Bakü demiryolunun tamamlanması Batum'u Rus petrolünün önemli bir çıkış noktası yapmıştır. Batı Karadeniz'de ise Romanya'dan (Ploiești) çıkarılan petrolün ihracı Köstence üzerinden yapılmıştır. 1910 yılından sonra Romanya petrolünün taşınması Ploiești-Slobozia demiryolu hattı sayesinde gerçekleşmiştir. Karadeniz liman kentlerinin ithal ettikleri mallara bakıldığında başta tüketimi giderek yaygınlaşan şeker ve pamuklu dokuma olmak üzere sanayi malları ilk sıralarda yer almaktadır.⁵⁷

Karadeniz bölgesinde yaşanan ticari genişlemenin liman kentleri üzerindeki en önemli sonucu kentleşme sürecinin başlamasıdır. Kentleşmenin ölçütleri arasında en önemlisi nüfus artışlarıdır.

Nüfus rakamları düzenli olarak kaydedilmemiş olsa da eldeki verilere göre liman kentlerine bakıldığında Odessa 1750 yılında 2.000 kişi⁵⁸ iken 1914 yılında 630.000 kişiye⁵⁹, Rostov 1811'de 4.000 kişi iken 1914'te 172.000 kişiye⁶⁰, Nikolayev 1811'de 4.000 kişi iken 1914'te 103.000 kişiye⁶¹, Galati 1774'te 3.000 kişi iken 1914'te 72.512 kişiye⁶², Taganrog 1830'da 10.000 kişi iken 1897'de 48.000 kişiye, Varna 1831'de 5.167 kişi⁶³ iken 1910 yılında 41.419 kişiye⁶⁴ ulaşmıştır. Osmanlı hakimiyetindeki Güney Karadeniz bölgesine bakıldığında ise Trabzon 1831 yılında 6300 erkek nüfusa⁶⁵ (tahmini toplam nüfus 12.000-13.000) sahip iken 1900 yılında 133.942, 1904 yılında 51.016 kişidir.⁶⁶ Samsun ise 1869 yılında 19.117 erkek nüfusa⁶⁷ (tahmini toplam nüfus 38.000-39.000) sahip iken 1914 yılında 105.044 kişiye ulaşmıştır.⁶⁸ Son yıllarda Trabzon'un nüfus kaybedip, Samsun'un daha fazla nüfus çektiği anlaşılmaktadır. Bu durum Güney Karadeniz'de cazibe merkezinin Trabzon'dan Samsun'a kaydığını göstermektedir. Karadeniz liman kentlerindeki nüfus artışlarının böylesine büyük oranlarda gerçekleşmesinin sebebi olarak bölgenin sunduğu ekonomik fırsatlar söylenebilir. Artan nüfusla beraber liman kentleri yeniden dizayn edilmiş, inşaatlar artmış, oteller kurulmuş, kiralalar yükselmiş, para-kredi ilişkileri gelişmeye başlamış ve liman kentlerinin uzak hinterlandılarına ulaşım olanakları geliştirilmiştir. Bütün bunlarla birlikte Karadeniz'deki büyük liman kentlerinin yakınındaki küçük liman kentlerinin de yakınsama etkisiyle kentleşmeleri hızlanmıştır.

Sonuç

Dünya ekonomisinde Büyük Ayrışma'nın yaşandığı dönemde Karadeniz'de oluşan ticaret artışının geçici mi yoksa sürekli bir artış mı olduğunu anlamanın yolu ticaret hacmini tespit etmektir. Bu amaçla bu çalışmada Karadeniz ticaretine dahil olan 20 adet limana ait birincil kaynaklardaki veriler bir araya getirilerek "*Karadeniz Ticaret Endeksi*" oluşturulmuştur. 1830 ile 1910 arasındaki 80 yılda Karadeniz ticaretinin 47,8 kat arttığı tespit edilmiştir. Sonraki 5 yılda ise %78'lik bir azalışın yaşandığı görülmüştür. Ticaretin azalış yaşadığı bu

⁵⁷ Elibol, 2014:138

⁵⁸ Mitchell, 1998: 75

⁵⁹ Herlihy, 1991: 234

⁶⁰ Pallot ve Shaw, 1990: 257; Kardasis, 2001:34

⁶¹ Kardasis, 2001: 34

⁶² Petmezas ve Papadopoulou, www.blacksea.gr

⁶³ Karpat, 1985: 110

⁶⁴ Ersoy-Hacısalıhoğlu, 2011: 100

⁶⁵ Karpat, 1985: 114

⁶⁶ TVS, 1322: 431

⁶⁷ TVS, 1286:66

⁶⁸ Karpat, 1985: 184-185

yılların Avrupa’da serbest ticaretin yerini korumacılık politikalarına bıraktığı döneme denk gelmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Avrupa’daki ekonomik liberalizmin sonu ticaret endeksini de aşağıya çekmiştir. Bununla birlikte 1830-1914 yılları arasındaki Karadeniz ticaretinin ortalama yıllık ticaret artışı %11,3’tür. Bu iki istatistik 19. yüzyıl boyunca Karadeniz’de sürdürülebilir bir ticaretin oluştuğunu göstermektedir.

Karadeniz ticaretine dair bu genel çerçeve çizildikten sonra ticaretin mekânsal örgütlenmesine bakmak gerekir. Bunun için Karadeniz limanları altı bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin Karadeniz ticaretindeki oranlarına bakıldığında 1860 yılına kadar birbirlerine yakın bir ticaret seyri izlenirken, 1860’lı yıllardan sonra Karadeniz ticaretinde Rusya’ya ait olan Kuzey limanlarının ağırlık kazandığı açık bir şekilde görülmektedir. Bunun arkasında Rusya’nın ticaret politikalarının, daha etkin maliyet minimizasyonu yöntemlerinin ve Rusya steplerinde yetiştirilen tahıla olan talebin artmasının rolü vardır. Bir sonraki aşama olarak limanların ticaretine bakıldığında 1860 yılına kadar Trabzon ve Odessa liman kentlerinin Karadeniz ticaretinde başa baş rekabet ettikleri ve Trabzon’un küçük bir farkla daha üstün olduğu görülürken, Kırım Savaşı sonrasında oluşan ortamda liman kentlerinin ticari seyri değişmiştir. Karadeniz ticaretinin bu ikinci döneminde en büyük ticaret limanı tartışmasız olarak Odessa’dır. Bu dönemde Karadeniz ticaretinde rekabet eden liman kentlerinin sayısı artmış ve Trabzon geriye düşmüştür. Bütün bunlarla birlikte Karadeniz ticaretinde rol oynayan bu 20 liman kentinin 16’sı ihracat limanıdır. Karadeniz bölgesinin ithalat/ihracat dengesine bakıldığında Karadeniz bölgesinin lehine bir ihracat fazlasının oluştuğu ortaya çıkmıştır. Sanayileşen ve kentleşme yaşayan Avrupa kentlerinin 19. yüzyıl boyunca giderek artan tahıl ihtiyacı Karadeniz bölgesinin ihracat rakamlarına yansımıştır. Dolayısıyla genel bilinenin aksine ticaretin doğudan batıya doğru olduğunu ve Karadeniz liman kentlerinden ziyade ipeş ihtiyaçlarından ötürü Avrupa kentlerini bağımlı hale getirdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu durum da Karadeniz ticareti özelinde Batı’yı merkez, Doğu’yu çevre (periferi) olarak tanımlayan teorileri şüpheli kılmaktadır. Bütün bu sonuçlarıyla birlikte bu çalışma Karadeniz ticaretini makro ölçekli inceleyen bir analizdir. Birbirlerini etkileyebildikleri için Karadeniz havzası içindeki liman kentlerini bağımsız birer araştırma birimi olarak çalışmak yanıltıcı olacaktır. Bu yüzden bütünün bir parçası olarak Karadeniz liman kentleri üzerine mikro çalışmalar genişletilmelidir. Bu çalışmada hesaplanan ticaret endeksi, bundan sonraki Karadeniz ticareti üzerine yapılacak olan kliometrik çalışmalara yeni bir değişken sağlayacaktır. Günümüzdeki Karadeniz ticaretinin durağanlığına rağmen 19. yüzyılda yaşadığı bu büyük yükselişi anlayabilmek için bunu sağlayan kurumlar ve organizasyonlar gibi maliyet minimizasyonu yöntemleri araştırılmalı ve bu koşullar altında Karadeniz ticareti örneği üzerinden daha destekli teoriler oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Diğer Kaynaklar

Ananich, Boris, (2006), “The Russian Economy and Banking System”, *The Cambridge History of Russia*, 2, (Ed. Maureen Perrie), Cambridge Press, 394-426.

Ardelenau, Constantin, (2014), “The Opening and Development of the Black Sea for International Trade and Shipping (1774-1853)”, *Euxeinos*, 14, 30-52.

Aygün, Necmettin, (2009), “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Karadeniz’in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 6/23, 41-76.

_____, (2016), *Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, Cilt 1 ve 2, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Baskıcı, Murat, (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitapevi, Ankara.

_____, (2012a), "XIX. Yüzyılda Samsun: İktisadi Değişim ve Yükseliş", *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, C.3, (Ed: M. Aydın, B. Şişman, S. Özyurt, H. Atsız), Samsun Valiliği Yayınları, Samsun, 489-502.

_____, (2012b), "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67/3, 33-56.

Bodger, Alan, (1996), "Russia and The End of The Ottoman Empire", *The Great Powers and The End of The Ottoman Empire*, (Ed. Marian Kent), Frank Cass & Co. Ltd., 76-110.

Bostan, İdris, (1990), "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, 21-51.

Cernovodeanu, Paul-Marinescu, Beatrice, (1979), "British Trade in The Danubian Ports of Galatz and Bralia between 1837 and 1853", *The Journal of European Economic History*, VIII/3, 707-742.

Clark, Gregory, (2007), *A Farewell to Alms: A Brief Economic History Of The World*, Princeton University Press.

Coase, Ronald H., (1937), "The Nature of The Firm", *Economica*, 4/16, November, 386-405.

Coşkun Albayrak, Gökçen, (2012), *19. Yüzyılda Osmanlı Tuna'sında Ticaret*, Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Denzel, Markus A. (2016), *Handbook of World Exchange Rates 1590-1914*, Routledge.

Deyrolle, Théophile, (1939), *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, (Çev. Reşad Ekrem Koçu), Çığır Kitapevi, Ankara.

Dıñoğlu, Filiz, (2011), *19. Yüzyıl Karadeniz'inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Dimitter Christov, (2016), "The Rise of a Port: Socio-economic Development of Burgas in the 19th Century", *Port Cities of The Western Black Sea Coast and The Danube: Economic and Social Development in The Long Nineteenth Century*, (Ed. Constantin Ardeleanu, Andreas Lyberatos), Corfu, 177-212.

Duru, Okan-Yoshida, Shigeru, (2011), "Long Term Freight Market Index and Inferences", *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 27/3, 405-421.

Ekinci, İlhan, (1998), *Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Elibol, Numan (2014), "İngiltere-Rusya Ticaretinde Karadeniz 1818-1850", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36/2, 115-143.

_____, (2015), "Osmanlı Belgelerinde İngiltere'nin Karadeniz Ticareti 1842-49", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33, 41-55.

Emilciuc, Andrei, (2016), "The trade of Galati and Bralia in The Reports of Russian Officials from Sulina Quarantine Station (1836-1853)", *Port Cities of The Western Black Sea Coast and The Danube: Economic and Social Development in The Long Nineteenth Century*, (Ed. Constantin Ardeleanu, Andreas Lyberatos), Corfu, 63-93.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, (2011), "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, (Haz. Gül den Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk), Etkin Kitaplar, İstanbul, 97-114.

_____, (2018), "19. Yüzyılda Burgaz Kasabasının Gelişimi ve Karadeniz Ticaretindeki Önemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 16/24, 369-388.

- Genç, Mehmet, (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 9. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Grinevetsky, Sergei R.- Zonn, Igor S. – Zhiltsov, Sergei S.- Kosarev, Aleksey N.- Kostianoy, Andrey G. (2015), *The Black Sea Encyclopedia*, Springer.
- Güran, Tefvik (2012), *İktisat Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Harlaftis, Gelina, (1990), “The Role of The Greeks in the Black Sea Trade”, *Shipping and Trade 1750-1950: Essays in International Maritime Economic History*, (Ed. L. R. Fischer and H. W. Nordvik), Lofthouse Publication, 63-95.
- _____, (2010), “Trade and Shipping in The Nineteenth Century Sea of Azov”, *International Journal of Maritime History*, XXII/1, June, 241-251.
- Harvey, Mose L., (1938), *The Development of Russian Commerce on the Black Sea and Its Significance*, PhD Dissertation Thesis, Berkeley: University of California.
- Herlihy, Patricia, (1991), *Odessa: A History 1794-1914*, Harvard University Press.
- Issawi, Charles, (1970), “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route”, *International Journal Middle East Studies*, 1/1, 18-27.
- _____, (1980), *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press.
- İnalçık, Halil, (2008), “Fatih, Boğazların Tahkimi, Karadeniz; Bir Osmanlı Gölü”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. 1, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul, 45-52.
- Kaleli, Hüseyin, (2003), “19. Yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 21-39.
- Kardasis, Vassilis, (2001), *Diaspora Mercants in The Black Sea: The Greeks in Southern Russia 1775-1861*, Lexington Books.
- Karpat, Kemal H., (1985), *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press.
- Keyder, Çağlar-Özveren Y. Eyüp-Quataert Donald, (1993), “Port-Cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives”, *Review (Fernand Braudel Centre)*, 16/4, 519-558
- King, Charles, (2006), *The Black Sea: A History*, Oxford University Press.
- Kontogeorgis, Dimitrios, (2016), “International and National Ports. The Competition between the Ports of Brăila / Galați and Constanța during the Period 1878-1914” *Port Cities of The Western Black Sea Coast and The Danube: Economic and Social Development in The Long Nineteenth Century*, (Ed. Constantin Ardeleanu, Andreas Lyberatos), Corfu, 95-128.
- Kuruca, Nazım, (2003), *19. Yüzyılda Trabzon Gümrüğü ve Çevre Ticareti*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1986), “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun, 97-108.
- Mitchell, B.R. (1998), *International Historical Statistics, Europe 1750-1993*, Macmillan.
- Mohammed, S.I.S. - Williamson J.G., (2004), “Freight Rates and Productivity Gains in British Tramp Shipping 1869-1950”, *Explorations in Economic History*, 41, 179-180
- Nemlioğlu Koca, Yasemin, (2016), “19. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 49, 157-187.
- Pallo Judith-Shaw, Denis J. B., (1990), *Landscape and Settlement in Romanov Russia 1613-1917*, Oxford.

Pamuk, Şevket, (1995), *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, C.1, Ankara: T.C. Başbakanlık DİE Yayınları.

Petmezas, Socrates - Papadopoulou, Alexandra, *Black Sea Historical Statistics, 1812-1914*, <https://statistics.blacksea.gr/> , The Black Sea Research Project, (Erişim Tarihi: 01.05.2020)

Rusya Ahkâm Defterleri, No: 84/2, 85/3, 86/4, 87/5, 91/9

Siegelbaum, Lewis, (1980), “The Odessa Grain Trade: A Case Study in Urban Growth and Development in Tsarist Russia”, *Journal of European History*, 9/1, 113-151.

Tozlu, Selahattin (1997), *Trabzon-Erzurum-Beyazid Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), 1286 [1869]; 1319 [1901]; 1320 [1902]; 1321 [1903]; 1322 [1904]

Trade Reports of The Trebizond Province on British Documents 1830-1914, (2014), Vol. I, II, III, Haz. Musa Şaşmaz, Ankara: TTK Yayınları.

Turan, Tufan, (2014), “Osmanlı- İspanyol Karadeniz Ticaret Müzakereleri ve İspanya'nın Karadeniz Ticaretine Giriş”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/32, 252-271.

Turgay, A. Üner, (1993), “Trabzon”, *Review (Fernand Braudel Centre)*, 16/4, 435-465.

Türe, İskender - Kaynar, Salim, (2017), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 147.

Yılmaz, Özgür, (2009a), “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 359-382.

_____, (2009b), “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolosluk Belgelerine Göre Giresun (1850-1900)”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Cilt 1*, 09-11 Ekim 2008, Ankara, 517-536.

_____, (2012), “XIX. Yüzyıl Trabzon’unda Buharlı Gemi Taşımacılığı ve Deniz Ticareti”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV, Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi 16-17 Nisan 2012, 285-306.

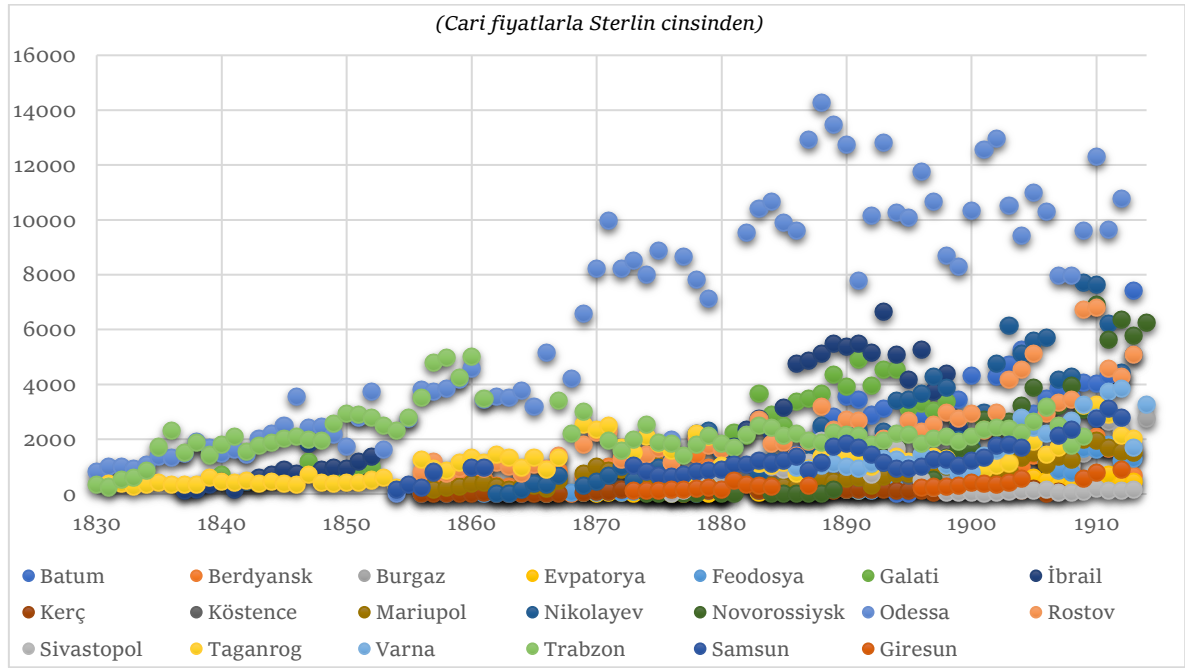
_____, (2013), “20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı: Fransız Konsolosu H. De Cortanze’nin Raporlarına Göre”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik, Samsun I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 181-195.

_____, (2019), “Fransız Belgelerine Göre 19. Yüzyılın Başlarında Güney Karadeniz Limanları”, *Mavi Atlas*, 7/1, 111-142.

Ekler**Ek 1: Karadeniz Ticaret Endeksi (1830-1914)**

Yıl	Endeks	%	Yıl	Endeks	%
1830	1,00		1873	14,23	2
1831	1,42	42	1874	15,29	7
1832	1,63	15	1875	15,85	4
1833	1,55	-5	1876	8,56	-46
1834	1,95	26	1877	10,79	26
1835	3,00	54	1878	17,16	59
1836	3,43	14	1879	16,28	-5
1837	3,14	-8	1880	7,39	-55
1838	3,94	25	1881	6,59	-11
1839	3,86	-2	1882	15,54	136
1840	4,21	9	1883	24,37	57
1841	3,99	-5	1884	23,45	-4
1842	3,75	-6	1885	23,01	-2
1843	4,46	19	1886	25,88	12
1844	4,95	11	1887	29,86	15
1845	5,46	10	1888	35,28	18
1846	6,28	15	1889	36,14	2
1847	6,98	11	1890	36,44	1
1848	5,37	-23	1891	33,52	-8
1849	6,02	12	1892	29,65	-12
1850	5,83	-3	1893	36,82	24
1851	7,13	22	1894	32,48	-12
1852	8,09	13	1895	28,66	-12
1853	4,03	-50	1896	35,11	23
1854	2,34	-42	1897	33,45	-5
1855	5,08	117	1898	33,48	0,1
1856	9,00	77	1899	27,70	-17
1857	10,41	16	1900	25,08	-9
1858	9,69	-7	1901	26,25	5
1859	9,70	0,1	1902	33,08	26
1860	12,02	24	1903	34,62	5
1861	9,41	-22	1904	37,62	9
1862	5,83	-38	1905	36,81	-2
1863	5,43	-7	1906	32,65	-11
1864	5,28	-3	1907	31,34	-4
1865	5,76	9	1908	31,13	-1
1866	6,80	18	1909	41,22	32
1867	7,12	5	1910	47,80	16
1868	5,55	-22	1911	41,98	-12
1869	13,54	144	1912	39,69	-5
1870	13,06	-4	1913	28,17	-29
1871	16,79	29	1914	10,56	-63
1872	13,95	-17			

Not: Baz yılı 1830 alınarak hesaplanmıştır.

Ek 2. Karadeniz'de Toplam Ticaretin Limanlara Göre Dağılımı

Kaynak: <https://statistics.blacksea.gr/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020 ve Trabzon İngiliz konsolosluğu raporları

Memmedli, Marziye - Çelik, Muharrem Yunus, “Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu’nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.403-428. DOI: 10.31765/karen.798722

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

TÜRK VE RUS KAYNAKLARINA GÖRE KAFKAS İSLAM ORDUSU’NUN KAFKASYA HAREKÂTINA YENİ BİR BAKIŞ *

Marziye MEMMEDLİ** - Muharrem Yunus ÇELİK***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Karabük/TÜRKİYE
✉ marziyemmedli78@gmail.com

ORCID : 0000-0001-6993-5822

*** Yüksek Lisans,
Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Karabük /TÜRKİYE
✉ yunusvan@hotmail.com

ORCID : 0000-0003-2872-8071

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti,
Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan Halk
Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya Dağlı Cum-
huriyeti, Bolşevikler

Keywords: Ottoman State, Caucasian Is-
lamic Army, Azerbaijan People's Repub-
lic, North Caucasus Mountain Republic,
Bolsheviks

Öz: Osmanlı Devleti’nin Kafkasya politikası bu bölgede çıkarları olan İran ve Rusya gibi devletlerin politikasına ters düştüğünden Osmanlı Devleti sadece Kafkasya’nın Müslüman nüfusuna manevi yardımlarda bulunmakla yetinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya bölgesine girmek için ilk ve tek fırsatını 1917 Bolşevik İhtilali sonrası Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndaki müttefiki olan Almanya arasında imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması’yla yakalamış ve bu fırsatı elden kaçırmamak adına anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından bölgeye askeri harekâta başlamıştır. Bölgedeki Türk ve Müslüman halklarına yardım ve kendi devlet politikasını yürütmek adına özel olarak Kafkas İslam Ordusu’nu kurmuş ve bu ordu Kafkasya’daki Türk ve Müslümanların bölgedeki Ermeni-Bolşevik mezalimine karşı tek umut yeri olmuştur. Hem Güney Kafkasya’da kurulmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hem Kuzey Kafkasya’daki Dağlı Cumhuriyeti, Kafkas İslam Ordusu’nu kendi kurtarıcısı olarak görmüş, bölgeye yerleşen Türk askerlerinin yardımlarıyla onlara karşı yapılan katliamın karşısında yer almıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin 1918 yılında imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması bu yardımı kısa süreli kılmış ve Kafkas İslam Ordusu anlaşmanın maddelerine uygun olarak bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu ise yeni kurulmuş devletleri, Bolşeviklerin Kızıl Ordusu, çar taraftarlarının Beyaz Ordusu ve Antante devletlerinden bölgenin büyük kısmını manda hukukuna almış İngiltere karşısında zayıf duruma düşürmüş ve sonuçta Bolşeviklerin işgaliyle yeni kurulmuş cumhuriyetler tarih sahnesinden kaldırılmıştır.

A NEW LOOK AT THE CAUCASIA OPERATION OF THE CAUCASUS ISLAMIC ARMY ACCORDING TO TURKISH AND RUSSIAN SOURCES

Abstract: Since the Ottoman Empire's policy on the Caucasus contradicted the policies of states such as Iran and Russia, which had interests in this region, the Ottoman Empire was contented with only providing moral aid to the Muslim population of the Caucasus. The first and only opportunity of the Ottoman Empire to enter the Caucasus region was with the Brest Litovsk Peace Treaty signed between Soviet Russia and Germany, which was the Ottoman

Geliş Tarihi / Received Date: 03.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.12.2020

State's ally in World War I. after the Bolshevik Revolution of 1917. In order not to miss this opportunity, it started military operations in the region right after the signing of the agreement. In order to help the Turkish and Muslim peoples in the region and to carry out their own state policy, the Caucasian Islamic Army was established and this army became the only place of hope against the Armenian-Bolshevik atrocities of Turks and Muslims in the Caucasus. Both the Azerbaijan Democratic Republic established in the South Caucasus and the Mount inous Republic in the North Caucasus saw the Caucasian Islamic Army as their savior, and took part in the

massacre against them with the help of the Turkish soldiers who settled in the region. However, the Armistice of Mondros, signed by the Ottoman Empire in 1918, made this aid short and the Caucasian Islamic Army had to withdraw from the region in accordance with the provisions of the agreement. This put the newly established states in a weakness against the Bolsheviks' Red Army, the White Army of the tsarist supporters, and the Great Britain, which adopted the mandate from the Antante states and ultimately the newly established republics were removed from the stage of history with the invasion of the Bolsheviks.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile olan ilk ilişkileri XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Kafkasya bölgesi özellikle de Azerbaycan XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ve İran arasında mücadele alanı olmuştur. Daha sonra bu mücadeleye XVI. yüzyılda Rus İmparatorluğu da dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti Kafkasya politikalarını kendisine sadık hanlar ve diğer beylikler ile yürütmüş ancak bölgenin dini ve toplumsal yapısına dokunmamıştır. Ancak XVIII. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nu Kafkasya için bir tehdit olarak görmeye başlamış ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ı kaybetmesinin ardından Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başlamıştır. Rus İmparatorluğu'nun planlı bir şekilde hareket ederek Kafkasya'ya gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun pasif siyaseti, Rus İmparatorluğu'na hemen teslim olmak istemeyen Kafkas Türk-Müslüman topluluklarını farklı arayışlara itmiştir.¹

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girer girmez başta Enver Paşa olmak üzere, İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri dış politikada Turancılığı uygulamaya başlamıştır. Bu düşünceyle Enver Paşa, Kafkasya'daki Türklerin ve diğer milletlerin Rus İmparatorluğu'na karşı girişecekleri her türlü hareketin yanında olmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı sürerken Enver Paşa diğer cephelerdeki yenilgileri dikkate almadan Kafkasya'ya birlik yollayarak bu bölgeyi ele geçirmek ve Turan idealini gerçekleştirmek istemiştir. Genç Türklerin bu düşünceyle yaptıkları çalışmalar Rus İmparatorluğu'nu da endişelendirmiştir.²

Rusya'da iş karışıklıklar sürerken, Ermeniler de Azerbaycan Türklerine karşı vahşet ve katliam yapmaya başlamışlardır. Bu durum bölgede yaşayan Türkleri Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye sevk etmiştir. Kafkasya'da karışıklıkların artması ve Türklerin yardım isteği çağrısı karşısında Enver Paşa, Kafkasya üzerine harekât düzenlemeyi daha fazla düşünmeye başlamıştır. Enver Paşa'nın 5 Nisan 1918 tarihli emriyle Azerbaycan'da bir kolordunun oluşturulması amacıyla birlikler yollanmıştır.³ Bu esnada 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ve 28 Mayıs 1918 tarihinde de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu iki genç devlet ile dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamış ve onları desteklemiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile 4 Haziran 1918'de imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşması kapsamında Osmanlı Devleti, Azerbaycan tarafından talep edilmesi halinde düzen ve güvenliği sağlamak için bu ülkeye askeri yardımda bulunacaktır. Özellikle de antlaşmanın 4. maddesi bu anlamda çok önemli olmuştur. Bunun üzerine Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tekrar Osmanlı Devleti'nden askeri anlamda yardım istemiş ve böylece Kafkas

¹ Gökçe, 1979: 25.

² Karaköse, 2010: 111.

³ Cankorel, 2018: 44-45.

İslam Ordusu'nun kuruluşu hızlanmışır. Haliyle bu durum Almanya, İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bunun için bölgedeki Ermeni ve Gürcüleri kışkırtmışlardır. Daha sonra Enver Paşa, üvey kardeşi olan Nuri Paşa'yı Kafkas İslam Ordusu Kumandanı olarak görevlendirerek Kafkasya'ya yollamıştır.⁴ Bu aşamadan sonra Kafkas İslam Ordusu'nun kurulmasıyla süreç hızlanmış ve Kafkas harekâtı başlamıştır.

Kafkas Türkleri, üzerinden yüzyıllar geçse de Kafkas İslam Ordusu'nun bölgedeki önemini hiçbir zaman unutmamıştır. Türkiye'de Kafkas İslam Ordusu konusunda yapılan çalışmaların azlığı sebebiyle ve bu alanda daha sonra yapılacak araştırmalara kaynak niteliği taşıması amacıyla çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Kafkas İslam Ordusu'nun Güney ve Kuzey Kafkasya harekâtını daha sonrasında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Kafkasya'yı boşaltmaya başlaması ve akabinde Bolşeviklerin Kafkasya'yı işgal etmesi ve Kafkas İslam Ordusu'nun geri çekilişi ele alınmıştır.

1. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Harekâtı (Güney Kafkasya)

Kafkas İslam Ordusu teşkilatı 3 piyade ve bir süvari tümeninden ibarettir. Bir piyade tümeni kadrosu Acara, iki tümeni Azerbaycan ve bir süvari tümen kadrosu da Kuzey Kafkasya için düşünülmüştür. Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na atanmasının ardından 25 Mart 1918 tarihinde yanında birkaç subayla birlikte önce Musul'a ve buradan da Tebriz üzerinden dolaşarak 8 Nisan 1918 tarihinde de Kafkas İslam Ordusu'nu kurmak için Milli Azerbaycan Hükümetinin geçici merkezi olan Gence'ye gelmiştir.⁵ Azerbaycan'ın başkenti 1918'de nüfusu 2 milyondan fazla olan Bakü'dür. Fakat Mart 1918'de Bolşevik Rusların desteği ile Ermenilerin yaptıkları Türk katliamının sonrasında Türklerin siyasi merkezi Gence'ye taşınmıştır. Gence, bu süreçte Bakü'nün alınmasına (15 Eylül 1918) kadar Azerbaycan'ın hem askeri hem de siyasi merkezi konumunda olmuştur.⁶ Nuri Paşa Gence'ye vardığında halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Azerbaycan'ın büyük devlet adamı Mehmet Emin Resulzade, Nuri Paşa'nın Gence'ye gelişi hakkında: *"Cenubi Kafkas temsilcileri ile Türk temsilcileri Batum'daki müzakereler sırasında Nuri Paşa ile beraber birçok zabitler İran ve Karabağ istikametinden Gence'ye dâhil oldular. O zaman müthiş bir anarşiye maruz kalan, diğer taraftan da Bolşevik saldırılarıyla tehdit olunan Gence, Nuri Paşa'nın gökten inmiş halaskar bir melek gibi kabul etmişti. Halkın ona gösterdiği itibar, Gence tarihinde görülmemiştir."*⁷

Nuri Paşa Gence'ye ulaştıktan sonra bölgedeki teşkilatlanmaya ehemmiyet vermiştir. Nuri Paşa 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya yazdığı bilgilendirme notunda, Azerbaycan'ın bir ulusal ordu oluşturma olanağının olduğunu, askerliğe layık pek çok insan bulunduğunu, bazı bölgelerde 10 milyon kiloya kadar erzak ve buğday olduğunu ancak ordu oluşumu için elbise, silah ve cephanesinin olmadığını ifade etmiştir. Kurulacak bir ordu için askere kumanda etmek için lazım gelen öğretmen, subay ve küçük zabitanın gerekliliğini belirterek Osmanlı Devleti'nden ricacı olmuşlardır. Nuri Paşa'nın bu mektubuna karşılık Vehip Paşa, Azerbaycan Hükümeti'nin isteği üzerine Müslümanları Bolşevik zulmünden kurtarmak için muhtelif kuvvetli bir güçle Kazah üzerinden Gence istikametine gideceğini, bu müfreze süvarisinin Kazah ile Gence arasındaki istasyonlarında çarpışacağını ifade etmiştir. Bu istikamette 4 Haziran 1918 tarihinde⁸ Azer-

⁴ Yüceer, 1995: 52-66.

⁵ Önal, 2007: 8-9.

⁶ Kürkçüoğlu, 1994: 170-171.

⁷ Yaqublu, 2010: 18.

⁸ Batum'da 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında imzalanan barış ve dostluk antlaşmasını Osmanlı hükümeti adına Adalet Bakanı, Senato Başkanı Halil Bey Mentеше ve Osmanlı Devleti Kafkasya Cephesi Komutanı Ferik Mehmet Vehip Paşa, Azerbaycan Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Mehmed Hasan Bey Hacınski ve Milli Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade imzalamışlardır. Yapılan antlaşma 11 madde ve iki ilave içermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 1993: 213-225, *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1575-1918)*, Yayın No: 9.

baycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmanın 4. maddesine göre; Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmi müracaatına uygun olarak Vehip Paşa'nın 7 Haziran 1918 tarihli verdiği emre göre; 5. Kafkas Fırkası'nın kurulunun Kazah üzerinden Gence'ye yollanmasını talep etmiştir. Fırkanın Ağstafa İstasyonu ile Gence'ye kadar katarla taşınması için şimdiden hazırlık yapılmasını ve bunun için gerekli olan her şeyin Kazah'a yollanmasını ifade etmiştir. Vehip Paşa, Nuri Paşa'nın kendi memurlarıyla iletişim halinde olmasını ve fırkanın nezdinde 2. Kafkas Kolordusu telsiz istasyonunun verilmesini ve fırkasının Nuri Paşa'nın emrinde Gence'de beklediğini bildirmiştir.⁹

Nuri Paşa henüz Azerbaycan'a gelmeden evvel bazı bölgelerde gönüllü silahlı birlikler oluşturulmuş ve bu birliklerin başında da tutsaklıktan kurtulan Türk subayları yer almıştır. Her köyün kendi birliğini oluşturması ve onu kumanda etmesi için tecrübeli kişilerden birine verilmesi kararı verilmiştir. Nuri Paşa Gence'ye vardıktan sonra Kerim Bey Vekilov adlı biriyle Batum'da olan 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya malumat yollamış ve Azerbaycan'da olan ulusal birliklerin yetersizliği hususunda ikazda bulunmuştur. Bu bilgilendirmede ayrıca Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek üzere olduklarını ve şayet Bakü'nün kurtarılması durumunda ülkede daha tehlikeli bir vaziyetin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Türk ordusunun ilk birliklerinin Azerbaycan harekâtının başladığı esnada Kafkasya İslam Hayriye Cemiyeti Üyesi Rıza Bey, 3. Ordu Komutanlığı ve Grup Komutanlığı'nın da yer aldığı bölge olan Kars'ta bulunmaktadır. Buradaki yazışmalara göre, Rıza Bey ve arkadaşları Kars'taki ordu kumandanlarıyla görüşerek hem Türk kuvvetlerinin Azerbaycan'a hareketini hızlandırmaya çalışmışlar, hem de Türk kuvvetlerinin gideceği bölgelerde yerli ahalden gönüllü birliklerin meydana getirilmesi hususunda söz vermişler, mevzu ile alakalı olarak da Azerbaycan'a yollanan piyade ve süvari alaylarının komutanları tarafından Cemil Cahit Bey ve Zihni Bey'e gerekli talimatlar verilmiştir.¹⁰

Türk ordu birliklerinin harekâta başlayacağı günlerde, yani 4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmadan sonra Azerbaycan tarafından askeri yardımın rica edilmesi, askeri münasebetlerde yeni bir döneme imzasını atmıştır.¹¹ Bu antlaşmaya göre, Azerbaycan'a yalnız muhafaza birlikleri değil, savaş yeteneğine sahip birliklerin de yollanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Vehip Paşa bahsi geçen antlaşmanın imzalandığı gün, 5. Kafkasya Tümeni'nin Kafkas İslam Ordusu'na verilmesi hususundaki emri imzalamıştır. Bu talimata göre Tümenin 9, 10 ve 13. Piyade alayları ile bir topçu alayı, derhal kendi mevkilerine teslim ederek Azerbaycan'a doğru hareket etmeliydiler. Mürsel Paşa komutasındaki 5. Kafkas Tümeni harekâta başlamadan önce, Kazak-Gence yolunun korunması için görevlendirilen 9. Piyade Alayı ve bununla beraber mürettep 2. Süvari Alayı, artık Azerbaycan topraklarına girmişlerdir. 9. Piyade Alayı ise iki piyade bölüğü ile 4 Haziran'da Celaloğlu'ndan hareket edip 7 Haziran'da Kazak'a varmıştır. Alayın asıl kuvvetleri 9 Haziran'da Gence'dedir. Bu alayla 2. Süvari Alayı'nın genel kuvvetine "*Gence Müfrezesi*"¹² adı verilmiştir. Sefer talimatı alan Mürsel Paşa, yanındakilerle birlikte kısa bir zaman sonra harekete başlamıştır.¹³

Gence'de Ermeniler 600 mevcutlu bir tabur oluşturarak Müslüman ahaliyi tehdide başlamıştır. 5. Kafkas Tümeni'nin, Binbaşı Cemil Cahit Bey yönetimindeki, 9. Kafkas Alayı, 7 Haziran 1918 tarihinde Gence'ye ulaşmıştır. 5. Kafkas Tümeni 330 subay, 5.277'si muharip, 2.126'sı gayri

⁹ Yaqublu, 2010: 18-19.

¹⁰ Süleymanov, 2012: 210-211.

¹¹ Batum Antlaşmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şahin, 1996: 513-522.

¹² *Gence Müfrezesi*: 9. Kafkas Alayı İle Mürettep 2. Süvari Alayı'na "Gence Müfrezesi" ismi verilmiştir.

¹³ Süleymanov, 2012: 213-215.

muharip olmak üzere 7.400 asker, 1.939 hayvan ve yeterli lojistik destek unsurlarından oluşmaktadır. Gence Müfrezesi de 11 Haziran 1918 tarihinde Ermenilerin silahlarını toplayarak onları itaat altına almak için çalışmalarına başlamıştır.¹⁴

Nuri Paşa'nın yaptığı ilk iş, Gence'de bulunan Ermeni çetelerini, Azerbaycan-Türk ordularından meydana gelen Gence Müfrezesi ile etkisiz hale getirmek olmuştur. Nuri Paşa, silahlı Ermenilerin saklandığı mahallelere gelerek, çetecilere ilk olarak teslim olmalarını ve silahlarını bırakmalarını söylemiştir. Ermenilerin bu çağrıyı dinlememeleri üzerine, 11 Haziran 1918'de çatışmalar başlamış ve 13-14 Haziran 1918'de Ermeniler silahlarıyla beraber tamamen teslim olmuşlardır. Böylece Kafkas İslam Ordusu, Ermeni mahallelerinde gerekli güvenliği sağlayarak Gence'de sükûneti tamamen tesis etmiştir. Özellikle uzun zamandır yokluk ve açlık çeken Ermeni ahali de bu vesileyle kurtarılmıştır. Hatta bazı Ermenilerin, Nuri Paşa'ya gelerek teşekkür ettikleri bile ifade edilmektedir.¹⁵

1.1 Gökçay (Göyçay) ve Salyan Muharebesi (27 Haziran / 12 Temmuz 1918)

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü muhafaza maksadıyla Gökçay bölgesindeki çarpışmalar Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Harekâtı öncesinde oldukça mühimdir. Azerbaycan'ın tamamını ele geçirmek ve Gence'deki hükümeti dağıtmak isteyen Stephan Şaumyan ve Taşnakçı Ermeniler topladıkları kuvvet ile Kafkas İslam Ordusu'na yönelik harekât hazırlığına başlamışlardır. Kısa sürede 30 taburluk bir Ermeni-Rus-Bolşevik kuvvetinin Bakü'den Gence'ye doğru ilerlediği ve 15 Haziran'da Gökçay Kasabası'na yaklaştığı bilgisi gelmiştir. Gence açısından tehdit oluşturan bu ilerlemeyi durdurmak maksadıyla Gence'ye henüz gelmiş olan 10. Kafkas Alayı, Yarbay Osman Bey'in yönetiminde Gökçay bölgesine yani savaşa sevk edilmiştir. Alay, Gökçay'a vardıktan sonra doğruya doğru ilerleyerek 17 Haziran'da 28. Tabur hızlıca düşmana karşı keşif saldırısına katılmıştır.¹⁶

Türk ordusu ile Ermeni-Bolşevik ordusu, 17-30 Haziran 1918 tarihleri aralığında Gökçay Kasabası yakınlarında karşılaşmışlardır. Hava şartlarının olumsuzlukları ve imkânsızlıklar içerisinde mücadele veren Kafkas İslam Ordusu, sonunda Bolşevik-Ermeni ordusunu geri püskürtmeye muvaffak olmuş ve Bakü yolunda ilerlemesini sürdürmüştür. Ardından Salyan bölgesinde ikinci bir muharebe daha yaşanmış, 2 Temmuz 1918'e kadar süren çatışmalarda, düşman birlikleri 600 kadar zayıt vererek geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Daha sonra 12 Temmuz 1918'de, Türk Salyan Müfrezesi tarafından 450 asker, 12 makineli tüfek, iki top ve iki vapurdan oluşan düşmana karşı yeni bir taarruz yapılmış¹⁷ ve çok sayıda zayıt veren düşman, vapurlara binerek kaçmıştır.¹⁸

Gökçay ve Salyan'da kazanılan zafer, cephede inisiyatifin Kafkas İslam Ordusu'na geçmesine fırsat oluşturmuş; Türk ordusu artık taarruzda, Bolşevik-Ermeni ordusu ise savunma durumunda kalmıştır. Kafkas İslam Ordusu, ilk istikamet olarak Gökçay-Şamahı-Bakü karayolu, ikinci istikamet olarak Gence-Bakü demiryolu boyunca ilerlemeyi sürdürmüştür.¹⁹

1.2. Aksu ve Kürdemir Muharebeleri

Mürsel Paşa ve Nuri Paşa yalnız 5. Kafkas Tümeni'nin gücüyle Bakü'yü almanın mümkün olmayacağını farkındaydılar. Bu vaziyet Şark Ordular Grubu Kumandanlığına haber verilince bu kurum, Başkumandanlık Vekâleti'ne Batum'daki 38. Piyade Alayı ve bir Dağ Topçu Taburu'nun Azerbaycan'a yollanmasını önermiş ve Enver Paşa da bu teklifi uygun bulmuştur. 30

¹⁴ Kürkçüoğlu, 1994: 179.

¹⁵ Altunsoy, 2019: 70-71.

¹⁶ Şimşir, 2012: 36-37.

¹⁷ *Salyan Muharebesi*: Salyan Muharebesi'nde Türk müfrezesi 12 er şehit verirken, düşmanın kaybı ise 132 ölü olmuştur. Ayrıca düşmanın geri çekilmeye zorlanmasında KİO emrine giren Azerbaycan Türklerinden Binbaşı Nazım Ramazanof emrindeki birlikleri rolü önem taşımaktadır.

¹⁸ Bal, 2014: 196-197.

¹⁹ Türkmen, 2018: 32-33.

Haziran'da yola çıkan ve 14 Temmuz'da Ağstafa'ya varan 38. Piyade Alayı'nın; 37 subay, 2731 asker, 2092 tüfek, 16 tezgâhlı makineli tüfek, 4 güçlü dağ topu, 1 güçlü dağ bataryası bulunmaktadır.²⁰

Gökçay muharebeleri sürdüğü esnada Ermeniler, gemilerle Salyan'a saldırıya geçmiş, ancak bölgeye gönderilen Türk birliğinin başarılı taarruzu karşısında çok sayıda kayıp vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Toplamda yalnız 5.800 olan 5. Kafkas Tümeni geniş bir alandaki Birleşik Kuvvetleri (Bolşevik, Ermeni kuvvetleri) durdurmaya ve her şeye yetişmeye çabalamıştır. 5-28 Temmuz 1918'de meydana gelen Aksu, Kürdemir ve Şamahı muharebelerinde ise Gökçay muharebelerinde başarısızlığa uğrayan Bolşevik ve Ermeni birlikleri, Türk birliklerinin takibi altında geri çekilerek Kürdemir-Aksu hattında yeniden savunma oluşturmaya çalışmış ve 5 Temmuz 1918 tarihinde savunmaya geçen Türk kuvvetleri, yoğun muharebelerin ardından, 6 Temmuz'da Aksu'yu, 13 Temmuz'da ise Kürdemir'i kurtarmıştır. Aksu ve Kürdemir savaşlarında bir sahra topu, bir cephane arabası, 15 nakliye arabası ve bir hastane çadırı ile beraber tıbbi malzeme de ele geçirilmiştir.²¹

Aksu'nun 6 Temmuz 1918'de alınması ile Kafkas İslam Ordusu'nun Gökçay kuzeyindeki Bolşevik ve Ermenilere karşı olan harekâtı sona ermiştir.²² Kürdemir, Azerbaycan demiryollarına yakın olması açısından oldukça önem taşımaktadır. Bölge 16 dönüm olmakla beraber, çoğunlukla Müslümanlar yaşamaktadır. Çok az bir kısım Ermeniler yaşasa da kendilerine ait taşınmazları yoktur. Kürdemir'in 10 Temmuz 1918'de ele geçirilmesinin ardından Kafkas İslam Ordusu taburları güney ve batı doğrultusunda ilerleyerek Bakü'ye 80-90 km kadar yaklaşmışlardır. Temmuz ayı ortalarında Azerbaycan gönüllü birliklerinin toplamı 5 binin üstüne çıkmış ve Albay Hebib Bey Selimov'un komutasında ve askeri düzen kuralları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Hebib Bey Selimov Azerbaycanlılar arasında Rusya Genel Kurmayına bağlı akademiden mezun olan tek subaydır. Nuri Paşa, Hebib Bey Selimov'un üstün askeri yeteneklerini görünce Azerbaycan-Türk birliklerinin bir bölümünü Müsüslü adı altında onun komutasına vermiştir. Aksu-Kürdemir muharebelerinde Selimov'un komutasındaki kuvvetler Biçerakov'u ağır yenilgiye uğratmıştır. Bu esnada Sovyet Rusya hükümeti bir yandan Bakü Komünü'ne askeri yardımlarını genişletirken, diğer yandan da Almanya ile müzakereleri devam ettirerek onu Türkleri durdurması için ikna etmeye çalışmıştır. Hatta Lenin bu durumla ilgili Stalin'e şöyle bir telgraf çekmiştir:

“Almanlar Türkleri Bakü'ye bırakmayacaklarını söylerken petrolden pay almayı umuyorlar... Artık Bakü'yü elde tutmak için çok ciddi şans var. Petrolün bir kısmını, elbette vereceğiz.” Tiflis'te bulunan Alman Başkonsolos'u fon Shulenbourg şöyle yazmıştır: “Türklerin genelde Bakü'yü alabilecekleri şüpheli görünüyor. Muhtemelen aynı zamanda arzu edilen şu ki onlar orada Bolşevikler tarafından esaslı hezimeteye uğratılacaktır. Eğer Bolşeviklerle dostça anlaşabilirsek Bakü'nün petrol kaynakları ve yerel rezervleri tam ve sağlam olarak elimize geçebilir.”²³

Almanların Osmanlı Devleti'ne harekâtın durdurulması hususunda baskılarını arttırması üzerine Almanlara karşı, Bakü harekâtını Osmanlı ordusunun yaptığını saklamak için birlikler “Kuzey ve Güney” diye ikiye ayrılmış ve bu grupların oluşturduğu Bakü taarruz kuvvetine de Şark Cephesi Komutanlığı ismi verilerek kumandanlığına da Mürsel Paşa görevlendirilmiştir. Enver Paşa ve Halil Paşa, Nuri Paşa'ya yolladıkları gizli talimatlarda taarruzun devam ettirilmesi ve Bakü'nün zaptının gecikmemesi hususunda sık sık baskı yapmışlardır. Türk birlikleri Almanların baskısını umursamadan 23 Temmuz'da Bakü'ye 70 km kadar yaklaşmıştır.²⁴

²⁰ Süleymanov, 2012a: 282-283.

²¹ Aydın ve Acar, 2019: 350-351.

²² Bal, 2014: 198-199.

²³ Ahmedov, 2013: 27.

²⁴ Aydın ve Acar, 2019: 351.

1.3. Şamahı ve Hacıkabul-Postacengi Muharebeleri

Bakü'nün zaptına doğru hareket edecek olan Şark Cephesi Komutanlığı için, ana ikmal yolu üzerinde bulunması, kuzey kısmı ve arka bölgelerin asayişini için Şamahı'nın alınması gerekmiştir.²⁵ Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'nın 19 Temmuz 1918 tarihli emriyle, Kuzey Grubu'ndan 13. Kafkas Alayı'nın Şamahı Kasabası istikametinde saldırıya geçerek, kasabayı zapt edip düşmanı ortadan kaldırması emri verilmiştir. Çarpışmalar 20 Temmuz gecesine kadar sürmüştür. 20 Temmuz'da Kuzey ve Güney Grupları'nın birlikte başlattıkları şiddetli taarruz sonucunda Bolşeviklerin Şamahı savunması kırılmış ve kasaba Türk birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Kaçan Bolşeviklerden çok sayıda çeşitli mühimmat ele geçirilmiştir. Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetlerinin Bakü istikametinde kaçışları sürmüştür. Bu savaşta 28. Tabur Komutanı Yüzbaşı İzzet Efendi ile 4 er şehit olmuş ve 20 er de yaralanmıştır.²⁶

Şunu da belirtmek gerekir ki Şamahı için yapılan muharebede Amazaps'ın idaresindeki 3. Tuğay özel gaddarlık göstermiştir. Bolşevik birlikleriyle beraber Teravakimov, Amazaps vb. müfrezeleri Müslüman halkına karşı yaptıkları katliamda şöhret kazanmışlardır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacinski 15 Temmuz 1918 tarihinde, Başbakan Fethali Han Hoyski'ye mektup yollayarak, Müslümanlara karşı şiddet hareketlerini araştıran olağanüstü bir komisyonun kurulması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷

Nuri Paşa, Şamahı'nın ele geçirilmesinin ardından, Kuzey Grubu'nun süvari müfrezeleriyle izlenmesine devam edilirken, Güney Grubu'nun Hacıkabul İstasyonu'nu ve buradaki su kaynaklarını ele geçirmesini Şark Cephesi Komutanlığı'ndan talep etmiştir.²⁸ Kafkas İslam Ordusu kuvvetleri, Kuzey ve Güney Grupları ile birlikte iki koldan Bakü'ye doğru yürüyüşüne devam etmiştir. Demiryolu boyunca ilerleyen Güney Grubu 26 Temmuz'da Karasu İstasyonu'nu, 27 Temmuz 1918 tarihinde de Hacıkabul İstasyonu'nu ele geçirmiştir. Kuzey Grubu da 28 Temmuz 1918'de Postacengi (Çengiposta) bölgesini ele geçirmiştir ve böylece Bakü'ye yönelen kısaç daraltılmıştır.²⁹ Postacengi'de bulunan 150 süvari ve 200 piyadeden meydana gelen düşman kuvveti, bir top ve iki zırhlı otomobili arkada bırakarak geri çekilmek durumunda kalmıştır. İncelemelerde, Postacengi bölgesindeki Kaçalar Köyü'ne kadar gidilmiştir.³⁰

1.4. Nahçıvan ve Birinci Bakü Taarruzu (5 Ağustos 1918)

Bu esnada 29 Haziran 1918 tarihinde Şark Orduları Grup Kumandanlığı'na Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa³¹ atanmıştır. Kafkas İslam Ordusu'nun mezkûr grubun emrinde olması sebebiyle bu tarihten itibaren Azerbaycan'daki askeri harekâtı amca-yeğen beraber yöneteceklerdir.³² Ayrıca Haziran ayı içerisinde Taşnak Ermeni General Andranik'in 15.000 kişilik büyük bir birlikle Nahçıvan hudutlarından girerek Müslüman halkı katle, mallarını talana, köylerini de

²⁵ Kürkçüoğlu, 1994: 192-193.

²⁶ Yüceer, 1995: 124-125.

²⁷ Gasimov, 2001: 34-35.

²⁸ Karaköse, 2010: 156.

²⁹ Şimşir, 2012: 37.

³⁰ Görürüylmaz, 2015: 251-252.

³¹ Halil Kut Paşa (1882-1957): 1882'de İstanbul'da doğdu. Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcasıdır. "Kut'ül Ammare Kahramanı" olarak bilinir. Harp Akademisi'nde Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşıdır. Daha sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin üyesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Kut'ül Ammare cephesinde General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetlerini esir almıştır. Ardından Irak Askeri Valiliği'ne getirilmiştir. Daha sonra 6. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Kafkas İslam Ordusu ileri harekâtına katılmış ve Bakü'nün alınmasında görev almıştır. Daha sonra belli bir süre yurtdışında kalmışsa da ilerleyen zamanlarda Türkiye'ye dönmüş ve 1957 yılında İstanbul'da yaşamını yitirmiştir.

³² Konak, 2017: 196.

ateşe verdiği bilgisi gelmiştir. Aynı çeteler Osmanlı ordusuna da saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.³³ Bu durum üzerine Kazım Karabekir komutasındaki birlikler de Nahçıvan'ı kuşatmıştır. Sonunda Türk ordusu 19 Temmuz 1918 tarihinde Nahçıvan'ı kurtarmış ve Andranik'in zulmüne son vermiştir.³⁴

Kafkas İslam Ordusu'nun pek çok bölgeyi alması ve Bakü'ye sadece 2 km yaklaşmış olması, Çarlık taraftarı olan Rus Kazağı Albay Biçerakov'u ve birlikte hareket ettiği Kızıl Ordu'yu hayal kırıklığına uğratmıştır. Albay Biçerakov artık bu ordunun kumandasını terk edip kendi grubuyla hareket edecektir. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye yaklaşması Bolşevikler, Taşnaklar ve Biçerakov'un birliklerini Bakü'ye doğru çekilmek durumunda bırakmıştır.³⁵ Bu esnada Bakü'nün yönetimini 31 Temmuz 1918'de darbeyle ele alan Menşevikler, İngiliz Generali Duns-terville'den şehri koruması için yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu durum üzerine İngiliz birlikler 4 Ağustos 1918'de Bakü'ye gelmişlerdir. Bakü o zamanlar %70'i Ermenilerden oluşan Bakü Sovyeti tarafından yönetilmekteydi. Bakü Sovyeti ise Ermeniler, Bolşevikler ve Menşeviklerden oluşmaktadır. Yani o tarihte Azerbaycan Türkleri, Bakü yönetiminde söz sahibi değillerdir.³⁶

Nuri Paşa yalnızca Bakü cephesiyle ilgilenmemiş, Azerbaycan'daki bütün Müslümanların güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır. Karabağ bölgesinde Müslüman halka karşı Ermeni tecavüzlerinin artması üzerine Nuri Paşa, 28 Temmuz 1918'de Karabağ'da bir bölge komutanlığı kurarak bölgeye Osmanlı askeri ile Azerbaycanlı milisleri yollamıştır. Nuri Paşa, Bakü önlerinde şehre yapacağı taarruzu planlarken, Osmanlı Genelkurmayı'na yapılan Alman baskıları da son raddeye gelmiştir.³⁷ Sonunda Nuri Paşa'nın emriyle Bakü'ye karşı 5 Ağustos 1918 tarihinde saat 04.25'te şiddetli bir topçu baraj ateşi desteğinde Türk taarruzu başlatılmıştır. Bu taarruz karşısında direnme gücü kırılan düşman kuvvetleri Bakü çevresindeki mevzilerini boşaltarak geri çekilmeye başlamışlardır. Düşman birliklerinin birinci savunma hattı kırılmış ve ele geçirilmiş, ikinci savunma hattına da yaklaşmıştır. Ancak top mermisinin tükenmesiyle ilerleme durmuş ve düşmanın karşı taarruzuyla Kuzey ve Güney Grupları kuvvetleri Bakü'ye 4 km mesafedeki Bibiheybat - Balacari demiryolunun batısındaki hatta çekilmek durumunda kalmışlardır. Bu durum üzerine Nuri Paşa eksikleri gidermeye çalışmış ve yardım talebinde bulunmuştur.³⁸ 5 Ağustos 1918'e kadar süren kanlı çarpışmalarda düşman kuvvetleri 2.000 kayıp vermiş, Kafkas İslam Ordusu'ndan ise 139 asker ve 9 subay şehit olmuş, 463 kişi de yaralanmıştır. Sonuç itibariyle Kafkas İslam Ordusu mevcut kuvvetleriyle (5. Kafkas Tümeni, 38. Piyade Alayı ve milisler) Bakü'yü zapt edememiştir.³⁹

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'deki askeri başarısı Rusya Bolşevik idaresini çok ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. 19 Ağustos 1918'de Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Almanya B. Gauschild'e notasından: *"Bakü'nün Türkler tarafından ele geçirilmesi gerçek bir felaket olur. Umarım Almanya böyle bir felakete yol vermez. Bakü petrolü sadece tüm Rusya ekonomisi için değil, aynı zamanda ekonomik ilişkiler oluşturacağımız ülkeler için de olağanüstü öneme sahiptir."*⁴⁰

³³ Cankorel, 2018: 49.

³⁴ Gasimov, 2001: 35.

³⁵ Qasımlı, 2018: 48.

³⁶ Budak, 2018: 56.

³⁷ Alman Baskısı: Kafkas İslam Ordusu'nun kısa süre içerisinde Bakü kapılarına dayanmasıyla Alman baskısı artmıştır. 4 Ağustos 1918'de General Ludendorff, Enver Paşa'ya bir mektup yazarak, *"eğer Türk askerleri Azerbaycan Harekâtı'nı hemen sonlandırmazlarsa Osmanlı Genelkurmayı'ndaki bütün Almanları geri çekeceğini, Türkler tarafından anlaşma şartlarının çiğnenmesi yüzünden Rusya ile yeni bir savaşın başlamasına izin veremem"* demiştir (Detaylı bilgi için bkz. Trumpner, 1968: 187-200).

³⁸ Özer, 2005: 56-60-61-62.

³⁹ Bal, 2014: 210.

⁴⁰ Abbasov, 2019: 50-51.

27 Ağustos 1918 tarihinde Almanya ve Rusya arasında Brest Litovsk Barış Antlaşması'na ek bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca Rusya, Almanya'nın Gürcistan'ı tanımamasına itiraz etmeyeceğini, Almanya da Maveray-yı Kafkasya'da Gürcistan'ın dışında üçüncü bir ülkeye askeri yardımda bulunmayacağını, Rusya da gücü ölçüsünde Bakü bölgesinde petrol ve petrol ürünlerinin çıkarılmasına yardımcı olacağını ve toplam üretimin dörtte birini ancak her ay daha sonrasında belirlenecek belirli bir tonun altında olmamak kaydıyla Almanya'ya tedarik edeceğini taahhüt etmiştir.⁴¹ Rusya bu anlaşma ile Almanya üzerinden Türklerin Bakü'ye girişini durdurmaya çalışmıştır ancak başarılı olamamıştır. Türk ordusunun Bakü'ye doğru hareketi sürmüştür.

1.5. İkinci Bakü Taarruzu (15 Eylül 1918)

Birinci Bakü taarruzunun başarısızlıkla neticelenmesi Bakü'deki Türkleri üzdüğü gibi İstanbul'da da büyük üzüntü yaratmıştır. Birinci Bakü taarruzunun ardından Bakü'nün kurtuluşu için belirleyici olan asıl savaşa 40 günlük bir ara verilmiştir. Nuri Paşa'nın Bakü'ye başarılı bir şekilde saldırısı için hazırlığı oldukça zaman almıştır.⁴² Ayrıca 1918 yılının Ağustos ve Eylül aylarından Bakü'den Lenkeran'a gelen 2000 kişilik Ermeni silahlı müfrezesi Müslüman halka karşı kırım gerçekleştirmiştir.⁴³

İkinci Bakü saldırısı için hazırlıklar tamamlanmış ve 5. Kafkas Tümeni'ne Mürsel Paşa, 15. Piyade Tümeni'ne Süleyman İzzet Bey, Güney Grubu kuvvetlerine ise Albay Cemil Cahit Bey komuta etmesi için görevlendirilmiştir. Birkaç gün süren başarılı çarpışmalardan sonra Novhanı, Goradil, Pirşığı, Kürdehanı ve Fatmayı köyleri Kafkas İslam Ordusu tarafından alınmıştır. Yine Maştağa ve Hökümeli köylerinde pozisyonlarını sabitleyen Kafkas İslam Ordusu, yerli halkı da Bakü'nün kurtarılması için işin içine çekmiştir. 25 Ağustos 1918'den 13 Eylül 1918'e kadar süren çarpışmalarda Kafkas İslam Ordusu büyük başarılar elde ederek Bakü'ye yaklaşmıştır. 14 Eylül 1918'de Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa, Bakü'nün kurtarılışını tamamlamak için 100 sayılı emri imzalamıştır. Savaş için Kafkas İslam Ordusu'nun toplamda subay sayısı 14 bine ulaşmıştır. Bunların 8 bini Osmanlı, 6 bini ise Azerbaycanlı asker ve subay olmuştur.⁴⁴

15 Eylül 1918 sabahı Bakü taarruzu başlamıştır. Sabah saatlerinde başlayan hücum sonuç vermeye başlamış ve Karaşehir, Ermenikent ve Ahmetli yönünde düşmanın saldırısı şiddetle bertaraf etmiştir. Bu durum üzerine Kafkas İslam Ordusu'nun durdurulmasının imkânsızlığını anlayan Sentrokaspi (Merkez Kaspi (Hazar)) yönetimi görüşmelere başlamaya karar vermiştir.⁴⁵ 5. Tümen karargâhına gelen heyetle Bakü'nün teslim şartları kararlaştırılmış ve şunlar belirlenmiştir;

- 1- Bakü'nün şartsız teslim edilmesi,
- 2- Bakü'deki düşman kuvvetlerinin teslim edilmesi,
- 3- Top ve silahların, binaların ve diğer tesislerin teslim edilmesi,
- 4- Nargin Adası'nda bulunan Türk, Alman ve Avusturya tutsaklarının serbest bırakılması,
- 5- Silah depolarının, erzakın, otomobillerin, kamyonların, zırhlı arabaların, uçakların ve diğer askeri mülkiyetin teslim edilmesi olmuştur.

Bu koşulların kabul edilmesiyle beraber halkın sükûneti, yaşamları ve taşınmazlarının emniyeti için özel bildiri hazırlanarak Sentrokaspi kuruluna iletilmiştir. Ağustos ayının başından 15 Eylül'e kadar 5. Kafkas Tümeni 1.130 şehit vermiştir. Kafkas İslam Ordusu'nun ise Haziran'ın

⁴¹ Документы внешней политики СССР, 1959: 442-443.

⁴² Süleymanov, 2014: 109.

⁴³ Gasimov, 2001: 35.

⁴⁴ İsgenderov, 2018: 64.

⁴⁵ İsgenderov, 2018: 65.

ortalardan 15 Eylül'e kadar 4 binden fazla asker ve subayı şehit olmuş ve ayrıca Azerbaycan gönüllü birlikleri de kayıplar vermiştir. Böylelikle 15 Eylül 1918'de saat 3'ten sonra Bakü topyekûn Kafkas İslam Ordusu'nun kontrolüne geçmiştir.⁴⁶

Sonuç itibariyle Almanlar tüm baskısına rağmen Bakü tekrar Türklerin eline geçmiş, esaretten kurtulmuş ve 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 15 Eylül 1918 tarihinde başkentine tekrardan kavuşmuştur. Bakü'nün kurtarılmasıyla çalışmalarını savaşın başlangıcından beri Gence'de sürdüren Azerbaycan hükümeti de Bakü'ye taşınmış ve 20 Eylül 1918'de bir hükümet bildirisini yayınlamıştır.⁴⁷ Türk ordusunun Bakü'yü esaretten kurtarmasının yasal ve siyasi yönü Batum Antlaşması'nda öngörülen karşılıklı yardımla alakalı taahhüde bağlı idiyse, manevi yönü Mart 1918'de Bakü'de Müslümanlara karşı gerçekleştirilen kırım ve onların kurtarılmasına bağlı olmuştur.⁴⁸

Bakü'nün kurtuluşu her iki ülkenin devlet adamları ve halkları tarafından sevinçle karşılanmış ve coşkuyla kutlanmıştır. Kuzey Kafkasya'da dahi bu haber sevinçle karşılanmış ve Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümet Başkanı Abdülmecid Çermoy, Nuri Paşa'yı kutlamıştır.⁴⁹

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye zaferle girişi Sovyet Rusya'yı çok kızdırmıştır. 20 Eylül 1918'de Rusya Dışişleri Halk Komiserliği, Osmanlı Devleti Hariciye Nazırlığı'na bir protesto notası⁵⁰ çekmiştir; "*Geride bıraktığımız 6 ay zarfında Sovyet hükümetinin tüm uyarılarına rağmen Osmanlı hükümeti devamlı olarak Brest-Litovsk Antlaşması'nı ihlal etti. Şimdi nihayet Rusya'nın en önemli şehirlerinden olan Bakü'yü işgal edip, şehri darmadağın etmişsiniz. Osmanlı hükümeti bu davranışıyla Rusya-Türkiye ilişkilerinde Brest-Litovsk Antlaşması'nun artık rafa kaldırıldığını beyan etmiş oldu.*"⁵¹ Osmanlı Hariciye Nazırlığı ise bu notaya 6 Ekim 1918'de cevap vermiş⁵² ve Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye giriş sebebi olarak Ermenilerin Müslüman nüfusa karşı yaptıkları katliamların ve şehrin İngilizlere teslim edilmesinin önüne geçilmesini göstermiştir. Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ise 10 Ekim 1918'de Osmanlı Hariciye Nazırı Nesimi Bey'e verdiği cevap notasında⁵³ bu konuların doğruluğu olmadığını vurgulamış ve Türklerin en kısa sürede Bakü'den ayrılıp, şehri Rus askeri birliklerine teslim edip ve şehre vurulan zararın Osmanlı hükümeti tarafından karşılanması durumunda Osmanlı Devleti'nin samimiyetine inanacaklarını belirtmiştir.⁵⁴

Bakü'nün kontrol altına alınmasının ardından, Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı karşısında duran vazifelerden biri de Kafkaslara askeri güçlerin yollanması meselesi olmuştur. Zira bu bölgeler yabancı güçler tarafından yine de tehlike oluşturmaya devam etmiştir. Azerbaycan istiklalini ilan etmişse de bölgede Ermeni faaliyetleri bitmemiştir. Ermeniler, Dağlık Karabağ'da kanlı çatışmalar gerçekleştirerek Müslümanları buradan çıkarmaya çalışmıştır. Ermeniler, Müslümanların Karabağ'ın yönetiminde esas rol almalarını bir türlü kabullenememişlerdir.⁵⁵ Bu durum üzerine Kafkas İslam Ordusu'nun bir kısmı Karabağ bölgesinde Ermeni-Taşnak

⁴⁶ Türkmen, 2018a: 52.

⁴⁷ Yüceer, 2012: 325.

⁴⁸ Gasimov, 2001: 43.

⁴⁹ Türkmen, 2018a: 53.

⁵⁰ Dışişleri Komiseri Çiçerin'den Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e 20 Eylül 1918 tarihli nota - (Bakü Meselesi) ve detaylı bilgi için bkz. Kurat, 2011: 688-692.

⁵¹ Документы внешней политики СССР, 1959: 492.

⁵² Ahmet Nesimi Bey'den Çiçerin'e 6 Ekim 1918 tarihli nota - (Bakü Meselesi) ve detaylı bilgi için bkz. Kurat, 2011: 693-695.

⁵³ Dışişleri Komiseri Çiçerin'den Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e 10 Ekim 1918 tarihli nota - (Kafkaslar ve Bakü Meselesi) ve detaylı bilgi için bkz. Kurat, 2011: 696-699.

⁵⁴ Документы Внешней Политики СССР. С. 1: 514-516.

⁵⁵ Mustafayev, 2013: 28.

güçlerinin Azerbaycan ahalisine karşı gerçekleştirdiği katliamların önlenmesi için yardıma gitmiştir. Kafkas İslam Ordusu'nun diğer bir kısmı da Kuzey Kafkasya'ya doğru harekete geçmiştir.⁵⁶

1 Ekim 1918'de Kafkas İslam Ordusu tarafından başlatılan Karabağ Harekâtı, 8 Kasım 1918'de bitmiştir. Hemen hemen 40 gün süren bu harekâta, Şuşa'ya sığınan 20 bin civarındaki Türk'ün Andranik birliklerinin eline geçmesi önlenmiştir. Karabağ bölgesi de Ermeni çetelerinden temizlenmiştir. Ardından askeri birlikler bölgeden ayrılmıştır.⁵⁷

Nuri Paşa'nın önderliğinde Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan topraklarında başlattığı Kafkas harekâtı önemli başarılar elde etmiştir. Bölgede Ermeni ve Bolşevik güçlerine karşı büyük çarpışmalar olmuş ve çok sayıda şehit verilmiştir. Özellikle de Bakü'nün kurtuluşu halk arasında büyük sevince sebep olmuştur. Ancak bu zafer Sovyet Rusya'yı oldukça kızdırmıştır. Bakü'nün zaferine rağmen Ermeniler bölgede yürüttükleri faaliyetleri sonlandırmamıştır. Bunun üzerine Kafkas İslam Ordusu, Ermenilerin Karabağ'da Azerbaycan halkına karşı yaptığı kıyıma son vermek üzere bölgeye intikal etmiştir. Karabağ'da Ermeni çeteleri bölgeden atılmıştır. Nihayetinde bölge gerçek sahiplerine kavuşmuştur. Ardından bir diğer yardım çağrısında bulunan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti yetkililerinin isteği üzerine Kafkas İslam Ordusu ve birlikleri bölgeye gitmiştir.

2. Kafkas İslam Ordusu'nun Dağıstan Harekâtı (Kuzey Kafkasya)

Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkın büyük çoğunluğu Müslüman'dır. Dağıstan'ın tıpkı Azerbaycan gibi stratejik bölgede yer alması, enerji kaynakları bakımından zengin olması ve sulak bir bölgede olması Rusya tarafından göz ardı edilmemiştir. Ruslar tarafından bölgeye yapılan ilk işgal girişimi 1556'da Türk şehri Astrahan'a olmuştur. Bu süre zarfından sonra da sık aralıklarla Ruslar bölgeyi ele geçirmek için çaba harcamış, Türklere ve Müslümanlara karşı her türlü baskı, şiddet, işkence ve sürgün politikası uygulayarak onları sindirmeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kuzey Kafkaslarda yaşayan Türk ve Müslüman kavimler, Rus Çarları tarafından Terek Irmağı boyunca yerleştirilen Rus Kazakları ile Kızıl Bolşeviklerin baskılarına ve saldırılarına maruz kalmışlardır. Ancak Rusya'da ortaya çıkan 1917 İhtilaliyle başta Osetin, İnguş, Çeçen ve Türkler (Azerbaycan Türkü, Nogaylar) olmak üzere o bölgede yaşayan halklar, Rus Çarları tarafından zorla ellerinden alınan eski topraklarının bir kısmına sahip olmak için harekete geçmişlerdir. Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Kafkaslardaki Türk ve Müslüman halklar bir taraftan İngiliz casuslarının kışkırtmasıyla, birbirine düşürülmeleriyle, Çarlık yandaşlarının baskı ve tehditleri bir taraftan da Bolşeviklerin saldırıları arasında kalmışlardır. Bu kapsamda birlik olma yollarını arayan Kafkas halkları müstakil bir devlet kurabilmek için harekete geçmişlerdir.⁵⁸

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın dış politikasında Kuzey Kafkasya bölgesinin önemli bir yeri olduğu fikrine varmak yanlış olur. Zira her iki devleti de daha çok Güney Kafkasya'ya yerleşen Azerbaycan ve Gürcistan'ın kaderi ilgilendirmiştir.⁵⁹ Bununla beraber Gürcistan transit ülke olarak görülmüştür.⁶⁰ Bakü ile sorunsuz irtibatı temin etmek için Tiflis'i kontrol altında tutmak gerekmiştir.⁶¹ Osmanlı Devleti, Hazar Denizi'ne giden güzergâhta bulunan Gürcistan'la uzlaşmaya çalışmıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti ve Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda

⁵⁶ İsgenderov, 2018: 65.

⁵⁷ Görüryılmaz, 2015: 397-398.

⁵⁸ Görüryılmaz, 2015: 437-438-439.

⁵⁹ Енукидзе, 1954: 62-131. (Енукидзе, 1954: 62-131).

⁶⁰ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, 1919: 392. (Dokumenti i materialı po vneşnoy politike Zakavkazya i Gruzii, 1919: 392).

⁶¹ Дополнительный договор между Оттоманской Империей и Грузинской Республикой, Батум, от 4 июня 1918 года, 1918: 357-363. (Dopolnitelny dogovor mejdu Ottomanskoj İmperii i Gruzinskoy Respublikoy, Batum, ot 4 iyunya 1918, 1918: 357-363).

müttefik olsalar da Kafkasya ile ilgili meseleler dâhil bazı diğer konularda da birbirilerine zıt tarafta yer almaktaydılar.⁶²

Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarıyla ilgili destek almış olan Dağlı siyasiler için Almanların da onayını almak önemli olmuştur. Bu sebepten Abdülmecid Çermoyev Tiflis'teki Alman temsilcileriyle iletişime geçmiştir. Bu ilişkileri iyi tutmak için Dağlılar her şeyi göze almıştır. Örneğin, A. Çermoyev Alman temsilcisi F. Kreys'le görüşmesinde Kuzey Kafkasya halklarının Rus ahali ve Kazaklar tarafından devamlı saldırılarına maruz kalmalarına rağmen Alman kolonilerine zarar vermemelerini sağladıklarını, Dağlıların Osmanlı Devleti ile müttefik olan Almanları kendi müttefikleri olarak gördüklerini vurgulamıştır.⁶³

Dağlı heyetinin bu görüşmeleriyle aynı zamanda Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti tarafından Berlin'e gönderilmiş olan H. Arsamakov da Almanya'da aktif faaliyet göstermekteydi. Arsamakov, 1915 yılında Almanya ve İsviçre'de yapılmış olan ilk Kafkas konferanslarında da Kafkasya'dan gelen heyetin içinde yer almıştır.⁶⁴ H. Arsamakov, Haydar Bammat'a⁶⁵ yazdığı raporunda Dağlıların, Osmanlı Devleti ve Almanya ile ilişkilerine dair tarihi anı, Osmanlı Devleti bize kardeş olarak yardımda bulunmak istediğinde ama yapamıyor, Almanya ise yardımda bulunabilir ama yapmak istemiyor diye açıklamıştır.⁶⁶

Sonuçta 11 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti⁶⁷ istiklalini duyurmuştur. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ve destek olan devletler Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olmuştur.⁶⁸ Kuzey Kafkasya'dan İstanbul'a gelen bir heyet Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmüş ve dışarıdan gelen tehlikelere karşı yardım istemiştir. Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti arasında 8 Haziran 1918 tarihinde Batum'da geniş kapsamlı bir dostluk ve yardım antlaşması ("Muhadenet" (Dostluk) Muahedenamesi) imzalanmıştır.⁶⁹ Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Dağıstan'a askeri yardımda bulunacak ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin öz topraklarını savunmasında yardımcı olacaktır. Bu antlaşmanın ardından Kuzey Kafkasya'da hareketli günler başlamıştır.⁷⁰ Anlaşma imzalandıktan sonra Abdülmecid Çermoyev Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümet Başkanı olarak Kuzey Kafkasya'daki Sovyet hâkimiyetine karşı mücadele vermek amacıyla yardım için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiş ve bu yardımı almıştır. Anlaşmada zaten net bir şekilde askeri yardım hakkında maddeler de vardı. Ancak Almanya bu maddelerle ilgili Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haydar Bammat'ı uyarmıştır. Onlara göre bu yardım gayri resmi şekilde olacak ve bu yardımlara Türkiye ve Almanya arasında imzalanmış olan anlaşmalar kontekstinde bakılmayacaktır.⁷¹

Berlin'deki Kuzey Kafkasya temsilcisi H. Arsamakov, Haydar Bammat tarafından görevlendirildiğinden Bammat'a durumu Dağlılardan yana değiştirmek için çok uğraştığını ve onun tarafından bu meseleyle bağlantılı herhangi bir hata yapılmadığını mektuplarında vurgulamıştır. Osmanlı Devleti bölgeyle ilgili Kuzey Kafkasya'yı sadece ham madde kaynağı olarak görmekte

⁶² Письмо генерала фон Лоссова на имя Председателя Закавказской делегации, (t.y.): 278. (Pismo generala fon Lossova na imya Predsedatelya Zakavkazskoy delegatsii, (t.y.): 278).

⁶³ Письмо Баммату от А.М.-Чермоева, 2018: 9. (Pismo Bammatu ot A.M.Çermoyeva, 2018: 9).

⁶⁴ Мамулия Г., 2013: 125-158. (Mamulia G., 2013: 125-158).

⁶⁵ *Haydar Bammat*: Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, diplomat.

⁶⁶ Письмо Х. Арсамакова Г. Баммате, 1918: 1-4. (Pismo h.Arsamakova G.Bammate, 2018: 1-4).

⁶⁷ *Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti*: Devletin resmi adı diplomatik vesikalarda: "Şimali Kafkas Cibaliyyun İttihadı Cumhuriyeti / LaRepublique de L'Union des montagnards du Caucase" şeklinde Türkçe ve Fransızca kaydedilmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Bal, 1997: 29-30).

⁶⁸ Kürkcüoğlu, 1994: 281.

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR-HMŞ-İŞO), 124.16.04.

⁷⁰ Bal, 1997: 47-49.

⁷¹ Аликберова, 1960: 194.

olan Almanya'dan farklı bakış açısına sahiptir. Osmanlı Devleti bu bölgede kendine dil ve kültürel olarak yakın olan Türk kimliğine ait Azerbaycanlıları ve Kafkasya'daki diğer Müslüman halkları himayesine almayı düşünmekteydi. Sözde Türk subaylarından ibaret askeri bölüklerle yerli bölükleri Çeçenistan ve Dağıstan'ı kontrol altına alacaktı.⁷² Ancak Dağıstan'ın dağlık kısmından başka diğer bölgelerde herhangi bir faaliyet olmamıştır. Türk bölüklerinin Dağıstan'a gelişi düşüncelerin aksine yerli ahali tarafından soğuk karşılanmıştır. Gerçi Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti siyasileri onların gelişiyle bölgedeki Bolşevizm'in ortadan kalkacağını düşünmekteydiler. Çok sayıda ordu yerine sadece danışmanlardan ibaret bölüğün bölgeye gelişi Dağlıları hayal kırıklığına uğratmıştır. İlk olarak gelen Türk danışmanlardan ibaret bölük Albay İsmail Hakkı (Berkuk) Bey'in komutasındaydı.⁷³

Aylarca sürecek bekleyiş Dağlı siyasiler için oldukça çok zor bir süreçti. H. Bammat'a yazdığı mektubunda Zübeyir Temirhanov⁷⁴ durumun kötü olduğunu ve gün geçtikçe daha da zorlaştığını, bölgede anarşi olduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Onun sözlerine göre Bolşevikler Petrovsk, Temirhan-Şura ve Derbent'i işgal ederek kıyıda güçlenmiş ve dağlık arazilerde hendekler vasıtasıyla kendilerini Dağlıların saldırısından korumaktaydılar. Bakü'den Grozni'ye kadar olan bölge Bolşeviklerin kontrolü altındaydı. Z. Temirhanov'a göre bu duruma rağmen Dağlılar, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'ni desteklemekteydiler ancak onlara dış ülkelerin de yardımında bulunacağını kanıtlamak gerekmekteydi.⁷⁶ Bu sebeple Temirhanov, Türklerin en azından Dağlı Cumhuriyeti'ni desteklemek adına askeri bölük yollaması için H. Bammat'ın ısrar etmesini talep etmekteydi. Temirhanov'a göre, 600 kişilik askeri bölük Dağlı birlikleriyle beraber tüm Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti arazilerini kurtarmaya yeterdi.

Osmanlı hükümeti, Azerbaycan halkının yardım isteklerine çağrısız kalmadığı gibi, Kuzey Kafkasya halkının da yardım isteğine kayıtsız kalmamış ve Kuzey Kafkasya'da bir askeri teşkilat oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Bu kapsamda Çanakkale Grubu ve 14. Kolordu Komutanı Met Yusuf İzzet Paşa hem "*Şimali (Kuzey) Kafkas Kumandanı*" ve hem de Şimali (Kuzey) Kafkas Cumhuriyeti nezdinde Osmanlı hükümetinin siyasi ve askeri temsilcisi olarak yeni görevine tayin edilmiştir.⁷⁷ Kafkas İslam Ordusu'nun Komutanı Nuri Paşa, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümet Başkanı Abdülmecid Çermoy'un ısrarlı taleplerinden sonra Kuzey Kafkasya'ya, 3 Haziran 1918'de Mithat Şaplı, Muzaffer Bey ve İsmail Hakkı (Berkok) Bey'i teşkilat oluşturmak üzere Kuzey Kafkasya Komutanı (Vekili) olarak Dağıstan'a, Şeki ve Zakatala (Azerbaycan) bölgelerine göndermiştir.⁷⁸ Şeki'de belli bir süre kalan İsmail Hakkı Berkok ve arkadaşları burada askeri ve idari teşkilat yaparak güvenliği sağlamıştır. Ayrıca burada Harbiye Nezareti'nin, Kuzey Kafkasya Kolordusu Erkânıharbiye Reisliğine (Kurmaya Başkanlığı) atandığı emrini alan İsmail Hakkı Bey, emrinde bulunan 74 subay ve 577 askerden meydana gelen Osmanlı ordusu ile Dağıstan'a gitmiştir.⁷⁹

2.1 15. Piyade Tümeni'nin Dağıstan'daki Muharebeleri

Kuzey Kafkasya'ya bu ordu ile giden İsmail Hakkı Bey, Dağıstan'ın dağlık bölgesinde, Albay Tarkovski ile Albay Caferov'un liderliği altında Bolşeviklere karşı vuruşan ve karargâhları Günüb'de bulunan Dağlı gönüllüleriyle birleşecektir. Bu birliğin tümü Çerkeslerden meydana gelmektedir ve birlik komutanı İsmail Hakkı Berkok da Çerkes'tir. Osmanlı Devleti tarafından

⁷² Кашкаев Б., 1964: 60-62.

⁷³ Гаджиев А.-Г., 1992: 25.

⁷⁴ *Zübeyir Temirhanov*: Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Meclis Başkanı.

⁷⁵ Письмо Г. Баммату., 1918: 2-3.

⁷⁶ Письмо Г. Баммату., 1918: 3

⁷⁷ Akgüller, 2019: 118-119.

⁷⁸ Göyüşov, 2016: 215.

⁷⁹ Bal, 1997: 50.

Dağıstan'ın kurtuluşu için 15. Piyade Tümeni yollanır. Dağıstan gönüllüleriyle birleşmiş ve Kuzey Kafkasya Ordusu ismini almış bu askeri birliklere Yusuf İzzet Paşa Kumandan, İsmail Hakkı Bey de Kurmay Başkanı olarak atanmıştır.⁸⁰

Dağıstan harekâtına başlanmasını gerektiren pek çok sebep vardır. En önemli sebebi ise bölgede Bolşeviklerin yoğun faaliyetlerde bulunmasıdır. İsmail Hakkı Bey, 21 Haziran 1918 tarihinde tüm Kuzey Kafkas Müslümanlarına hitaben bir bildirme yayınlamış ve burada halkı birlik olmaya ve Bolşeviklere karşı mücadele etmeye teşvik ederek, onların milli duygularını canlandırma çabasında olmuştur. Ağustos ayının ortalarında İngilizlerin de desteğini alan Kazak Albay Biçerakov kuvvetlerinin istilası ilerlemiştir. 1 Ekim 1918'de Nuri Paşa'dan emir alan 15. Piyade Tümeni Dağıstan'da harekete geçmiştir.⁸¹

Bu dönemde Türk ordusu Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ile yakın ittifakta olan şamhal N. B. Tarkovski ile de iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Bolşeviklere karşı başlatılan hareketler Ağustos 1918'de Lazar Biçerakov'un meydana çıkmasıyla yarım kalmıştır. Biçerakov'un Dağıstan'ın güneyinden Petrovsk'a kadar çıkışı Bolşeviklerin onunla ateşkes imzalanması ile sonuçlanmıştır.⁸² Ancak bu ittifak uzun süre için geçerli olamazdı. Çünkü her iki tarafın da çıkarları birbirinden farklı olmuştur. Bu sebeple L. Biçerakov ile Knez N. B. Tarkovski, Biçerakov'un birliklerinin dağlara çıkmayacağı, Tarkovski'nin elindeki birliklerin de şehirlerde L. Biçerakov'a sorun çıkarmayacağına dair anlaşma imzalanmıştır. Bu ittifak onların Bolşeviklere karşı beraber mücadele etmelerine ve onların geçici olarak bütün Dağıstan şehirlerinden gitmelerine neden olmuştur.⁸³

Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hükümetine bağlı yardımcı birliklerle de desteklenen 15. Piyade Tümeni, Süleyman İzzet Bey komutasında Derbent yönünde görevlendirilmiş ve 6 Ekim 1918'de Derbent şehri ve istasyonunu Bolşeviklerin elinden almıştır. Onlarla birlikte Abdülmecid Çermoyev'in başkanlığındaki Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hükümeti de Dağıstan'a dönmüştür. Hükümetin faaliyete başlamasıyla ilgili verdiği kararda Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hükümetinin Dağıstan bölgesinin ahalisinin büyük çoğunluğunun yaşam haklarına ve çalışma şevkine taciz eden bütün silahlı güçlerden kurtarılması için karar alındığı belirtilmiştir.⁸⁴ Burada Dağlı Cumhuriyeti ile Dağıstan vilayeti eski askeri diktatörü Knez Nuhbek Tarkovski'nin ittifaka girdiklerini ve sonuncunun halka müracaatında bu güçlere karşı çıkacak bütün silahlı teşkilatlara karşı sert kararlar alındığı gösterilmekteydi.⁸⁵ Bu esnada 9 Ekim 1918'de Kuzey Kafkasya Komutanlığı'na atanan Yusuf (Met) İzzet Paşa da Derbent'e gelmiş, komutayı fiilen ele almış ve Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti devlet adamlarıyla görüşmeler yapmıştır.⁸⁶ 12 Ekim 1918 tarihinde de Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa da Derbent'e gelmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda tüm kuvvetlerin birleştirilerek hücumla geçilmesi ve Kafkasya'nın düşman birliklerinden temizlenmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda Kafkas İslam Ordusu'na bağlı bir şekilde süren Kafkasya harekâtı, Yusuf İzzet Paşa'nın gelmesiyle ayrı bir komutanlık olarak genel karargâha bağlanmıştır.⁸⁷

20 Ekim 1918'de Mahaçkale'yi Albay Biçerakov'dan almak için harekete geçilmiştir. Türk ve Dağlı kuvvetleri Derbent'i aldıktan sonra yola çıkarak kademeli bir şekilde ilerleyişini sürdürmüş ve sonunda diğer hedef olan Petrovsk (Şamilkale) şehri, düşmanın elinden 7 Kasım 1918'de alınmıştır. Böylelikle Dağıstan ve Çeçenistan, Bolşevik istilasından kurtarılmıştır. Bu

⁸⁰ Göyüşov, 2012: 365.

⁸¹ Yüceer, 1995: 185-186-192.

⁸² Гусейнов, 2009: 33.

⁸³ Вагабов, 1998: 25.

⁸⁴ Приказ Правительства Республики Союза Горцев на Кавказе., 1918: 1-3.

⁸⁵ Приказ Военного Диктатора Дагестанской области., 1918: 1-3.

⁸⁶ Berzeg, 2003: 315-319.

⁸⁷ Kumuk, 2004: 125.

esnada Dağıstan'ın mühim şehirlerinden biri olan Temirhan Şura da ulusal kuvvetler tarafından kurtarılmıştır. Tarki Dağları'ndaki düşman kuvvetleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle Türk ordusu sayesinde gerek Beyaz, gerekse Kızıl Rus birlikleri, Kuzey Kafkasya'nın büyük bir bölümünden çıkarılmıştır. Türk ordusu ve ulusal kuvvetler duruma hâkim olmuştur. Gerçekleşen bu askeri harekâtlarda Türk kuvvetleri, 7 subay, 158 er şehit; 16 subay, 346 er yaralı ve 20 er kayıp vermiştir.⁸⁸

Kasım ayında düşman ile çarpışmalar sürerken, Biçerakov, Yüzbaşı Ragozi ile Kafkas Komutanlığı'na bir mektup yollamıştır. Ordu Komutanı'na ulaştırılan bu mektupta Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve antlaşma imzalandığı yazılmıştır. Bahsi geçen antlaşma "30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması" olmuştur. Kafkas Komutanlığı ise Başkomutanlık makamına henüz bu hususta bir bilgi gelmediği ve burada yapılan savaşın müstakil Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ile yapılmakta olduğunu ve bu antlaşma ile bir ilgilerinin olmadığı yanıtı verilmiş ve Mahaçkale'yi boşaltmaları istenmiştir. Neticede gerçekleşen çarpışmalarda 8 Kasım 1918'de Mahaçkale de kurtarılmıştır. Biçerakov ve birlikleri çok ağır kayıplar vererek gemilerle İran'a doğru kaçmıştır.⁸⁹

Kuzey Kafkasya'da harekâtı başarıyla sürdüren 15. Piyade Tümeni, Dağıstan'da düşman birliklerine karşı savaşmıştır. Ayrıca Türk askeri kuvvetleri, bölgedeki çetin tabiat şartlarıyla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Dağıstan'da Türk ordusu ile Dağlı birliklerine karşı savaşan düşman kuvvetleri, esas itibarıyla bir kısmı İngiliz ve Rus, büyük çoğunluğu ise Rus Kazakları, yerli halk ve Ermenilerden oluşmuştur.⁹⁰ Fakat Türk ordusunun Kuzey Kafkasya'ya girmesiyle, buradaki işler düzelmeye başlamış ve Dağıstan bölgesinde milli otorite tesis edilmiştir.⁹¹ Ancak Türk ordusunun daha sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan dolayı Kafkasya'dan çekilmesiyle Azerbaycan ve Dağıstan'da yürütülen başarılı harekâtlar burada noktalanmıştır. Bu süreçten sonra Azerbaycan ve Dağıstan, Türk ordusunun bölgeden ayrılmasıyla birlikte tekrar düşman birlikleri tarafından işgal edilmiştir.

3. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Yenilgisi ve Mondros Ateşkes Antlaşması

Ekim 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunun yaklaştığı belli olmaya başlamıştır. Kafkasya'ya özel önem veren Enver Paşa, Şark Ordular Grubu Kumandanı Halil Paşa'ya 3 Ekim 1918'de bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta, Almanya da dâhil olduğu halde yakında barış görüşmelerine başlanmasının muhtemel olduğu, barış görüşmelerinde milliyet esaslarına göre hak iddia edilmek lüzumu sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki durumunun güçlü olması ve özellikle Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya hükümetlerinin takviye edilmelerinin gerektiğini haber vermiştir.⁹²

Enver Paşa 13 Ekim 1918 tarihinde Nuri Paşa'ya çektiği telgrafta ise bu iki müstakil devletin ayakta kalabilmesi için "*Şarki Kafkas Hükümeti*" adı altında birleşerek bir İslam hükümeti oluşturmalarını ya da acilen konfederasyona gitmelerini sağlayacak önlemlerin alınması talimatını vermiştir. Nuri Paşa bu doğrultuda çalışmalara başlamış fakat Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin Sünni, Azerbaycan'ın ise Şii olması bu birleşmenin gerçekleşmesine engel olmuştur.⁹³

Enver Paşa, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlıklarının İtilaf Devletlerine kabul ettirilmesi hususunda teşebbüslerde bulunması için Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'ya talimat verilmesini, Şark Ordular Grubu Komutanı Halil Paşa'ya bildirmiştir. Gümrü'de bulu-

⁸⁸ Akgüller, 2019: 123.

⁸⁹ Kumuk, 2004: 126.

⁹⁰ Görürüylmaz, 2015: 466-468.

⁹¹ Akgüller, 2019: 123.

⁹² Özer, 2005: 94-95.

⁹³ Yüceer, 2016: 52.

nan Halil Paşa'nın 16-17 Ekim 1918'de Nuri Paşa'ya haber verdiğine göre Enver Paşa onun Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarının İtilaf Devletleri tarafında tanınmasının temini hususunu sadece Azerbaycan Başbakanı ve güvenilir birkaç kişiyle gizlice görüşülmesini sonra Tahran'a birisini yollayarak İngiliz ve Amerikan konsoloslarıyla görüşülmesini talep etmiştir. Enver Paşa'ya göre Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlıkları onaylanırsa kendilerinin tarafsız kalacakları bu konsoloslara bildirilmelidir. Şayet konsoloslar razı edilmezse biraz daha uygun davranarak bağımsızlıklarının tanınması halinde Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'nın Bolşeviklere karşı İtilafçılarla beraber hareket edeceklerini haber vererek bu devletlerin bağımsızlıklarının İtilaf hükümetlerince onaylanması için çalışılmalıdır. Bir yandan İngilizlerle görüşülürken, Bolşeviklerle de görüşülmeye çalışılması, Bolşeviklerin Kuzey Kafkas - Dağıstan bölgelerinden temizlenmesi mümkün görülmüştür. Ancak İstanbul'a sevki emredilmiş kuvvetlerin sevkine zarar gelmemelidir.⁹⁴

Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) görevinden istifa edecek olan Enver Paşa, 15 Ekim 1918'de Nuri Paşa'ya Harbiye Nazırı olarak son emirlerini vermiş, mevcut vaziyeti ve yapılması gerekenleri belirtmiştir.

“Belki zahiren Azerbaycan'dan ve Kafkasya'dan kuvvetlerimizi çekmiş görünmeye mecbur olacağız. Böyle bir halde Azerbaycan ve Şimali (Kuzey) Kafkasya'nın kendi kuvvetlerine istinat zamanı gelecektir. Binaenaleyh Kafkasya'da kalacak kuvvetler Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'nın kendi kuvvetleri olarak kalmak için şimdiden bu kuvvetleri esas ittihaz ile hem bunları genişleterek hem de yeni teşkilat yaparak bu suretle kuvvetlendirmeye bakmalıdır. Ermenilerle artık iyi geçinmeye gayretle sulh müzakeresinde onlarla birlikte istiklalleri için çalışmak lazımdır. Orada çalışacak zabitan ve saire Azerbaycan tebaası olarak kalsın ve hükümet çekilmek emri verse bile orada kalmak üzere tertibat ittihaz edilsin. Rus esliha ve cephanesinden olmak üzere Azerbaycan'a mümkün mertebe çokça silah ve saire gönderilsin. Oradaki adli ve maarif ve saire teşkilatı için silah altındaki bu cins memurlardan Şark Orduları Grubu kâfi miktarda oraya gönderilmelidir.”⁹⁵

Enver Paşa'nın istifasının ardından 14 Ekim 1918'de yeni hükümeti kuran Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın ateşkes müzakerelerine başlamak için ilk el attığı olaylardan biri de Kafkas meselesi olmuş ve “*Kuzey ve Güney Kafkas Ordularının kaldırıldığını ve Brest-Litovsk Antlaşması haricinde olarak işgal edilen Kafkas aksamının 24 Ekim 1918'den itibaren 6 hafta içinde boşaltılması*” nı isteyen emrini yollamıştır. Bu talimat 11 Kasım 1918'de Nuri Paşa tarafından Kuzey Kafkas Komutanlığına iletilmiş ve Petrovsk cephesindeki Osmanlı birliklerinin Batum'a nakline başlanması talep edilmiştir.⁹⁶

Ayrıca Harbiye Nezareti'nin 26 Ekim 1918'de 5236 numaralı diğer bir emrine göre ise Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da hizmet etmek arzusunda olan subay ve askerler kalabilecektir. Buldukları yerlerde kalmak isteyenlerle 3 yıl için kontrat yapılacak ve bir seneden önce bu kontrat fesh edilmeyecektir. Her yıl iki ay izin verilecek ayrıca ailelerin nakil masrafları da karşılanacaktır. Bunun haricinde diğer kalanların Türkiye'deki her türlü hakları muhafaza edilecektir. Bu durum üzerine Nuri Paşa Azerbaycan Ordusu Komutanlığı'nı ve Yusuf İzzet Paşa ise Kuzey Kafkas Ordu Komutanlığı'nı kabul ederek Kafkasya'da kalmaya karar vermişlerdir. Birçok subay ve asker dahi kalmak için müracaat etmeye başlamıştır.⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru İtilaf Devletleri'nin durumu hiç iç açıcı değildir. Rusya'da oluşan Bolşevik İhtilali sonucu Rusların savaştan çekilme kararı alması, Sırbistan'ın yenilmesi, İtalya'nın Caporetto hezimetini ve Romanya'nın mağlubiyeti İtilaf Devletleri'ni son derece büyük bir sıkıntıya sokmuştur. Aynı zamanda savaşa katılan ülkelerin halkları da yıllardır süren savaşın sonunda artık bitip tükenmiştir. Artık her iki taraf için de barış kaçınılmaz olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde “*Wilson*

⁹⁴ Bal, 1996: 204.

⁹⁵ Özer, 2005: 95.

⁹⁶ Bal, 1997: 89.

⁹⁷ Bal, 2014: 228.

İlkeleri" olarak tarihe geçen ve savaşın bitmesinde mühim rol oynayan 14 maddeden oluşan çözüm önerisini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Wilson ilkeleri herhangi bir koşula fırsat vermeden barış antlaşmasının yapılmasını öngörmüştür. Daha sonra Paris Barış Konferansı'nda galip sıfatıyla bulunan İtilaf Devletleri bu ilkelere çok fazla riayet etmemiştir.⁹⁸

Osmanlı Devleti Çanakkale Cephesi'nde ve Kafkasya'da mühim başarılar elde etmiştir. Ancak diğer cephelerde ağır yenilgiler almış ve dört yıldır süren savaş Osmanlı Devleti'ne hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük zarara uğratmıştır. Aynı zamanda 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Rusya'yı da büyük devlet yapan özellikleri elinden alınmıştır.⁹⁹

Ateşkes için müzakerelere başlayacak olan Ahmet İzzet Paşa, Kafkasya'dan çekilerek hiç olmazsa Brest Litovsk Barış Antlaşması ile alınmış olan Kars, Ardahan ve Batum'u elde tutmayı umut etmiştir.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış Antlaşması'yla doğu bölgesindeki topraklarını "*Elviye-i Selase*" (Üç vilayet: Kars, Ardahan ve Batum'u) istiladan kurtarmış ve hâkimiyeti altına almıştır.¹⁰¹ Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan Türklerinin Bolşevik idaresini tanımamaları istiklallerini ilan etmesi üzerine bu durumdan yararlanarak Bakü petrolünü ele geçirmek için harekete geçmiştir. Buradaki maksat, Orta Asya'ya ulaşarak bölge ahalisinin desteğini alıp, Pan-Türkist bir devlet kurmak olmuştur. Filhakika bu harekât başarılı olmuş, Eylül 1918'de Türk orduları Bakü'ye girmeye muvaffak olmuştur. Buradan daha ileriye gidilecekken, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan resmen çekilmiştir. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin 624 yıllık tarihinin son savaşı olmuştur.¹⁰²

3.1. Mondros Ateşkes Antlaşması - 30 Ekim 1918

Büyük güçlere ve ikmal yetersizliğine rağmen inatla cephelerde direnen Osmanlı İmparatorluğu, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda Agamemnon Zırhlısı'nın üzerinde Amiral Calthorpe'un sunduğu barış koşullarını aynen kabul etmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak ateşkes emri iki tarafça kabul edilmiştir. Bu esnada, aceleci ve şahsi kararlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki önderleri, ateşkesin ardından İngilizlerin İstanbul'a geleceğini düşünüp hemen partiyi dağıtma kararı almış ve ülkeyi terk etmişlerdir.¹⁰³

25 maddeden meydana gelen ateşkes metnindeki hükümlere bakıldığında ateşkes antlaşması olması sebebiyle çoğunluğu askeri olmuştur. Ayrıca antlaşmayı imzalayan taraflar ise İngiltere tarafından Amiral Arthur Calthorpe, Osmanlı Devleti tarafından ise Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi olmuştur.¹⁰⁴

Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutlarıyla alakalı olarak tek bir maddeye yer verilmiştir. Bu madde de, İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı birliklerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan evvelki sınırlara çekilecek olmasıdır. Ancak doğrudan hudutlarla ilgili olmayan 7. ve 24. maddeler gelecekte Osmanlı topraklarının işgaline sebep olabilecek nitelikte olmuştur. 7. madde, müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda ülkenin herhangi bir stratejik noktasının işgal edilmesine

⁹⁸ Mustafayev, 2015: 66-67.

⁹⁹ Best, Hankımaki, Maiolo and Schulze, 2012: 43.

¹⁰⁰ Bal, 1996: 205.

¹⁰¹ Kılıç, 1994: 407.

¹⁰² Mustafayev, 2015: 67.

¹⁰³ Aksanyar, 2008: 5-6.

¹⁰⁴ Erim, 1953: 519.

imkân tanımıştır.¹⁰⁵ 24. maddenin Türkçe metninde “*Vilayat-ı site*”, yani *altı vilayet* terimi kullanılmakta iken antlaşmanın asıl geçerli olan İngilizce metninde ise “*Six Armenian vilayets*” ifadesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki altı vilayette (Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) herhangi bir karışıklık çıkması halinde İtilaf Devletlerinin işgal hakkı bulunduğunu hükme bağlamıştır ki bu madde Doğu Anadolu’da bir Ermenistan kurulmak istendiğini açıkça belli etmiştir.¹⁰⁶

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın özellikle Kafkaslar ve Azerbaycan ile ilgili maddelerine bakalım olursak, 11. madde, İran’ın şimal-i garbi kısmındaki kuvve-i Osmaniye’nin hemen savaştan önceki sınır gerisine celbi konusunda önceden ita edilen talimat yerine getirilecektir. Maverayı Kafkas’ın önceden kuvve-i Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi icra edildiğinden kısm-i mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek istenirse tahliye olunacaktır.

15. madde, Bütün hutut-u hadidiyeye İtilaf denetleme subayları görevlendirilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümet-i Osmaniye’nin taht-ı murakabesinde bulunan Maverayı Kafkas hutut-u hadidiyesi aksamı dâhildir. Özellikle bu Kafkas hududu serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının taht-ı idaresine va’z edilecektir. Halkın ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. Bilhassa bu maddeye de Batum’un işgali dâhildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü’nün işgaline muteriz bulunmayacaktır.¹⁰⁷

Antlaşmanın hükmü gereğince Osmanlı ordusunun Kafkasya’dan çekilmesi icap etmiştir. Çekiş antlaşma metninde zaten açıkça ifade edilmiştir. Elviye-i Selase’nin vaziyeti de diğer bölgelere göre daha farklı olmuştur. Bu bölge Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile serbest kalmış ve daha sonra yapılan halk oylaması ile Osmanlı Devleti’ne dâhil olmuştur.¹⁰⁸

11 Kasım 1918’de İngilizler, Osmanlı Devleti hükümetine Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 11. maddesine ek bir metin yollamışlardır. Bu metinde Osmanlı Devleti’nin Kafkaslarda savaş öncesi (1914) sınırlarına geri çekilmesi gerekiyordu ki bu şartlarda Kars, Ardahan ve Batum’un (Elviye-i Selase) da boşaltılması gerekmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca Türk askerlerinin Kuzey Kafkasya’da ve Azerbaycan’da herhangi bir şekilde kalmalarının kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu emrin Halil Paşa’ya, Nuri Paşa’ya ve Ahmet Paşa’ya bildirilmesini, Kafkas İslam Ordusu’nda görevli olan askerlerin geri çağırılması ve geri çekilme işlemlerinin ne zaman sonlanacağı hususunda bilgi verilmesini talep etmişlerdir. Elviye-i Selase ile ilgili hususta bölge halkının çoğunluğunun Türk olması sebebiyle Osmanlı Devleti hükümeti rahat tavır takınmıştır. Fakat İngilizlerin bölgeden geri çekilme isteği yerli halkı dikkate almadan gerçekleştirilmesi antlaşmayı açıkça ihlal etmeleri anlamına da gelmektedir.¹¹⁰

4. Bolşeviklerin Kafkasya’yı İşgal Etmesi ve Kafkas İslam Ordusu’nun Geri Çekilişi

Antlaşmanın imzalandığı esnada karargâhı Bakü’de bulunan Kafkas İslam Ordusu’na bağlı 15. Kafkas Tümeni Petrovks’ta, 36. Kafkas Tümeni de Bakü’de bulunmaktadır.¹¹¹ Mondros Ateşkes Antlaşması’nın şartlarının iletişim araçlarının yetersizliği sebebiyle birliklere haber verilmesi gecikmiştir. 9. Ordu Komutanlığı’ndan Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı’na yollanan 5 Kasım

¹⁰⁵ Öztürk, 2006: 272.

¹⁰⁶ Aksanyar, 2008: 6.

¹⁰⁷ Erim, 1953: 521-522.

¹⁰⁸ *Elviye-i Selase*: Üç sancak: Kars, Ardahan ve Batum, bölgede yapılan referandum sonucu 14 Temmuz 1918’de Osmanlı Devleti’ne katılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Arslan, 2019: 106).

¹⁰⁹ Boşaltılan yerler işgal edilmiş ancak daha sonrasında Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan “Milli Mücadele” sırasında doğu cephesinde Ermenilere karşı büyük zaferler kazanılarak, Sarıkamış, Kars ve Gümrü tekrar ele geçirilmiştir. Böylelikle Ermeniler barış yapmak zorunda kalmışlardır (2/3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması). Türkiye ile Sovyet Rusya arasında da 16 Mart 1921’de Moskova Antlaşması imzalanmış ve bununla Batum ve çevresi hariç Ardahan ve Kars vilayetleri tamamen Türkiye’de kalmıştır. Böylece Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın ilgili maddeleri de korunmuştur (Detaylı bilgi için bkz. Kılıç, 1994: 456).

¹¹⁰ Askarova, 2003: 61-62.

¹¹¹ Türkmen, 2001: 625.

1918 tarihli 5412 numaralı yazı ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın koşulları haber verilmiştir. Nuri Paşa da 11 Kasım 1918 tarihinde Hat Komiseri Yüzbaşı Hasan Bey ile yolladığı emirle 15. Piyade Tümen Komutanı Yarbay Süleyman İzzet Bey'e Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığını ve Kafkasya'nın tahliyesini bildirmiştir.¹¹²

Enzeli'de bulunan İngiliz Komutanı General Thomson, 12 Kasım 1918 tarihinde Bakü'ye bir heyet yollayarak şehrin 17 Kasım 1918'de saat 10.00'da işgal edileceğini, bu sebepten Bakü'nün boşaltılmasını, Türk Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'dan resmi olarak talep etmiştir. İngiliz heyeti Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra devam ettirilen Mahaçkale tarruzu ve bölgenin ele geçirilmesini ateşkes şartlarının ihlali olarak gördüklerini ifade ederek, 17 Kasım 1918'de saat 10.00'dan sonra Bakü'de ve bölgede kalan Türk askerlerinin esir edileceğini haber vermiştir. Nuri Paşa ise İngilizlere verdiği cevapta, Bakü'nün işgal edilmesi hususunu Azerbaycan hükümetiyle konuşmaları gerektiğini belirtmişse de General Thomson böyle bir hükümeti tanımadıklarını söylemiştir.¹¹³ Ayrıca General Thomson, Bakü'ye Rus ve Ermeni askeri sokmayacağına dair Türk heyetine söz de vermiştir.

Nuri Paşa bu yaşananlar üzerine, 17 Kasım'a kadar Dağıstan'daki birliklerin taşınmasının imkânsız olduğunu ifade ederek, verilen sürenin 26 Kasım'a kadar uzatılmasını talep etmiştir. İngiliz General Thomson, taşınma işleminin verilen sürede tamamlanması hususunda ısrar ettiyse de sonraları Bileceri İstasyonu'ndan asker taşıyan trenlerin geçişine izin verilebileceğini belirtmiştir. Azerbaycan'da bulunan Türk askeri kuvvetleri ve karargâhları, Hırdalan'da toplanmaya başlamıştır. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, görevinden istifa ederek Azerbaycan ordusunda görev almayı kabul etmiştir. Haliyle Kafkas İslam Ordusu lağvedildiği için Nuri Paşa emir ve komutayı 5. Kafkas Piyade Tümeni Komutanı Mürsel Paşa'ya devretmiştir. Böylelikle Mürsel Paşa, Azerbaycan'daki Osmanlı askeri birliklerinin komutanı olmuştur.¹¹⁴

16 Kasım 1918'e kadar güvenliğin sağlanması için ayrılan 13. Kafkas Alayı dışındaki tüm Osmanlı kuvvetleri Gence'ye gitmek üzere Bakü'den ayrılmışlardır. 17 Kasım 1918'de 13. Kafkas Alayı, General Thomson idaresindeki İngiliz birliğine şehri teslim ettikten sonra ahalinin göz yaşları arasında hüzünlü bir uğurlamayla Gence'ye gitmek üzere Bileceri İstasyonu'na gitmiştir. Gence'ye ulaşan Türk birliklerine Gence Belediyesi tarafından ziyafet verilmiş ve pek çok devlet erkânı tarafından Türk komutanlarına ve askerlerine teşekkürlerini bildirmişlerdir. Yemekte Ahmet Ağaoğlu komutanlara hitaben çok anlamlı konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Ağaoğlu, *"Azerbaycan'a gelen Türk ordusunu erkek ve Azerbaycan'ı kıza benzetmiş, bu erkek ve kızın birleşmesinden bir çocuğun doğduğunu belirterek, bu çocuğu Osmanlı Devleti'nin bir anne şefkatiyle besleme ve büyütmeye ahdedtiğini belirtmiştir"*.¹¹⁵

17 Kasım 1918 tarihinde İngiliz gemileri ile Çarlık Rusya'sının bayrağını taşıyan filo Bakü Limanı'na gelmiştir. General Thomson'ın beraberinde 1200 civarında İngiliz askeriyle Dağıstan'ın kuzeyine çekilen Biçerakov idaresindeki Çar ordusundan bir alay kadar Rus Kazağı ve birkaç yüz Ermeni askeri vardır. Böylelikle General Thomson daha önceden Bakü'ye Rus ve Ermeni askeri sokmayacağına dair Türk heyetine verdiği sözü de tutmamıştır. Aynı gün Bakü'nün üzerinde dolaşan Rus uçakları halka bildiriler atarak, Bakü'nün anavatana yeniden kavuşmasını kutlamıştır.¹¹⁶ General Thomson, savaşın sona erdiğini ve barışı sağlamak için geldiğini ifade etmiştir. Ancak iki gün sonra ilan ettiği bildirmede, zafere büyük katkısı olan Rus halkına şükran borcu için ve Rusya'dan koparılmış Kafkasya'nın düşmandan boşaltılması

¹¹² Karaköse, 2010: 243.

¹¹³ Özer, 2005: 104.

¹¹⁴ Görüryılmaz, 2015: 487-488.

¹¹⁵ Yüceer, 1995: 223-224.

¹¹⁶ Mehmetzade, 1991: 99.

için Ufa'da oluşturulan Rus hükümetine yardım için geldiklerini söylemişlerdir.¹¹⁷ Bu izah Müslüman halkı hayal kırıklığına uğratmıştır. Ayrıca İngilizler Bakü'ye geldiklerinde yeni oluşturulan 1500 kişilik Azerbaycan ordusunun ise 500 kişisi Bakü'de kalanı ise Azerbaycan'ın farklı yerlerinde görev yapmak için gitmiştir.¹¹⁸

Azerbaycan hükümeti, bu beyanname üzerine bir nota vererek General Thomson'ı protesto etmiştir. Bakü'ye İngilizlerin gelmesiyle birlikte Ruslar ve Ermeniler sevinç içerisindeyken, Türkler kederli ve düşünceli bir hale bürünmüşlerdir. Birkaç gün sonra Azerbaycan Başbakanı Fethali Han Hoyski, General Thomson ile sert ve tartışmalı geçen bir görüşme yapmıştır. Sonunda iki tarafın da kabul ettiği bir anlaşma gerçekleşmiştir. Bu yeni duruma göre, yönetim Azerbaycan hükümetinde olacak, şehirde yalnız İngiliz askeri kalacak, Rus birlikleri Azerbaycan'ı terk edecek, Azerbaycan ordusu Bakü'ye girmeyecek, asayiş polis kuvvetiyle sağlanacak ve Azerbaycan dâhilinde Osmanlı ordusu kalmayacaktır. Her iki taraf da antlaşmaya bağlı kalmışlardır.¹¹⁹

Bu esnada Kuzey Kafkasya'da Türk ordusunun tahliyesi de 12 Kasım 1918'de başlamıştır.¹²⁰ İtilaf Devletleri'nin Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için bir heyet Bakü'ye yollanmıştır. Heyete verilen cevapta Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin geleceğinin Paris Barış Konferansı'nda ele alınacağı belirtilmiştir. Bu süreçte İstanbul'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Milne de Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışan General Denikin'in yanında yer almış ve ona mühimmat konusunda büyük yardımlar etmiştir. General Denikin Kuzey Kafkasya'nın kuzey bölgesinden Bolşeviklere yenilince güneye yönelmiş ve Kuban, Stavropol, Vladikafkas vilayetlerini ele geçirmiştir. Karaçay, Çerkes, Kabardey ve Osetin bölgelerine girmiştir. Sunçkale üzerine kuvvet göndermiştir. Bu gelişmeler üzerine Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hükümeti istifa etmiştir. Yeni kurulan hükümet Paris'e Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık ve haklarını savunmak için bir heyet yollamıştır. Fakat hem General Denikin'in askerleri hem de Bolşevikler, Paris Barış Konferansı'nın vereceği karardan evvel Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek için saldırıya geçmiştir. Kuzey Kafkasya halkı ile beraber hareket eden milli birlikler, Bolşeviklere ve General Denikin ordularına karşı şiddetli geçen mücadeleye girişmişlerdir.¹²¹ Ancak savaşmaktan yorgun düşen Kuzey Kafkasya halkı ve milli kuvvetler yer yer düşmana karşı muvaffak olsalar da kardeş ülke Azerbaycan'ın da yardımlarına rağmen bu bölge Bolşevik ve General Denikin ordusu tarafından işgal edilmiştir.

Bakü'de ve Dağıstan'da bu gelişmeler yaşanırken müttefiklerin baskıları nedeniyle yeni Osmanlı Harbiye Nazırı Abdullah Paşa, daha öncesinden subay, astsubay ve erlerden talep edenlerin Azerbaycan ordusu saflarında hizmete geçmelerine ilişkin 27 Ekim 1918 tarihli Harbiye Nezareti kararını, 23 Kasım 1918'de yayınlanan yeni bir talimatla kaldırmak durumunda kalmıştır. 9. Ordu talimatına göre, Kuzey ve Güney Kafkaslardaki tüm subay, astsubay ve erlerin 30 Aralık 1918 tarihine kadar 9. Ordu Komutanlığı saflarına katılması gerektiği, emre uymayanların hakkında ise yasal işlem başlatılacağı ifade edilmiştir.¹²² Bu kesin emir üzerine hem hizmetinde buldukları hükümeti hem de kendi hükümetlerini zor durumda bırakmak istemeyen Nuri Paşa ve Yusuf İzzet Paşa da dönmeye karar vermişlerdir.¹²³

¹¹⁷ General Thomson'ın sözünü ettiği yönetim, Bolşeviklere karşı olan bir grup Rus ve Beyaz Rus kuvvetleri, Ural-Yayık Dağları'ndaki Ufa bölgesine çekilerek yeni bir hükümet kurduklarını ilan etmişlerse de başarılı olamamışlardır.

¹¹⁸ Karaköse, 2010: 249.

¹¹⁹ Karaköse, 2010: 249-250.

¹²⁰ Konak, 2017: 218.

¹²¹ Akgüller, 2019: 124-125.

¹²² Görürüymaz, 2015: 492.

¹²³ Bal, 1996: 206.

Bu yeni talimata göre, 5. Kafkas Piyade Tümeni de yurda dönecektir. Mürsel Paşa, İngiliz Generale yolladığı yazıda, Türk askeri kuvvetlerin taşınmasına 19 Kasım'dan itibaren başlanacağını ve 5. Kafkas Piyade Tümeni ile 106. Kafkas Alayı'nın 24 Kasım 1918 akşamından önce Bileceri İstasyonu'ndan ayrılmış olacağını haber vermiştir. Dağıstan'daki kuvvetlerin taşınmasına ise 21 Kasım 1918'de başlanacağı ve son kafilenin 26 Kasım 1918 tarihinde Bileceri'den geçeceğini bildirmiştir. 5. Kafkas Piyade Tümeni ile 15. Piyade Tümeni askeri kuvvetlerinin tamamı Aralık 1918'in ilk haftasında Gürcistan'ı terk ederek Osmanlı Devleti'nin toprakları olan Batum'a ulaşmışlardır. Ancak Batum da İngilizlerin işgali altındadır. Burada Türk askeri birlikleri İngilizlerin baskısıyla karşılaşmışlardır. İngilizler anlaşma hükümlerine aykırı olarak Türk askerlerinin hafif ve ağır silahlarına, yiyecek, hayvan ve öteki imkânlarına da el koymuşlardır. Türk askerleri Batum'da perişan bir vaziyette kalmıştır. En sonunda komutanlar daha fazla beklemenin Türk askerine zarar vereceğini görmüş ve 28 Aralık 1918'de Türk askerlerinin Batum'dan hareket ederek anavatana ulaşmasına karar vermişlerdir.¹²⁴

Bu esnada Nuri Paşa da Aralık 1918'de birkaç arkadaşıyla beraber Gence'den ayrılarak Batum'a gelmiştir. Ardından kendisi Artvin, Ardahan üzerinden Kars'a oradan Trabzon'a ve buradan da İstanbul'a varmıştır. İstanbul'a geldiği zaman da polisler tarafından tutuklanmış ve İngilizlere teslim edilmiştir. Nuri Paşa, İngilizler tarafından 6 ay hapsedilmiş ve daha sonra Azerbaycanlılar ile Batumlular kendisini kaçırmışlardır. Nuri Paşa, kaçırılma hadisesinden sonra tekrar Bakü'ye dönmüştür.¹²⁵

1919 yılının Ocak ayının sonuna doğru Türk ordusu Kafkasya'yı terk etmiştir. Böylece Kafkas İslam Ordusu harekâtı sona ermiştir.¹²⁶ Bölgeden çekilen Türk birliklerinin yerine İngilizler ve General Denikin ordusu yerleşmiştir.¹²⁷

Türk ordusunun Kafkasya'yı tahliye etmesi ve İngiliz ile Bolşevik askerlerinin bölgeye gelmesiyle Enver Paşa'nın Turan politikasını hayata geçirme düşleri bitmiştir. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu Kumandanı olarak yaşına göre son derece büyük ve ağır olan bu sorumluluğu, bütün zorluklara ve kısıtlı imkânlarla rağmen en iyi şekilde yapmak için çabalamış, kısa sürede Azerbaycan'da ve Dağıstan'da son derece mühim muvaffakiyetler kazanmıştır. Yeni kurulmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin asayişini sağlayarak, dünya devletleri içinde yer almasını sağlamıştır. Nuri Paşa ve Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Türkleri ve Kuzey Kafkas halkı için yaptıkları hiçbir zaman unutulmamıştır.¹²⁸

Sonuç

Nuri Paşa'nın Kafkasya'ya gelerek göreve başlamasıyla beraber hemen Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması için çalışmalara başlamıştır. Nuri Paşa'nın Kafkasya'ya gelişi Türkler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Daha sonra yardım çağrısında bulunan Azerbaycan topraklarında Kafkas harekâtına başlanmıştır. Türk ordusu, Ermeni ve Bolşevik güçlerine karşı Azerbaycan'da amansız bir mücadeleye girişmiş ve pek çok yeri düşmandan temizlemiştir. Kafkas İslam Ordusu büyük başarılar elde ederek git gide Bakü'ye yaklaşmıştır. Birinci Bakü taarruzundan sonra ikincisi yapılmış ve sonunda 15 Eylül 1918'de Bakü alınmıştır. Bakü'nün kurtuluşu Türklerde ve Azerbaycan halkında büyük bir sevince sebep olmuş ve kutlanmıştır. Ermeni faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Kafkas İslam Ordusu'nun bir bölümü Karabağ'a Ermeni-Taşnak güçlerinin yaptığı kıyıma son vermek için harekete geçmiştir. Kafkas İslam Ordusu'nun diğer bir kısmı ise yardım çağrısında bulunan Kuzey Kafkasya'ya gitmiştir.

Kuzey Kafkasya bölgesinde de Türklere ve Müslümanlara karşı baskı ve şiddet had safhada olup, 11 Mayıs 1918'de istiklalini ilan eden Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti devlet

¹²⁴ Görürüymaz, 2015: 493-500-501-503.

¹²⁵ Karaköse, 2010: 254-259-260-264.

¹²⁶ Hasanov, 2004: 40.

¹²⁷ Konak, 2017: 219.

¹²⁸ Mustafayev, 2015: 103.

yetkilileri, Osmanlı Devleti ile 8 Haziran 1918'de imzaladıkları anlaşma uyarınca askeri yardım çağrısında bulunmuştur. Bu anlamda Çanakkale Grubu ve 14. Kolordu Komutanı Met Yusuf İzzet Paşa hem Kuzey Kafkas Kumandanı ve hem de Kuzey Kafkas Cumhuriyeti nezdinde Osmanlı hükümetinin siyasi ve askeri temsilcisi sıfatıyla bölgeye atanmıştır. Buradaki teşkilat çalışmalarından sonra Bolşevik ve İngiliz destekli Albay Biçerakov kuvvetlerine karşı Türk ordusu, Dağıstan harekâtını başlatmıştır. Çarpışmalar neticesinde Dağıstan'da pek çok bölge düşman işgalinden kurtarılmıştır. Azerbaycan harekâtında olduğu gibi Dağıstan harekâtında da Türk ordusu çok sayıda şehit vermiştir.

Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya'nın kuzeyinde ve güneyinde başarıyla yürüttüğü askeri harekâtlar devam ettiği esnada Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği haberi gelmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bu antlaşmayla beraber Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yürüttüğü başarılı askeri operasyonları da burada noktalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmanın Kafkasya ile ilgili maddelerine göre ve İtilaf devletlerinin özellikle de İngiltere'nin baskısıyla Osmanlı Devleti'nden bölgedeki askeri birliklerini en kısa sürede çekmesi istenmiştir. Böylece Kasım 1918'de bölgede başlayan çekilme süreci Müslüman halkın gözyaşları içerisinde sürmüştür. Ocak 1919'da Türk ordusu Kafkasya'yı boşaltmıştır. Böylece Kafkas harekâtı sona ermiş, Enver Paşa'nın Turan politikası düşleri bitmiş ve bölgeden çekilen Türk ordusunun yerine de işgalci kuvvetler olan İngilizler ve General Denikin ordusu yerleşmiştir. Bu güçler arasındaki anlaşmazlıklar da daha sonradan bölgede Bolşeviklerin güçlenmesine yol açmıştır. Şöyle ki, İngilizlerin Kafkasya'daki her üç devleti tampon devlet gibi görerek onlara yardım etmesi Deniki'nin bununla ilgili fikirlerine ters düşmüştür. General Milne'nin bildirdiğine göre, Denikin ona, Kafkasya devletlerinin Rusya'dan ayrılmasını kesinlikle arzu etmediğini ve bu devletlerle ilişki halinde bulunmak istediğini ifade etmiştir.¹²⁹ Bu farklı politika Kafkasya devletlerinde İngilizlere olan güveni sarsmış ve sonuçta bölgenin tamamen Bolşeviklerin eline geçmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin düzenlediği Kafkas harekâtı bölgedeki büyük devletlerin çıkarlarına ters düşse de Kafkas halkına karşı yürütülen zulüm ve katliamların durdurulmasında ve barışın sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Yine bölgede Azerbaycan ile Dağıstan askerlerinin milledirilmesi, eğitilmesi ve ordu teşkilatının yapılanmasını oluşturmak için yoğun çaba harcanmıştır. Aradan uzun bir zaman geçse de Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesine düzenlediği bu önemli harekât, Azerbaycan ile Kuzey Kafkasya halkı için her zaman önemini korumuş ve korumaya da devam edecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (1993), *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1575-1918)*, Yayın No: 9, Ankara, 213-225.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR-HMŞ-İŞO), 124.16.04, "Osmanlı Devleti İle Kafkasya Cibaliyyun-ı İttihad-ı Hükümeti Arasındaki Barış Görüşmeleri ve Yapılan Anlaşmalar", Tarih: R-6-01-1334.

Diğer Kaynaklar

Abbasov, Eldar, (2019), "Bolşevik İhtilali Sonrası Rusya-Osmanlı İlişkileri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, Cilt I, (Ed. Hikmet

¹²⁹ Okur, 2017: 404.

Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Eylül, 31-57.

Ahmedov, Sebuhi, (2013), "Millet Size Müteşekkirdir... (Kafkas İslam Ordusu Tarafından Bakü'nün Kurtuluşununun 95. Yıldönümü)", *İRS Miras Dergisi*, 7, 24-31.

Akgüller, Hilal, (2019), *XX. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halklarının Siyasi Mücadelesi Kapsamında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi.

Aksanyar, Necati, (2008), "Emperyalizmin Kıskaçındaki Bir Millet'in Yaşama Hakkının Organizasyonu ve Kahramanı Mustafa Kemal (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919 İstanbul)", *Akademik Bakış*, 14, Nisan, 1-20.

Altunsoy, Yılmaz, (2019), "Kafkas İslam Ordusu ve Bakü Zaferi", *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 42-91.

Arslan, Nebahat, (2019), "Brest-Litovsk'tan Milli Mücadeleye Kars'ta Askeri ve Siyasi Gelişmeler", *International Journal of Russian Studies (IJORS)*, No: 8/2, 104-121.

Askarova, Ayna, (2003), *Rus Belgelerine Göre Güney Kafkasya'da Sınır Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Aydın Nurhan - Acar Ferhat, (2019), "Kafkas İslam Ordusu 5. Tümen Komutanı Mürsel (Bakü) Paşa'nın Azerbaycan'daki Faaliyetleri", *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya - 2*, (Ed. Emine İnanır, Osman Köse, Yasemin Ulutürk), Ankara: Berikan Yayınevi, 335-363.

Bal, Halil, (1996), *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

_____, (1997), "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askeri Yardımı (1917-1918)", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul: Çetin Matbaası, 29-91.

_____, (2014), *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2. Baskı.

Berzeg, Sefer E., (2003), *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922 I. Cilt Kafkasya Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu*, İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği.

Best, Antony. Hankımakı Jussı M., Maiolo Joseph A., and Schulze Kirsten E., (2012), *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çeviren: Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül.

Budak, Mustafa, (2018), "İngilizler Osmanlı Ordusu'nun Fethini Engelleyemedi", *Derin Tarih*, 78, 50-56.

Cankorel, Ali Bilge, (2018), "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede Kazım Karabekir Komutasındaki Türk Ordusunun Türkiye Cumhuriyeti Doğu Sınırlarının Çizilmesi ve Kafkas Cumhuriyetleriyle Barışın Tesisi Yolundaki Katkıları", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 60, 25-72.

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, (1959), C.1. 7 Kasım 1917 - 31 Aralık 1918. M.: GIPL. (Документы внешней политики СССР (1959), Том первый. 7 ноября 1917 г. - 31 декабря 1918 г. М.: ГИПЛ).

Erim, Nihat, (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gasimov, Musa, (2001), "Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi: 1918 Yılı", *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, 7/1, 18-55.

Gökçe, Cemal, (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

Görüryılmaz, Mustafa, (2015), *Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918*, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.

Göyüşov, Altay, (2012), “Kafkas İslam Ordusu’nun Dağıstan Harekâtı”, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 359-374.

_____, (2016), *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)*, (Çev. Sefer E. Berzeg), Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık.

Hasanov, Fariz, (2004), *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1918-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi.

İsgenderov, Anar, (2018), “Kafkas İslam Ordusu Altın Şehri Nasıl Kurtardı?”, *Derin Tarih*, 78, 58-65.

Karaköse, Nejdet, (2010), *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kılıç, Selami, (1994), *Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Konak, İsmet, (2017), *Türkiye’nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya İle İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Kumuk, Cem, (2004), *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor...Neredesin Prometheus?*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Kurat, Akdes Nimet, (2011), *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kürkçüoğlu, Erol, (1994), *1918-1920 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Mehmetzade, Mirza Bala, (1991), *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Mustafayev, Beşir, (2013), “Türk İslam Ordusunun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, 17-40.

Mustafayev, Söhrab, (2015), *1918-1922 Arası Türk-Rus İlişkilerinde Azerbaycan’ın Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Okur, Mehmet, (2017), “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere’nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-953, 393-416.

Önal, Selçuk, (2007), “(15 Eylül 1918) Kafkas İslam Ordusu ve Sovyet Yönetiminin Bölgedeki Etkinliği”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 55/372, Ağustos-Eylül-Ekim, 7-9.

Özer, İsmail, (2005), *Nuri Paşa (Killigil), Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Öztürk, Cemil, (2006), “Mondros Mütarekesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 271-273.

Qasımlı, Musa, (2018), “Osmanlı’nın Son Zaferi”, *Derin Tarih*, 78, 44-49.

Süleymanov, Mehman, (2012), "Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu, Hazırlık Ve Seferberlik Durumu", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 205-237.

_____, (2012a), "Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Uğrunda Mücadelesi", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 261-295.

_____, (2014), *Nuru Paşa ve Silahdaşları*, Bakı.

Şahin, Enis, (1996), *Türkiye ve Maveraya-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Şimşir, Bilal N., (2012), "Kafkas İslam Ordusu'nun İleri Harekâtı ve Bakü Savaşları", *İRS Miras Dergisi*, 3, 34-38.

Trumpner, Ulrich, (1968), *Germany and The Ottoman Empire (1914-1918)*, Princeton University Press.

Türkmen, Zekeriya, (2001), "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, 615-632.

_____, (2018), "100. Yılında Kafkas İslam Ordusu'nu Yeniden Hatırlamak, Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 119/235, Temmuz-Ağustos, 23-48.

_____, (2018a), "100 Yıllık Kardeş Kömeği, Kafkas İslam Ordusu'nun Zafer Yürüyüşü -2", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 382, 48-53.

Yaqublu, Nesiman, (2010), *Bakının Qurtuluşu*, Bakü: Işıklı Baskı.

Yüceer, Nasır, (1995), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

_____, (2012), "Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Harekâtı", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım-Mehman Süleymanov), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 303-318.

Yüceer, Saime, (2016), *Milli Mücadele Yıllarında Ankara - Moskova İlişkileri*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Под ред. Г.А. Аликберова, (1960), *Борьба за победу и упрочение Советской власти в Дагестане / Махачкала*, С. 194.

Вагабов М.В, (1998), *Кара Караев*. Махачкала, С. 25.

Гаджиев А.-Г., (1992), *Горская Республика 11 мая 1918 года (историческая правда и вымыслы) // Сборник материалов 1-й научно-практической конференции «История горских народов Кавказа (1917-1920 гг.) и независимая Горская Республика 11 мая 1918 года»*. Махачкала, 18-19 мая г. С. 25.

Гусейнов Г.М., (2009), *Борьба мировых держав за влияние в Дагестане в 1914-1921 годы // Вестник Дагестанского научного центра*. Махачкала. № 35. С. 33.

Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, (1919), Журнал совещания представителей Грузинской Республики, Краевого Кубанского Правительства и Добровольческой армии. От 25 сентября 1918 года. Тифлис: Типография Правительства Грузинской Республики, С. 392 (Dokumenti i materialı po vneşnoy politike

Zakavkazya i Gruzii (1919), Jurnal soveşaniya predstaviteley Gruzinskoj Respubliki, Krayevogo Kubanskogo Pravitelstvo i Dobrovolçeskoj armii. Ot 25 sentyabrya 1918 goda. Tiflis: Tipografiya Pravitelstvo Gruzinskoj Respubliki, S. 392).

Дополнительный договор между Оттоманской Империей и Грузинской Республикой, Батум, от 4 июня 1918 года, (1918), Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. С. 357-363. (Dopolnitelnyj dogovor mejdu Ottomanskoj İmperii i Gruzinskoj Respublikoy, Batum, ot 4 iyunya 1918 (1918), Dokumenti i materialı po vneşnoy politike Zakavkazye i Gruzii. S. 357-363).

Енукидзе Д. Е., (1954), Германо – турецкая интервенция и ее крах а Закавказье // Указ. Соч. Тбилиси. с. 62-131 (Enukidze D.E. (1954), Germano-turetskaya interventsiya i yejo krax v Zakavkazye // Ukaz.soc. S. 62-131).

Кашкаев Б., (1964), Красная армия в Дагестане. Махачкала: Дагестанское книжное издательство, С. 60-62.

Мамулия Г., (2013), Кавказ и державы Четверного союза в 1918 г. // Nowy Prometeusz. № 5. GrudzienЦ. P. 125-158. (Mamulia G. (2013), Kavkas i derjavi Çetvernogo soyuza v 1918 g. // Nowy Prometeuzs. N: 5. GrudzienU. P. 125-158).

Письмо Баммату от А.М.-Чермоева, (1918), С. 9 // Письмо написано от руки, на 12 страницах, и датировано 14 июля 1918 года. Из Тифлиса. Из личного архива Г. Баммата. (Pismo Bammatu ot A.M.Çermoyeva (1918), S. 9// Pismo napisano ot ruki, na 12 stranitsax, i datirovano 14 iyulya 1918 goda. İz Tiflisa. İz liçnogo arhiva G.Bammata).

Письмо Г. Баммату, (1918), От Зубайра Темирханова из Тифлиса 14 июля 1918 года. С. 2-3 // Письмо на 4 страницах, рукопись, датировано и подписано им самим. Из личного архива Г. Баммата.

Письмо генерала фон Лоссова на имя Председателя Закавказской делегации (т.у.), Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. С. 278. (Pismo generala fon Lossova na imya Predsedatelya Zakavkazkoj delegatsii (t.y.), Dokumenti po vneşnoy politike Zakavkazya i Gruzii. S. 278).

Письмо Х. Арсамакова Г. Баммате, (1918), Письмо от руки написанное, на бланке отеля Adlon (Берлин) на 4 страницах, датировано от 5 августа 1918 года. Из личного архива Г. Баммата. (Pismo h.Arsamakova G.Bammate (1918), Pismo ot ruki napisannoe, na blanke otelya Adlon (Berlin) na 4 stranittsah, datirovano ot 5 avgusta 1918 goda. İz liçnogo arhiva G.Bammata).

Приказ Военного Диктатора Дагестанской области, (1918), № 8 от 29 октября 1918 г. Гор. Т.-Х.-Шура // ГАРФ. Ф. Р-10073. Оп. 2. Д. 1084. Л. 1-3.

Приказ Правительства Республики Союза Горцев на Кавказе, (1918), № 2, от 29 октября 1918 года. Темир-Хан-Шура // ГАРФ. Ф. Р-10073. Оп. 2. Д. 1084. Л. 1-3. Листовки с приказами председателя правительства Республики Союза горцев Северного Кавказа Абдул Меджида Чермоева о мерах по освобождению территории Дагестана от лиц и организаций, препятствующих получению независимости, об организации эвакуации с территории Дагестана лиц других национальностей (из коллекции Русского заграничного исторического архива, Прага).

Документы внешней политики СССР, (1959), Т.1. М. Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германие, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой 27 августа 1918 г. Док. 319, с. 442-443.

Karaman, Oktay, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun’da Basın Hayatı: Işık Gazetesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.429-446.
DOI: 10.31765/karen.797024

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA GİRESUN’DA BASIN HAYATI: IŞIK GAZETESİ*

Oktay KARAMAN**

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, 30-31 Mayıs 1998 tarihinde gerçekleşen Giresun Kültür Sempozyumu’nda “Giresun Basın Tarihinden Levhalar: Işık Gazetesi” adıyla sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Giresun/TÜRKİYE
✉ oktay.karaman@giresun.edu.tr

ORCID : 0000-0002-0495-9986

Anahtar Kelimeler: Giresun, Matbaa,
Yerel Gazete, Işık Gazetesi

Keywords: Giresun, Printing House, Local Newspaper, Işık Newspaper

Geliş Tarihi / Received Date: 18.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.12.2020

Öz: Geçmiş olayların araştırılmasında çok büyük öneme sahip olan gazeteler, yayımlandıkları dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerinin bilinmesinde en etkili araçlardır. Özellikle yerel gazetelerin, şehir tarihi çalışmaları ve şehirlerin geçmişte her alandaki özelliklerini anlamada büyük yararlılıkları olmuştur. Osmanlı Devleti’nde basın hayatı, 19. yüzyılın başında yabancı devletler tarafından başlatılmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk Türkçe gazetesi 1 Kasım 1831 tarihinde yayımlanan Takvim-i Vekayi olmuştur. 1840 yılında Ceride-i Havadis, 1860 yılında ise Tercüman-ı Ahval yayın hayatına başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın sonlarında batılılaşma çabaları ve basın hayatı için önemli bir gelişme, 1864 yılından itibaren vilayet matbaalarının kurulmasıdır. Bu bağlamda, Vilayet matbaaları, yerel gazeteciliğin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Giresun’da basın hayatı 1910 yılında başlamıştır. Özellikle Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, çok dinamik bir basın hayatı görülmektedir. Şehirdeki matbaalarda basılan gazeteler ve dergiler, halkın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gazete ve dergilerin çıkarılmasında en önemli araç olan matbaa, 1910 yılında kurulmuş ve 1923 yılına kadar şehirde, Yeni Yol, Giresun ve İttihat Terakki matbaaları basın hayatına hizmet etmişlerdir. Giresun’da ilk çıkan gazeteler, 1910’da “Giresun”, 1911 de “Giresun Maarif”, 1912’de “Karadeniz”, “Hadim-i Millet” ve “Kavlak”, 1918’de “Işık”, 1920’de “Gedikkaya” ve 1925’de “Yeşilgiresun” adıyla yayımlanmışlardır. Işık Gazetesi 1 Nisan 1918 tarihinde yayın hayatına başlamış ve 1927 yılına kadar devam etmiştir. Gazetenin hemen her sayısında sahibi Çemşitzade Nuri Ahmet, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Giresun’un gündemini yorumlamıştır. Milli ve manevi konularda çok hassas bir yayın politikası izlemiş ve bu konularda hiç taviz vermemiştir. Şehirdeki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatla ilgili haberlere yer verilmiştir. Ülkede meydana gelen deprem ve hastalık gibi olaylarda, gazete gelirinden, bağış ve geliri ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere eşya piyangoları düzenlemiştir. Işık Gazetesi, gazetelerin en önemli görevi olan toplumun haber alma kaynağı ve bilinçlenmesini layıkıyla yerine getirmiştir.

THE PRESS LIFE IN GİRESUN IN THE FIRST YEARS OF THE NATIONAL STRUGGLE: THE REPUBLIC IŞIK NEWSPAPER

Abstract: Newspapers, which have a great importance in researching past events, are the most effective tools in knowing the political, social, economic and cultural characteristics of the period they were published. Especially local newspapers have a great worth in the city history studies and understanding the characteristics of cities in all fields in the past. Press life in the Ottoman Empire was started by foreign states at the beginning of the 19th century. The first Turkish newspaper of the Ottoman State was Takvim-i Vekayi, published on November 1, 1831. Ceride-i Havadis started its publication life in 1840 and Tercüman-ı Ahval in 1860. An important development for the westernization efforts and press life in the late 19th century in the Ottoman Empire was the establishment of provincial printing houses since 1864. Provincial printing houses also enabled the emergence of local journalism. Press life in Giresun started in 1910. Especially during the National Struggle Period and the first years of the Republic, a very dynamic press life is observed. Newspapers and

magazines printed in printing houses in the cities played an important role in raising public awareness. The printing house, which is the most important tool for publishing newspapers and magazines, was established in 1910 and until 1923, Yeni Yol, Giresun and İttihat Terakki printing houses served the press life in the city. The first newspapers published in Giresun were "Giresun" in 1910, "Giresun Maarif" in 1911, "Karadeniz", "Hadim-i Millet" and "Kavlak" in 1918, "Işık" in 1920, "Gedikkaya" and "Yeşilgiresun" in 1925. Işık Newspaper started its publication life on April 1, 1918 and continued until 1927. Almost in every issue of the newspaper, the owner of the newspaper, Çemşitza Ahmed Nuri, commented on the agenda of the new Republic of Turkey and Giresun. It followed a very sensitive publishing policy on national and moral issues and made no concessions on these issues. News about the political, social, economic and cultural life of the city were included. During the events such as earthquakes and illnesses in the country, donations from newspaper revenues and goods lotteries were organized to be given to the needy. Işık Newspaper has fulfilled the most important task of newspapers, which is being the source of information and increasing awareness of the society.

Giriş

Geçmişin birinci derecede açığa çıkmasında çok önemli rolü olan gazeteler, yayımlandıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini büyük ölçüde ortaya koymuşlardır. Özellikle yerel gazeteler, yayımlandıkları şehirler için son derece hayati öneme sahiptir. Yerel gazetelerin, şehir tarihi çalışmaları ve şehirlerin geçmişteki her alanda özelliklerini anlamada büyük etkileri olmuştur. Yerel gazeteler bu kadar önemli olmalarına rağmen, önemli bir kısmı tam koleksiyon şeklinde günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak bu gazetelere ilgi duyan ve gelecek için önemini bilen bazı kişilerin gayretleriyle günümüze ulaşan yerel gazete nüshaları mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nde basın hayatı, 19. yüzyılın başında yabancı devletler tarafından başlamıştır. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği, 1796 yılından itibaren kendi kolonilerine dağıtılmak üzere Fransızca gazete çıkarmıştır.¹ Osmanlı Devleti'nin ilk Türkçe gazetesi, 1 Kasım 1831'de yayımlanan Takvim-i Vekayi olmuştur. Bu gazeteden 3 sene önce Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 20 Kasım 1828'de Kahire'de, Vekayi-i Mısriyye gazetesi ilk Türkçe-Arapça gazete olarak yayın hayatına başlamıştır.² Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi Takvim-i Vekayi haftalık olarak planlanmış ancak ilk 8 sene boyunca yılda en fazla 31 sayı çıkmıştır. Bugünkü resmi gazete, Takvim-i Vekayi'nin devamıdır. Takvim-i Vekayi'den daha önce İzmir ve İstanbul'da Fransızca gazeteler ve bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'da iki ayrı gazete daha yayın

¹ Demir, 2014: 60.

² İbrahimov, 2016: 86; Koloğlu, 2006: 15-16.

hayatına başlamışsa da, Takvim-i Vekayi'nin İstanbul'da ve Türkçe olarak basılması, bu gazeteyle ilk Osmanlı gazetesi olma özelliğini kazandırmıştır.³

İlk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'den sonra özel sermayenin kurduğu ilk gazete olan Ceride-i Havadis, 31 Temmuz 1840 tarihinde çıkmıştır. Ceride-i Havadis daha sonra Ruzname adıyla yayın hayatına devam etmiştir. 1860 yılında Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayın hayatına başlaması, Osmanlı basın tarihinde ilk rekabet ortamını oluşturmuştur.⁴ Sahibi ve kurucusu Ağâh Efendi olan Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayınlanması, hem gazetecilik, hem de edebiyat, sanat ve kültür tarihinin dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ağâh Efendi, tamamen kendi maddi imkânları ile gazetesini çıkarmıştır.⁵ Takvim-i Vekayi'nin resmi, Ceride-i Havadis gazetesinin de yarı resmi olmasından dolayı, birçok gazeteci Türk basın tarihinin başlangıcı olarak, Tercüman-ı Ahval gazetesini kabul etmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın sonlarında batılılaşma çalışmaları ve basın hayatı için önemli bir gelişme, 1864'ten itibaren vilâyet matbaalarının kurulmasıdır. Bu matbaaların görevleri, çıkarılacak kanunların, nizamnamelerin hızlı bir şekilde çoğaltılıp, süratle bütün halk tabakasına ulaştırılmasıdır.⁷ Vilâyet matbaaları, yerel gazeteciliğin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Yerel gazete konusunda ilk harekete geçen kişi Mithat Paşa olmuştur. 3 Mart 1865 tarihinde Tuna gazetesini çıkarmış ve bu gazete 1877 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.⁸ Tuna gazetesinin dışında 1860'ta Beyrut'ta Hadikatu'l Ahbar, 1866'da Trablusgarp'ta Trablusgarp, 1867'de Girit'te Girit, 1869'da Bursa'da Hüdavendigâr, 1871'de Prizren'de Prizren, 1872'de Adana'da Seyhan gazeteleri, Osmanlı Devleti'nde yerel gazetelerin öncülleri olmuşlardır.⁹ 1866 yılında Ali Suavi Muhbir, 1869'da Basiretçi Ali Bey Basiret, 1870'de Namık Kemal İbret ve değişik tarzlarla yayınlanan Muhip, Utarit, Terakki, Mümeyyiz, Hakayık ül-Vekayi, Asır, Devir, Hadika, Hulasat-ül Efkâr, Medeniyet, Sadakat, İstikbal, Vakıf ve Sabah gibi gazeteler, I. Meşrutiyetin ilanına kadar Osmanlı basın hayatını oluşturmuşlardır.¹⁰

1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-ı Esasi'nin kabulünden sonra Osmanlı aydınları tarafından hükümet aleyhine muhalefet başlamıştır. Osmanlı Hükümeti ve Padişah, bazı tedbirlerle bu muhalefeti etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır. Bazı gazetelerin yayın hayatına son verilerek, sansür mekanizması uygulanmıştır. Bu uygulamalara rağmen, Meşrutiyet yönetiminin askıya alınmasından sonra çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmıştır. 1881 yılına kadar yayınlanabilen gazete ve dergiler arasında Osmanlı, Tercüman-ı Şark, Tercüman-ı Hakikat, Karagöz, Vasıta-i Servet, Vakayı-ı Tıbbiye, Mecmua-i Ebuzziya, Mizan, Gayret, Muhit, Mektep, Servet-i Fünun, Malumat, İkdâm, Hanımlara Mahsus gazete, Resimli gazete ve İrtika bulunmaktadır,¹¹

1908'de Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra yayın hayatına başlayan gazete ve dergi sayısı çok artmış ve 1908-1909 yılları arasında 353 dergi ve gazete çıkmıştır. Bunlardan 65 tanesi, yerel gazete ve dergilerdir.¹² 20. yüzyılın başlarında taşrada 29 şehirde matbaalar kurulmuş ve gazeteler çıkarılmıştır.¹³

³ Kuruca ve Özmenli, 2019: 357.

⁴ Topuz, 2016: 19.

⁵ Erduran, 1959: 181-182.

⁶ Topuz, 2016: 19.

⁷ Çadircı, 1991: 216.

⁸ İbrahimov, 2016: 87.

⁹ Erdoğan, 2007: 29.

¹⁰ Kuruca ve Özmenli, 2019: 358.

¹¹ Şahin, 2016: 452-453.

¹² Polat, 2002: 9.

¹³ Kocabaşoğlu, 1991: 142.

1. Giresun'da Basın Hayatının Başlaması

Giresun'da basın hayatı 1910 yılından sonra başlamıştır. Özellikle Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, çok dinamik bir basın hayatı görülmektedir. Şehirdeki matbaalarda basılan gazeteler ve dergiler, halkın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çıkarılan gazete ve dergilerde sadece yerel konular değil, ülke meseleleri de işlenmiştir.

Giresun'da ilk gazete çıkarma faaliyetlerinin başlaması, şehirde bulunan Rum azınlığın dış tahrikleri de arkasına alarak, bir Pontus devleti kurma hayali ile yakından ilgilidir. Çünkü bu çalışmalara tepki olarak birkaç idealist Giresunlu genç, gazete çıkararak Giresun halkını Rum azınlığın yapmış olduğu bu menfi faaliyetlere karşı bilinçlendirmeye çalışmışlardır.¹⁴

Gazete ve dergilerin çıkarılmasında en önemli araç olan matbaa, Giresun'da II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulmuştur. 1910-1923 yılları arasında şehirde, Yeni Yol, Giresun ve İttihat Terakki matbaaları basın hayatına hizmet etmişlerdir.¹⁵

Giresun'da ilk gazeteyi Mehmet Hamdi Bey, 1910 tarihinde "Giresun" adıyla çıkarmış ve iki yıl kadar yayın hayatı olmuştur. Mehmet Hamdi Bey, İstanbul'da Mehmet Tahir tarafından çıkarılan "İrtika" adlı gazetede, şiir, hikâye ve makaleler yazmış, gazetesinin yüzde on gelirini Hacı Hüseyin Mahallesi'nde bulunan ilkokula bağışlamıştır. Temmuz 1910 tarihinden itibaren haftada bir pazartesi günleri çıkarılan gazetede, günlük haberler, duyurular, edebi yazılar ve Tercüman-ı Hakikat ile Giresun Maarif gazetelerine cevap olacak nitelikte yazılar kaleme alınmıştır. Giresun gazetesinin adı, 12 Şubat 1912'de "Karadeniz" gazetesine dönüşmüştür. Karadeniz gazetesi, Meşrutiyet yönetimine tekrar geçiş sonrası, halka Meşrutiyet yönetiminin güzelliklerini anlatmakla birlikte, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Giresun'da teşkilatlanmasından sonra, İttihat ve Terakki Fırkasının faaliyetlerini eleştiren bir tutum sergilemiştir. Denilebilir ki, Karadeniz gazetesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bir yayın organı gibi politika yürütmüştür.¹⁶

Şehirde yayın hayatına başlayan ikinci gazete, İbrahim Halil Bey tarafından Mart 1911' de çıkarılan "Giresun Maarif" gazetesidir. Gazetede, vatanın ve milletin menfaatine hizmet edecek herkes için kapısının açık olduğu belirtilerek, gazetenin gelirinin şehirde bulunan İslam, Rum ve Ermeni ilkokullarına ait olduğu vurgulanmıştır.¹⁷

Şehirde yayın hayatına başlayan üçüncü gazete ise, Ahmet Ziyaeddin Bey tarafından 2 Mart 1912 çıkarılan "Hadim-i Millet" gazetesidir. Gazete, hiçbir fırkayla ilgisi olmadığını belirtmesine rağmen, daha ilk sayısından itibaren İttihat ve Terakki Fırkası'nın savunuculuğunu yapmıştır. Gazetenin, siyasi kuvvetlerden hiçbirinin etkisi altında olmadığı, ancak tarafsız da olmadığı vurgulanıp, millet ve memleketin menfaatine uygun gördükleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın programına uygun bir yayın politikası izleyeceği belirtilmiştir.¹⁸ Hadim-i Millet gazetesinde Türkiye ve Türkler kavramlarına devamlı yer verilmiştir. Gazetede, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından gerçekleştirilen konferanslarda, Türklüğe hakaret edildiği, Türkler için barbar ifadesinin kullanıldığı belirtilmiştir. Karadeniz gazetesinde ise daha çok Osmanlı İmparatorluğu vurgusu yapılmıştır.¹⁹

Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra Giresun'da bir mizah gazetesi de yayın hayatına başlamıştır. Dava Vekili Ali Osman Bey tarafından 1912 yılında haftalık "Kavlak" adlı mizah gazetesi çıkarılmıştır. Gazeteye gönderilecek yazılar için mutlaka tebessüm uyandıracak yazılar şartı getirilmiştir.²⁰

¹⁴ Albayrak, 1997: 288.

¹⁵ Şahin, 2016: 2016; Albayrak, 1997: 288.

¹⁶ Şahin, 2016: 456.

¹⁷ Şahin, 2016: 456.

¹⁸ Şahin, 2016: 457.

¹⁹ Şahin, 2016: 458.

²⁰ Şahin, 2016: 456.

Giresun'da, Milli Mücadele Dönemi'nin tam ortasında yayın hayatına başlayan diğer bir gazete, Osman Ağa tarafından 17 Ocak 1920 tarihinde çıkarılan ve 9 aylık süre zarfında 26 sayı yayınlanan "Gedikkaya" gazetesidir.²¹ Osman Ağa, basın yoluyla hem Milli Mücadele hareketinin faaliyetleri konusunda Giresun kamuoyunu bilgilendirmek, hem de Giresunluların bu süreçteki tutum ve davranışlarının ne olduğu hakkında önce Giresun'a, daha sonra Osmanlı coğrafyasına duyurmak için harekete geçerek bu gazeteyi çıkarmıştır.²²

Giresun'da, Milli Mücadele Dönemi'nin hemen öncesinde yayın hayatına başlayan Işık gazetesi, bu mücadele boyunca ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, şehrin tarih ve kültür hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. 1 Nisan 1918 tarihinden 1927 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.²³

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Giresun basın hayatı ve kültürü için önemli bir yere sahip olan "İzler" dergisi çıkmaya başlamıştır. İki haftada bir çıkan derginin ilk sayısı 22 Şubat 1924 tarihinde yayınlanmıştır.²⁴

Giresun'da Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yayın hayatına başlayan ve en uzun ömürlü gazete, "Yeşilgiresun" gazetesidir. Çemşitzade Nuri Bey tarafından 3 Haziran 1925 tarihinde çıkarılmıştır. Gazete, gayri siyasi nitelikte olup, Cumhuriyet ve Atatürk İnkılaplarına bağlı bir yayın politikası izlemiştir. 1925'den 1928 yılındaki Harf İnkılabı'na kadar Arap alfabesiyle yayınlanan gazete, daha sonra Latin alfabesiyle çıkmaya devam etmiştir. Yayın politikasını hiç değiştirmeyen Yeşilgiresun gazetesi, Hasan Öğütçü tarafından 1974 yılında satın alınmıştır. Yeşilgiresun gazetesi, 29 Ekim 1975 tarihinden itibaren günlük gazete olarak, günümüze kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Yeşilgiresun gazetesi Giresun'un son yüzyıllık hayatının her alanında çok önemli bir yere sahiptir.²⁵

Giresun, 1910 yılından 1928 Harf İnkılabı'na kadar, Doğu Karadeniz Bölgesi şehirleri arasında en fazla gazete ve dergi çıkaran şehir olmuştur. Bu zaman aralığında Gümüşhane ve Rize'de birer gazete yayımlanmasına rağmen Giresun'da, ikisi Rumca, ikisi Ermenice ve 18'i Türkçe olmak üzere toplam 22 gazete ve dergi basın hayatında yerini almıştır. Bu dönemde Giresun'da çıkan gazete ve dergiler şunlardır: Aritos (1908), Mars Island (1910), Petag (1910), Giresun'da Maarif (1910), Giresun (1910), Aritos (1911), Karadeniz (1911), Kavlak (1912), Hadim-i Millet (1912), Ana Türk Yurdu (1917), Işık (1918), Gedikkaya (1920), Yeni Giresun (1920), Yeni Yol (1923), Halk Sesi (1923), İzler (1924), Genç Mektepliler (1924), Şen Yuva (1924), Yeşil Giresun (1925), Hakikat (1926), Giresun'da Şen Sözler (1926), Genç Sesler (1928).²⁶

2. Işık Gazetesi (1918-1927)

Işık gazetesi, 1 Nisan 1918 tarihinde yayın hayatına başlamış, ilk 7 sayısı Samsun'da diğer sayıları ise Giresun'da çıkmış ve 1927 yılına kadar sürmüştür. Gazetenin sahibi ve müdürü Çemşitzade Nuri Ahmet, başyazarı Uşşâkizâde Hayrû'n-nisâ Cemil, diğer yazarları Topaloğlu Osman Akengin ve Kaymakam Niyazi Tayyib'dir. Giresun Matbaası'nda basılan gazetenin büyüklüğü 28x41 cm'dir.²⁷

²¹ Beyoğlu, 1998: 40-41.

²² Usta, 2019: 1781; Selçuk, 2018: 1025.

²³ Albayrak, 1997: 297.

²⁴ Elmas, 1998: 135.

²⁵ Kuruca ve Özmenli, 2019: 360; Erinç, 2007: 109.

²⁶ Usta, 2019: 1776.

²⁷ Albayrak, 1997: 297.

Işık gazetesinin 1918-1923 yılları arasında yayınlanan ilk 60 sayısını (2,5,6,7 sayıları hariç) Aydın Çakmak yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.²⁸ Bu makalede, 1923-1925 yıllarını kapsayan 61 ile 156 arası sayılar incelenmiştir. Bu sayılar, tek bir cilt halinde Yeşilgiresun Gazetesi Sahibi merhum Hasan Ögütçü Bey'in arşivinde bulunmaktadır.²⁹

Işık gazetesinin Çemşitzade Nuri Ahmet tarafından kurulma safhası şöyle gelişmiştir:³⁰

“Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un Rus işgaline uğramasından sonra, Ruslar batıya doğru ilerlemişler ancak Harşit Irmağı'ndan öteye geçememişlerdi. Buna rağmen Giresun'daki halktan Samsun'a göç edenler olmuştu. Bu göç edenler arasında Çemşitzade Nuri Ahmet de vardı. Kendisi Samsun'da iken önce "Baykal" adında bir kitabevi açmış daha sonra ise adını "Işık" a çevirmiş ve aynı isimli 1 Nisan 1918 tarihinde bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergi Samsun'da 7 nüsha çıkmış, Rusların çekilmesinden sonra Giresun'a dönen Nuri Ahmet, 16 Aralık 1918'den itibaren Işık Dergisi'ni Giresun'da çıkarmaya başlamıştır”.

Görüldüğü gibi Işık, ilk çıktığında bir gazeteden ziyade, dergi olarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. "Kemalist Anadolu Basını" adlı eserde Işık Dergisi, şöyle tanıtılmaktadır:³¹

“Işık, Giresun'un liberal bir okul dergisi olup, Genç Anadolu'nun benzeridir. İçerik yönünden Genç Anadolu'dan daha iyi durumdadır. Bazen Yeni Giresun tipinde, ulusal nitelikli siyasi baş makaleler yayınlanıyor. Değindiği başlıca konu Anadolu okullarının sorunları olup, halk eğitime ilişkin makalelerde tamamen kendi görüşlerini belirtiyor. Acı sözlerle öğretmen, okul olanaksızlığı ve sorunun çözümlenmesindeki olumsuzluklardan şikâyet ediyor. Dergi aynı zamanda, bazı yerli liberallerin gerçekleştirebilme olanağı olmayan, küçük köylerde lise kurma gibi hayalperest planlarına itiraz ediyor. Hükümete, cepheden sonra tüm gücünü köye vermesini tavsiye ederken, yöneticileri, batı eğitim programlarını körü körüne taklit etmekten vazgeçerek, Müslümanlara, Türklere, örf, âdet, millî ve dinsel özelliklerini gözetken, kendine uygun bir program uygulanmasını öneriyor. Işık'ın dikkati çeken bir özelliği de diğer basında yer almayan tabiat derslerini yayınlaması, Avrupa'da eğitim görmüş ve tecrübeli bir pedagog olan yazar, bu derslerde öğrencilere, doğa dersleri (fizik, kimya, tabiat bilgisi) konularına ilişkin bilgi verilmesini tavsiye ediyor”.

Işık Gazetesi başlangıçta, her ayın birinde, on birinde, yirmi birinde olmak üzere toplam ayda üç kez çıkarken³² incelediğimiz dönemde önce her hafta Çarşamba günleri çıkmış, daha sonra ise, Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki defa okuyucuları ile buluşmuştur.³³

2.1 Gündemi Belirleyen ve Manşetten Verilen Haberler

Elimizdeki mevcut ilk gazete 11 Temmuz 1923 Çarşamba günü çıkan 61. sayıdır. Bu sayıda gazetenin beş aydır çıkmadığının izahı yapılmıştır. Çıkmaması ile ilgili haber şöyle verilmiştir:³⁴

“Beş aydan beri matbaamızın meşgul olmasından neşriyatı tatil etmek mecburiyetinde kalan Işık, bugün şu gördüğünüz şekil ve hacimde muhterem ellerinizi öpmek imkânı bulabildi. Işık, eski şekliyle yani 12 büyük sahifelik mecmua halinde intişar etmek fırsatını buluncaya kadar şu gördüğünüz şekilde vazife-i neşriyesini ifaya çalışacaktır.” Gazetenin bu beş ay çıkmamasının sebebi ise, Ankara'dan gazetenin matbaasına resmî işler gönderilmesi ve matbaanın meşgul olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.³⁵

²⁸ Bkz. Aydın Çakmak, Milli Mücadele Döneminde Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: ışık (1918-1923), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

²⁹ Zamanında bu nüshaları incelememe imkân veren Hasan Ögütçü Bey'e Allah'tan rahmet diliyorum.

³⁰ Albayrak, 1997: 298.

³¹ Albayrak, 1997: 300-301.

³² Albayrak, 1997: 297.

³³ Işık, 24 Ocak 1924, No: 70: 1.

³⁴ Işık, 11 Temmuz 1923, No: 61: 1.

³⁵ Albayrak, 1997: 299.

Gazetenin hemen hemen her nüshasında, gazetenin sahibi Çemşitzade Nuri Ahmet'in yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Giresun'un gündemini oluşturan olaylarla ilgili yorumları mevcuttur. Nitekim o tarihlerde yayın hayatına devam eden ve Giresun'un diğer bir mahallî gazetesi olan "Yeni Yol" gazetesinde İkinci Meclis seçimleriyle ilgili bir haber yayınlanıyor. Bu habere göre, Giresun'un 5 milletvekili kontenjanı vardır ve bunun 3'ü Giresun'dan seçilmiş. Diğer ikisi ise, Mustafa Kemal Paşa tarafından tespit edilmiştir. Bu adaylar Bursa eski valisi Hacim Bey ve Vatan gazetesi muharriri Hakkı Tarık Bey'dir. Yeni Yol gazetesi, iki yabancı milletvekili adayını eleştirmiş ve bütün adayların Giresun'dan olması gerektiği yönünde fikir beyan etmiştir. Çemşitzade Nuri Ahmet yazısında bu fikre karşı çıkmış ve ülke bütünlüğü içinde adayların yabancı olmasının önemli olmadığını vurgulamıştır.³⁶

İstanbul Elektrik Komisyonu ile ilgili olarak 7.000 liralık bir yolsuzluk yapılmış ve bu yolsuzluğu yapan fâillerin gün ışığına çıkarılması istenmektedir. İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden faaliyete geçtiği ve İstanbul istiklâl Mahkemesi'nin vatandaşlara yönelik bir beyanatı verilmiştir.³⁷

Giresun Ziraat Bankası Şubesinin 3-4 ay önce açıldığı ve bankanın vatandaşlara sağladığı imkânlardan bahsedilmiştir.³⁸

1 Ocak 1924 tarihli 68. nüsha yeni yılın ilk günü olduğu için önceki senenin değerlendirilmesi yapılmış ve önemli simaların resimleri verilmiştir. Bu resimlerde; yeryüzündeki Müslümanların muazzam Halifesi tabiriyle, Abdülmecid Efendi'nin, Aziz Türkiye'mizin ilk Reis-i Cumhuriyet tabiriyle Mustafa Kemal Atatürk'ün, rical-i mühime-i siyasimizden bazı simalar tabiriyle de, Kazım Karabekir Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşaların resimleri verilmiştir.³⁹

Gazetenin 81. nüshasında "Niçin Çıkmıyorduk?" başlığı altında verilen haberde iki aydır yayınlanmadığından bahsedilmektedir. Habere göre gazete, Vilâyet Matbaasında basılıyordu. Ancak Vali Bey'in keyfi uygulamaları gazeteye haber yapılırca, Vali Bey tarafından matbaa kapatılıyor ve makineler çürümeye terk ediliyor. Haberin devamında gazetenin kendi matbaasını kurduğu ve bundan sonra burada basılacağı belirtilmiştir.⁴⁰

Meşrutiyetin yeniden ilanının yıldönümü olan 24 Temmuz 1924 tarihinde, Giresun'daki kutlamalar manşetten verilmiştir. Giresun Halkı, topluca ellerinde al sancaklar olduğu halde Belediye Meydanında toplanmıştır. Jandarma Mektebi'nden bir bölük millî şarkılar söyleyerek meydana gelmiş ve resmigeçitte bulunmuşlardır. Maarif Müdürü Nihat Bey tarafından bir konuşma yapılmış ve Hacı Hüseyin Camii İmamı da memleketin bekası için bir dua etmiştir. Daha sonra hep beraber Vilâyet binasına gidilmiş, burada İstiklâl Marşı söylenmiş ve Vali Refet Bey tarafından 10 Temmuz (Miladi Takvime göre 24 Temmuz) inkılâbının önemi açıklanmıştır. Kutlamalar, gece yarısına kadar Giresun halkının söylediği millî şarkılar eşliğinde tamamlanmıştır.⁴¹

Trabzon istikbâl gazetesinde, Osman Ağa aleyhinde bir yazı yazılmıştır. Bu yazıya cevap olarak Çemşitzade Nuri Ahmet tarafından "Trabzon İstikbâl Gazetesine" adlı bir haber yayınlanmıştır. Haberde, Osman Ağa'nın meziyetleri sayılmış, O'nun ayağının eşkıyalık yaparken değil, harp meydanında sakat kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca Osman Ağa'nın sağlığında, İstikbal gazetesinde Trabzon Pontuscularına yer ayrıldığı için çok kızdığı ve gazetenin Giresun'daki aboneliklerini iptal ettirdiği belirtilmektedir. Haberin sonunda, hiç mi vicdanlarının sızlamadığı ve Osman Ağa kabrinin ziyaretinin her Türk ve Müslüman için bir vecibe olduğu vurgulanmıştır.⁴²

³⁶ Işık, 11 Temmuz 1923, No: 61: 2.

³⁷ Işık, 13 Aralık 1923, No: 65: 1.

³⁸ Işık, 20 Aralık 1923, No: 66: 1.

³⁹ Işık, 1 Ocak 1924, No: 68: 1.

⁴⁰ Işık, 9 Temmuz 1924, No: 81: 1.

⁴¹ Işık, 24 Temmuz 1924, No: 84: 1.

⁴² Işık, 28 Temmuz 1924, No: 85: 1.

Seyyid Vakkas Tekkesi hakkında verilen haberde, tekkenin yıkıldığı ve almış oldukları istihbarata göre, enkazını Meclis İdaresi veya Vâkıf Müdüriyetinin satmak istediğı, bu kuruluşlara müracaat eden hayır sahibi kişilerin ise tekkenin onarılması için başvurduğu yazılmıştır.⁴³

Işık gazetesi 1924 yılında Giresun'da bir umumhane yapılması tartışmasını başlatmıştır. Gazete, şehirde bu işlerin gayri resmî olarak yapıldığını, cinsel yolla bulaşan hastalıkların arttığını belirterek, okuyucuları için bu konuda bir anket düzenlemiştir. Okuyucular tarafından gönderilen mektuplarda, açılması veya açılmaması yönünde görüşler bildirilmiştir.⁴⁴

Millî Mücadele'nin önemli başarılarından birisi olan Dumlupınar Savaşı'nın yıldönümü bütün Türkiye'de kutlanırken, Giresun'da resmi bir kutlama töreninin yapılmamasını gazete eleştirmiş ve suçun halkta olmadığını, mahallî idare tarafından bir kutlama programı yapılmadığını belirtmiştir.⁴⁵

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün Giresun'u ziyareti manşetten haber olarak verilmiş ve Giresunlulara çağrıda bulunularak, şu şekilde seslenilmiştir:⁴⁶

"Bu hafta, Giresun en büyük gününü yaşayacaktır ve bizler, ey Giresunlular, dertlerimizi, dilekelerimizi, Paşa'ya bildirmeli, ihmal edilen işlerimizin meydana gelmesini istemeliyiz". Atatürk'ün Giresun'u ziyaretinden sonraki nüshasında "Yaşasın Cumhuriyetçi Giresun Gençliği" manşetinin altında şu haber verilmiştir:⁴⁷

"Memleketimiz gençliği namına Doktor Memduh Necdet Bey tarafından, Bilgi Yurdu Binası önünde, Gazi Paşa Hazretleri'ne karşı irat olunan nutuk, İstanbul matbuatında takdirlerle münakaşa olunmaktadır. Birçok gazete, bu nutka dair baş makaleler neşrediyor. Bunlardan biz yalnız Hüseyin Cahit Bey'in Tanin'deki baş makalesini aynen iktibas ediyoruz"

denilerek makalenin tamamı verilmiştir.

"Şehrimizde Elektrik" başlığı altında verilen habere göre, Doktor Eyüp Sabri Bey'in teşebbüsleri neticesinde Giresun'da bir elektrik şirketi kurulacağı bildirilmektedir. Şirket, şehrin ileri gelen 20 kişinin 1.000 lira vermek suretiyle meydana gelecek ve hisseleri halka açılacak. Haberde bir Fransız mühendisle temasa geçildiğı, ancak Giresun'un yetiştirdiğı bir genç olan ve Almanya'da eğitim gören İbrahim Bey'in çağrılarak, ecnebi mühendislere para verilmemesi arzu edilmiştir.⁴⁸

Atatürk'ün Şebinkarahisar ziyareti de ayrıntılı olarak gazetede verilmiş ve resmi basılmıştır.⁴⁹

Işık gazetesi, 1924 yılı içinde önemli bir mesele olan Musul Sorunu'nu da haber yapmıştır. İngiltere Başbakanı Makdonald İngiltere'deki yeni seçimler için propaganda gezisine çıkmış ve İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da yaptığı açıklamalarda Musul Meselesi hakkında Türkiye'nin aleyhinde bir tavır sergilemiş ve İngiltere'nin emperyalist faaliyetlerini çekinmeden söylemiştir. Haberde, İngiltere'nin bu hareketleriyle yeniden bir dünya savaşına sebep olabileceğı, Türkiye'nin ise, adaletle hareket ettiği belirtilmiştir. Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvâm'a havale edildiğı ve tarafsız üyelerin haklı kararı sonucunda Musul'un Türkiye topraklarında kalması gerektiğı vurgulanmıştır.⁵⁰

Giresun'daki vakıf müessesesinin eskisi gibi işletilemediğı, bunun sonucunda vakfedilmiş olan yapıların çok harap ve bu durumun üzüntü verici olduğundan bahsedilmekle, yeni tayin edilen

⁴³ Işık, 24 Temmuz 1924, No: 84: 1.

⁴⁴ Işık, 4 Eylül 1924, No: 95: 1.

⁴⁵ Işık, 8 Eylül 1924, No: 96: 1.

⁴⁶ Işık, 15 Eylül 1924, No: 98: 1.

⁴⁷ Işık, 2 Ekim 1924, No: 103: 1.

⁴⁸ Işık, 13 Ekim 1924, No: 106: 1.

⁴⁹ Işık, 16 Ekim 1924, No: 107: 1.

⁵⁰ Işık, 23 Ekim 1924, No: 109: 1.

Evkaf Müdürü Servet Bey'in çok güzel çalışmalarla bu müesseseye yeniden bir canlılık getirdiği takdirle karşılanmıştır.⁵¹

Cumhuriyet'in İlanı'nın yıldönümü olan 29 Ekim 1924 günü Giresun'da coşkuyla kutlanmıştır. Şehrin her tarafı bayraklarla süslenmiş ve halk Belediye Meydanında toplanmıştır. Merasim mektepli gençlerin manzumeler okumasıyla başlamıştır. Daha sonra Doktor Necdet Bey, Belediyenin balkonundan, Belediye, Halk Fırkası ve kendi adına bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Cumhuriyetin öneminden bahisle, artık saltanat zincirinin kırıldığını, halkın bizzat yönetime ortak olduğunu belirtmiştir. Belediye Başkan Vekili Hüseyin Bey'in komutuyla birlikte bando eşliğinde İstiklâl Marşı söylenmiş ve Jandarma Mektebi, Çiçek Hatun Ana Mektebi, Nilüfer Hatun, Halide Hatun Kız Mektepleri, İlk Mektep, Hususî Mektep öğrencileri konvoy halinde valiliğe hareket etmişlerdir. Vali Bey'in konuşmasından sonra Müftü Efendi'nin duası ile birlikte merasime son verilmiştir.⁵²

“Büyük Mefkûreci Ziya Gökalp'in Ölümü” başlığı altında verilen haberde, Ziya Gökalp'in meziyetleri sıralanmış ve şu şekilde serzenişte bulunulmuştur:⁵³

“Allah'ım! Bu, daima bize mukadder mi? ... Ziya Gökalp gibi asırlardan beri beklenen Büyük Türk Aliminin bu vakitsiz ölümü bir haile, Türk Dünyası için bir kıyamet olmadı mı? Başımızı kaldırıp dünyamızı, asırlardan beri sır kalan mübarek Türk Dünyasını göreceğiz, görüyoruz derken üstat sustu... Ziya Gökalp için vatan, vatan ağlıyor”.

Giresun'un maden yönünden zengin bir şehir olduğu ve bu madenlerin bulunup çıkarılması için yapılan faaliyetlerden bahsedilmiştir. Osmanlı Donanması eski Kumandanı Arif Paşa, çalışmalarında bulunmuş ve Ayvasıl Burnu'ndaki Aralık Dere'de manganez madenine temas etmiş, çıkarılması için yabancı bir mühendisle dönmek üzere İstanbul'a gitmiştir.⁵⁴

Çemşitzade Nuri Ahmet, "Yetişen Nesil" başlığı altında yazdığı makalesinde, akşam yemeğinden sonra dışarı çıktığını, dolaşırken üç gençle karşılaştığını ve bu gençlerin ağıza alınmayacak edepsiz şarkılar söylediğini belirterek, kendi çocukluğu ile şimdiki yeni nesil arasında mukayese yapmıştır. Bu mukayeseye göre, O'nun nesli çok edepli, büyüklerine karşı saygılı ve kendisini geleceğin büyükleri olarak hazırlayan bir nesildir. Yeni yetişen nesil ise bu olgunluğa varamamış ve kendisini hazırlayamamıştır.⁵⁵

“İbadet Hıyanet mi dir” başlığı altında verilen haberde, 18 Aralık 1924 tarihli İstanbul'da neşredilen Cumhuriyet gazetesinde Kaya Alp imzalı "Kara Kuvvet" başlıklı makalenin tamamı verilmiştir. Makalede, Bursa mebusluğuna seçilen Nureddin Paşa eleştirilmiş bu seçilme kara kuvvet namına kazanılmış bir zaferdir, yorumu yapılmıştır. Nureddin Paşa'nın vasfı, sabah namazlarını Ulu Camii'nde kılması ve bütün hayatını dindarlıkla geçirmesi olarak telakki edilmiş ve yazar tarafından çağdaş medeniyetin bu yüzden yakalanamadığı, Bursalıların bu zata nasıl oy verdiğini anlayamadığını belirtmiştir. Işık gazetesi bu makaleyi aynen verdikten sonra, öncelikle bu “kara kuvvet” tabirinin ne anlama geldiğini ve yazan tarafından açıklanmasını istemiştir. Nureddin Paşa'nın askerî başarılarından bahsedilerek, kendisinin bu vatan ve millet için her türlü fedakârlığı yaptığını, eğer Nureddin Paşa'nın karısı, oğlu ve kızlarıyla birlikte dans etmeye gitse ve içki içse “beyaz kuvvet” mi olacağı sorulmuştur. Ayrıca İslam dininin ilim ve fenni öğrenmeyi, bu uğurda beşikden mezara kadar çalışmayı, terakki ve medeniyet namına dünyadaki bütün Gayrimüslimlerden daha ileride bulunmayı emrettiği gibi, namaz ve ibadeti de emrettiği belirtilmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun başında Türkiye Devleti'nin resmî dini İslâm dini olarak yazılmışken, dinin emrettiği namaz kılmak vazifesini “kara kuvvet” diyerek ve bu “kara kuvveti” yılan addederek basının ezilmesini talep eden kişinin

⁵¹ Işık, 27 Ekim 1924, No: 110: 1.

⁵² Işık, 30 Ekim 1924, No: 111: 1-2.

⁵³ Işık, 30 Ekim 1924, No: 111: 1.

⁵⁴ Işık, 3 Kasım 1924, No: 113: 1.

⁵⁵ Işık, 10 Kasım 1924, No: 114: 1.

önce, eğer bu “kara kuvvet” İslam dini ise, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun başında bulunan İslâm dini kaydını ezmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.⁵⁶

1925 yılında Giresun’da gök gürültüleri ve şimşeklerle başlayan büyük bir fırtınada çok büyük bir hasar meydana gelmiş ve fırtınanın yaptığı tahribat 85.000 Lira olarak tahmin edilmiştir.⁵⁷

Işık gazetesinde Giresun’a ait ticarî hayat istatistikî bilgilerle verilmiştir. Nitekim 1924 yılına ait ihracat ve ithalat, yine bu yıl içinde Giresun Limanına gelen yabancı ve yerli ticaret gemileri, ayrıntılı olarak okurlara sunulmuştur.⁵⁸ Ayrıca, istatistikî olarak 1924 yılında doğan ve ölenlerin ayrıntılı listeleri de verilmiştir. Buna göre, 247 kişi ölmüş, 448 çocuk doğmuştur.⁵⁹

“Kürdistan İsyanı” başlığı altında verilen haberde, Şeyh Said İsyanı her yönüyle okuyuculara vermeye çalışılmıştır. Haberde, bir taraftan Musul Meselesi diğer taraftan Yunanistan ve İtalya’nın tutumları göz önünde iken, bütün bunlardan beter, Kürdistan İsyanıyla karşılaşmak Hükümeti müşkül duruma getirecektir, denilmiştir.⁶⁰ İsyanı çıkaranlar, Nemrut Mustafa, Şeyh Said ve Şehzâde Selim olarak sayılmaktadır. İsyancıların üzerlerinde Fransız ve İngiliz araç-gereçlerinin bulunması, isyanın gerçekte kimlere hizmet ettiğini açıklamaktadır. O taraftaki halkın taassubundan ve cehaletinden istifade eden bu adamlar, dini siper ederek asıl maksatlarını gizlemişlerdir. Dağıttıkları beyannamelerde halifesiz Müslümanlık olamayacağını okullarda dinsizlik öğretildiğini ileri sürmüşlerdir. Hiç şüphesiz bunlar yüzlere geçirilen maskedir, tabiri kullanılmıştır.⁶¹

“İsyan Münasebetiyle Bir Mukayese” başlığı altında verilen haberde, “Cumhuriyet bir taht ise, biz gençler onun sehпасıyız. Biz kırılmadıktan sonra O, yere düşmeyecektir” denilmiştir.⁶²

Miraç Kandili münasebetiyle Bilgi Yurdu’nda yapılan tebrik merasimi, ayrıntılı olarak şu haberle verilmiştir:⁶³

“Bu ulvî geceyi Bilgi Yurdu Gençleri kemâl-i huşu ile geçirmişlerdir. Evvela Keşap Mektebi Baş Muallimi Hafız Sabit Efendi Kuran-ı Azim üş Şan’dan sahifeler tilâvet eylemiş, Maarif İkinci Kâtibi güzel sesli gençlerimizden Sırrı Bey Naat-ı Şerif okumuşlar, müteakiben Nüfus Baş Kâtibi Hafız Naci Bey’in Aşrı Şerifiyle son verilmiştir”.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının 5. yıldönümü olan 23 Nisan 1925 günü, aynı zamanda Ramazan Bayramı’na da tesadüf etmiştir. O gün çıkan Işık gazetesinde aşağıdaki şu tebrik mesajı yayınlanmıştır:⁶⁴

“23 Nisan 1920 beş sene evvel İngiliz silahları, düşman süngüleri, Türk ellerinde parlarken karanlık bulutların Anadolu’yu kapladığı 23 Nisan vatanın fedakâr ve halâskâr evlâdı Büyük Millet Meclisi’nin ilk içtimasını akdetmişti. Bugün o günün yıl dönümüdür. Işık bu millî olduğu kadar ulvî olan bayramı idrakle, sevinç dalgalarıyla titreyecek olan muhterem karilere ve bütün Türklere ve Türk-lüğe arz-ı tebrikât eder”.

Ramazan Bayramı’nın üçüncü günü Giresun Türk Ocağı İdmancıları ile komşu vilâyet Ordu İdman Yurdu futbol takımları, Giresun’da Tayyare Düzü denilen Batlama’daki boş arsada bir dostluk maçı yapmayı kararlaştırmışlardır.⁶⁵ İki şehir arasındaki dostluk maçı bayramın üçüncü günü gerçekleşmiş ve Giresun takımının iki sıfır üstünlüğü ile bitmiştir. Ordu takımı,

⁵⁶ Işık, 22 Aralık 1924, No: 125: 1.

⁵⁷ Işık, 26 Ocak 1925, No: 134: 1.

⁵⁸ Işık, 19 Şubat 1925, No: 141: 1.

⁵⁹ Işık, 9 Mart 1925, No: 146: 1.

⁶⁰ Işık, 26 Şubat 1925, No: 143: 1.

⁶¹ Işık, 3 Mart 1925, No: 144: 1.

⁶² Işık, 26 Mart 1925, No: 149: 1.

⁶³ Işık, 23 Şubat 1925, No: 142: 3.

⁶⁴ Işık, 23 Nisan 1925, No: 154: 1.

⁶⁵ Işık, 23 Nisan 1925, No: 154: 1.

bayramın birinci günü özel bir motorla Giresun Limanı'na gelmiş ve Türk Ocağı gençleri tarafından karşılanmışlardır. İki şehrin bandoları eşliğinde şehirde tur atılmış ve Türk Ocağı'nda istirahate çekilmişlerdir. Gece ise misafirler sinemaya götürülmüştür. Bayramın ikinci günü ise, 130 kişilik misafir grubuyla birlikte, toplam 300 kişiye Mahir Bey Gazinosu'nda bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette Giresun Türk Ocağı'nın ince saz heyeti peşrev ve şarkılarla geceye neşe katmıştır.⁶⁶

Erzurum'dan sahile incek olan demiryolu hattı ile ilgili olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ile Giresun Milletvekili Musa Kazım Bey arasında hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Tartışmanın konusu bu hattın nereden sahile ineceği meselesidir. Trabzon Milletvekili, hattın Trabzon'a inmesini istemektedir. Mühendislerin raporları ise, Harşit Vadisi'nin hattın geçmesine daha uygun olduğu yönündedir. Işık gazetesi yorumunda, vatanın her tarafının aynen olduğunu ancak, yol çalışmalarının külfetli ve masraflı bir iş olup, ülke hazinesinin de düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Sonuçta, iki milletvekilinin kendi memleketleri için yapmış olduğu bu tartışma encümene havale edilmiş ve raporlar sonucunda bir karar verilmesi istenmiştir.⁶⁷

1.2. Eğitim, Kültür, Edebiyat ve Sosyal Sorumluluk Alanındaki Haberler

Işık gazetesinin, Giresun'un kültür, eğitim ve edebiyat hayatına kazandırdıkları ve bunlarla ilgili, Giresun'da yapılan faaliyetler hakkındaki haberleri şu şekildedir:

Gazetenin çabası sonucunda Bilgi Yurdu Temsil Heyeti tarafından "Bora" adlı hissî ve aşık piyes tertip edilmiş ve biletlerin gazete merkezinden alınabileceği bildirilmiştir.⁶⁸

"Var Olsun Böyle İmamlarımız" başlığı altında verilen haberde, Bulancak Nahiyesi, Şemseddin Köyü'nün İmamı Musaoğullarından Osman Efendi, Milli Eğitim Müdürlüğü'nün verdiği plana uygun olarak ilkokul binası yapımını başlatmıştır. Bu çalışma takdirlerle karşılanmıştır.⁶⁹

Giresun'un kültür hayatında önemli bir yere sahip olan Bilgi Yurdu'nda devamlı surette yapılan konferanslar, gazetede haber olarak verilmiştir. Haberde, Maarif Müdürü Nihat Bey'in bir konferans verdiği belirtilmiştir.⁷⁰ Yine Bilgi Yurdu'nda Mühendis Sadi Bey tarafından piyano ile bir konser icra edilmiştir.⁷¹ Genel istek üzerine ise, bu konser tekrarlanmıştır.⁷²

"Fransa'da mıyız?" adlı bir haberde, Giresun'daki sinemalarda gösterilen filmlerin alt yazısının Fransızca olduğu bu yüzden anlaşamadığı ve sinema sahiplerinin buna bir çare bulması gerektiği vurgulanmıştır.⁷³ Bu haber amacına ulaşıyor ve bir sonraki nüshada verilen habere göre, İstiklâl Sineması sahibi, filmlerdeki alt yazıların Türkçe yazılması için çalışmalara başladığı belirtilmiştir.⁷⁴

Giresun'daki eğitim hayatı için önemli bir yere sahip olan Muallime ve Muallimler Cemiyeti'nin İdare Heyeti'nin oluşturulduğu bildirilmiştir.⁷⁵

Gazetenin "Bir Tarihçe" Köşesinde Cemil Hüseyin tarafından "Giresun'da Gençlerin Kurduğu Yurtlar" ve "Haftanın İzleri" köşesinde ise "Çıracık İhtiyacı" adlı makaleleri yayınlanmıştır.⁷⁶

⁶⁶ Işık, 29 Nisan 1925, No: 155: 1.

⁶⁷ Işık, 4 Eylül 1925, No: 156: 1.

⁶⁸ Işık, 13 Aralık 1923, No: 65: 4.

⁶⁹ Işık, 20 Aralık, 1923, No: 66: 2.

⁷⁰ Işık, 1 Ocak 1924, No: 68: 4.

⁷¹ Işık, 17 Ocak 1924, No: 69: 2.

⁷² Işık, 24 Ocak 1924, No: 70: 1.

⁷³ Işık, 24 Ocak 1924, No: 70:2

⁷⁴ Işık, 31 Ocak 1924, No: 75: 3.

⁷⁵ Işık, 31 Ocak 1924, No: 75: 1.

⁷⁶ Işık, 31 Ocak 1924, No: 75: 2.

Işık'ın "Küçük Hikâyeler" adlı sürekli devam eden köşesinde, Nurullah Nafiz'in "Ölümü Hatırlatan Kadın",⁷⁷ "Ölüm Musikisi"⁷⁸ gibi hikâyeleri okuyuculara sunulmuştur.

"Fikri Alâmet" köşesi, Giresun ve Türkiye genelinde çıkan dergilerin ayrıntılı olarak tanıtıldığı ve okuyucu tarafından gazete müdürlüğünden alınabileceğini bildiren köşedir. Başlıca reklamı yapılan dergiler, Giresun Bilgi Yurdu tarafından çıkarılan İzler, diğer dergiler ise Resimli Ay, Türkiye Edebiyat Mecmuası, Yeni Kafkasya Mecmuası, Mihrap, Resimli Gazete ve Kelebek Mecmualarıdır.⁷⁹

Giresun Belediye Başkanı'nın çalışmalarına bir örnek olması bakımından "Bir Alman Belediye Reisinin Vazife ve Salahiyeti Nelerdir" adlı bir makale yayınlanmıştır.⁸⁰

Gazetenin "Adabı Muâşerete Dair" köşesinde görgü kuralları ile ilgili olarak okuyucuları bilgilendirmek için her nüshada ayrı bir kural maddeler halinde yazılmıştır. Örneğin, âdâb-ı tâam yani edepli yemek yeme konu olarak alınmıştır.⁸¹

"Işık'ın Tefrikası" köşesinde ise, Dr. Memduh Necdet Bey tarafından İngilizceden naklen "Kalp Kalp İçin" adlı bir tefrika yayınlanmıştır.⁸²

Işık gazetesi sahibi Nuri Ahmet, Giresun kültür hayatına gazete çıkarmakla verdiği hizmetlerin yanı sıra, ayrıca "Işık Kitaphanesi" adlı müessesesi ile de Türkiye genelinde çıkan mecmuaları da Giresunluların hizmetine sunmuştur.⁸³

Giresun kültür hayatının önemli bir unsuru olan Bilgi Yurdu'nun Türk Ocağı'na dönüşmesi için Ankara'daki Ocak Genel Merkezi'nden izin istenmiştir. Gazetenin yorumu ise, Ocağın önemli bir teşkilat olduğu ve uzun kış gecelerinin boşa gitmemesi için bir an önce hayata geçirilmesi şeklinde olmuştur.⁸⁴

Giresun kültür hayatının diğer bir unsuru olan sinemalar, gösterime giren filmleri gazetede duyurmuşlardır. Buna göre Lâle Sineması, "Tarzan'ın Sergüzeştleri" adlı filmi gösterime başlatmış, ayrıca filminden önce Dumlupınar Merasimi'nin gösterileceği şu haberle verilmiştir:⁸⁵

Başta Reis-i Cumhuriyetimiz Gazi Paşa bulunduğu halde bütün Türk Ümera-i Askeriye ve Mülkiyesinin Türk güzidelilerinin ve yüzbinlerce kahraman askerlerimizin toplandığı Dumlupınar'da Meçhul Kahraman Abidesinin vaz-ı esas merasimi gösterilecektir".

Giresun'da yeni bir mecmua olan "Şen Yuva" yeni neşriyat adı altında haber olarak verilmiştir.⁸⁶

Işık gazetesi, okuyucuların sağlığı konusunda onları bilinçlendirmek için "Hekim Nasihatleri" adlı bir köşe açmış ve bu köşede Doktor Ahmet Haşim her hafta bir konuyu maddeler halinde yazmıştır. Örneğin, "Ağız ve Dişlerin Muhafazası",⁸⁷ "Yüz ve Ellerin ve Derinin Muhafazası",⁸⁸

⁷⁷ Işık, 31 Ocak 1924, No: 75: 3.

⁷⁸ Işık, 28 Şubat 1924, No: 79: 2.

⁷⁹ Işık, 28 Şubat 1924, No: 79: 4.

⁸⁰ Işık, 24 Temmuz 1924, No: 84: 2.

⁸¹ Işık, 15 Eylül 1924, No: 98: 2.

⁸² Işık, 30 Ekim 1924, No: 111: 3.

⁸³ Işık, 17 Kasım 1924, No: 115: 2.

⁸⁴ Işık, 20 Kasım 1924, No: 116: 1.

⁸⁵ Işık, 24 Kasım 1924, No: 117: 3.

⁸⁶ Işık, 4 Aralık 1924, No: 120: 3.

⁸⁷ Işık, 8 Aralık 1924, No: 121: 2.

⁸⁸ Işık, 15 Aralık 1924, No: 123: 2.

“Göz Hastalıkları ve Bakımı”,⁸⁹ “Burun”,⁹⁰ “Sıtma”,⁹¹ “Frengi”,⁹² “Ramazan Ayında İnsan Vücudunun Sıhhati”⁹³ gibi konularda bilgi vermiştir.

Işık gazetesinin edebiyat alanında Giresun'a kazandırdığı en önemli değerlerden birisi, Refik Halit'in Edebiyat Köşesi'nde yazmış olduğu hikâye ve yazılardır. Bu hikâye ve yazıların isimleri şunlardır:

“Bir Kış Düşüncesi”,⁹⁴ “Ördek Avında Akşam”,⁹⁵ “Boş Laf Muharriri”,⁹⁶ “El Cezire Cephesinde Görüp Geçirdiğim Yerler”,⁹⁷ “Bir İçim Su”,⁹⁸ “Bin Bir Çeşit”,⁹⁹ “Lübnan Eteklerinde Kış Güneşi”,¹⁰⁰ “Sarhoş Düşüncesi”,¹⁰¹ “Filozofun Mektubu”.¹⁰² Bu mektup Rıza Tevfik tarafından Refik Halit'e gönderilmiştir.

Trabzon'da bulunan Ziya Temsil Heyeti'nin Giresun'a geleceği, Ramazana kadar muhtelif eserleri sahneleyecekleri ve bu sayede Giresun'da ölmüş bulunan sahne hayatının yeniden canlanacağı belirtilmiştir.¹⁰³

Giresun kültürü için önemli yapı taşlarından, Türk Ocağı Şubesi'nin açılışı şu haberle duyurulmuştur:¹⁰⁴

“20 Şubat 1925 Cuma günü, Liman Reisi Mehmet, Doktor Mustafa, Evkaf Memuru Servet Beylerden müteşekkil heyet-i müteşebbise marifetiyle Bilgi Yurdu Binası'nda Türk Ocağı'nın Giresun Şubesi'nin resmi küşadı icra kılınacağından, Ocağa intisap arzu buyuran her Türk'ün yevmi mezkûrda alaturka saat 8'de teşrifleri ilan olunur. Heyet-i İdare-i Muvakkate namına Liman Reisi Mehmet Hilmi”.

Ancak Cuma günü yapılacak olan açılış, bir yangın dolayısıyla ertelenmiştir. Bu ertelemeyen sonra Giresun Türk Ocağı Şubesi'nin açılışı 27 Şubat 1925 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ Türk Ocağı'nın Geçici İdare Heyeti'nden verilen bir haberle, 6 Mart 1925 tarihinde İdare Heyeti seçimlerinin yapılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁶ Bu seçimlerden sonra Ocağın hemen kültürel faaliyetlere başladığı görülmektedir. Nitekim Ocakta Orta Mektep Müdürü Şevket Bey tarafından “Türk Ocaklarının Tarihçesi ve Faaliyeti” hakkında bir konferans verileceği, bütün üyelerin ve her Türk'ün teşrif buyurması rica edilmiştir.¹⁰⁷ Yine Türk Ocağı Musiki Şubesi tarafından bir konser verileceği belirtilerek, halk davet edilmiştir.¹⁰⁸

Giresun'da bulunan Ana Mektebi Muallimesi Emine Hanım'ın tek başına çok büyük işler yaptığından bahisle, kendisinin yalnız olduğu, yanına yeni bir muallimenin verilmesi Maarif Müdürlüğü'nden istenmiştir.¹⁰⁹

⁸⁹ Işık, 22 Aralık 1924, No: 125: 3.

⁹⁰ Işık, 8 Ocak 1925, No: 129: 3.

⁹¹ Işık, 5 Şubat 1925, No: 137: 1.

⁹² Işık, 19 Mart 1925, No: 148: 1.

⁹³ Işık, 13 Nisan 1925, No: 152: 3.

⁹⁴ Işık, 5 Ocak 1925, No: 128: 2.

⁹⁵ Işık, 29 Ocak 1925, No: 135: 2.

⁹⁶ Işık, 16 Şubat 1925, No: 140: 2.

⁹⁷ Işık, 19 Şubat 1925, No: 141: 2.

⁹⁸ Işık, 26 Şubat 1925, No: 143: 2.

⁹⁹ Işık, 3 Mart 1925, No: 144: 2.

¹⁰⁰ Işık, 5 Mart 1925, No: 145: 2.

¹⁰¹ Işık, 12 Mart 1925, No: 147: 2.

¹⁰² Işık, 5 Şubat 1925, No: 137: 2.

¹⁰³ Işık, 29 Ocak 1925, No: 135: 1.

¹⁰⁴ Işık, 19 Şubat 1925, No: 141: 3.

¹⁰⁵ Işık, 23 Şubat 1925, No: 143: 3.

¹⁰⁶ Işık, 5 Mart 1925, No: 145: 3.

¹⁰⁷ Işık, 19 Mart 1925, No: 148: 3.

¹⁰⁸ Işık, 23 Mart 1925, No: 149: 2.

¹⁰⁹ Işık, 19 Mart 1925, No: 148: 1.

Işık gazetesinin diğer bir köşesi olan “Okuduklarımdan ve Düşündüklerimden” köşesi Celal Bey tarafından yazılmış ve Zamanın Kıymeti, Vazife-i Saadet, Aşk, Servet, Arkadaşlık, İhtiras, Sanat, Musiki, Kader, Din, Terbiye konularında yazılarına devam edeceği bildirilmiştir.¹¹⁰

Giresun Muallimler Derneği'nin toplantısından haberle, bu toplantıda, Ankara'da yapılacak olan Muallimler Konferansı'na gönderilecek murahhas meselesi tartışılmış, neticede Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'in murahhas olarak seçilmesi kararlaştırılmış ve kendisi durumdan haberdar edilmiştir.¹¹¹

Işık gazetesi, sosyal olaylara ve tabii afetlere karşı çok hassas davranmış ve kampanyalar düzenlemiştir. Nitekim 1923 yılı Kurban Bayramı vesilesiyle, 24 Temmuz 1923 tarihli nüshanın gelirini, Hilâl-i Ahmer yani Kızılay Kurumu'na terk etmiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer'in yapmış olduğu hayırlı işlerden bahisle, kurban derilerinin bu kuruma verilmesinin bir dinî ve millî vazife olduğu vurgulanmıştır.¹¹²

Giresun'da yapılan Memleket Hastanesi için gazete yardım kampanyası düzenlemiş, kampanyaya Feridunzâde Hacı Hasan Efendi, eşya vererek katılmış, Sütlaşzâde Mustafa Efendi ise, hastaneyi ziyaret ederek, eksiklerini sorup gerekli yardımı yapmıştır.¹¹³

Şehrin ileri gelen aileleri arasındaki evlilik merasimlerini de Işık gazetesi okuyucularına duyurmuştur. Bir evlilik merasimi haberi şöyle verilmiştir.¹¹⁴

“Eşraf-ı memlekette Larçınzâde Mahir Bey'in mahdumları Lütfi Bey'le birader zadesi Merhum Hakkı Bey'in kerimeleri hanımın emri masnun akdleri, Mahir Bey'in kaledeki hanelerinde icra kılınmıştır. Nikâhın akdini bize havai fişekler ilan ederken, içimizden bir ses yükseldi. Cenabı Hâk mesut ve bahtiyar eylesin”.

Gazete tarafından, geliri frengi hastalığına yakalanan insanların tedavisi için kullanılmak üzere, bir piyango düzenlenmiş ve piyangodan dağıtılacak olan eşyalar liste halinde verilmiştir.¹¹⁵

Gazete, okuyucuların şikâyetlerine de yer vermiştir. Nitekim bir okuyucunun yazdığına göre, Çınarlar Fırınının karşısındaki kabristanlığa, muhacirler cenazelerini derin kazılmamış şekilde defnettikleri için sıcakların etkisiyle kokular meydana gelmiştir. Mektubunda okuyucu, muhacirlerin de şehir halkı gibi cenazelerini, Tabaklar Deresindeki kabristanlığa defnetmelerini idarecilerden talep etmiştir.¹¹⁶

Danimarkalı turist grubu, iki haftalığına Giresun'a gelmiş ve giderlerken Türklerin misafirperverliğini şükranla anacaklarını, seneye Danimarka'yı ziyaret etmek isteyen Türkleri büyük bir memnuniyetle karşılayacaklarını söylemişlerdir.¹¹⁷

“Müzayede” başlığı altında verilen haberde, Ayakkabıcı Temel Usta'nın borcu yüzünden haczedilen 3 çift fotin kundurası, Belediye önünde Osman Ağa Meydanı'ndaki Pazar yerinde müzayede ile satılacağı duyurulmuştur.¹¹⁸

1924 yılında Erzurum ve Kars havalisinde meydana gelen depremden dolayı Işık gazetesi, bir nüshanın gelirini de bağışlayarak yardım kampanyası başlatmıştır. Okuyuculara “Erzurum felâketzedelerine senin yardım ellerin uzanmayacak mı? Dünyanın her tarafından felâketzedelerin imdadına koşulurken, biz Giresunlular sessiz ve lakayt mı kalacağız. Haydi, arkadaş,

¹¹⁰ Işık, 23 Mart 1925, No: 149: 2.

¹¹¹ Işık, 23 Nisan 1925, No: 154: 2.

¹¹² Işık, 24 Temmuz 1923, No: 63: 1-2.

¹¹³ Işık, 13 Aralık 1923, No: 65: 3.

¹¹⁴ Işık, 13 Aralık 1923, No: 65: 4.

¹¹⁵ Işık, 20 Aralık 1923, No: 66: 3.

¹¹⁶ Işık, 31 Temmuz 1924, No: 86: 2.

¹¹⁷ Işık, 7 Ağustos 1924, No: 88: 2.

¹¹⁸ Işık, 25 Ağustos 1924, No: 92: 1.

öz kardaşlar bizden yardım bekliyor” denilerek, kampanyaya teşvik edilmiştir.¹¹⁹ Erzurum'daki deprem için Giresun'daki Yıldız Lokantası bir günlük gelirini bağışlamış ve o gün yemekler yenirken bir de piyango düzenlenmiştir.¹²⁰

Giresun'un en önemli tarım ürünü ve geçim kaynağı olan fındık hakkında yapılan çalışmalar ve fındık ticareti ile ilgili müteşebbislerin icraatları da Işık gazetesinde geniş şekilde yer almıştır. 1923 yılı fındık piyasası ile ilgili verilen haberde, fındığın geç olmasına rağmen memleketin yüzünü güldürecek derecede fiyat yaptığı belirtilmiştir. Buna göre iç fındığın fiyatı 98 ile 100 kuruş arasındadır. Fındık fiyatlarının bu kadar yüksek olması, Avrupa'ya bizzat Giresunlu tüccarların ihracat yapmaları ve buna paralel olarak rekabete girmeleridir, denilmektedir.¹²¹

Trabzon İstikbâl gazetesinin fındıkla ilgili vermiş olduğu habere göre, Ziraat Vekâleti tarafından İtalya'dan davet edilen fındık mütehassısı yakında Giresun'a gelerek 3 ay boyunca incelemelerde bulunacaktır.¹²²

1924 yılı fındığın dış piyasaya sevki, her sene olduğu gibi yine merasimle yapılmıştır. İlk seviyat şehrin ileri gelen tüccarlarından olan Feridunzâde Hacı Hasan Efendi'nin iç fındık çuval-ları, hamallar tarafından iskeleye taşınmış, Hacı Hüseyin Mahallesi İmamı Hoca Raşit Efendi dua okumuş ve kurbanların kesilmesinden sonra fındıklar Canik Vapuruna yüklenmiştir.¹²³ Yine 1924 yılı için Giresun Ticaret Odası tarafından, Fındık Muayene Heyeti oluşturulmuştur. Bu heyetin görevi, Giresun fındığının Avrupa piyasasında değerinin düşmemesi için, ihraç edilen fındıkları bakmakla yükümlüdür. Heyete, ilk 15 gün için, Feridunzâde Hacı Hasan ve Çobanzade Hafız Veysel Efendiler birinci hafta, Hacızade Hacı Emin ve Akifzade Fahri Efendiler ise ikinci hafta için görevlendirilmişlerdir.¹²⁴

“Fındıklarımıza Dair” adı altında verilen haberde, fındık demek, Giresun demek olduğu, bu yüzden fındığın hastalık sebebiyle yıllık mahsul miktarının düştüğü buna çare bulunmazsa, Giresun iktisadî hayatının bitebileceği belirtilmiştir. Ayrıca yukarıda bahsedilen fındık mütehassısı gelmemiş ve hastalığın yayılması devam etmiştir. Gazete, bu duruma Ticaret Odasının el atmasını ve bir an önce uzman kişilerin getirilmesini istemiştir.¹²⁵

Ziraat Vekâleti senelik bir dergi çıkarmıştır. Bu dergide fındıkla ilgili konular alınarak, Işık gazetesi tarafından okuyucularına sunulmuştur.¹²⁶

Fındık yağının da önemli bir ihraç maddesi olduğu belirtilerek, özellikle çürük fındıkların bu yolla değerlendirilip, İstanbul'daki sabun fabrikalarına gönderildiği belirtilmiştir.¹²⁷

Fındığın yanında, Giresun'dan ilk defa Karadeniz Vapuru ile tütün sevk edilmiştir. Gazetenin yorumu ise, tütünün de yetişmesi için arazinin uygun olduğu yönündedir.¹²⁸

Işık gazetesi şehir haberleri dışında, diğer vilâyetlerden ve ülke dışından da haberlere yer vermiştir. Bu haberler, haberin verildiği yerde devamlı yaşayan insanlardan gelen mektuplar sayesinde ulaşılmış ve haberin başında da belirtilmiştir. Örneğin; “İstanbul Mektupları, yazarı

¹¹⁹ Işık, 9 Ekim 1924, No: 105: 1.

¹²⁰ Işık, 13 Ekim 1924, No: 106: 3.

¹²¹ Işık, 31 Ocak 1924, No: 75: 2.

¹²² Işık, 9 Temmuz 1924, No: 81: 1.

¹²³ Işık, 18 Ağustos 1924, No: 90: 1.

¹²⁴ Işık, 18 Ağustos 1924, No: 90: 1.

¹²⁵ Işık, 28 Ağustos 1924, No: 93: 1.

¹²⁶ Işık, 27 Ekim 1924, No: 110: 3.

¹²⁷ Işık, 30 Ekim 1924, No: 111: 3.

¹²⁸ Işık, 15 Eylül 1924, No: 98: 2.

Ahmet Hulusi”,¹²⁹ “Şarkî Karahisar Mektupları”,¹³⁰ “Ankara Mektupları”, “Ankara’da Kış, yazarı Sami Abidin”,¹³¹ “Rize Mektupları, yazarı Kemal Zeki”,¹³² Tirebolu Mektupları,¹³³ “Berlin Mektupları”.¹³⁴ Bu mektuplar da, yazıldığı şehrin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Gazetede devamlı köşe yazıları olarak, “Gözdağı” rumuzuyla yazılan “Cilve-i Zaman Köşesi”, “Hed Hed” rumuzuyla “Tûhfe-i Zaman Köşesi” ve “Gülerim Köşesi” bulunmaktadır. İlk iki köşede, güncel konularla ilgili iğneli bir üslûpla yazılar kaleme alınmış, Gülerim Köşesi ise mizahî bir köşe olup, cümle söylenip, arkasından “Gülerim” tabiri eklenmiştir.¹³⁵

Sonuç

Basın hayatı, toplumların her konuda bilgi alması ve bilinçlendirilmesi konusunda en önemli araçlardır. Geçmişteki olayların açığa çıkmasında çok önemli rolü olan gazeteler, yayınladıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini büyük ölçüde ortaya koymuşlardır. Özellikle yerel gazeteler, yayınladıkları şehirler için son derece hayati öneme sahiptir. Yerel gazetelerin, şehir tarihi çalışmaları ve şehirlerin geçmişteki her alanda özelliklerini anlamada büyük etkileri olmuştur. Giresun’da basın hayatı 1910 yılından sonra başlamıştır. Özellikle Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında, çok dinamik bir basın hayatı görülmektedir. Şehirdeki matbaalarda basılan gazeteler ve dergiler, halkın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çıkarılan gazete ve dergilerde sadece yerel konular değil, ülke meseleleri de işlenmiştir. Giresun’da ilk gazete çıkarma faaliyetlerinin başlaması, şehirde bulunan Rum azınlığın dış tahrikleri de arkasına alarak, bir Pontus devleti kurma hayali ile yakından ilgilidir. Çünkü bu çalışmalara tepki olarak birkaç idealist Giresunlu genç, gazete çıkararak Giresun halkını Rum azınlığın yapmış olduğu bu menfi faaliyetlere karşı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Gazete ve dergilerin çıkarılmasında en önemli araç olan matbaa, Giresun’da II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulmuştur. 1910-1923 yılları arasında şehirde, Yeni Yol, Giresun ve İttihat Terakki matbaaları basın hayatına hizmet etmişlerdir. Giresun, 1910 yılından 1928 Harf İnkılabına kadar, Doğu Karadeniz Bölgesi şehirleri arasında en fazla gazete ve dergi çıkaran şehir olmuştur. Şehirde ikisi Rumca, ikisi Ermenice ve 18’i Türkçe olmak üzere toplam 22 gazete ve dergi basın hayatında yerini almıştır. Işık gazetesi, Giresun basınının yapı taşı oluşturmuş, Millî Mücadele’nin başlamasıyla, yayın hayatına başlamış, askerler cephelerde savaşırken, fikirlerini ortaya koyarak Milli Mücadele’de üstüne düşen görevi yerine getirmiştir. Milli Mücadeleden sonra ise, genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, bu yeni devletin birçok problemi olmuştur. Işık gazetesi, bu problemleri yapıcı bir üslûpla ortaya koymuş, çözülmesi için yollar göstermiştir. Giresun şehri için ise, etkili ve yapıcı bir muhalefet ile mahalli idarenin karşısında yer almış, meseleleri gün ışığına çıkarıp, devamlı gündemde tutmuştur. Özellikle yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişmesinin, medeniyet seviyesine ulaşmasının, ancak eğitim ve kültürle olacağını göz önüne alarak, bu alanlara büyük önem vermiştir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Hüseyin, (1997), “Milli Mücadele’de Giresun Basını”, *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Mayıs 1996, Giresun), Giresun: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 287-323.

¹²⁹ Işık, 17 Ocak 1924, No: 69: 3.

¹³⁰ Işık, 18 Ağustos 1924, No: 90: 2.

¹³¹ Işık, 8 Aralık 1924, No: 121: 2.

¹³² Işık, 15 Aralık 1924, No: 123: 2.

¹³³ Işık, 22 Aralık 1924, No: 125: 3.

¹³⁴ Işık, 19 Ocak 1925, No: 132: 1-2.

¹³⁵ Işık, 4 Eylül 1924, No: 95: 1-2.

_____, (2005), "Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Salname", *Karadeniz Araştırmaları*, 4, 39-52.

_____, (2010), *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, 1, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını.

Beyoğlu, Süleyman, (1997), "Milli Mücadele'de Giresun'un Yeri", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Mayıs 1996, Giresun), Giresun: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 209-230.

_____, (1998), "Osman Ağa'nın Gedikkaya Gazetesi ve Mustafa Kemal Paşa", *Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri* (30-31 Mayıs 1998, Giresun), İstanbul: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 39-43.

_____, (2009), *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Çadırcı, Musa, (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çakmak, Aydın, (2010), *Milli Mücadele Döneminde Giresun'da Yayımlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Demir, Kenan, (2014), "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 57-88.

Elmas, Nazım, (1998), "İzler Mecmuası'nın Giresun Kültür Hayatındaki Yeri", *Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri* (30-31 Mayıs 1998, Giresun), İstanbul: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, 133-144.

Erdoğan, İrfan, (2007), *Türkiye'de Gazetecilik ve Bilim İletişimi / Yapısal Özellikler Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını.

Erinç, Orhan, (2007), "Yerel Medyanın Tarihsel Gelişimi ve Geleceği", *Türkiye'de Yerel Basın* (Ed. Suat Gezin), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 107-109.

Işık Gazetesi.

İbrahimov, Osman, (2016), "Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 82-94.

Kocabaşoğlu, Uygur, (1991), "Tuna Vilayet Gazetesi", *OTAM*, 2, 141-149.

Kuruca, Nazım - Özmenli Mehmet, (2019), "Yerel Tarih Çalışmasına Giresun Örneği: Yeşilgiresun Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12-62, 356-369.

Polat, Nazım Hikmet, (2002), "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 12, 7-25.

Sarısamam, Sadık, (1999), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1930) Giresun (Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat)*, İstanbul: Giresun Belediyesi Yayınları.

Selçuk, Bahir, (2018), "Milli Mücadele'nin Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin Edebi Yönü Üzerine", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (19-21 Ekim 2016, Elazığ), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2, 1021-1062.

Şahin, Dursun, (2016), "II. Meşrutiyet Gazeteciliğine Giresun'dan İki Örnek: Hadim-i Millet ve Karadeniz", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2/1, 451-462.

Topuz, Hıfzı, (2016), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Usta, Veysel, (2019), "Osman Ağa Tarafından Giresun'da Çıkarılan Gedikkaya Gazetesi Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, 11/5, 1773-1838.

Ek

Işık, 19 Eylül 1924, No: 101

Göktaş, Serdar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gümüşhane Vilayeti’nde Bayındırlık Faaliyetleri”,
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6/11, ss.447-460.
DOI: 10.31765/karen.779105

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA GÜMÜŞHANE VİLAYETİ’NDE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ*

Serdar GÖKTAŞ**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Bayburt/TÜRKİYE

 serdargoktas@bayburt.edu.tr

ORCID : 0000-0001-7120-0948

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Cumhuriyet, Bayındırlık

Keywords: Gümüşhane, Republic, Public Works

Öz: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde Gümüşhane, bu dönemin olağanüstü şartları sebebiyle her açıdan ağır bir yıkıma uğramıştır. Şehir, Birinci Dünya Savaşı’nda Rus ve Ermeni işgaliyle birlikte can ve mal kaybının yanı sıra sosyo-kültürel, bayındırlık, eğitim, nüfus, ekonomi, güvenlik gibi alanlarda da manevi bir çöküş yaşamıştır. Cumhuriyet’in ilanının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti idari yapılanması içinde ilk olarak bağımsız sancak daha sonra ise vilayet kimliğiyle yer alan Gümüşhane, yakın geçmişte yaşamış olduğu sarsıntıların yaralarını sarmak üzere harekete geçmiştir. Özellikle Rus işgali sırasında yakılan ve yıkılan şehir bu dönemde yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de devlet adıyla birlikte zihniyetin de değiştiği Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane Vilayeti’nde bayındırlık açısından nasıl bir değişim ve dönüşümün yaşandığı gözler önüne serilecektir.

PUBLIC WORKS IN GÜMÜŞHANE VILAYET IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract: During the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, Gümüşhane suffered a severe destruction in all aspects due to the extraordinary circumstances of this period. The city suffered a spiritual collapse in the areas of socio-cultural, public works, education, population, economy, security as well as the loss of life and property with the Russian and Armenian occupation in the First World War. Gümüşhane, which is located in the administrative structure of the Republic of Turkey, was established after the declaration of the Republic, first as an independent Sanjak and then as a province, took action to heal the wounds of the recent tremors. The city, which was burned and destroyed especially during the Russian occupation, began to be rebuilt during this period.

In this study, it will be revealed how a change and transformation took place in terms of Public Works in Gümüşhane province during the first years of the Republic, where the mentality along with the name of the state in Turkey changed.

Geliş Tarihi / Received Date: 11.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2020

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Osmanlı Devleti'nin Doğu Vilayetlerini istilasını Gümüşhane'yi¹ de kapsamıştır. Ruslar, 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 16 Temmuz 1916'da da Bayburt'u işgal ettikten sonra yönlerini Gümüşhane'ye çevirmişlerdir. Rus Birlikleri, Osmanlı Ordusu'nun geri çekilmeyle boşalttığı Gümüşhane'yi hiçbir direnişle karşılaşmadan 19 Temmuz 1916 tarihinde ele geçirmişlerdir. Böylece şehir, tarihinde ikinci defa Rus işgaline uğramıştır.²

Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması üzerine, Osmanlı Devleti ile 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi'ni imzalayan Ruslar, Doğu Vilayetlerinden çekilmeye başlamıştır. Ruslar çekilince Ermeniler daha rahat hareket etmeğe ve hemen hemen her istediklerini yapmaya başlamışlardır.³ Rusların Doğu Anadolu'dan çekilirken Ermeni taşkınlıklarına göz yumması üzerine bu mütarekeyi geçersiz sayan Osmanlı Devleti, bölgedeki III. Ordu'yu harekete geçirmiştir. Gümüşhane, 1 yıl 6 ay ve 28 gün süren Rus ve Ermeni işgalinden III. Ordu'ya bağlı I. Kafkas Kolordusu Komutanı Kazım Karabekir tarafından 14 Şubat 1918 tarihinde kurtarılmıştır.⁴

Rus ve Ermeni işgalinin Gümüşhane ve çevresindeki yerleşim yerlerinde sosyal, ekonomik, dini, bayındırlık ve kültürel bakımdan kalıcı ve yıkıcı etkileri olmuştur. Bu işgal sonucunda aileler parçalanmış, taşınmaz kültür varlıkları zarar görmüştür.⁵ Gümüşhane, Türk Ordusu tarafından kurtarıldığında hemen hemen harap bir durumda bulunuyordu.⁶ Savaş sonrasında bölgede Rus işgalinden arda kalan yalnızca yıkım ve zulüm olmuştur. Bu dönemde Gümüşhane halkı maddi ve manevi çok büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu işgalden kurtulmasına rağmen şehir merkezi ve kazalarında önemli ölçüde tahribat vardır. Ruslar, Ermenileri kullanarak halka zulmetmekle yetinmeyip, Gümüşhane ve köylerini de tahrip etmişlerdir. Ayrıca işgal güzergâhında bulunan tarla ve bahçeleri talan ederek zaten yokluk içinde bulunan halkın yaşamını daha çekilmez bir hale sokmuşlardır. Halkın büyük bölümü işgal altında kalmak yerine daha güvenli bölgelere göç etmişlerdir. Şehirde kalanlar ise Rus ve Ermeni mezalimine uğramışlardır.⁷

İşgalden kurtuluşundan sonra çok sayıda göçmenin Gümüşhane'ye geri dönmeye başlaması, şehirde sefaletin artmasına neden olmuştur. Göçmenlerin birçoğunun köyleri, evleri, tarlaları savaş sebebiyle harabeye dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması durumu daha da kötüleştirmişti. Şiddetli kış da açlık ve sefaleti artırmıştır.⁸ Rus ve Ermeni istilasından sonra Gümüşhane ve çevresinin içler acısı durumunu Gümüşhane Mutasarrıfı Yahya Sezai Bey, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı 4 Mayıs 1918 tarihli bir yazıda şöyle anlatmaktadır:⁹

25 Mart 334 tarih ve 25374/14 numaralı tahrirat-ı aliye-i nezaretpenahilerine arize-i cevabıdır. Gümüşhane Sancağı arazisinin kısm-ı ekseri dağlık ve ziraate gayrı salih olduğundan ahalinin

¹ Tanzimat Dönemi'nde 1867 yılındaki düzenleme ile Osmanlı idari teşkilatında eyalet sisteminden büyük vilayet sistemine geçilince Gümüşhane, Trabzon Vilayetine bağlı bir sancak olmuştur. Milli Mücadele sırasında 6 Aralık 1920 tarihinde BMM'nin kararıyla Trabzon Vilayeti'ne olan bağlılığı çözümlenerek müstakil mutasarrıflık haline konulmuştur. Cumhuriyet döneminde Gümüşhane, 20 Nisan 1924 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun 89. Maddesi gereğince merkez ilçeyle birlikte Kelkit, Şiran ve Torul kazalarından oluşan bir vilayet halini almıştır. 1926 yılında Bayburt Kazası da bağlanarak sınırları genişletilmiştir. 1927-1928 verilerine göre 11.095 kilometrekare genişliğinde ve 5 ilçeden meydana gelen Gümüşhane'de, 546 köy, 95.614 erkek ve 108.243 kadın olmak üzere 203.857 nüfus vardır. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sahnamesi (1927-1928)*: 1138; Okay, 1938: 23-24; Tuncel, 1996: 273; Kuran, 1991: 23.

² Rusların Gümüşhane'yi ilk işgalleri 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında olmuştur. XIX. yy.'da Osmanlı Devleti Ruslarla tam dört kez savaş yapmak zorunda kalmıştır. Bu dört savaştan devleti en çok tahrip eden şüphesiz "93 Harbi" olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Onun hemen ardından da 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı saymak yanlış olmayacaktır. İşte bu savaş sırasında Ruslar, 27 Ağustos 1829 tarihinde Gümüşhane'yi işgal etmişlerdir. Akbulut, 2016: 37 ve 41.

³ Tozlu, 1991: 102-103.

⁴ Saylan, 2017: 160-161.

⁵ Aşkın, 2016: 109.

⁶ Saydam, 1991: 93.

⁷ Saylan, 2017: 161-162.

⁸ Üçüncü, 2017: 67.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH) İdare-i Umumiye Ekleri (İ.UM.EK.), 111-75.

kısm-ı azamı kiracılıkla tayin etmekte olub harpten evvel bile Kelkit ve Şiran ve Bayburd ve Tercan ve Sivas taraflarından mübaya eyledikleri zehair ile temin-i maişet eylemekte iken bu kere mezkur kazalar ahali dahi hicret eylemiş ve karyeler mahv ve harab olmuş olmağla birkaç seneden beri ovalarda da ziraat edilememiş olduğu ve ezcümle livaya tabii Kelkit ve Şiran kazaları kurasının üç rabi düçar-ı harab olmuş ve kalanlar meyânında daima açlıktan telefât vukubulduğu kazalardan bildirilmekte bulunmuştur. Livanın bu seneki zeriyatı hiç mesabesinde olub evvelce bile diğer tarafların zehairine arz-ı ihtiyaç eden ahaliye bu seneki hasılat bir kaç ay bile kifayet etmeyecektir. Hali hazırda livada 30.000'i müteceviz muhtaç-ı iaşe müstecilen zahire gönderilmediği takdirde açlık fecayii bir nisbet mezaife ile tezayüd edecektir. Bu kere liva için yalnız seksen bin kilo yemeklik ve 120.000 tohumluk mısır verileceği vilayet-i celileden işar buyrulmağla hemen alınmak üzere vesait-i nakliye gönderilmiştir. Ancak irade-i arz ve beyan olduğu üzere 80.000 kilo mısır 30-40 bin nüfusun ancak iki günlük yiyeceğini temin edebilir. Binaenaleyh muhacirin iade olduğu takdirde hem kendileri hem burada bulunan ahali bir an evvel açlık felaketine maruz bırakılmış olacaktır. Mevsim-i ziraat dahi mürur eylediğinden gelecek muhacirin bir şey zeri edemeyeceklerinden aynı felaket gelecek sene dahi devam edecektir. Ahval-i Maruzaya nazaran bir senelik yiyecekleri zahairin aynen gönderilmesi icab eder. Gelecek olanların hemen hiçbirisinin oturacak yerleri dahi olmayub karyeleri birer tarla haline gelmiş olduğundan vesait ve malzeme-i inşaiyenin fıkdanından dolayı bunların birkaç ay zarfında inşaları mümkün olamayacağından ikinci bir felakete maruz kalacakları da derkardır. Bu havalideki karyeler dağ tepelerinde ve satıh maillerinde ve yekdiğerinden baid mahallerde herkesin kendi barınacağı vesaatte inşa edilmiş küçük binalardan teşkil olmağla muhacirinin harap olmamış karyelere yerleştirilmeleri de mümkün olamayacaktır. Binaenaleyh bu sene bir senelik yiyecek zahireleri ile kış gelmezden evvel hanelerini inşa ettirmeğe iktidar-ı maliyeleri olan muhacirinin gelmelerinde beis yoktur. İşbu hususat vilayet-i celileyede mufassal raporları arz edilmiştir. Ancak bir taraftan firar suretiyle peyderpey muhacirin avdet eylemekte ve hatta yollarda açlıktan telef olmakta ve buraya geldiklerinde de aynı hale maruz kalmakta olduklarından ve bu havalı mültecileri Sivas ve Konya vilayetlerinde bulduklarından bu gibilerin bırakılmamalarının mezkur vilayetlere emr ve işarı...

30 Nisan 1919'da Gümüşhane ve çevresinde teftiş gezisi yapan Kazım Karabekir de, bölgenin durumunu şu cümlelerle anlatmaktadır:¹⁰

Trabzon'dan iki otomobil ile hareket ettim. Ardasa, Gümüşhane, Bayburt'ta teftişlerimi yaptım. Halkın açlığı elimdi. Gümüşhane'den geçerken Daltabanda kadınlar ekmeğe diye bağrışıyorlardı. Bayburt'ta bir eve doldurulmuş yüz kadar kimsesiz çocuk bir deri bir kemik kalmış. Haftalarca yiyememişler. Derhal bunları mükemmelen doyurttum ve işlerini temin ve sonra da Erzurum'a aldurdum.

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki işgalle birlikte Gümüşhane ve kazaları büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu bölgede yaşanılabilmesi için bayındırlık faaliyetlerinin kısa bir sürede başlaması gerekmiştir. Milli Mücadele döneminde başlayan bayındırlık çalışmaları Cumhuriyetle birlikte hızlanmaya ve daha sistemli bir şekilde yapılmaya başlamıştır.

1. Gümüşhane Merkez Kazası

Türkiye'de savaş sonrasında şehir merkezinin değiştiği tek yer Gümüşhane olmuştur. 1915 yılı başlarında askeri ve mülki mesai Daltaban'da birleştirilmiş, savaştan sonra da artık Gümüşhane'nin yeni yerleşim alanı Daltaban ve çevresinde şekillenmeye başlamıştır.¹¹ İlk defa Canca mahallesinde kurulan şehrin Süleymaniye mahallesine taşınmasına gümüş yataklarının neden olduğu bilinmektedir. Eski Gümüşhane olarak da bilinen bu yerleşme, Harşit çayına soldan karışan Musalla deresinin yamaçlarında ve bugünkü şehre 3 km uzaklıkta bulunuyordu. Gümüş madeni rezervlerinin tükenmesiyle birlikte şehir, I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren gün-

¹⁰ Karabekir, 1960: 22.

¹¹ Çelik, 2015: 35.

müzdeki yeri olan Trabzon-Erzurum karayolunun da geçtiği Harşit vadisine doğru yer değiştirmiştir.¹² Böylece Gümüşhane tarihinde ikinci kez yer değiştirmiş oldu ve Eski Gümüşhane'nin çöküşü iyice hızlanmıştır. Şüphesiz bu çöküşe, Rus işgali sonucunda halkın göçü, madenlerin kapanması ve ekonomik hayatın daralması gibi etkenler de neden olmuştur. Bu işgal sonucunda eski Gümüşhane'de 50 kadar ev ile bir camiden başka bir şey kalmamıştır.¹³ Bu sebeple de Gümüşhane, Kurtuluş Savaşı yıllarında Sorda (Bağlarbaşı) ve Hacıemin mevkileri arasındaki Harşit vadisinde yeniden kurulmaya başlanmıştır. İlk zamanlarda şehirde henüz resmi binalar inşa edilmediğinden, idari bina olarak Harşit vadisinde eskiden beri var olan yazlık konaklardan faydalanılma yoluna gidilmiştir. Hükümet konağının 1922'de yapılmasıyla idare burada çalışmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı sırasında harap bir köy hüviyetinde bulunan Gümüşhane'de halkevi, okul, hastane ve otel gibi binaların da yapılmasıyla birlikte Hasanbey, Özcan ve Fuadiye Mahalleleri oluşmuştur. Tek ana cadde etrafında ticarethaneler sıralanmaya başlamış ve bunları diğer işletmeler izlemiştir. Böylece ticaret ve yönetim etkinliği yeni Gümüşhane'de toplanmıştır.¹⁴

Cumhuriyet döneminde hızla imar olunarak 1938 yılı itibarıyla 750 hanelik yeni ve güzel bir Gümüşhane meydana getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk on beş yılı içinde Gümüşhane'de halk tarafından yeniden 650 ev yaptırılmış, resmi makamlar tarafından da 60.000 liraya bir halkevi, 55.000 liraya modern bir ilkokul, 32.000 liraya bir hastahane, 30.000 liraya bir ortaokul, 20.000 liraya belediye dairesi, 5.000 liraya bir mezbaha, 12.000 liraya şehre içecek su getirilerek 4 çeşme yapılmış, 50.000 liraya bir Nafia otelinin yapımına başlanmıştır.¹⁵ Hasanbey mahallesinde 1925-1930 yılları arasında kagir olarak inşa edilen Kemaliye Camii, bu dönemin belli başlı eserlerindedir.¹⁶ Özel İdare tarafından merkez memleket hastanesinin bodrum ve zemin katları inşa kılınmış, Gümüşhane, Kelkit, Köse hükümet konaklarıyla, vali konağı tamir olunmuştur. Gümüşhane merkezde belediye tarafından iki adet tuvalet yaptırılmıştır.¹⁷

Rus işgalinde tamamen harap olup yeniden kurulmakta bulunan Gümüşhane merkezinin ihtiyaçlarına harcanmak üzere 8 Ocak 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla 10.000 lira verilmiştir.¹⁸ Gümüşhane'de 1923-1938 yılları arasında altyapı kurulmasına çaba gösterilmiştir. Genellikle dağlık bir arazi yapısına sahip olduğundan ve ulaşım güçlüğü nedeniyle ekonomik gelişme sağlayamayan şehirde, yol ve köprü yapımına önem verilmiştir.¹⁹ Bu sebeple şehir için hayati bir öneme sahip olan Trabzon-Erzurum-Kızıldize yolunun Gümüşhane Vilayet sınırları içinde yer alan 170 kilometrelik kısmının tamirine başlanmıştır. Fakat Vilayet'in yol bütçesi yeterli olmadığından 8 Ekim 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla şose ve köprüler tahsisatından 25.000 liralık bir yardımın Gümüşhane'ye verilmesi kabul edilmiştir.²⁰

Gümüşhane Vilayeti'nin imarında önemli bir dönüm noktası, 1935 yılında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun bazı vilayetlerinde bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla III. Umumi Müfettişliğin kuruluşudur.²¹ Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in müfettişlik mıntıkasında yapmak istediği işlerin başında şehirlerin imarı gelmekteydi. Bu yüzden Uzer, Gümüşhane'yi de kapsayan müfettişlik bölgesinin uzun yıllar işgal ve savaşlarda viraneye dönmüş ve yeni

¹² İran transitini sağlayan ana yolun Harşit vadisini takip etmesi ve bu vadinin esas şehir olan kısma 3 km'den fazla uzakta bulunması savaş yıllarında yapılan hükümet binasıyla askeri kışlının bu yol üzerinde bulunması şehir halkının yol güzergahına inmesini gerektirmiş ve özellikle cumhuriyet devrinden itibaren bu vadi üzerinde yepyeni bir şehir kurulmuştur. Tağudar, 1936: 18.

¹³ Okay, a.g.e., s. 25.

¹⁴ Tuncel, 1991: 31; Zaman ve Doğanay, 2000: 245 ve 257; *Demokrat Gümüşhane*, 11 Aralık 1952, s. 3.

¹⁵ Okay, 1938: 25 ve 28.

¹⁶ Tuncel, 1996: 275.

¹⁷ *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 8.

¹⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/12-67-9.

¹⁹ Kuran, "a.g.m", s. 23.

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/14-65-10.

²¹ Üçüncü Umumi Müfettişlik, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı Vilayetlerini içermektedir. Aydoğan, 2004: 1.

cumhuriyete yakışmayan görüntüsünden arındırmak için yoğun bir çaba harcamıştır. Bu kapsamda Gümüşhane Vilayeti'nin de imar planı yaptırılmış²² ve bu plan sayesinde, vilayette bayındırlık faaliyetleri daha sistematik ve düzenli bir şekilde yürütülmüştür.

Cumhuriyet döneminde Harşit Çayı'nın iki yanında sıralanmış mahallelerden meydana getirilen Gümüşhane şehir merkezi, dağlar arasına gömülmüş bir vadi boyunca 7 km kadar uzanmıştır. Eski Gümüşhane de "Süleymaniye Mahallesi" adıyla yeni Gümüşhane'ye bağlanmıştır.²³

Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane'ye bağlı köylerde de bayındırlık faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. 1923-1938 yılları arasında Gümüşhane köylerinde 2.123 km'lik yol açılmıştır. Bundan başka köylerde arazi sulamak için 1.315 km su kanalı, 524 genel tuvalet, 2558 köy evlerinde şahıslara ait tuvalet yaptırılmış, 313 km telefon hattı çekilmiş, 20 köye telefon konulmuştur.²⁴

2. Bayburt Kazası

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus, Ermeni ve Rum işgaline uğrayarak büyük ölçüde tahrip olan Bayburt Kazası, işgalden önce mamur ve şehir manzarasını andırmaktadır. İşgal ile birlikte Bayburt gayri meskûn bir duruma gelmiştir. Bayburt'un 194 köyünden -göç etmediklerinden dolayı 50 köy dışında- 29 köy harap ve oturulamaz durumda iken diğerlerinin tamamında 2/3 oranında tahribat yapılmıştır. Göç eden köylerde cami ve köy okullarının hepsi harap bir duruma gelmiştir. İşgal öncesinde kazada 1500'ü aşkın kahve, han, dükkân ve otel bulunduğu halde 1919'da bu sayı 400'e kadar düşmüştür. Birinci Dünya Savaşı gerek Bayburt merkezinde ve gerek köylerde bulunan ikametgâhların 3/4'ünü tahrip etmiştir.²⁵

Rus işgali nedeniyle İç Anadolu'nun çeşitli şehirlerine göçen Bayburtlular, kurtuluşun ardından memleketlerine döndükleri zaman bine yakın dükkân, kahvehane, otel, han ve diğer resmi ve özel daire ve kurumlardan eser bulamamışlardır. İşgal sırasında birçok ev, emlak, akar ve çarşı içinde bulunan mağaza ve dükkânlar tamamen yakılmıştır. Savaşın doğurduğu felaket ve sefaletle uğrayan ve üstelik göç nedeniyle bütün mal ve mülkünü kaybederek fakirleşen Bayburtlular bu durumdan dolayı üzüntüye kapılmamışlardır. Bayburt, baştanbaşa yanmış ve yıkılmış olmasına rağmen bağlı oldukları toprağa kavuşmuş olmanın verdiği sevinçle işe başlamışlardır. Güzel yurdu eskisinden daha iyi ve asri bir halde imar etmeyi düşünmüşler; fakat Milli Mücadelenin ilk zamanlarında hüküm süren açlık ve yoksulluk imar işlerini hızlandırmaya imkân vermemiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte "Yeni Bir Bayburt Şehri" oluşturmak için devlet ile halk el ele vererek imar işlerine hız verilmiştir. Bayburt'ta 1919-1927 arasında yakılan yerlerden önemli bir kısmı imar ve inşa edilmiş ve birçok bina meydana getirilmiştir. Ayrıca bir taraftan özel ev ve işyerleri inşa edilirken, diğer taraftan da Bayburt Belediyesi bütçesinin elverdiği oranda yollar açmaya ve umumi mahaller inşa etmeye çalışmıştır. Bayburt'ta Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan bayındırlık faaliyetleri hızını kesmeden sonraki yıllarda da devam etmiştir.²⁶ Halkı çoğunlukla zengin olan Bayburt Kazası günden güne büyümüştür. Aralarında otel ve gazinoların bulunduğu yeni inşaatlar kaza merkezinde yükselmiştir.²⁷

1923-1938 yılları arasında Cumhuriyet döneminde genel seviyede meydana gelen yükselme ve ekonomik bakımdan halkın ulaştığı refah sonucu olarak yeni ve güzel bir Bayburt meydana gelmiştir. 10.000 lira harcanarak kazanın harita ve imar planı yaptırılarak tasdik ettirilmiş ve bu plana göre imarına başlanmıştır. En büyük ana cadde olarak "Cumhuriyet Bulvarı" adı verilen cadde açılmış, diğer yollarla ikinci ana caddeye bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Bayburt merkezinde 40.000 liraya 600 öğrencilik bir ilkokul, 25.000 liraya 25 yataklı

²² Aydoğan, 2004: 7-8.

²³ *Vilayetlerimizin Tarihi*, 1968: 223.

²⁴ Okay, 1938: s. 44.

²⁵ Türk Kızılayı Arşivi, 150/2, 24 Ağustos 1335, s. 2-3.

²⁶ Göktaş, 2020: 197-198.

²⁷ "Karstan Gümüşhane", *Akşam*, 4 Ekim 1929, s. 3.

bir revir, 50.000 liraya bir nafya oteli, 5.000 liraya bir karakol, 5.000 liraya bir saat kulesi, 15.000 liraya bir park (Nusratlı Parkı) yaptırılmış,²⁸ 2.215 liraya genel tuvalet, 4.460 liraya bir mezbaha yaptırılmış ve 22.716 lira yeniden açılan caddelerle, kaldırım ve lağım yapım ve onarımına, 15.060 lira istimlak işlerine, 5.006 lira rıhtım yapımına, 8.348 lira çeşme ve su-yollarına, 13.813 lira köprülerin yapım ve onarımına harcanmıştır.²⁹ 1930 yılında 6.300 lira harcanarak Bayburt'a bir mezbaha yapılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi tahsisatıyla Bayburt Halkevi'nin temeli atılmıştır.³⁰

3. Kelkit Kazası

Kelkit Kazası, 22 Temmuz 1916 tarihinde Rus işgaline uğramış bu işgalden 17 Şubat 1918'de kurtulmuştur.³¹ Havası ağır ve yeri alçak olması nedeniyle Cumhuriyet döneminde Kelkit'te bulunan resmi binalar, Kelkit Çayı'nın diğer yakasındaki düzlüğe nakledilmiştir. Öncelikle bir ilkokul binası yaptırılmıştır. Kelkit Belediyesi de yeni kazanın bu merkezde kurulmasını sağlamak üzere imar planını ona göre yaptırmıştır. Cumhuriyet döneminde Kelkit'te 20.000 liraya bir ilkokul, 3.500 liraya bir Cumhuriyet meydanı ve yolu istimlak ve tanzim edilmiştir. 3.000 liraya bir belediye dairesi, 2.500 liraya çeşitli çeşmeler, 500 liraya belediye bahçesi, 1.500 liraya bir mezbaha yaptırılmıştır.³²

4. Torul Kazası

Birinci Dünya Savaşı sırasında Gümüşhane ile aynı gün yani 19 Temmuz 1916 tarihinde işgal edilen ve 15 Şubat 1918'de kurtarılan³³ Torul (Ardasa) Kazası, bu süreç içinde Rusların tahribatından ve Ermenilerin mezaliminden tamamen harap olmuştur. İşgal sırasında kazada bulunan cami ve medrese ahıra çevrilmiş, mezarlığın bir kısmına da kahvehane yapılmıştır.³⁴ Torul'dan göçmeyenler, Rusların emri altında yol, köprü, su kanalı veya başka angarya işlerde çalıştırılmışlardır. Ruslar, Türklere ait hayvan ve gayrimenkulleri tamamen kontrolleri altına almışlardır. İşgalde bir Rus Tümeni merkezi olan Torul Kazası'nın her tarafı yanmış bina enkazları ile dolmuştur.³⁵

Cumhuriyet dönemiyle birlikte yeniden kurulmaya başlanan kazada bir eşi Şiran'da yapılmış olan bir hükümet konağı ile bir belediye dairesi, bir yol bakımevi, bir dispanser ve bir hal inşa edilmiştir. Ayrıca kazaya içme suyu getirilmiştir. Bu dönemde bayındırlık işlerine yalnızca belediye tarafından 17.445 lira harcanmıştır.³⁶

5. Şiran Kazası

Şiran işgal altında kalmamış olduğundan burada doğrudan bir Ermeni hareketine rastlanmamıştır. Kelkit'in Ruslar tarafından işgali ile Şiran halkı da Sivas taraflarına doğru göç etmişlerdir. Rusların bölgeden ayrılışlarıyla geri dönen halk Şiran'ı harap bir halde bulmuş; açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.³⁷ Küçük ve harap bir köyden ibaret olan Şiran, Cumhuriyetin ilk on beş yılında eskiye ait hiçbir şey kalmamıştır. Kaza'ya 10.000 lira değerinde bir hükümet konağı, 1.500 liraya bir belediye ile bir park, 1 hal yeri, 1 mezbaha, bir genel tuvalet, üç çeşme yaptırılmış, yüzlerce ağaç dikilmiştir.³⁸

²⁸ Doğu Gazetesinde bu parkın 1937 yılında 8000 lira harcanarak bitirildiği yazılmıştır. *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 8.

²⁹ Okay, 1938: 30-31.

³⁰ *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 8.

³¹ San, 1993: 29-30.

³² Okay, 1938: 32 ve 34.

³³ San, 1993: 27 ve 30.

³⁴ Altınay, 2001: 27.

³⁵ Üçüncüoğlu, 1998: 116.

³⁶ Okay, 1938: s. 34.

³⁷ Tozlu, 1991: 108-109; Aktaş, 2008: 61.

³⁸ Okay, 1938: 35.

6. Eğitim ve Kültür Binalarının Yapımı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane'de devlet tarafından okul binaları, ders araçları ve ta-
lim unsurları eğitime daha yararlı olacak bir şekilde düzenlenmiştir. Vilayette bulunan 52 il-
kokuldan 37 tanesi okul planına göre bu dönemde yeniden yaptırılmıştır. Bu binalardan bir
kısmı özel idare tarafından, önemli bir kısmı da köy kanununa göre köy bütçelerinden yapı-
lmışlardır. Eğitim okullarına devlet bütçesinden 8000 lira yardım edilmiştir. Ayrıca bu dö-
nemde yeniden 32 köy eğitim okulu inşa edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında
Gümüşhane, kaza ve köylerinde inşa edilen okulların kapasiteleri, inşa tarihleri ve maliyetleri
aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:³⁹

Tablo 1. Vilayet Özel İdaresi tarafından yapılan İlkokullar

Okul Adı	Dersanesi	İnşa tarihi	Değeri
Gümüşhane Gazipaşa İlkokulu	8	1931	55000
Bayburt Büyük Cumhuriyet İlkokulu	12	1934	40000
Kelkit Cumhuriyet İlkokulu	5	1932	20000

Tablo 2. Köy Bütçelerinden yapılan İlkokullar

İl/ilçe	Köy/nahiye	Dershanesi	İnşa tarihi	Değeri
Gümüşhane	Mavrangil Köyü İlkokulu	3	1932	3000
Gümüşhane	Tekke Köyü İlkokulu	3	1932	3000
Gümüşhane	Kale Köyü İlkokulu	3	1938	4000
Gümüşhane	Haşara Köyü İlkokulu	3	1938	5000
Gümüşhane	Aykut Köyü İlkokulu	2	1934	2700
Bayburt	Pulur Köyü İlkokulu	3	1931	2500
Bayburt	Hart Nahiyesi İlkokulu	5	1931	4000
Bayburt	Kitre Köyü İlkokulu	3	1937	3500
Bayburt	Sünür Köyü İlkokulu	3	1933	3500
Bayburt	Çıphınız Köyü İlkokulu	3	1933	3500
Bayburt	Kısanta Köyü İlkokulu	3	1938	3700 ⁴⁰
Bayburt	Çakmaz Köyü İlkokulu	1	1938	1500
Bayburt	Niv Köyü İlkokulu	3	1926	1500
Bayburt	Cilara Köyü İlkokulu	3	1934	1000
Bayburt	Konursu Köyü İlkokulu	3	1931	2500
Bayburt	Loru Köyü İlkokulu	3	1931	2500
Kelkit	Köse Köyü İlkokulu	3	1930	3500
Kelkit	Sadak Köyü İlkokulu	3	1933	2500
Kelkit	İlaç Köyü İlkokulu	3	1933	2000
Kelkit	Tılısbık Köyü İlkokulu	3	1933	2000
Kelkit	Bandula Köyü İlkokulu	1	1930	800
Kelkit	Posus Köyü İlkokulu	3	1933	3200
Şiran	Korzaf Köyü İlkokulu	1	1936	2000
Şiran	Seydibaba Köyü İlkokulu	1	1931	1500
Şiran	Kozaağaç Köyü İlkokulu	1	1931	1500
Şiran	Sarıca Köyü İlkokulu	1	1931	1500
Şiran	Kırıntı Köyü İlkokulu	1	1933	1500
Şiran	Çalgan Köyü İlkokulu	1	1934	1500

³⁹ Okay, 1938: 56-57.

⁴⁰ Doğu Gazetesi'nde bu okulun 1936 yılında 3500 liraya yapıldığı ifade edilmiştir. *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 4.

Şiran	Söfker Köyü İlkokulu	1	1933	1000
Şiran	Gersut Köyü İlkokulu	1	1933	1500
Şiran	Çirmiş Köyü İlkokulu	1	1933	1000
Torul	Zermut Köyü İlkokulu	3	1936	3000
Torul	Zigana Köyü İlkokulu	3	1930	2000
Torul	Ulu Köyü İlkokulu	3	1934	1700

Bu ilkokullardan başka Bayburt'ta halkın yardımıyla 30.000 liralık bir ortaokul binasının yapımına başlanmıştır.⁴¹ Ayrıca bölgede bulunan Halkevlerinin faaliyetini daha verimli bir duruma getirmek üzere Gümüşhane ve Bayburt'ta modern birer Halkevi binası yapımına başlanmıştır. Bu binalarda bütün şubelere özel odalardan başka 1.200'er kişilik gösteri ve sinema salonu, birer gazino ve birer kütüphanesi vardır.⁴²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra harabe bir şehir görünümünde bulunan Gümüşhane, bu savaş sırasında uğramış olduğu felaketlerin enkazını gidermek için Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun bir mesaiyle çalışılan yerleşim birimlerimizden biri olmuştur. Rus ve Ermeniler tarafından işgali yüzünden baştanbaşa yıkılmış ve yakılmış olan Gümüşhane ve kazaları, Cumhuriyet döneminde birer şantiye haline gelmişlerdir. Bir yandan yakılan ve yıkılan binalar yeniden kullanılmaya uygun bir duruma getirilirken, diğer yandan yeni işletmeler, hükümet daireleri, eğitim ve kültür kurumları şehirde yükselmeye başlamıştır. Özellikle 1935 yılında Gümüşhane Vilayeti'nin de içinde yer aldığı Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun bir kısmında kurulan III. Umumi Müfettişlik ile birlikte bölgede yapılan bayındırlık çalışmaları planlı bir duruma getirilmiştir.

Gümüşhane Vilayeti'nde Cumhuriyet Dönemi boyunca meydana getirilen ve birçoğu günümüzde bile kullanımda olan bina, yol, cadde, köprü, çeşme, park, otel ve okul gibi eserler, o dönemin "harabe bir şehri mamur bir şehre dönüştürme" başarısının tanıklığını yapmaktadırlar. Bu dönemdeki bayındırlık faaliyetleri, Gümüşhane halkı tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Şehir halkı, inşa faaliyetlerine hem beden gücüyle hem de maddi destekle katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hummalı bir çalışmanın yürütüldüğü Gümüşhane Vilayeti'nde daha sonraki dönemlerde bayındırlık faaliyetleri ivme kaybetmeye başlamıştır. Bayburt'un 1989 yılında vilayet merkezi olmasına rağmen, Gümüşhane Vilayeti'nin Bayburt'un da dahil olduğu sınırlarında 1950 yılından sonra çok önemli bayındırlık faaliyetleri gerçekleşmemiştir. Cumhuriyet döneminde Gümüşhane Vilayeti sadece bayındırlık değil her açıdan değerlendirilmeye muhtaç bir durumdadır. Bu çalışmamızın Cumhuriyet döneminde Gümüşhane Vilayeti hakkında yapılacak çalışmalar için bir esin kaynağı olmasını temenni ediyoruz.

⁴¹ *Doğu*, 3 Ağustos 1938 s. 2.

⁴² *Okay*, 1938: 50.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi, DH.İ.UM.EK. (Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri)

Diğer Kaynaklar

Akbulut, Uğur, (2016), "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Gümüşhane ve Çevresi", *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2010)*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 37-46.

Aktaş, Serap, (2008), *Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altınay, Ahmed Refik, (2001), *Kafkas Yollarında: Hatıralar ve Tahassüsler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aşkın, Cevdet, (2016), "Birinci Dünya Savaşı Boyunca Gümüşhane ve Çevresinde Rus İşgali'nin Sosyal Yansıması", *Mavi Atlas*, 6/2016, 109-126.

Aydoğan, Erdal, (2004), "Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, 1-14.

Çelik, Recep, (2015), "Gümüşhane Sancağı: Askeri, İktisadi ve İdari Durum Üzerine Bazı Tespitler (1914-1918)", *History Studies*, 7/3, 23-37.

Doğu, 3 Ağustos 1938.

Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938.

Göktaş, Serdar, (2020), *Cumhuriyet Döneminde Bayburt (1923-1950)*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Bayburt Kültürü ve Tarihi Araştırma Merkezi Yayınları.

Karabekir, Kazım, (1960), *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

"Karstan Gümüşhaneye", *Akşam*, 4 Ekim 1929.

Kuran, Ercüment, (1991), "Cumhuriyet Devrinde Gümüşhane'nin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 23-27.

Okay, Vehbi, (1938), *Cumhuriyetin 15. Yılında Gümüşhane*, İstanbul: Ulus Basımevi.

San, Sabri Özcan (1993), *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Saydam, Abdullah, (1991), "Milli Mücadele'de Gümüşhane", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 93-100.

Saylan, Kemal, (2017), "I. Dünya Savaşı Sırasında Yukarı Harşit Vadisi'nde Rusların Yaptığı Tahribat", *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, Giresun: Dokap Bölge İdaresi Başkanlığı, 159-167.

Tağudar, İ. Namık, (1936), *Gümüşhane Vilayeti*, Gümüşhane: Vilayet Basımevi.

Tozlu, Selahattin, (1991), "Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Hareketleri", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 101-112.

Tuncel, Metin, “Gümüşhane”, *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 273-276.

_____, (1991), “Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 29-33.

Türk Kızılayı Arşivi, 150/2, 24 Ağustos 1335.

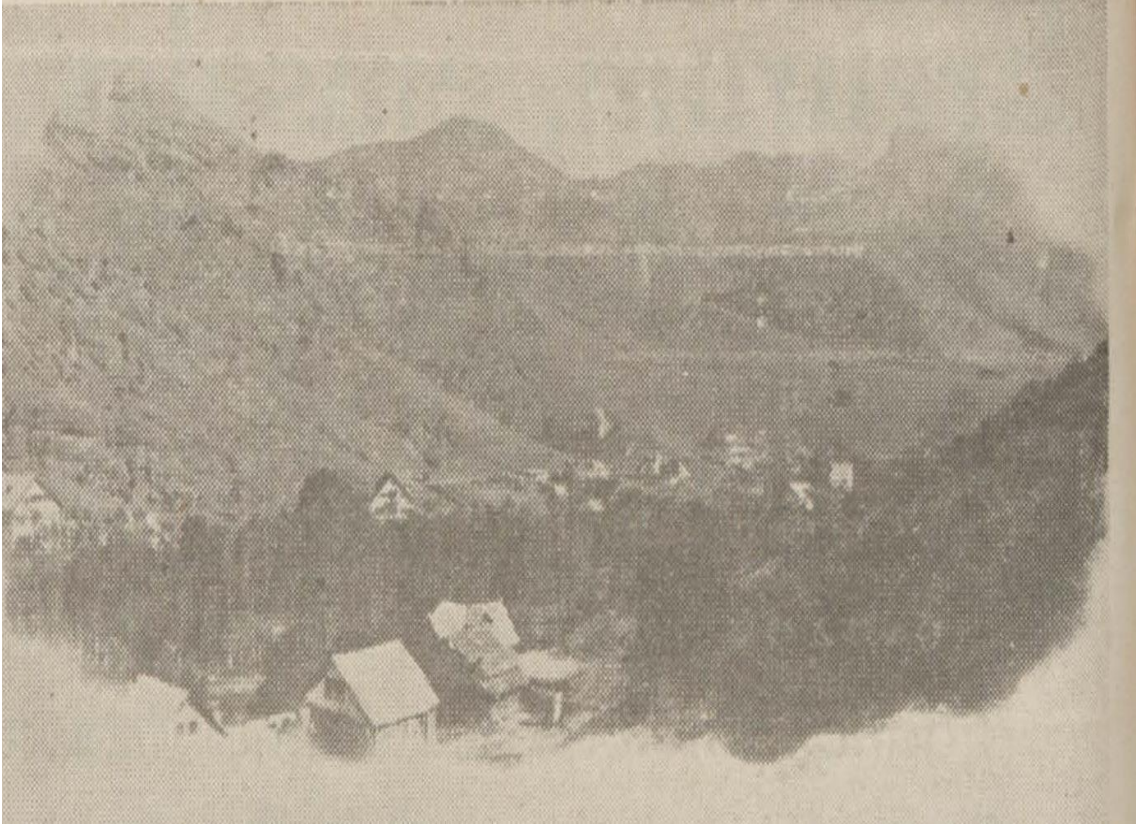
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Üçüncü, Uğur, (2017), “Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane’de İktisadi Hayat (1919-1924)”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 1/1, 66-83.

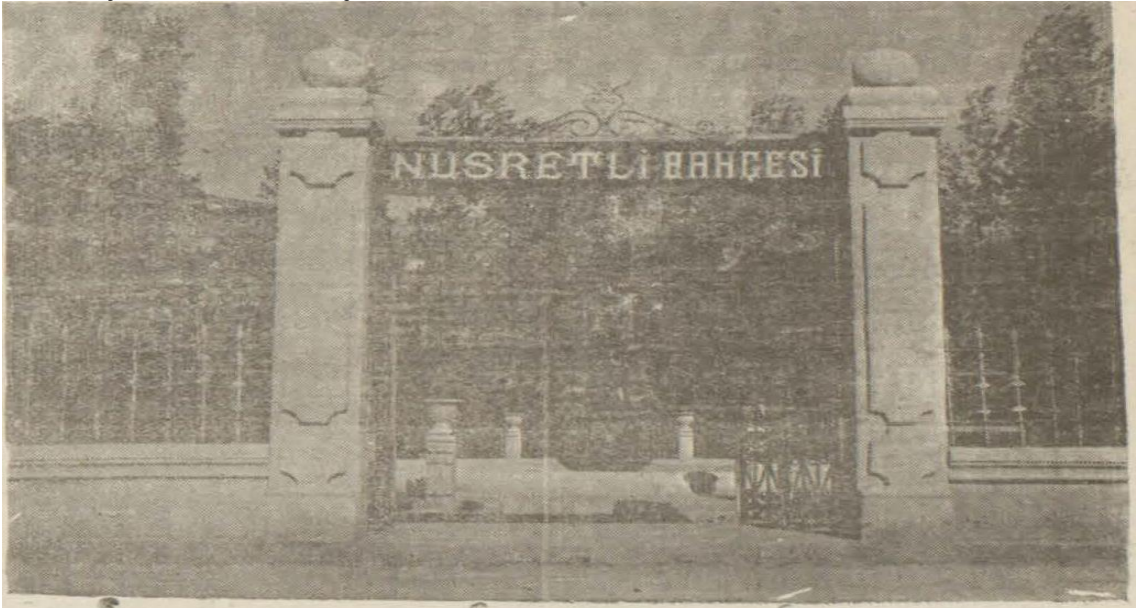
Üçüncüoğlu, Adnan Güngör, (1998), *Torul-Kürtün Tarihi*, Trabzon: Torul Belediyesi Yayınları.

Vilayetlerimizin Tarihi, (1968), İstanbul: Tifdruk Matbaacılık.

Zaman, Mehmet - Doğanay, Serkan, (2000), “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Gümüşhane”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6/3, 245-285.

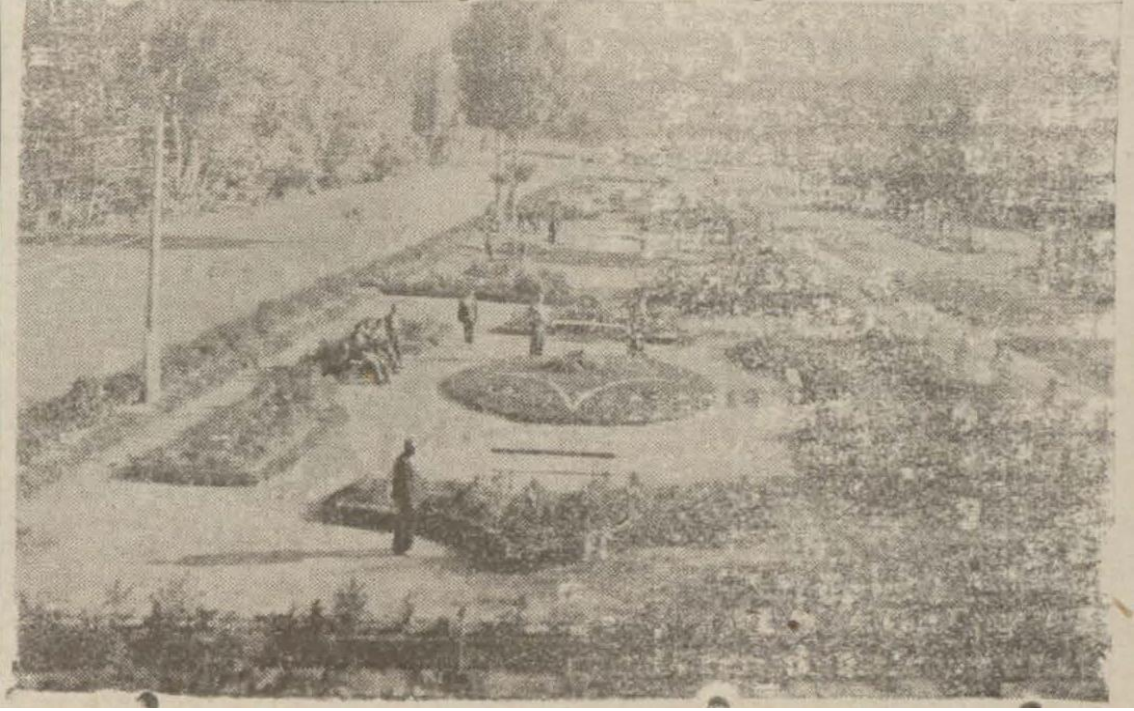
Ekler**Ek 1. Cumhuriyet Döneminde Gümüşhane'nin Genel Görünümü**

Kaynak: *Doğu*, 29 Birinciteşrin 1938, s. 8.

Ek 2. Bayburt Nusretli Bahçesi

Kaynak: *Doğu*, 10 Ağustos 1938 s. 1.

Ek 3. Bayburt Nusretli Bahçesi

Kaynak: *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 8.

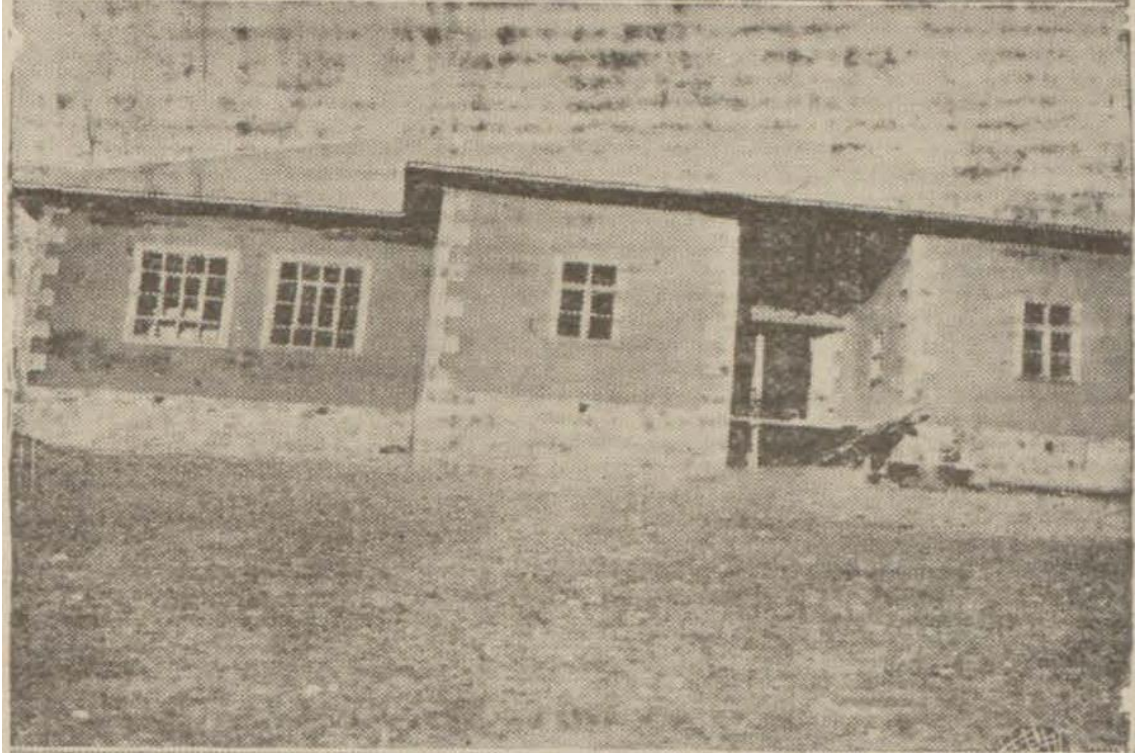
Ek 4. Bayburt Halkevi İnşaatı

Kaynak: *Doğu*, 27 Ağustos 1938, s. 1.

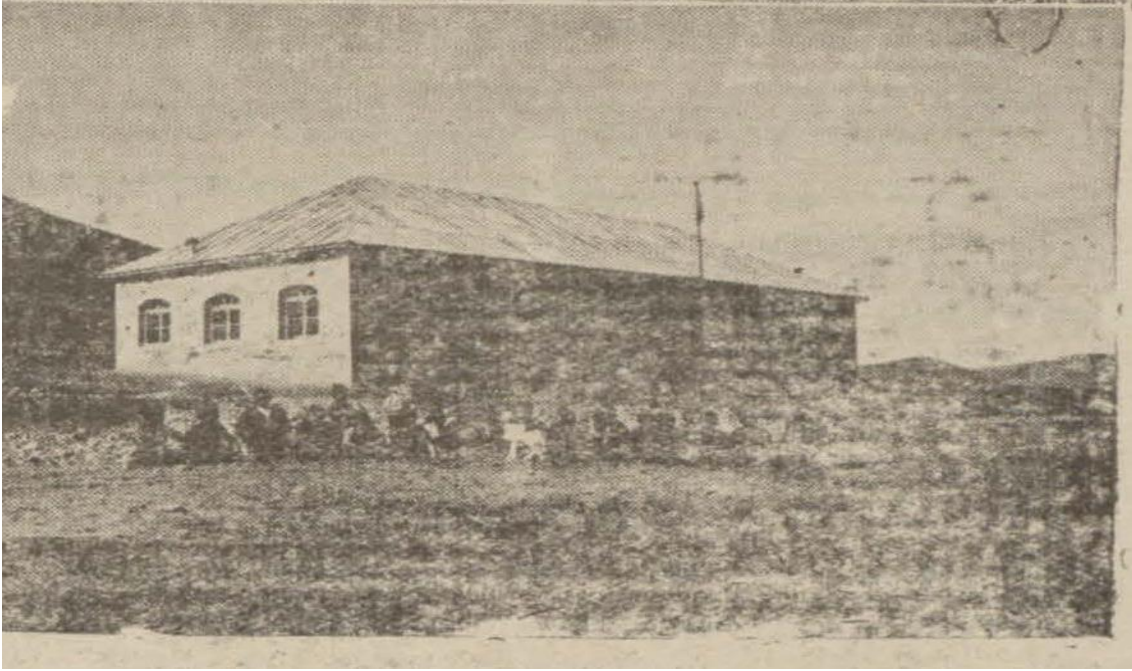
Ek 5. Şiran Hükümet Konağı

Kaynak: Okay, 1938: 34.

Ek 6. Bayburt'ta Yerköy (Kısanta) İlkokulu

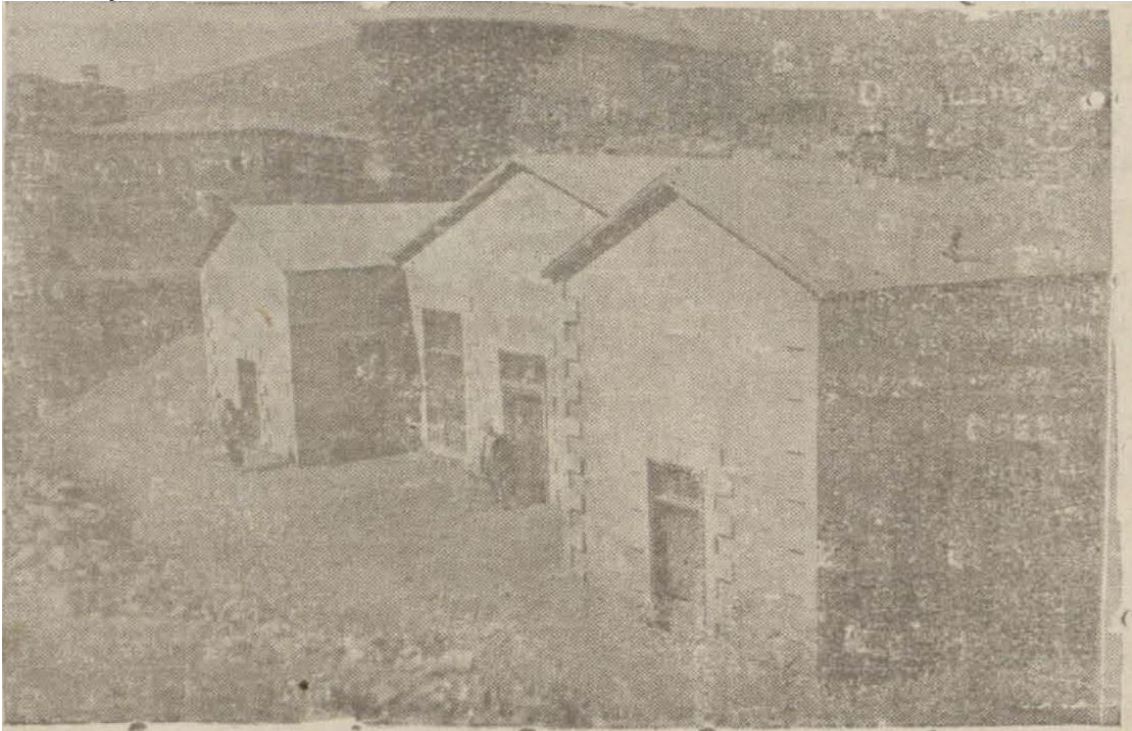
Kaynak: Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 4.

Ek 7. Bayburt Sünür Köyü İlkokulu

Kaynak: *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 4.

Ek 8. Bayburt Mezbahası

Kaynak: *Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1938, s. 8.

Kumaş, Nursal, “CHP Gümüşhane İli Merkez ve Taşra Teşkilatında Görevli Başkan, Yönetici ve Azaların Genel Profili (1923-1950)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11, ss.461-483. DOI: 10.31765/karen.795112

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Öğr. Görevlisi Dr.,
Uludağ Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa/TÜRKİYE
✉ kumasnursal16@gmail.com

ORCID : 0000-0002-6554-5007

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, CHP, Gümüşhane CHP Teşkilatı, CHP Sicilleri, CHP Teşkilat Görevlileri

Keywords: Gümüşhane, CHP, Gümüşhane CHP Organization, CHP Records, CHP Agency Staff

CHP GÜMÜŞHANE İLİ MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATINDA GÖREVLİ BAŞKAN, YÖNETİCİ VE AZALARIN GENEL PROFİLİ (1923-1950)*

Nursal KUMAŞ**

Öz: Bu çalışmada; Gümüşhane ili CHP merkez ve taşra teşkilatında görevli 53 kişi tarafından çeşitli tarihlerde doldurulan sicil belgeleri incelendi ve elde edilen veriler aracılığıyla parti görevlilerinin genel profillerinin çıkarılması amaçlandı. Görevlilerin birçoğunun Cumhuriyet Halk Partisi'ne, partinin kuruluş tarihinden itibaren aza olduklarını belirtmeleri ve arşiv belgelerinde yer alan azalık tarihlerinin CHP'nin tek başına iktidar olduğu dönemde de devam ettiğinin anlaşılması çalışmanın dönemsel aralığının 1923-1950 olarak belirlenmesine neden oldu. CHP Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan matbu sicil belgeleri toplam 13 soru içermekteydi. Bu belgelerin çoğunluğunun görevlilerin kendi el yazılarıyla doldurulduğu birkaç tanesinin de daktilo kullanılarak cevaplandırıldığı tespit edildi. Araştırma kapsamında görevliler hakkında daha anlaşılır bilgi edinilmesini sağlamak amacıyla sicil belgesinde yer alan sorular dört kategori altında toplandı.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre; dönemin iktidar partisi CHP, Gümüşhane il merkezindeki ve ilçelerindeki teşkilatlanmasını ağırlıklı olarak bu yörede doğan ve bu yöreyi iyi bilen ve tanıyan kadrolarla gerçekleştirmekteydi. Bölgede daha önce bir devlet kurumunda çalışırken ilgili birimin sonlandırılması neticesinde açıkta kalan görevliler, çeşitli nedenlerle kurumlarından istifa edenler veya emekli olanlar da teşkilat bünyesinde değerlendirilmekteydi.

GENERAL PROFILE OF THE CHAIRMAN, EXECUTIVES AND MEMBERS WHO ARE ON DUTY AT CHP GÜMÜŞHANE CENTRAL AND PROVINCIAL ORGANIZATION (1923-1950)

Abstract: In this study; Registration documents filled in on various dates by 53 people working in the CHP central and provincial organization in Gümüşhane province were examined and the general profiles of party officials were aimed to be obtained through the data obtained. The fact that many of the officials stated that they were members of the Republican People's Party since the establishment date and that the membership dates in the archive documents continued during the period when the CHP was in power alone caused the periodic range of the study to be determined as 1923-1950. The printed registry documents prepared by the CHP General Secretariat consisted of 13 questions in total. While most of these documents were filled in by the officers' own handwriting, a few

Geliş Tarihi / Received Date: 15.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.12.2020

were answered using a typewriter. Within the scope of the research, the questions in the registry document were gathered under four categories in order to provide more understandable information about the officers.

According to the findings obtained in the research; the ruling party of the period, the CHP, had carried out its organization in the Gümüşha-

ne city center and its districts mainly with the staff born in this region and knew around well. While working in a state institution in the region before, the officers who were exposed as a result of the termination of the related unit, those who resigned from their institutions due to various reasons or those who retired were also evaluated within the organization.

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında işgallere karşı mücadele etmek amacıyla yerel olarak örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin temelleri üzerine kuruldu. Bu cemiyetin kökleri de 1 Şubat 1913 tarihinde kurulan *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'ne dayanmaktaydı. İttihat ve Terakki Partisi tarafından gönüllü asker toplamanın yanında asker ailelerine ve çocuklara yönelik çeşitli sosyal projeler üretmek amacıyla kurulan bu cemiyetin faaliyetleri 22 Mart 1919'da sonlandırıldı. Kapatılan *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti şubelerinin* örgütsel yapısı ve misyonu da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine aktarıldı.¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal kurtuluşu tek elde toplama anlayışı çerçevesinde ülkede faaliyet gösteren tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında Sivas Kongresi'nde birleştirildi. Söz konusu cemiyet BMM'nin açılmasıyla birlikte 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla kuruldu ve Birinci Grup içinde yer aldı.² İkinci Meclis döneminde partileşme kararı alan Müdafaa-i Hukuk Grubu, 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'na dönüştürüldü.³

Halk Fırkası'nın nizamnamesi 11 Eylül 1923 tarihinde hazırlanarak parti program ve tüzüğü belirlendi. Bu nizamnameye göre partinin merkez teşkilatı şu birimlerden oluşmaktaydı: "*Büyük Kongre, Umumi Riyaset, Fırka Divanı ve Umumi Heyet-i İdare*". 1935 ve 1938 yılında hazırlanan tüzüklerle partinin merkez teşkilatlanmasına son şekli verildi. Buna göre merkezi teşkilat şu birimlerden oluşmaktaydı: "*Genel Başkanlık; Genel Başkanlık Kurulu; Büyük Kurultay ve Genel Yönetim Kurulu; İl-ilçe-nahiye-ocak kongreleri ve yönetim kurulları; parti grubu ve parti kurulları*". Partinin taşra teşkilatı da şu şekildeydi: "*Vilayet Kongresi, Vilayet Heyet-i İdaresi, Vilayet Mutemedi, Vilayet İntihab (Seçim) Teşkilatı; Kaza Kongresi, Kaza Heyet-i İdaresi, Kaza Mutemedi, Kaza İntihab Teşkilatı; Nahiyeye Kongresi, Köy ve Mahalle Teşkilatı/Kongresi*". Her yıl Vilayet Kongresi (23 Ocak'ta), Kaza Kongresi (23 Aralık'ta), Nahiyeye Kongresi (23 Kasım'da) ve Halk Kongresi (23 Ekim'de) düzenli olarak toplanmaktaydı.⁴

CHP Gümüşhane teşkilatı görevlilerinin beyanına göre şehirde ilk oluşumlar Rum ve Ermeni taarruzlarına karşı faaliyette bulunmak üzere bölgede kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri aracılığıyla başladı. Bu cemiyetin Gümüşhane'ye en yakın şubesi Trabzon'daydı. Söz konusu cemiyetin fesh edilmesinden sonra bölge halkı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleşti. BMM'nin açılmasından sonra Gümüşhane ili için beş kişilik milletvekili kontenjanı belirlendi. 1920-1923 döneminde Gümüşhane milletvekilleri şu isimlerden oluşmaktaydı: Hasan Fehmi Ataç, Mehmet Şükrü Üçüncü, Mustafa Durman, İbrahim Ruşen Oktar ve Veysel Rıza Zarbun. Halk Fırkası'nın kurulmasından sonra partinin Gümüşhane ilinde nasıl teşkilatlandığı konusunda bir bilgiye ulaşılamadı. Cumhuriyetin ilanından sonra 1950 yılına kadar Gümüşhane ili için belirlenen milletvekili kontenjanı 3-6 arasında değişkenlik gösterdi. CHP'nin şehirdeki faaliyetlerinin yanında Zeki Kadirbeyoğlu'nun 17.11.1924-05.06.1925 döneminde Terakkiperver

¹ Aydın, 2018: 39-40.

² Atatürk, 2006, C.II, 795-797.

³ Partinin kuruluş tarihi konusunda 9 ve 11 Eylül tarihleri arasında bir belirsizlik bulunmaktadır.

⁴ Ökte, 2019: 58; Aydın, 2018: 57. Arşiv belgelerine göre 1935 yılında CHP'nin Gümüşhane İl Kongresi düzenlendi (BCA, F.490.1.0.0/ 43.177.4/1, 28.02.1935).

Cumhuriyet Fırkası'na geçmesi söz konusu partinin de Gümüşhane ilinde teşkilatlanmaya çalıştığını göstermekteydi.⁵

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından; “*sicil örneği, sicil kâğıdı veya sicil su-reti*” olarak isimlendirilen matbu bir form hazırlandı. Görevlilerin bizzat kendi el yazılarıyla doldurmaları için söz konusu form partinin tüm illerdeki merkez ve taşra teşkilatlarına gönderildi. Amaç parti teşkilatında görev yapan kişiler hakkında parti merkezinin belirlediği konular dâhilinde birincil elden bilgi sahibi olabilmektir. Matbu formda görevli kişinin cevaplandırılması istenilen Tablo 1’de verilen şu 13 soru yer almaktaydı.

Tablo 1: Sicil Örneği⁶

Adı Soyadı
Doğduğu Yer ve Tarihi
Tahsil Derecesi, Hangi Okullardan Hangi Tarihte Diploma Aldığı
Mesleği
Partiye Girdiği Tarih
Partide Aldığı Faal Görevler (Tarihleriyle Beraber)
Parti İçin Yaptığı Hizmetler (Ayrılmışsa Sebepleri)
Devlet Teşkilatında Bulunduğu Görevler ve Bu Görevlerden Ayrılış Sebepleri
Daha Önce Başka Bir Siyasal Partiye Girdi mi? Ne vakit, nasıl ayrıldı?
İstiklal Harbi’nde Nerede ve Hangi Görevlerde Bulundu?
Yabancı Lisanlardan Hangisini Bilir? Eserleri Var mıdır?
Askerlik Hizmetini Nerede ve Nasıl Yaptı?
Bu Çerçeve Dışında Genel İzahlar ve Düşünceler

Kaynak: BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66

Bu çalışmada, 1942 tarihli arşiv belgesinde yer alan Gümüşhane ili CHP merkez ve taşra teşkilatında görevli 53 kişi tarafından doldurulan sicil belgeleri incelendi. Sicil belgelerindeki isimlerden anlaşıldığı kadarıyla bu görevlilerin hepsi erkekti. Sekiz görevliye ait sicil belgelerinin birden fazla doldurulduğu tespit edildi. Bu görevliler ve tekerrür eden belge sayıları şu şekildedeydi: Bekir Sıtkı Akkoyunlu (3), Hayrettin Şahin (3), Hicabi Ataç (3), Celal Üçüncü (oğlu) (3), Celal Şahinöz (2), Etem Üçüncü (oğlu) (2), Fikri Ataç (2), İrfan Doğan (2). Bu kişilerin farklı tarihlerde doldurmuş oldukları toplam 20 adet sicil belgesi incelendi. Doğum ve okul bitirme tarihleri ve bazı bilgilerde farklılıklar tespit edilse de birçok bilginin benzerlik göstermesi söz konusu sicillerin aynı kişilere ait olduğu sonucuna varılmasına neden oldu. Farklı sicillerdeki bilgiler birleştirilerek ilgili tablolarda tek bir satır haline getirildi. Bu görevlilerin birden fazla doldurduğu 12 sicil belgesiyle birlikte görevlilerden Fethi Daltaban’ın içinde mesleki yaşamıyla ilgili bilgilerin yer aldığı ve sicil örneğine ek olarak sunduğu belgeyle beraber toplam 66 sicil belgesinin incelemesi yapıldı.

Çalışmada amaçlanan sicil belgesinde yer alan bilgilerden hareketle CHP’nin Gümüşhane parti örgütlenmesinde hangi profile sahip kişilere görev verildiğini ortaya çıkarmaktı. Sicil örneğinde birbirleriyle ilişkili görülen sorular bir araya getirildi. Böylelikle görevlinin özgeçmişi hakkında daha sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabileceği düşünüldü. Bu yöntem doğrultusunda beş ayrı tablo oluşturuldu. Öncelikle görevlilerin ve il/ilçe başkanlarının partide faaliyet gösterdikleri dönemler belirlenerek Tablo 2 yapıldı. “*Parti İçinde Aldığı Görevler ve Yaptığı Hizmetler (Ayrılmışsa Sebepleri), Daha Önce Başka Bir Siyasal Partiye Girdi mi? Ne Vakit, Nasıl*

⁵ TBMM Albümü 1920-2010, 2010: 31, 73, 97, 150, 202, 261, 327, 395, 470.

⁶ Görevliler sicil örneğinin sağ üst köşesine vesikalık bir fotoğraf vardı. Sağ alt köşede de görevlinin sicil örneğini doldurduğu tarihte CHP’deki görevi ve imzası bulunmaktaydı. Sicil örneğinde belgenin doldurulduğu tarihe ilişkin bir verinin bulunmaması ilginç bir nokta olarak göze çarpmaktaydı. Üstelik belgeyi dolduran görevlilerin bildirdiği bir tarih de yoktu.

Ayrıldı?” sorularının cevapları da Tablo 4’ü oluşturdu. Ayrıca bu tabloyla bağlantılı olarak görevlilere ait “Genel izah ve Düşünceler” belirlenmeye çalışıldı.

“Adı soyadı, Doğduğu Yer ve Tarihi, Tahsil Derecesi ve Hangi Okullardan Hangi Tarihte Diploma Aldığı” soruları Tablo 5’de yer aldı. Ayrıca; “Yabancı Lisanlardan Hangisini Bilir? Eserleri Var mıdır?” soruları da bu tabloyla ilişkilendirildi. Görevlinin; “Mesleği, Devlet Teşkilatında Bulunduğu Görevler ve Bu Görevlerden Ayrılış Sebepleri”, sorularıyla belgenin içeriğinde doğrudan yer almayan fakat görevlinin sağ alt köşede beyan ettiği “Halen Bulunduğu Görev” sorularına verilen yanıtlar Tablo 8’e eklendi. Sicil belgesi onay tarihi de bu tabloyla beraber değerlendirildi. Tablo 10’da “İstiklal Savaşı’nda Nerede ve Hangi Görevlerde Bulundu? Askerlik Hizmetini Nerede ve Nasıl Yaptı” sorularına verilen cevaplar yer aldı. Görevlilere ait bilgiler Osmanlı Devleti’nin son dönemleriyle Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarına ait olduğu için eğitim ve mesleki yaşamla ilgili verilen yanıtlarda rüşdiye-ortaokul, müstantik-sorgu yargı, heyet-kurul gibi farklı kullanımlar olduğu belirlendi. Çalışmada ortak bir dil kullanmak istendiğinden söz konusu eş anlamlı kelimelerden ağırlıklı olarak Cumhuriyet Dönemi’nde kullanılanları tercih edildi.

Gümüşhane’de genel seçim faaliyetleri ve CHP milletvekilleriyle ilgili hazırlanmış olan üç çalışma dikkat çekmektedir: Uğur Üçüncü’nün kaleme aldığı “II. Dönem TBMM’nde Kadırbeyzade Zeki Bey ve Faaliyetleri”,⁷ Murat Küçükuşurlu-Muzaffer Başkaya ortak çalışmaları olan “1924 Gümüşhane Ara Seçimleri ve Cemal Hüsnü Bey”⁸ ve Nermin Zahide Aydın tarafından hazırlanan “Gümüşhane’de Milletvekili Seçimleri (1946-1950)”⁹ Bu çalışmalarda Cumhuriyet Dönemi’nin ilk yıllarıyla ilgili olarak Gümüşhane siyasi yaşamı hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. Söz konusu çalışmalarda CHP il ve ilçe teşkilatlarının kuruluşu ve faaliyetleri konusuna değinilmekte fakat teşkilat çalışanları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada, 1923-1950 döneminde CHP’nin Gümüşhane merkez ve taşra teşkilatı görevlileri belli başlı özellikleriyle tanıtılmaya ve söz konusu bilgi açığı giderilmeye çalışıldı.

1. CHP Gümüşhane Merkez ve Taşra Teşkilatı Çalışanlarının Genel Profili

1.1. Görevlilerin CHP’deki Faaliyetleri

Tablo 2: Görevlilerin ve İl/İlçe Başkanlarının CHP’de Faaliyet Gösterdikleri Dönemler¹⁰

Adı-Soyadı	CHP’ye İlk Kayıtlı Olduğu Tarih ve Faaliyet Gösterdiği Dönem	CHP Gümüşhane İl/ İlçe Başkanlığı Görevinde Bulunduysa;	
		Başkanı Olduğu Yerleşim Birimi	Başkanlık Yaptığı Dönem
Abdulhamid San (?)	1929-1941	-	-
Ali Ayki (?)	1935-?	-	-
Azmi Karaman	1936-?	Kelkit	?
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	1925-1940	Bayburt, Gümüşhane	1939-1940, 1944
Celal Şahinöz	1930 (1934?)-1942	Torul	1942-?
Celal Üçüncüoğlu	1923-1940 (İlk Kayıt: 1919)	Torul	1939-1940
Etem Üçüncüoğlu	1923-1942 (İlk Kayıt: 1919)	Torul	1944-1945
Fahrettin Aydın	1930-1946	-	-
Faik Ataç	1930-?	Merkez	1944-1945-?
Faik Küçük Er	1945-?	-	-

⁷ Üçüncü, 2016: 88-108.

⁸ Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-87.

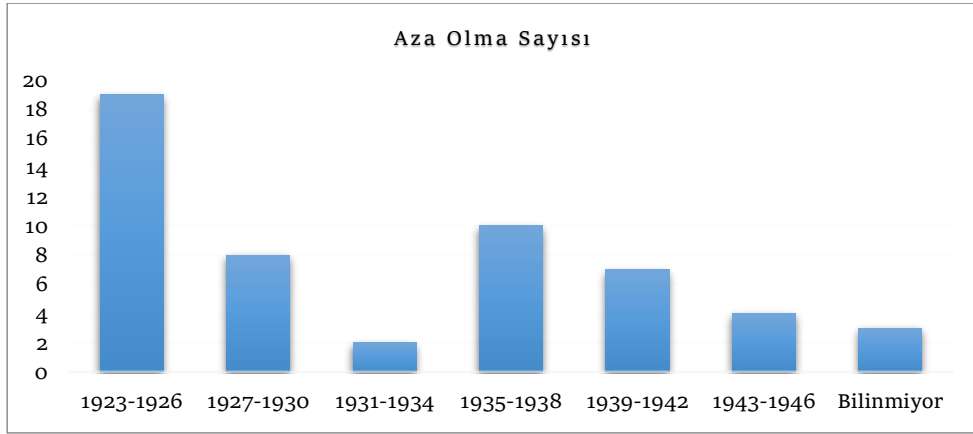
⁹ Aydın, 2019: 261-275.

¹⁰ Tablo 2 görevlilerin beyanları doğrultusunda hazırlandı. Görevlilerin tamamı CHP’ye kayıtlı olma veya göreve başlama tarihlerini vermekte fakat görev aldıkları tarihsel aralıkları bildirmemekte. Bazı çalışanlar “ilk gününden beri, açıldığından beri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşundan bu yana” CHP’ye kayıtlıym ifadeleri kullanmakta. Bu ifadeler değerlendirilerek tabloya yansıtıldı. Ayrıca görevlilerin profil bilgilerinin yer aldığı arşiv belgesi 13.02.1942 tarihli olmasına karşın içinde 1942-1948 dönemiyle de ilgili veriler yer almakta.

Fazlı (?)	1923-1935 (İlk Kayıt: 1919)	-	-
Fethi Daltaban	1939-1941	Merkez	1941-?
Fikri Ataç	?-1941 (İlk Kayıt: 1919)	Gümüşhane	1935-1941, 1944
Fikri Karabay	1923-1935, 1944	-	-
Fikri Özdemir	1925-1935	-	-
Hamit Cevdet Kocatürk	1936-?	-	-
Hamit San	1925-1939, 1944	-	-
Hasan Şahin	1935-1939	-	-
Hasan Turan	1935-?	Kelkit	1944-1945
Hayrettin Şahin	1930 (1931?)-1940	Kelkit, Bayburt	1935-1939, 1944
Hicabi Ataç	1934 (1938 ?)-1941, 1944	-	-
Hüseyin Eren	1925-1946	İlçe (?)	1946-?
Hüseyin Hikmet Özden	? (İlk Kayıt: 1919)	-	-
Hüseyin Soysal	1946-?	Gümüşhane	?
Hüseyin Yücel	?-1945 (İlk Kayıt: 1920)	-	-
İrfan Doğan	1925-1946	Kelkit	1942-?
Kâzım Köklü	1936-?	Bayburt	1944-1945
Lütfi Yüce	1941-?	İlçe (?)	1941-?
M. Salih Sağlamer	1942-1948	Merkez	1947-?
Maşuk Baykan	1925-1939	Şiran	1939-?
Mehmet Doğan	1945-1946	Şiran	1946-?
Mehmet Fahri Alp	1925-?	?	?
Mehmet Köprülü	1926-?	-	-
Mehmet Özgül	1923-1935, 1944 (İlk Kayıt: 1919)	-	-
Mehmet Refioğlu	1939-1941, 1944	-	-
Mevlüt Aksoy	1939-?	-	-
Muhsin Ataç	1927-1935	-	-
Mustafa Çubukşen? (Çu-	1940-1941, 1944	-	-
Mustafa Doğan	1935-?	-	-
Mustafa Yeniçeri	1925-?	Şiran, Kelkit	? 1944
Necati Akagün	1943-1946	-	-
Necdet Gürpınar	1940-?	Merkez	?
Nurettin Köklü	1935-?	-	-
Sami Zarbun	1923-? 1944	-	-
Seydi Murathan	1936-? 1944	Kelkit	1941
Suri Karaman	1935-?	-	-
Süleyman Sırrı Daltaban	1925-1935, 1944	Gümüşhane	1933-?
Tevfik Bölen	1925-?, 1944	-	-
Tevfik Küçükömer	1926-1946	-	-
Yusuf Baysan	1932-1942	Şiran	1942-1945
Ziya Çolak	1925-?	-	-
Ziya Kutlutan	1930-?	-	-
Züftü Aksoy	1930-?	-	-

Tablo 3: Görevlilerin CHP'ye Aza Oldukları Tarihler (Tablo 2'deki verilere göre hazırlandı).

Aza Olunan Yıl	Aza Olma Sayısı	Aza Olunan Yıl	Aza Olma Sayısı
1923	6	1936	4
1924	-	1937	-
1925	11	1938	-
1926	2	1939	3
1927	1	1940	2
1928	-	1941	1
1929	1	1942	1
1930	6	1943	1
1931	-	1944	-
1932	1	1945	2
1933	-	1946	1
1934	1	Bilinmiyor ¹¹	3
1935	6	Toplam	53

Grafik 1: Görevlilerin CHP'ye Aza Oldukları Tarihler (Tablo 2 ve 3'deki verilere göre hazırlandı)¹²

Tablo 3 ve Grafik 1'den elde edilen bulgulara göre; görevlilerin çoğunluğu (1923-1926; % 35,9) partiye ilk kurulduğu yıllarda aza oldu. En eski ve en yeni aza arasında 23 yıllık fark vardı ve parti teşkilatında tecrübeli ve deneyimsiz görevli sayısı birbirine yakındı.

Gümüşhane'de partinin il ve ilçe başkanı olarak görev yapan isimler şunlardı: Gümüşhane İl Başkanı: Hüseyin Soysal, Fikri Ataç; Merkez İlçe Başkanı: Faik Ataç, Fethi Daltaban, Hüseyin Eren, M. Salih Sağlamer, Lütfi Yüce, Necdet Gürpınar; Bayburt İlçe Başkanı: Bekir Sıtkı Akkoyunlu, Kâzım Köklü; Kelkit İlçe Başkanı: Azmi Karaman, Hasan Turan, Hayrettin Şahin, İrfan Doğan, Seydi Murathan; Şiran İlçe Başkanı: Maşuk Başkan, Mehmet Doğan, Mustafa Yeniçeri, Yusuf Baysan; Torul İlçe Başkanı: Celal Şahinöz, Celal Üçüncüoğlu.

CHP yönetimi partinin program ve ilkelerini halka tanıtmak, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılapları halka anlatmak ve Türk tarihi ve kültürünü ön plana çıkararak uluslaşma sürecini

¹¹ Görevlilerin bir kısmı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş tarihini partinin kuruluş tarihi olarak kabul etmekteydi. Bundan dolayı "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk teşekkülünde, partinin ilk teşekkülünde, ilk kuruluşta" ifadeleri 1919 yılı olarak yorumlandı. Bu şekil ifade verip partinin 1923 yılında kuruluşundan sonra hangi tarihte üye olduklarını bildirmedikleri için Fikri Ataç (1919), Hüseyin Hikmet Özden (1919) ve Hüseyin Yücel (1920) tabloda bilinmiyor sütunu içinde değerlendirildi.

¹² Birden fazla sicil belgesi doldurup farklı tarihler veren görevlilerin erken verdikleri tarih kabul edildi. Miladi takvim dışında verilen tarihler Rumi takvim olarak değerlendirildi ve sonra miladi takvime çevrildi.

hızlandırmak amacıyla, hitap yeteneği olan gönüllüleri “*Halk Hatibi*” olarak görevlendirmektedir. Halk Hatipleri Teşkilatı’nın ilk talimatnamesi 1931 yılında yayımlandı.¹³ Talimatname gereği Gümüşhane ilinden tespit edilen halk hatipleri şu isimlerden oluşmaktaydı: Fazlı (?), Kazım Köklü, Necati Akagün ve Yusuf Baysan. Hatiplerden Yusuf Baysan ortaokul mezunuydu ve çiftçiydi. Fazlı Bey’in eğitim durumu lise terk olup ticaretle ilgilenmekteydi. Kazım Köklü de liseyi bitiremedi fakat Bayburt Belediye Başkanlığı yaptı. Necati Akagün İstanbul Üniversitesi Siyasi Tarih ve İktisat bölümü mezunuydu ve avukattı. Tüm bu kişisel bilgiler dikkate alındığında dönemin şartlarına göre eğitilmiş görevlileri hatip olarak seçilmekteydi.

Tablo 4’de yer alması gereken; “*Daha önce başka bir siyasi partiye girdi mi? Ne vakit, nasıl ayrıldı?*” sorusuna toplam 49 görevlinin; “*girmede, hayır, memur olduğu için bulunmadı*” şeklinde cevaplar verdiği veya cevap kısmına çizgi çekerek ya da boş bırakarak böyle bir durumun yaşanmadığını belirttikleri tespit edildi ve bu nedenle bu sorunun ilgili tablodan çıkarılması uygun görüldü. Bununla birlikte, farklı cevap veren dört isim bulunmaktaydı: Celal Üçüncüoğlu, Mehmet Fahri Alp, Faik Küçük Er ve Tevfik Bölen. Bu isimlerden Celal Üçüncüoğlu; “*CHP kurulmadan önce İttihat ve Terakki Partisi’ne üye olduğunu ve 1331 (1915/1916) tarihinde askerlik görevini yerine getirebilmek için bu partiden ayrıldığını*” ifade etmekteydi. Mehmet Fahri Alp de “*İttihat Fırkası’nın bidayet teşkilatında heyeti merkeziye azalığında ve yine heyeti merkeziye azalığı baki kalmak şartıyla iki defa Kulp riyasetinde bulunduğunu*” belirtmekteydi.

Görevlilerden bazıları başlangıçta Sivas Kongresi kararları gereğince oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne aza olduklarını daha sonra cemiyetin parti kimliği kazanmasından sonra partiye aza olduklarını özellikle ifade ederek CHP’ye olan bağlılıklarını gösterme eğilimi içindeydiler. Faik Küçük Er, Tevfik Bölen ve Mehmet Fahri Alp bu vurguyu yapan isimler olarak dikkat çekmekteydi. Mehmet Fahri Alp; “*Müdafaa-i Hukuk’un ilk teşkilatında idare riyasetinde bulunduğunu ve Müdafaa-i Hukuk’un fırkaya inkılabında fırkaya girerek muhtemeliğe tayin edildiğini*” de ayrıca belirtmekteydi.

Partiye bağlılığı gösterme arzusu “*partiye girdiği tarih*” sorusunun cevapları için de geçerliydi. Görevlilerin “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşuyla*” ifadesi veya cemiyetin ismini vermeden sadece cemiyetin kuruluş tarihi olan 1919 yılını zikretmiş olmaları da daha önce ifade edilen durumun birer yansımasıydı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduğunda yaş aralığı 15-40 olan görevliler şunlardı: Bekir Sıtkı Akkoyunlu, Celal Üçüncüoğlu, Etem Üçüncüoğlu, Fazlı (?), Fikri Ataç, Fikri Karabay, Hüseyin Hikmet Özden, Hüseyin Yücel, Mehmet Özgül ve Sami Zarbun. Bu durumda yaşları gereği cemiyette faal bir görev aldıkları söylenebilir.

Tablo 4: CHP Gümüşhane Parti Teşkilatında Görevli Bulunanların Partide Aldığı Görevler
(BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66)

Parti Görevlisinin;		
Adı-Soyadı	Partide Aldığı Faal Görevler (Tarihleriyle beraber)	Partide Bulunduğu Hizmetler (Ayrıldıysa Sebepleri)
Abdulhamid San (?)	CHP Gümüşhane İl Yönetim Kurulu’nda 1936’dan 1941’e kadar çalıştı.	1941 tarihinde yedek subay hizmetini ifa etmek üzere CHP İl Yönetim Kurulu’ndan ayrıldı.
Ali Ayki (?)	CHP İl Yönetim Kurulu Azası	-
Azmi Karaman	CHP İl Yönetim Kurulu Azası. Köy ocaklarının toplantılarında bulundu. Belediye azalığı yaptı.	-
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	Pulur nahiyesi nahiye ve ocak teşkilatlarının kuruluşu (1926) ve teftişi (1928 ve 1930), halkevi başkanı (1935) ve CHP il/ilçe başkanı (1936) ve azası, daimi encümen azalıklarında ve belediye azalığı görevlerinde bulundu. Halkevi başkanlığı döneminde tahriri arazi komisyonu başkanlığı yaptı.	Zirai faaliyetlerde bulunmak için görevlerinden ayrıldı.

¹³ Uzun, 2010: 97.

Celal Şahinöz	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Celal Üçüncüoğlu	CHP İlçe Başkanı (1921-1923, 1927, 1931-1935). 1936 ve 1938 yıllarında yapılan il kongrelerinde parti il yönetimi ikinci başkanı olarak seçildi.	-
Etem Üçüncüoğlu	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası (1926) ve belediye azası (1930).	1923 yılı Milletvekili Genel Seçimi'nde partiden aldığı görevleri ilçe ve nahiyelerde yerine getirdi.
Fahrettin Aydın	CHP İl Yönetim Kurulu Azası, 20.11.1946	-
Faik Ataç	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Faik Küçük Er	Maden nahiyesinde nahiyeye ve ocak teşkilatında görevliydi. Teftişlerde bulundu.	-
Fazlı (?)	CHP Halk Hatibi	-
Fethi Daltaban	Gümüşhane Merkez İlçe Başkanı, 31.12.1940	-
Fikri Ataç	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Fikri Karabay	Müdafaai-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı. CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Fikri Özdemir	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	Milletvekili genel seçimlerinde görev aldı.
Hamit Cevdet Kocaturk	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Hamit San	CHP İl Yönetim Kurulu Azası	-
Hasan Şahin	CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Hasan Turan	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Hayrettin Şahin	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası, CHP İlçe Yönetim Kurulu Başkanı	-
Hicabi Ataç	CHP Gümüşhane Merkez İlçesi Başkanı, Kasım 1938 (1937 ?)-25 Aralık 1940 tarihine kadar. Bu tarihten itibaren de CHP İl Parti Yönetim Kurulu Azası. Gümüşhane Halkevi Başkan Vekili, 1938	-
Hüseyin Eren	10.9.1925-3.11.1933 döneminde CHP İl Parti Yönetim Kurulu Azası, 3.12.1944-15.11.1946 döneminde CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası 16.11.1946'dan itibaren CHP İlçe Başkanı	-
Hüseyin Hikmet Özden	Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda, CHP İl Parti Yönetim Kurulu Azası ve Kâtabi ve çeşitli görevler.	İstiklal Harbi'nde Erat Celp Cemiyeti'nde, askerlere ve ailelerine yiyecek ve giyecek maddesi dağıtılması için kurulan çeşitli komisyonlarda görev aldı.
Hüseyin Soysal	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Hüseyin Yücel	CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası, 1945	Milletvekili genel seçimlerinde görev aldı.
İrfan Doğan	1925-1943 yılına kadar CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası. 1943 yılında CHP İl/İlçe Başkanı oldu. 1944 yılında istifa etti. 1946 yılında başkanlık görevini tekrar aldı.	-
Kâzım Köklü	Halkevi Kitapsaray ve Yayın Şubesi Başkanlığı ve Saymanı (1936), CHP İl Merkez Nahiyeye Başkanı (1937), CHP İlçe Parti İdare Kurulu Azası ve İl Kongre Delegatesi (1938), Gümüşhane Halkevi Başkanı (1939), CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası (1940).	CHP Genel Sekreterliği'nin talimatıyla 1938 yılında CHP Halk Hatibi görevine getirildi.
Lütfi Yüce	CHP Merkez İlçe Başkanı	-
M. Salih Sağlamer	CHP İlçe Başkanı, 2.11.1947	?
Maşuk Baykan	CHP İlçe Başkanı, 1925.	-
Mehmet Doğan	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası ve Başkanı, 1945-1946.	Belediye encümen üyesi olması nedeniyle 1946 yılı Milletvekili Genel Seçimi'nde seçim kurulu üyesi olarak görev aldı.
Mehmet Fahri Alp	Mutemet, 1925. CHP İl/İlçe Başkanı oldu. 1934 tarihinde başkanlık görevinden istifa etti.	CHP Nahiyeye ve Ocak Teşkilatlarını teftiş etti. Üç defa aza olarak il kongresine katıldı.
Mehmet Köprülü	CHP Bucak Yönetim Kurulu Azası, 1927	Milletvekili Genel Seçimlerinde propaganda çalışmalarına katıldı.
Mehmet Özgül	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası, 1925	-

Mehmet Refioğlu	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Mevlüt Aksoy	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Muhsin Ataç	CHP İl Yönetim Kurulu Azası, 1930 Gençler Birliği Başkanı, 1929-1931 Himaye-i Etfal Azası, İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Başkanlığı, 1931; Gümüşhane Belediye Başkanı, 1931; Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı, 1933 Gümüşhane Halkevi Köyçülük Şubesi Başkanı	-
Mustafa Çubukşen?	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Mustafa Doğan	CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Mustafa Yeniçeri	Faal görev almadı.	-
Necati Akagün	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Azası ve Kâtibi	CHP Halk Hatibi, 1946 yılına kadar.
Necdet Gürpınar	CHP Merkez İlçe Yönetim Kurulu Azası, 1941 ve CHP Gümüşhane Merkez İlçe Başkanı, 22 Kasım 1941	-
Nurettin Köklü	CHP İl/İlçe Yönetim Kurulu Sekreteri, 1935-1936	-
Sami Zarbun	Spor Başkanlığı	-
Seydi Murathan	CHP Kelkit Yönetim Kurulu Kâtibi, Ekim 1936-1938, CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası, 1938, CHP İlçe Başkan Vekili, 1940 ve Başkanlığı, 1941	-
Suri Karaman	CHP İlçe Yönetim Kurulu Azası	-
Süleyman Sırrı Daltaban	CHP İl Yönetim Kurulu Azası, 1925-1933 ve CHP İl Başkanı, 1933	-
Tevfik Bölen	Hart nahiyesinde nahiye ve ocak teşkilatında görev aldı ve üç defa teftişte bulundu.	-
Tevfik Küçükömer	CHP İl Yönetim Kurulu Azası, 20.11.1946	-
Yusuf Baysan	CHP Şiran İlçe Yönetim Kurulu Azası, 1937 CHP il kongrelerinde mümessil, 1936-1938-1940, Şiran Halkevi Başkanı, Şubat 1939.	CHP Halk Hatibi
Ziya Çolak	CHP Merkez Nahiyesi Ocak Teşkilatı, 1925	-
Ziya Kutlutan	?	-
Züftü Aksoy	CHP'nin ilk kongresinde temsilci seçildi. Kongre Azası, 1931-1935, CHP İl Yönetim Kurulu Azası, 1935.	-

Kaynak: BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66, 13.02.1942

Celal Üçüncüoğlu, sicil belgesinin düşünceler bölümüne “*her köyde köy bütçesinden ilkokul açılması*” yönünde bir öneride bulunmaktaydı. Bu öneri, Cumhuriyet yönetiminin üzerindeki mali yükü hafifletmeyi amaçlasa da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar dikkate alındığında pratikte uygulanabilir yanının çok az olduğu ifade edilebilir.

Hayrettin Şahin Kelkit CHP İlçe Başkanı olarak görev yaptığı dönemde mahiyetindeki görevlilerden; Fikri Özdemir, Hasan Şahin, Mustafa Doğan ve Suri Karaman'ın sicil belgelerine onları övücü birtakım notlar düştü. Bu görevlilerden Mustafa Doğan sicil belgesinin doldurulduğu tarihte henüz 23 yaşında bir gençti. Parti merkezi yönetimi tarafından kendisine önemli görev ve sorumluluklar verilebilir ve uzun yıllar partiye hizmet edebilirdi. Bu anlayış çerçevesinde Hayrettin Şahin söz konusu kişiye kefil olmakta ve şu sözlerle parti yönetimini dikkatini çekmeye çalışmaktaydı: “*Bu üyemiz çok gençtir. Partinin manevi şeref ve haysiyetini düşünür. Herhangi bir işte kendisinden beklenen işler ve yardımlar kolaylıkla elde edilir. Nezih ve temiz bir arkadaştır*”. Benzer ifadeleri bahsi geçen üyelerle beraber kendisi için de yapmaktaydı. Henüz 30 yaşındaydı fakat referansta bulunduğu diğer görevliler 31-41 yaş aralığında olup kendisinden yaşça büyüktüler.

Bu çalışmada 53 görevlinin dışında 1944 yılında CHP Gümüşhane Parti Kâtibi olarak görev yapan Fahri Ataç'tan da bahsetmek gerekir.¹⁴ Dönemin İl Başkanı Fikri Ataç, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 6.4.1944 tarihli resmi yazıda Fahri Ataç hakkında şu ifadelerde bulunmaktaydı:

¹⁴ Arşiv belgelerinde Fahri Ataç'a ait sicil belgeleri ayrı bir dosya içinde yer almaktadır.

“...Vilâyet Maarif Müdürlüğü kâtip ve sicil memuru olup nüfusunun kalabalık olmasından aldığı az maaş ile idare edemediğinden gerek Valinin ve gerekse eski parti müfettişi Muzaffer Akpınar’ın tensip ve idare heyetimizin muvafakati(y)le Parti kâtipliği vazifesi de kendisine verilmiştir.”¹⁵

Fikri Ataç yazıda ayrıca; Fahri Ataç’ın 16 senelik dürüst, çalışkan ve tecrübeli bir memur olduğunu ifade etmekte ve parti göreviyle beraber şehirde bulunan halkevinin faaliyetlerinde de görev aldığından bahsetmekteydi. Yazının sonunda Fikri Ataç, söz konusu memurun yedi nüfuslu ailesini geçindirmekte zorlandığını ve bu nedenle maddi durumunun iyileştirilmesi için gereğinin yapılması konusunda CHP Genel Sekreterliği’nin yardımlarını beklediğini belirtmekteydi. Yazının ekinde Fahri Ataç’a ait sicil belgesi bulunmaktaydı. Bu belgeye göre Fahri Ataç; 1903/1904 Gümüşhane doğumluydu. 1911/1912 tarihinde rüşdiyyeyi bitirdi. 1928-1929 döneminde Erzincan’da askerliğini yazıcı olarak yaptı. Çeşitli tarihlerde biri merkeze bağlı üç köyde vekil öğretmenlik görevleri ve ardından 1933-1939 döneminde halkevi kâtipliği; 1933-1936 tarihleri arasında halkevi kütüphane azalığı ve 1936 yılında da halkevi ar komitesi azalığı görevlerinde (fahri olarak) bulundu. 15 Aralık 1939 tarihinde vilâyet parti kâtipi olarak göreve başladı. Evli ve dört çocuk sahibiydi. Belgede kim olduğu belirtilmeyen bakmakla yükümlü olduğu bir yakını da aile efradı içinde yer almaktaydı. Gümüşhane Valiliği ve Maarif Müdürlüğü tarafından çalışmalarındaki başarılarından dolayı kendisine verilen takdir belgeleri bulunmaktaydı. CHP Genel Sekreterliği’nin bu yazıya verdiği cevap arşiv belgeleri içinde olmadığından Fahri Ataç’ın maddi durumunun iyileştirilmesine yönelik bir faaliyette bulunulup bulunulmadığı yönünde bir bilgiye ulaşılamadı.

1.2. Kişisel Bilgiler (Doğum Yeri, Yaşı, Eğitim Durumu, Eserleri ve Bildiği Yabancı Diller)

Sicil belgelerini görevlilerin kendi el yazılarıyla doldurduğu tespit edildi. Bundan dolayı bazı kelimelerin okunmasında sıkıntılarla karşılaşıldı.¹⁶ Ayrıca belgelerde; “Aksoy, Ataç, Daltaban, Doğan, Karaman, Köklü, Şahin ve Üçüncüoğlu” soyadlarının birden fazla olduğu görüldü.

Sicil belgesinde görevlilere; “Yabancı Lisanlardan Hangisini Bilir? Eserleri Var mıdır?” şeklinde bir soru da yöneltilmekteydi. Bu sorunun cevabına büyük çoğunluğun; “yoktur veya bilmiyor” şeklinde cevap verdiği tespit edildi. Celal Üçüncüoğlu; “Yalnız Türkçe konuşur” diye ilginç bir ifadeyle bulunmaktaydı. Süleyman Sırrı Daltalian bu bölüme Türkçe bildiğini, Fikri Özdemir de Fransızca eğitimi gördüğünü fakat konuşamadığını ifade etmekteydi. Bu ifadelerin dışında yabancı bir dil bildiğini ifade eden üç görevli bulunmaktaydı. Bekir Sıtkı Akkoyunlu-Ermenice; Mehmet Fahri Alp-Farsça ve Ermenice; Necati Akagün; Fransızca, İtalyanca (iyi) ve İngilizce (pek az) bilmekteydi. “Frandan Aşkın Metafiziği” isimli bir de eseri mevcuttu.¹⁷

Tablo 5: Cumhuriyet Halk Partisi Gümüşhane Teşkilatı Görevlilerinin Kişisel Bilgileri (BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66)

Adı-Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi ¹⁸	En Son Bitirdiği Okul ve Mezuniyet Tarihi
Abdulhamid San (?)	Gümüşhane	1315 (1899/1900)	Gümüşhane Mektebi İdadisi, 1329 (1913/1914)
Ali Ayki (?)	Torul	1309 (1893/1894)	Yok. (Görevlinin verdiği cevap bu şekildedir).
Azmi Karaman	Kelkit	1327 (1911/1912)	İlk Numune Okulu, 1340 (1924)
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	Bayburt	1297 (1883)	Bayburt Rüşdiyyesi, 1314 (1898/1899)

¹⁵ BCA, F.490.1.0.0/429.1777.2/1-6, 22.04.1944.

¹⁶ Bazı görevlilerin özellikle soyadlarının bazıları okunamadı veya çok zor okundu. Okunamayan soyadları tabloda soru işaretiyle gösterildi (Bakınız: Fazlı ?). Aynı şekilde zorlukla okunan fakat emin olunamayan Ayki ve Çubukşen soyadlarının yanına da birer soru işareti konuldu. Parti görevlileri arasında bulunan Abdülhamid isimli görevlinin soyadı okunamadığından San olabileceği düşünüldü. Celal isimli görevlinin 1939 yılında sicil belgesinde soyadını “Üçüncü” olarak ifade ettiği fakat 1940 yılındaki beyanını “Üçüncüoğlu” şeklinde değiştirdiği belirlendi. Aynı şekilde Ethem isimli görevli de soyadını 1942 yılına ait sicil belgesinde “Üçüncü” olarak gösterirken tarihi belli olmayan diğer belgede “Üçüncüoğlu” olarak yazmaktaydı. Her iki görevlinin soyadlarını yazarken kısaltma yaptıkları veya soyadında yasal bir değişiklik yaptıkları düşünülebilir.

¹⁷ Bu eser hakkında bir bilgi bulunmamakla beraber görevlinin birkaç dil bildiği dikkate alındığında bu kitabın bir çeviri olabileceği yönünde bir varsayımında bulunulabilir.

¹⁸ Doğum tarihleri Rumi takvim dikkate alınarak miladi takvime çevrildi.

			(3.sınıfa kadar okula gitti daha sonra özel eğitim aldı).
Celal Şahinöz	Torul	1324 (1908/1909)	Torul Rüşdiyyesi, 1340 (1924)
Celal Üçüncüoğlu	Torul	15 Temmuz 1309 (27 Temmuz 1893)	Torul Rüşdiyyesi, 1321 (1323) (1905-1908) Sorgu yargıçlığı diploması aldı, 3 Şubat 1337 (1921)
Etem Üçüncüoğlu	Torul	1311 (1895/1896)	Torul Rüşdiyyesi, 1323 (1324) (1907/1909)
Fahrettin Aydın	Kelkit	1318 (1902/1903)	Rüşdiyye, 1331 (1915/1916)
Faik Ataç	Gümüşhane	1312 (1896/1897)	Gümüşhane Rüşdiyyesi, 1324 (1908/1909)
Faik Küçük Er	Bayburt	1885	Bayburt Rüşdiyyesi (pekiyi derecesiyle mezun), 1898
Fazlı (?)	Gümüşhane	1318 (1902/1903)	Kayseri Sultanisi'ni 10.sınıfta terk etti.
Fethi Daltaban	Gümüşhane	1296 (1880/1881)	Gümüşhane Rüşdiyyesi, 1309 (1893/1894) Trabzon Askeri Rüşdiyyesi, 1311 (1895/1896)
Fikri Ataç	Gümüşhane	1295 (1879/1880)	Gümüşhane Rüşdiyyesi, 1306 (1308) (1890-1893)
Fikri Karabay	Gümüşhane	1305 (1889/1890)	Gümüşhane Rüşdiyyesi, 1317 (1901/1902)
Fikri Özdemir	Kelkit	1315 (1899/1900)	Kelkit Rüşdiyyesi (en iyi derece)
Hamit Cevdet Koca-türk	Gümüşhane	1320 (1904/1905)	İstanbul Sütlüce Numune Rüşdiyye Mektebi'ni 6.sınıfta terk etti, 1335 (1919)
Hamit San	Gümüşhane	1315 (1899/1900)	Gümüşhane Mülkiye İdadisi, 1330 (1914/1915)
Hasan Şahin	Kelkit	1309 (1893/1894)	Okulda Latin Alfabeti'ni öğrendi.
Hasan Turan	Kelkit	1324 (1908/1909)	İlkokul eğitimi aldı, 1343 (1927)
Hayrettin Şahin	Kelkit	1319 (1320) (1903-1905)	Kelkit Rüşdiyyesi 2. sınıf terk, 1331 (1332) (1915- 1917)
Hicabi Ataç	Gümüşhane	1324 (1326) (1908-1911)	Gümüşhane Ortaokulu, 1927
Hüseyin Eren	Gümüşhane	(?)	Gümüşhane Rüşdiyyesi, 1318 (1902/1903)
Hüseyin Hikmet Özden	Gümüşhane	1300 (1884/1885)	Gümüşhane Rüşdiyyesi
Hüseyin Soysal	Gümüşhane	1316 (1900/1901)	İlkokulu bitirdi.
Hüseyin Yücel	Gümüşhane	1308 (1892/1893)	İlkokulu bitirdi, 1318 (1902/1903)
İrfan Doğan	Kelkit	1318 (1320) (1902-1905)	Kelkit Rüşdiyyesi, 1331 (1915/1916)
Kâzım Köklü	Bayburt	1325 (1909/1910)	Bayburt Lisesi'ni 8.sınıfta terk etti, 1340 ¹⁹ (1924)
Lütfi Yüce	Gümüşhane	1292 (1876/1877)	Rüşdiyye, 1314 (1898/1899)
M. Salih Sağlamer	Trabzon	1326 (1910/1911)	Ortaokulu bitirdi.
Maşuk Baykan	Şiran	1285 (1869/1870)	İme Köyü Medresesi'nde eğitim aldı.
Mehmet Doğan	Şiran	1313 (1897/1898)	Rüşdiyyeyi bitirdi, 1327-1328 (1911-1913)
Mehmet Fahri Alp	Kars	1873	Rüşdiyyeyi bitirdi. Lise düzeyinde özel eğitim aldı.
Mehmet Köprülü	Bayburt	1318 (1902/1903)	Bayburt Rüşdiyyesi, 1330 (1914/1915)
Mehmet Özgül	Gümüşhane	1304 (1904/1905)	Rüşdiyyeyi bitirdi, 1318 (1902/1903)
Mehmet Refioğlu ²⁰	Gümüşhane	1324 (1908/1909)	Rüşdiyyeyi bitirdi, 1340 (1924)
Mevlüt Aksoy	Gümüşhane	1293 (1877/1878)	Rüşdiyyeyi bitirdi, 1309 (1893/1894)
Muhsin Ataç	Gümüşhane	1316 (1900/1901)	Nik(ğ)de Lisesi'ni 10.sınıfta terk etti, 1933
Mustafa Çubukşen (?)	Gümüşhane	1318 (1902/1903)	İdadiyi bitirdi.
Mustafa Doğan	Kelkit	1328 (1912/1913)	Kelkit İlkokulu, Gümüşhane Ortaokulu 1.sınıf terk, 1930
Mustafa Yeniçeri	Şiran	1305 (1889/1890)	Medrese eğitimi aldı.
Necati Akagün	Gümüşhane	1329 (1913/1914)	İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Siyasi Tarih-İktisat, 1936
Necdet Gürpınar	Gümüşhane	1329 (1913/1914)	Gümüşhane Ortaokulu, 1931
Nurettin Köklü	Bayburt	1906	Bayburt Rüşdiyyesi, 1919
Sami ZARBUN ²¹	Gümüşhane	1320 (1904/1905)	Yüksek Ticaret Mektebi, İstanbul
Seydi Murathan	Kelkit	1325 (1909/1910)	Gümüşhane Ortaokulu'nu 2.sınıfta terk etti, 1926
Suri Karaman	Kelkit	1319 (1903/1904)	Kelkit Rüşdiyyesi, 1329 (1913/1914)
Süleyman Sırrı Daltaban	Gümüşhane	1312 (1896/1897)	İstanbul Vefa Sultanisi, 1330 (1914/1915)
Tevfik Bölen	Bayburt	1881	Latin Harfleri'yle okuyup yazabilmekte.
Tevfik Küçükömer	Torul	1312 (1896/1897)	Rüşdiyye mezunu.
Yusuf Baysan	Şiran	1317 (1901/1902)	Şiran Rüşdiyyesi, 1330 (1914/1915)

¹⁹ Okul kapatıldığı için ayrılmak zorunda kaldı.

²⁰ Daha önce soyadı "Yüce" iken "Refioğlu" olarak değiştirdi.

²¹ "ZARBUN" soyadını taşıyan 1939-1943 dönemi CHP Milletvekili Yusuf Ziya ZARBUN ve Demokrat Parti'nin 1950 yılı Gümüşhane Milletvekili Halit HULDI ZARBUN'la bir akrabalık ilişkisinin olup olmadığı tespit edilemedi.

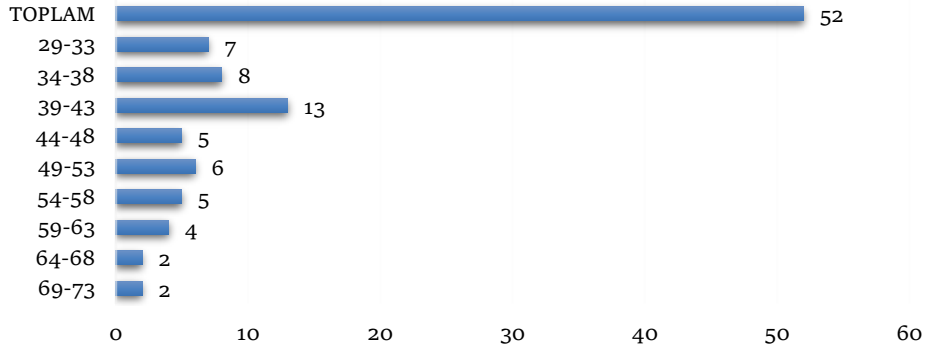
Ziya Çolak	Bayburt	1887	Rüşdiyye mezunu, 1318 (1902/1903)
Ziya Kutlutan	Gümüşhane	1303 (1887/1888)	Rüşdiyye mezunu, 1317 (1901/1902)
Züftü Aksoy	Torul	1321 (1905/1906)	Torul Rüşdiyyesi

Tablo 5’de yer alan toplam 53 görevlinin; 24’ü Gümüşhane Merkez; 10’u Kelkit, 7’i Bayburt; 6’ı Torul; 4’ü Şiran; 1’i Kars ve 1’i de Trabzon doğumluydu. 1927 yılı nüfus sayımı verilerine göre; Bayburt, Kelkit, Şiran ve Torul Gümüşhane ilinin ilçeleri olduğuna göre, görevlilerin %96,2’i Gümüşhane doğumluydu²². Bu oran içinde % 44,4’ü Gümüşhane Merkez, % 51,9’u da Gümüşhane ilinin ilçelerine aitti. Gümüşhane dışında doğumlu olan (% 3,7) iki görevliden biri Trabzon diğeri Kars doğumluydu ki bu iki şehir coğrafi açıdan Gümüşhane’ye komşu veya yakın illerdi. Sonuç olarak CHP yöneticileri yerel unsurları göz önünde tutarak Gümüşhane ili parti teşkilatlanmasında şehri ve bu şehirde yaşayanları iyi tanıyan kişileri belirleyerek görevlendirme yaptığı tespit edildi.

Tablo 6: 1942 Yılına Göre Görevlilerin Yaş Aralıkları²³ (Tablo 5’deki verilere göre hazırlandı)

Rumi Yıl	Miladi Yıl	Yaş Aralığı	Görevli Sayısı
1285-1289	1869-1873	69-73	2
1290-1294	1874-1878	64-68	2
1295-1299	1879-1883	59-63	4
1300-1304	1884-1888	54-58	5
1305-1309	1889-1893	49-53	6
1310-1314	1894-1898	44-48	5
1315-1319	1899-1903	39-43	13
1320-1324	1904-1908	34-38	8
1325-1329	1909-1913	29-33	7
Bilinmiyor			1
Toplam			53

Grafik 2: 1942 Yılına Göre Görevlilerin Yaş Aralıkları

Tablo 6’daki verilere göre hazırlandı fakat yaş aralığı bilinmeyen ifade değerlendirilmeden çıkarıldığı için toplam 52 görevli üzerinden grafik çizimi yapıldı.

²² 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Mufassal Netice, 1929: VIII.

²³ Görevliler sicil belgelerinde tarih belirtmedikleri için yaşları arşiv belgesinin tarihi olan 1942’ye göre belirlendi ve Tablo 6’da bu yaşlar dikkate alınarak oluşturuldu. Tabloda bir görevlinin yaşı bilinmediği için değerlendirme dışında tutuldu. Görevlilerden altısı doğum tarihlerini miladi takvime göre verirken, Celal Üçüncüoğlu doğum ve okul bitirme tarihlerini Rumi takvime göre vermekteydi. Bunun dışında diğer görevlilerin doğum tarihlerini hicri veya Rumi takvimden hangisine göre verdikleri belli değildi. Birden fazla sicil belgesi doldurmuş olan görevlilerin bazılarının doğum tarihlerinde bir-iki yıl oynama yaptıkları sicil belgelerinde görüldü. Bu durum görevlilerin doğum tarihlerini sicil belgesinin birinde hicri takvime göre diğerinde Rumi takvime göre ibraz etmiş olduğu yönünde bir iddiada bulunulabilir. Tarihlerde ay ve gün belli olmadığı için Rumi takvimden miladi takvime yapılan tüm çevirmelerde iki yıl aralığı kullanıldı. Tablo 6 ve Grafik 2’deki Rumi yıllar miladi yıllara çevirirken tarih aralıklarındaki ilk yıllar kabul edildi. Çevirmeler Türk Tarih Kurumu’nun web sayfasındaki çevirme motoru dikkate alınarak yapıldı.

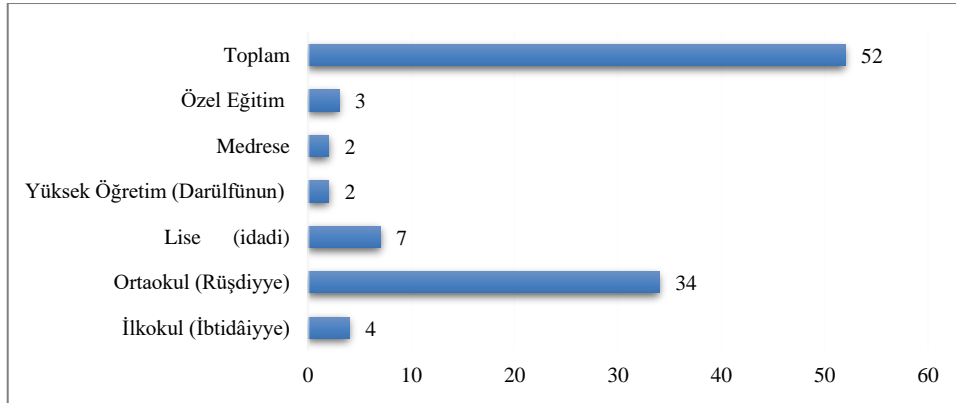
Görevlilerin doğum tarihleri 1868-1911 tarihleri arasında değişiklik göstermekteydi. Her iki tarihin de Rumi takvime göre verilmiş olduğu kabul edildiğinde; en genç ve en yaşlı görevli arasında 43 yaş fark olduğu anlaşılmaktadır. Görevlilerin yaşlarının bu dönemde 29-73 yaş aralığında olduğu ifade edilebilir. Tablo 6'a göre; görevlilerin %25'inin 39-43 aralığıyla ilk sırada yer aldığı görülürken, 29-43 aralığında genç ve aktif görevlilerin oranı % 53,8'di. 44-73 yaş aralığının % 46,2 olduğu dikkate alındığında; genç veya tecrübeli görevli oranlarının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5 ve 7 ve Grafik 3'deki verilerden 52 görevliden 8'inin (3'ü ibtidâiyye ve 5'i rüşdiyye) okulunu terk ettiği anlaşılmaktadır. Görevlilerin eğitim düzeyinde ilk sırayı rüşdiyye (ortaokul) almaktaydı (% 64,2). Ortaokul eğitimi alan toplam 35 görevliden 5'i eğitim gördüğü okulu bitiremedi ve ortaokulun çeşitli sınıflarında okulu bırakmak zorunda kaldı. Sicil belgesinde okuldan neden ayrıldıklarına dair bir ifade bulunmamaktadır.

Tablo 7: Görevlinin En Son Mezun Olduğu Veya Terk Ettiği Okul²⁴ (Tablo 5'deki verilere göre hazırlandı)

İlkokul (İb- tidâiyye)	Ortaokul (Rüşdiyye)	Lise (İdadi)	Yüksek Öğretim (Darülfünun)	Medrese	Özel Eğitim Okuma-Yazma Biliyor	Bilinmiyor ²⁵	Toplam
4	34	7	2	2	3	1	53

Grafik 3: Görevlilerin Eğitim Düzeyleri

Tablo 7'deki verilere göre hazırlandı.

Tablo 7 ve Grafik 3'deki verilere göre; 7 görevli idadiyi bitirdiğini veya terk ettiğini beyan etmekteydi. Bu görevlilerden 4'ü mezun ve 3'ü de terk konumundaydı. Gümüşhane ilinde idadi eğitimi alan 3 görevli vardı ki bunlardan 2'i mezundu ve 1'inin de okulu terk ettiği bilgisi bulunmaktaydı. Rumi takvime göre Abdulhamid San (?)-(1913-1914) ve Hamit San (1914-1915) isimli görevlilerin Gümüşhane Mülkiye İdadisi'nden mezun oldukları yönünde bir ibare bulunmaktaydı. Bununla beraber, Gümüşhane ve ilçelerinde XIX. yüzyılın başlarında bir idadi bulunduğu yönünde bir bilgiye ulaşamadı. Sadece 1909 yılında şehir merkezinde idadi kurulması yönünde bir çalışmanın yapıldığı fakat bu çalışmanın sonuçsuz kaldığı bilinmektedir²⁶.

²⁴ Görevliler Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında eğitimlerini tamamladıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı dönemi eğitim kurumları olan ibtidâiyye rüşdiyye, idadi, sultaniye ve medrese ilgili tablolarda ve metinde görevlilerin beyanları esas alınarak yazıldı.

²⁵ Görevlilerden Ali Ayki (?)'nin gelişigüzel bir şekilde doldurulmuş olduğu anlaşılan sicil belgesinde okuma-yazma bilip bilmediği konusunda net bir bilgi vermediği için eğitim durumu Tablo 7'de bilinmiyor sütununda gösterildi.

²⁶ Saylan, 2014:180

Kâzım Köklü, Bayburt Lisesi'nin 1924 yılında kapatılması üzerine 8.sınıfta iken okuldan ayrılmak zorunda kaldığını ifade etmekteydi²⁷. Bu ifadeye rağmen Cumhuriyet Dönemi 1923-1932 Maarif Salnamesi verilerinde Gümüşhane'de lise olduğuna dair bir bilgi tespit edilemedi²⁸.

1.3. Mesleki Bilgiler

Görevlinin; “*Mesleği, Devlet Teşkilatında Bulunduğu Görevler ve Bu Görevlerinden Ayrılış Sebepleri*”, sorularıyla belgenin içeriğinde doğrudan yer almayan fakat görevlinin sağ alt köşede beyan ettiği “*Halen Bulunduğu Görev*” sorusuna verilen cevaplar Tablo 8’i oluşturmaktadır.

Tablo 8: CHP Gümüşhane Parti Teşkilatında Görevli Bulunanlarla İlgili Mesleki Bilgiler
(BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66)

Parti Görevlisinin;			
Adı-Soyadı	Mesleği	Halen Bulunduğu Görev ve Sicil Belgesi Onay Tarihi	Devlet Teşkilatında Bulunduğu Görevler ve Bu Görevlerden Ayrılış Sebepleri
Abdulhamid San (?)	Ticaret	CHP Gümüşhane İl Yönetim Kurulu Azası, (?)	?
Ali Ayki (?)	Ticaret	?	Devlet görevi yok.
Azmi Karaman	Ticaret	CHP Kelkit İlçe Başkanı, (?)	Devlet görevi yok.
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	Ticaret, Ziraat	CHP Bayburt İlçe Başkanı, 27.4.1940 CHP Bayburt İlçe Başkanı, 6.2.1939, (?)	?
Celal Şahinöz	Ziraat, Ticaret	CHP Torul İlçe Başkanı, 9.6.1942, (?)	Devlet görevi yok.
Celal Üçüncüoğlu	Belediye Başkanı, Ticaret, Ziraat	CHP Torul Belediye Başkanı, (?) CHP Torul İlçe Başkanı, 20.4.1940 CHP Torul İlçe Başkanı, 6.2.1939, 1944	Torul Maliye Sandık Eminliği, Daimi Encümen Azalığı ve Mahkeme Azalığı. Torul Bidayet Mahkemesi Azalığı, Gümüşhane Sorgu Yargıçlığı. Milletvekili olmak için istifa ederek görevinden ayrıldı. 1341 (1925) yılında Şiran Sorgu Yargıçlığı'na tayin oldu fakat göreve gitmeyince istifa etmiş sayıldı.
Etem Üçüncüoğlu	Arzuhalci, Ziraat	(?) 25.12.1942, 1945	Torul Sorgu Yargıçlığı Kâtipliği ve Torul Belediye Başkanlığı yaptı. CHP Torul İlçe Meclis Yönetim Kurulu Azası seçildiği için belediyedeki görevinden ayrıldı.
Fahrettin Aydın	Ziraat	CHP Gümüşhane İl Yönetim Kurulu Azası (?)	Belediye ve maliye tahsildarlıkları yaptı. İstifa etti.
Faik Ataç	Müteahhit	CHP Gümüşhane Merkez İlçesi Başkanı, (1945)	İnhisarlar Takip Memuru olarak görev yaptı. 1941 yılında istifa etti.
Faik Küçük Er	Ticaret, Ziraat	Aza, (?)	Zabit kâtipliği yaptı. Sorgu yargıçlığı görevinden istifa etti.
Fazlı (?)	Ticaret	(?), 15.10.1935	Devlet görevi yok.
Fethi Daltaban	Emekli Öğretmen-Gümüşhane Halkevi Kütüphane Memuru	CHP Gümüşhane Merkez İlçesi Başkanı, 21.2.1941	Gümüşhane Merkez İlçesi Maliye Tahsildarlığı, Merkez İlçesi Yevmiye Kitabeti ve Kâtiplik Refikliği, Gümüşhane Terk Temettü Kitabeti, Gümüşhane Nümune Rüşdiyyesi ve İdadisi Seyyar Resim ve El İşleri Muallimliği, Gümüşhane Tahrirat Kalemi 2.ve 1.Muacvitliği, CHP Gümüşhane Meclis Yönetim Kurulu Başkanlığı, Kelkit İlçesi Köse Nahiye Müdürlüğü,

²⁷ Bu dönemde Bayburt'ta bir idadi olduğuna dair de bir belgeye ulaşılamadı fakat bu dönemde ilçede bir rüşdiyye olduğu görevlilerin beyanları da dikkate alındığında muhtemel gözükmekteydi. Bununla beraber, Kazım Köklü'nün ifadesi esas alınarak kendisi idadi grubu içinde değerlendirildi.

²⁸ *Maârif 1923-1932 İstatistikleri*, 1933: 50-54.

			Gümüşhane Sanayi Mektebi Müdür-lüğü, Gümüşhane İl Matbaası ve Gümüşeli Gazetesi Müdürlüğü görevlerinde bulundu.
Fikri Ataç	Müteahhit	CHP Gümüşhane İl Başkanı, 29.1.1941;11.10.1935	Belediye azalığı yaptı.
Fikri Karabay	Ticaret	(?), 11.11.1935	Devlet görevi yok.
Fikri Özdemir	Gümüşhane İl Yönetim Kurulu Kelkit Azası	(?), 13.8.1935	Kelkit Orman Muamelat Memurluğu
Hamit Cevdet Kocaturk	Manifatura Tu-hafiye Ticareti	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku-rulu Azası (?)	Devlet görevi yok.
Hamit San	Ticaret	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku-rulu Azası, (3.3.1939)	Sadece askerlik yaptı.
Hasan Şahin	Ziraat	(?), 13.8.1939	Devlet görevi yok.
Hasan Turan	Ticaret	CHP Kelkit İlçe Başkanı, (1945)	Belediye encümen azası
Hayrettin Şahin	Ticaret	CHP Kelkit İlçe Yönetim Kurulu Azası, 22.6.1940 CHP Kelkit İlçe Başkanı, 3.3.1939, (?), 13.8.1935	Belediye ve meclis azalıkları
Hicabi Ataç	Ziraat, Meclis Umumi Azası, Gümüşhane İl Yönetim Kurulu Azası	(?) 21.2.1939 6.7.1940 5.2.1941	Meclis azalığı
Hüseyin Eren	Ziraat	CHP Gümüşhane İl Başkanı, (?)	Gümüşhane Belediye Muhasipliği (Bu görevinden daha sonra istifa etti).
Hüseyin Hikmet Özden	Avukat	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku-rulu Azası, (?)	Zabit kitabetinden başlayarak sorgu yargıçlığı ve hâkimlik yaptı. Giresun mahkeme azalığı görevinde bulundu ve bu görevinden 21.1.1941'de istifa etti.
Hüseyin Soysal	Ticaret, Müteahhit	CHP Gümüşhane İl Başkanı (?)	Devlet görevi yok.
Hüseyin Yücel	Müteahhit	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku-rulu Azası, (?)	Devlet görevi yok.
İrfan Doğan	Ticaret	CHP Kelkit İlçe Başkanı, 15.6.1942	Kelkit Adliye Mahkemesi Zabıt Kâtip-liği, Kelkit Belediye Başkanlığı, 1944. Her iki görevden de çeşitli nedenler-den dolayı istifa etti.
Kâzım Köklü	Bayburt Bele-diye Başkanı	CHP Bayburt İlçe Başkanı ve Be-lediye Başkanı, (1945)	Bayburt Noterliği, mahkeme zabıt kâtipliği, Bayburt Belediye Başkanı
Lütfi Yüce	Adliye Çalışanı, Emekli Hâkim	CHP Gümüşhane Merkez İlçe Başkanı, 21.1.1941	Mahkeme baş kitabetleri, azalık, sorgu yargıçlığı, aza mülazımlığı, müddei umumi, sulh hâkimliği. Asliye Mahkemesi Hâkimliği görevin-den emekli oldu.
M. Salih Sağlamer	Ticaret	CHP Gümüşhane Merkez İlçe Başkanı, 5.2.1948	?
Maşuk Baykan	Ziraat	CHP Şiran İlçe Başkanı, 3.3.1939	Meclis yönetim azalığı (ikâmet deği-şikliği nedeniyle ayrıldı), mahkeme azalığı (azalığın tasfiye edilmesi üze-rine ayrıldı), Şiran Belediye Başkanı (istifa).
Mehmet Doğan	Ticaret, Ziraat	CHP Şiran İlçe Başkanı, 24.11.1946	Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Şiran İlçesi Mahkeme Mukayyitliği ve Zabıt Kâtipliği, Şiran, Kelkit ilçeleriyle Trabzon İli Merkez İlçesi Orman Mu-amelat Memurluğu yaptı.

Mehmet Fahri Alp	Ticaret, Ziraat	Aza, (?)	Belediye kâtip ve azalığı, maliye mu- kayyit ve sandık emniyeti, meclis umumi azalığı, ticaret odası başkan- lığı, meclis azalığı yaptı. Emekli oldu.
Mehmet Köprülü	Genel Meclis Azası	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	Devlet görevi yok.
Mehmet Özgül	Ticaret	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, 16.10.1935	CHP Gümüşhane İl Yönetim Kurulu Azası
Mehmet Refioğlu	Ticaret	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, 30.1.1941	Devlet görevi yok. Gümüşhane Bele- diye Başkanı, 1949 ²⁹ .
Mevlüt Aksoy	Emekli Özel Mu- hasebe Müdürü	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	Özel muhasebe müdürlüğünden emekli oldu.
Muhsin Ataç	Ticaret	(?), 11.10.1935	Devlet görevi yok.
Mustafa Çubukşen (?)	Müteahhit	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, 4.2.1941	Muhasebe memurluğu yaptı. İstifa ederek görevinden ayrıldı.
Mustafa Doğan	Ticaret	(?), 13.8.1935	Devlet görevi yok.
Mustafa Yeniçeri	Ziraat	CHP Şiran İlçe Başkanı	Belediye kurulunda görevliydi. Görev süresi dolunca görevinden ayrıldı.
Necati Akagün	Avukat	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	Asliye hâkimliği ve müdde-i umumi- lik. Avukatlık yapmak için görevin- den ayrıldı.
Necdet Gürpınar	Gümüşhane Bele- diye Muhasebecisi	CHP Gümüşhane Merkez İlçe Başkanı, (?)	Devlet görevi yok.
Nurettin Köklü	Tuhafiyeci	Aza, (?)	Belediye kâtipliği ve veznedarlığı (tasfiye nedeniyle ayrıldı).
Sami Zarbun	Ticaret, Müteahhit	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	Fahri olarak ticaret ve tayyare ku- rumu başkanlıklarında bulundu.
Seydi Murathan	Manifatura Ti- cari	CHP Kelkit İlçe Başkanı, (?)	Devlet görevi yok.
Suri Karaman	Ticaret	(?), 13.8.1935	Devlet görevi yok.
Süleyman Sırrı Dalta- ban	Umumi Meclis Azası	(?) 1.7.1935	İhtiyat zabiti (1339 (1923) yılında terhis), meclis idare azalığı, belediye azalığı, Merkez Belediye Başkanlığı ³⁰ ve ticaret odası başkanlığı yaptı.
Tevfik Bölen	Ticaret, Ziraat	Aza, (?)	Belediye ve ticaret odası azalıkları Belediye azalığı (devam ediyor)
Tevfik Küçükömer	Diş Doktoru	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	1930 yılından beri genel meclis azası
Yusuf Baysan	Ziraat	CHP Şiran İlçe Başkanı, 13.2.1942, 1945.	Şiran ve Erbaa Mal Müdürlüğü, Şiran Maliye Sandık Emniyeti, Torul, Bayburt Mal Müdürlüğü Vekâleti, Şiran Varidat Memurluğu, (1931 yılında istifa ederek ayrıldı).
Ziya Çolak	Ticaret	Aza, (?)	9.Kafkas Fırkası Hücum Taburu Kâtibi, Bayburt Hastanesi Kâtipliği, ihtiyat zabiti. İstiklal Madalyası var.
Ziya Kutlutan	Ziraat, Ticaret	CHP Gümüşhane İl Yönetim Ku- rulu Azası, (?)	Devlet görevi yok.
Züftü Aksoy	Ticaret	(?)	Devlet görevi yok.

Tablo 8'deki veriler görevlinin sicil belgesini doldurduğu tarihte parti içinde yürüttüğü görevleriyle geçmişte devlet hizmetinde bulunduğu görevleri karşılaştırmayı amaçlamaktadır³¹. Bununla birlikte 18 görevlinin geçmişte bir devlet görevinde bulunmadığı belirlendi. Bir görevli beyanda bulunmadığı için bu bölüme soru işareti konuldu. Tablo görevlilerin beyanları doğrultusunda hazırlandı. Göreve başlama tarihleri dikkate alındı. Görevlilerin; “*belediye ve*

²⁹ BCA, F.30.11.1.0/208.29.18/3, 28.09.1949.

³⁰ BCA, F.30.11.1.0/116.34.11/3, 08.10.1937.

³¹ Birden fazla sicil belgesi dolduranların o tarihte ifade ettikleri görevleri tabloda ayrı ayrı verildi. Tablo 4'de görevlilerin partideki geçmiş tüm görevleri verilirken bu tabloda yalnızca son yaptığı görev alındı.

umumi meclis azalığı, tahsildarlık, zabıt kâtipliği ve sandık emînliği” gibi birçok farklı memurluk görevlerinde bulunduğu tespit edildi.

Tablo 9: Görevlilerin Meslek Sorusuna Verdikleri Cevaplar

Meslek Adı	Görevli Sayısı	Meslek Adı	Görevli Sayısı
Ticaret	29	Hâkim	1
Ziraat	16	Emekli Öğretmen	1
Müteahhit	6	Dişçi	1
Meclis Azası vb.	4	Halkevi Kütüphane Memuru	1
Belediye Başkanı	2	Arzuhalci	1
Avukat	2	Toplam	66
Muhasebeci	2		

Sicil belgelerinde görevlilerin birden fazla meslek ifade ettikleri görülmektedir. İfade edilen 12 farklı meslek, görevliler tarafından toplamda 66 defa zikredilmekteydi. Tablo 9’a göre; görevlilerin meslekleri arasında ilk sırayı ticaret almaktaydı. 29 görevli meslek sorusunu ticaret olarak cevaplandırmaktaydı. Hamit Cevdet Kocatürk, Nurettin Köklü ve Seydi Murathan “*tuhafiyeye ticareti*” yaptıklarını ayrıca belirtmekteydi. Sekiz görevli ticaretin yanında ziraat de yaptığını bildirmekteydi. Ziraat yaptığını ifade eden 16 kişiden sadece altısı gerçekten bu mesleği yapmaktaydı. Diğerleri ziraatı ticaret ve müteahhitlik işleriyle birlikte yapmaktaydı. Maşuk Baykan ve Mustafa Yeniçeri tarımsal faaliyetlerini “*rençber*” olarak nitelendirmekteydiler. Bu iki mesleği altı kişiyle “*müteahhitlik*” takip etmekteydi. Müteahhitlik yaptığını bildiren kişilerden biri ayrıca ticaret yaptığını da ifade etmekteydi. Meclis veya İl Genel Kurul Azalığı yapan 4 kişi vardı. Ayrıca iki muhasebeci, iki avukat ve iki belediye başkanı (Kâzım Köklü (Bayburt) ve Celal Üçüncüoğlu) bulunmaktaydı. Sayıları birer tane olan görevliler; emekli hâkim, arzuhalci, emekli öğretmen ve dişçiydi. Emekli öğretmen olan Fethi Daltaban aynı zamanda Gümüşhane Halkevi Kütüphane Memurluğu görevini de yürütmekteydi. Meslek gruplarından anlaşıldığı kadarıyla parti teşkilatında ticaretle uğraşanlar %54,7 oranlarıyla tüm meslek gruplarının yarısından fazlasını oluşturmaktaydı.

CHP merkezi yönetimi uluslaşma sürecini tamamlayarak bireyin devletle bütünleşmesini sağlamak istiyordu. Bununla birlikte, ülkenin sosyo ekonomik duruma buna uygun değildi. Bu nedenle parti yönetimi bölge üzerindeki denetimini ve nüfuzunu artırmak için ağa, şeyh, çiftçi ve tüccar gibi bölgenin ileri gelenleri ve eşrafıyla işbirliği yapma ihtiyacı duymaktaydı. Gümüşhane ilinde toprağa dayalı feodal bir yapı veya dini unsurlara dayalı aşiretlenme olgusu gözükmemekteydi. Bu nedenle CHP yönetimi Gümüşhane ilindeki tüccar ve çiftçilerin oluşturduğu yerel seçkinler aracılığıyla bölge üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmayı ve partinin çıkarlarını korumayı hedeflemekteydi. Partinin il ve ilçe yönetim kurullarında yer alan tüccar veya çiftçiler bir taraftan sadece geçimini karşılamak için tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunan köylüye bir anlamda hamilik yaparken diğer taraftan da merkezi yönetimin çok da tasvip etmemesine karşın köylünün devletle olan ilişkisinde aracı rol üstlenmekteydi³². Bölgede ticareti faaliyetlerle uğraştıklarını ifade edenlerin aslında ilçe ve ilçede dükkânları olan esnaf olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilin ekonomisine bu aktörler yön vermekteydi. Söz konusu aktörlerin dönemin iktidar partisi içinde yer almaları kendi ekonomik çıkarlarını koruduğu gibi bölge halkı üzerindeki saygınlıklarını da artırmaktaydı. Merkezi yönetim aracı rolü üstlenecek olanların kurtuluş mücadelesinde milli müdafaa teşkilatlarında görev almış, yararlılık göstermiş olmalarının yanında özellikle partiye olan bağlılıklarını dikkate almaktaydı.

CHP özellikle Çok Partili Siyasi Hayata geçiş sürecine kadar devlet parti bütünleşmesini etkin bir şekilde uyguladı. Bu anlayışın kırsal alanlara yansımaları parti ve devletin eş anlamlı olarak görülmesine neden oldu. Bu bağlamda parti için görevde bulunmak devlet hizmetinde olmakla eşdeğer bir anlam taşımaktaydı. Görevinden emekli olan, görev süresi dolan ve bölgede devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması sonucu kadrosunu kaybeden devlet memurları açıkta

32 Ayata, 2010: 28.

kalmamak için CHP Gümüşhane il ve ilçe teşkilatlarını bir kurtuluş olarak görüyordu. Görevlerinden ayrılık nedenlerini de özellikle kendi istekleriyle olduğunun altını çizerek herhangi bir disiplin suçu nedeniyle ayrılmadıklarını vurgulamak istiyorlardı. Neticede parti yöneticilerinin de yönlendirmesiyle dokuz görevli görevlerinden istifa ederek CHP teşkilatına katıldı.

Görevlilerin halen buldukları görevleri sorusuna 18 görevli; “*aza veya il-ilçe idare kurulu azası*” şeklinde cevap vermektedir³³. Görevlilerden altısı çeşitli tarihlerde belediye başkanlığı görevinde bulundu: Celal Üçüncüoğlu (?), Kazım Köklü Bayburt Belediye Başkanı, Maşuk Baykan Şiran Belediye Başkanı, Etem Üçüncüoğlu Torul Belediye Başkanı, İrfan Doğan Kelkit Belediye Başkanı ve Muhsin Ataç Gümüşhane Belediye Başkanı.

Arşiv belgelerinde isimleri belirlenen Gümüşhane CHP parti teşkilatındaki görevlilerin il ve ilçe başkanları dâhil hiçbiri Gümüşhane milletvekili veya aday olma onuruna ulaşamadı. Bununla birlikte, Gümüşhane milletvekillerinden Hasan Fehmi Ataç, Mehmet Şükrü Üçüncü (Oğlu), Veysel Rıza ZARBUN, Yusuf Ziya ZARBUN ve aday aday gösterilen H. Basri Yüce'nin³⁴ CHP'nin Gümüşhane teşkilatı içinde akrabalık bağı olduğu düşünülebilir. Özellikle Osmanlı Meclis-i Mebusan'da II. ve III. Dönem Gümüşhane Mebusu olarak görev alan, 1923-1950 arasında toplam sekiz yasama dönemi Gümüşhane Milletvekili seçilen ve TBMM'nin çeşitli kademelerinde görev alan Hasan Fehmi Ataç dikkat çekmekteydi. Hasan Fehmi Ataç'la aynı soyadını taşıyan görevliler şunlardı: Faik Ataç, Fikri Ataç, Hicabi Ataç, Muhsin Ataç. Gümüşhane ilindeki “*Aksoy, Ataç, Daltaban, Doğan, Karaman, Köklü, Şahin, Üçüncü (Oğlu), Yüce ve ZARBUN*” ailelerinin şehrin ekonomik ve siyasi faaliyetlerine önemli ölçüde yön verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ailelerin bölgede etkin çalışmaları merkezi yönetim tarafından takdir edilmiş olmalı ki 1930 yılında Trabzon-Erzurum yolunun 170 Km olan Gümüşhane kısmına ilin bütçesi yetmediğinden 25.000 liralık ek bir kaynak oluşturuldu³⁵.

Gümüşhane doğumlu olan birçok aday Gümüşhane milletvekili olmayı başardı. Ayrıca parti genel merkezi Gümüşhane doğumlu olmayan Ali Fethi Okyar (Pirlepe), Edip Servet Tör (Edirne), Mehmet Şevket Erdoğan (Çerkeş), Mustafa Recai Güreli (Manastır) ve Cabir Samih Selek'i (İstanbul) aday olarak göstererek Meclis'e girmelerini sağladı³⁶.

1.4. İstiklal Harbi Dönemi, Askerlik ve Çeşitli Düşünceler

Tablo 10'daki bilgilere göre; 14 görevli yaşlarının küçük olması, öğrenci olmaları veya memurluk görevinde bulunmalarından dolayı İstiklal Harbi'nde yer alamadıklarını bildirmekteydiler. Bazı görevliler de İstiklal Harbi sırasında askerlik görevlerini yapmaktaydı: Sami (mülazım-ı sani), Abdülhamid Som (yedek subay), Mehmet Doğan (yazıcı çavuşu), Fazlı (?) (jandarma); Muhsin Ataç (er) ve Mustafa Yeniçeri (er). Bekir Sıtkı Akkoyunlu, Etem Üçüncüoğlu, Faik Ataç, Faik Küçük Er, Fikri Özdemir, Hasan Şahin, Tevfik Bölen, Yusuf Baysan, Mehmet Fahri Alp ve Ziya Kutlutan'ın ifadelerinden hareketle İstiklal Harbi'nde büyük yararlıklar gösterdikleri ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde askere alım sisteminde uygulanan “*bedeli nakti*”³⁷ vermek usulüne göre askeri yükümlülükleri bulunanlar görevlerini ikâmetlerine en yakın askeri birlikte üç ay gibi kısa bir sürede tamamlamaktaydı. Bu haktan yararlanabilmek için “*Ehli Servet Mazbatası*” adı verilen zenginlik belgesinin ibraz edilmesi gerekmekteydi. Bu bedeli temin

33 Birden fazla sicil belgesi doldurup farklı cevap verenlerin bilgileri de Tablo 8'de verildi. Görevinin içeriği ve tarihi hakkında bilgi vermeyenler de soru işaretleriyle gösterildi.

34 BCA, F.490.1.0.0/301.1219.2/5, ?

35 BCA, F.30.18.1.2/14.65.10/1, 08.10.1930.

36 TBMM Albümü 1920-2010 1.Cilt 1920-1950, 150, 395.

37 “1886'da... Askerlik çağına girmiş olanların muvazzaf askerlik hizmetinden istisna edilmek yahut muvazzaflık hizmetini kısaltmak için belirli nisbette para vermesi kararlaştırıldı ve buna “bedel-i nakdi” dendi. Ayrıca bedel-i nakdi, şahsen yol yapmak mükellefiyeti olanların bu yükümlülüğe karşı verdikleri para anlamına da gelirdi. Bedel uygulaması günümüzde de “bedelli askerlik” adı altında varlığını sürdürmüştür.” Emecen, 1992: 301.

edebilmek için taşınmaz malların satışı yasaktı³⁸. Bu uygulamada amaçlanan üretimin ve ticari faaliyetlerin devamlılığın sağlanmasıydı. Görevlilerden 23 kişi (%43,4) askerliğini “bedeli nakti” vermek suretiyle yaptığını ifade etmekteydi. Bu kişilerden 16’sının (%69,6) mesleği çiftçilik veya ticaretti. Diğerleri öğretmen, avukat, belediye başkanı, hakim, muhasebeci, müteahhit ve meclis üyesiydi. Görevlilerin neredeyse yarısının üst düzey gelir grubuna dâhil olduğu dikkate alındığında CHP merkezi yönetiminin bölgede köklü ve güçlü ailelerin üyelerini parti çalışmalarında değerlendirmek istediği fikri ön plana çıkmaktaydı. Maddi imkânları iyi olan bu görevlilerin hiçbiri devlet görevlerini fahri olarak yaptıklarını ifade etmemekteydi. Bununla birlikte, CHP Gümüşhane İl Başkanlığı’nda kâtiplik görevinde bulunan Fahri Ataç birtakım devlet görevlerini ücret almadan gönüllü olarak yaptığını belirtmekteydi³⁹. Üstelik Fahri Ataç’ın maddi durumu iyi değildi. Askerlik süresini kısaltan görevliler parti teşkilatı çalışmalarında daha çok görev alabildiler. Bununla beraber, Mehmet Doğan’ın askerliğini dokuz yıl yaptığının tespit edilmesi bu duruma tezat bir durum içermekteydi.

Osmanlı yönetimi üretimin devamlılığı yanında yetişmiş elemanlarını da değerlendirme eğilimindeydi. Bu nedenle görevlilerin bir kısmı askerliklerini yedek subay, hâkim, memur, yazıcı ve öğretmen olarak yaptı. Mehmet Doğan’ın yetim çocuklara öğretmenlik yapması dikkate değer görünmekteydi. İstiklal Savaşı süresince bazı görevliler çocukluk yaşında oldukları için savaşa katılmadıklarını bildirmekteydi. Diğer taraftan askerliklerini savaşa eş zamanlı olarak yapan görevliler de bulunmaktaydı.

Tablo 10: Parti Görevlilerinin İstiklal Savaşı’nda ve Askerlik Dönemindeki Hizmetleri
(BCA, F.490.1.0.0/411.1729.1/1-66)

Adı-Soyadı	İstiklal Savaşı’nda Nerede ve Hangi Görevlerde Bulundu?	Askerlik Hizmetini Nerede ve Nasıl Yaptı?
Abdulhamid San (?)	İstiklal Savaşı Doğu Cephesi’nde	İstiklal Savaşı Doğu Cephesi’nde yedek subay
Ali Ayki (?)	?	1914/1915, Erzurum (?)
Azmi Karaman	İstiklal Savaşı’nda çocuk yaşta olduğu için savaşa katılmadı.	8.Piyade Alayı Levazımında yazıcı eri
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Kurulu’nda aza olarak yer aldı. Doğu Cephesi’nde Ermenilere karşı mücadele etti.	Bedeli nakdi olarak Erzincan’da 8.Nişancı Taburu’nda
Celal Şahinöz	?	1931 yılında Trabzon’da 8.Alay 1.Taburda bedeli nakdi
Celal Üçüncüoğlu	Gümüşhane Sorgu Yargıçlığı	Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde Gümüşhane’de 50.Alayın Metroliyoç Bölüğü’nde ve Trabzon’da Depo Taburu’nda öğretmen olarak yaptı.
Etem Üçüncüoğlu	1916-1921 döneminde Pontus Rum Teşkilatı’na karşı mücadelede görev aldı.	Gümüşhane Jandarma Taburu
Fahrettin Aydın	Kelkit ve Şiran’a cephan nakliyatı yaptı.	Gümüşhane Askerlik Şubesi’nde muamelat yazıcısı olarak görev yaptı.
Faik Ataç	Jandarma talim komutanı olup İstiklal Mücadelesi’ne katıldı. Rum çetelerine karşı mücadele etti.	Jandarma çavuşu olarak Köse ilçesinde görev aldı.
Faik Küçük Er	İstiklal Savaşı Doğu Cephesi’nde	Bedeli nakdi vermek suretiyle yaptı.
Fazlı (?)	Gümüşhane Jandarma Taburu’nda	Gümüşhane Jandarma Taburu’nda
Fethi Daltaban	Gümüşhane Tahrirat Kalemi Yazıcılığı	Bedeli nakdini vermek suretiyle 3 aylık askerlik hizmetini 1905/1906 tarihinde Gümüşhane’de bulunan askeri alay muhafazasında memur olarak yaptı.
Fikri Ataç	Gümüşhane’deydi. Yaşı küçük olduğu için mücadelede yer almadı.	Bedeli nakdi olarak yaptı. Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde
Fikri Karabay	İstiklal Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde	Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde

³⁸ Özgün, 2017: 57.

³⁹ Müteahhitlik yapan ve aynı zamanda ticari faaliyetlerde bulunan Sami Zarbun ve çiftçilik yapan Maşuk Baykan’da ücret almadan gönüllü olarak bazı devlet görevlerinde bulundular fakat askerliklerini bedeli nakdi olarak yapmadılar.

Fikri Özdemir	Erzincan Mevki Komutanlığı	Sarıkamış'ta yazıcı çavuşluğu yaptı.
Hamit Cevdet Kocaturk	İstanbul'da öğrenciydi. Daha sonra ticaret yaptı.	İstanbul'da Taşkışla Beşinci Alayda bedeli nakti olarak yaptı.
Hamit San	İstiklal Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Doğu Cephesi'nde mülazımı sani olarak bulundu.	Doğu Cephesi'nde Müstakil Kafkas Fırkası'nda bedeli nakdi. Kars mevki Müstahkem 3.Alay 1.Bölük Kumandan Vekâletliği
Hasan Şahin	Nakliye kollarında bulundu.	Bayburt-Kelkit arası Nakliye Kol Taburu'nda yaptı.
Hasan Turan	Bulunmadı	Bedeli nakdi olarak Erzincan 7.Piyade Alayı
Hayrettin Şahin	Çocukluk çağındaydı. Babasının yanında Kelkit'te bulunuyordu.	Bedeli nakdi olarak Erzincan 11.Piyade Alayında
Hicabi Ataç	Bulunmadı	Bedeli nakit olarak Bayburt 7.Piyade Alayı'nda yaptı.
Hüseyin Eren	1920 yılında Gümüşhane Şubesi'nde	Gümüşhane Jandarma Taburu Erkân Bölüğü'nde yaptı.
Hüseyin Hikmet Özden	Gümüşhane iline bağlı Torul İlçesi Müdde-i Umumiliğinde ve Şiran İlçesi Bidayet Hâkimliği'nde bulundu.	Bedeli nakti vermek suretiyle yaptı.
Hüseyin Soysal	İstiklal Savaşı'nın başlangıcından itibaren harbe katıldı. Birinci Ordu görevlisi olarak İzmir'e gitti.	Erzincan, Ankara, İzmir, İstanbul'da yaptı.
Hüseyin Yücel	?	Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış'ta piyade
İrfan Doğan	Yaşının küçük olması nedeniyle İstiklal Savaşı'nda yer almadı.	Trabzon 8.Piyade Alayı'nda bedeli nakdi vermek suretiyle yaptı.
Kâzım Köklü	Yok	Bedeli nakdi olarak Bayburt Piyade Alayı'nda yaptı.
Lütfi Yüce	Dersim'in Nizamiye İlçesi'nde Sulh Hâkimi idi.	Bedeli nakdi vermek suretiyle yaptı.
M. Salih Sağlamer	Yok	Trabzon 8.Piyade Alayı Yazıcı olarak yaptı.
Maşuk Baykan	Mahkeme azalığı yaptığından fiilen bir görevde bulunamadı. Yalnız Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne aza oldu.	1893-1899 döneminde askerlik hizmetini yaptı. İstiklal Savaşı'nda Tekâlif-i Harbiye ve Mübaya (satın alma) komisyonlarında bulundu.
Mehmet Doğan	Doğu Cephesi'nde 9.K.Erkânı Harbiye 1.Şubede yazıcı çavuşu	Yazıcı olarak Şiran, Mesudiye, Kolyahisar, Alucra, Erbaa askerlik şubeleriyle; 9.K.Erkânı Harbiye 1.Şubede yazı çavuşu, 9.K.sanayi takımlarında yetim çocuklara öğretmenlik yaptı. Askerliği 9 yıl sürdü.
Mehmet Fahri Alp	İstiklal Savaşı'na katıldı.	Bedeli nakdi vermek suretiyle yaptı.
Mehmet Köprülü	Çocuk yaşta olduğu için savaşa katılmadı	Bedeli nakdi- Kars'ta 17.Alayda
Mehmet Özgül	Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde	Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlik şubesinde yaptı.
Mehmet Refioğlu	Yok	Bedeli nakdi olarak Bayburt'ta
Mevlüt Aksoy	Şiran Mal Müdürlüğü'nde	Gümüşhane Redif İlave Taburu'nda
Muhsin Ataç	Askerdi	İstiklal Savaşı Doğu Cephesi sıhhiye malzeme deposu
Mustafa Çubukşen?	Muhasebe memuru	Kelkit şubesinde yazıcı olarak
Mustafa Doğan	Daimi itibarıyla bulunmamıştır.	Askerlik yapmamıştır.
Mustafa Yeniçeri	Askerdeydi	Doğu Cephesi'nde yaptı.
Necati Akagün	Öğrenciydi	Kor nakliye taburunda teğmen olarak ve Balıkesir As. Mn. Hâkimliği ve 41. Tüm Hâkimliği
Necdet Gürpınar	Yoktur	Bedeli nakdi olarak Bayburt Piyade Alayı'nda
Nurettin Köklü	Belediye ajans ve istihbarat memurluğu	Bedeli nakti vererek 1929 senesinde Bayburt'ta 7.Alayda
Sami Zarbun	?	Trabzon'da yaptı
Seydi Murathan	Çocuk yaşta olduğu için savaşa katılmadı.	Gümüşhane Askerlik Şubesi'nde yazıcı olarak 1933 yılında yaptı.
Suri Karaman	Çocuk yaşta olduğu için savaşa katılmadı.	Bedeli nakdi olarak Trabzon'da 8.Piyade Alayı'nda
Süleyman Sırrı Daltaban	15.nci K.G. İhtiyat Zabiti olarak Ermeni harbinde, Afyon Cephesi'nde, Büyük Taarruzda görev aldı.	Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi, İstiklal Savaşı Doğu ve Batı cephelerinde
Tevfik Bölen	İstiklal Savaşı Doğu Cephesi'nde	Bedeli nakdi vermek suretiyle yaptı.
Tevfik Küçükömer	Yok	Gümüşhane'de
Yusuf Baysan	İstiklal Savaşı'nda Şiran ve Alucra Ambarlar Memurluğu	Yazıcı olarak yaptı.

Ziya Çolak	Bayburt Hastanesi Kâtibi idi.	1909-1913 döneminde Erzurum'da. 1913 tarihinde Balkan Savaşı'na katıldı.
Ziya Kutlutan	Gümüşhane'de bulundu. Rumlara karşı yapılan çete teşkilatında bulundu.	Bedeli nakdi vererek ve seferberlikte Sarıkamış muharebelerinde bulundu.
Züftü Aksoy	Yaşı küçüktü. Ticaret yaptı.	Bedeli nakdi vererek Trabzon'da yaptı.

Sonuç

Halk Fırkası'nın 1923 yılında resmen kurulmasından sonra, tüm ülkede partinin il ve ilçe teşkilatları oluşturulmaya başlandı. Bu süreçte devlet kurumlarının iç teşkilatlanmasında yapılan düzenlemeler neticesinde bazı kadroların kaldırılmasıyla beraber açıkta kalan memurların parti bünyesinde değerlendirildiği ve ayrıca çeşitli kamu kurumlarından emekli olan kişilere de parti teşkilatında birtakım görevler verildiği anlaşılmaktadır. Bulunduğu memurluk görevinden kendi isteğiyle istifa eden görevlilerden bir kısmı da parti teşkilatında görev alabilmekteydi. Gümüşhane ili örneğinde bu durum açıkça gözükmemektedir. Görevlilerin yaklaşık üçte biri (18 kişi) hiçbir devlet görevinde bulunmadığı ve çoğunluğunun da (%54,7) ticari faaliyetlerde bulunduğu tespit edildi. Sicil belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla küçük esnaf olarak nitelendirilebilecek bu kişiler başta tuhafiyeye ürünleri olmak üzere çeşitli ürünlerin satışını yapmaktaydı. Üstelik birçoğu bu işin yanında tarımsal faaliyetlerle de uğraşmaktaydı.

Görevliler CHP'ye ilk kayıtlı oldukları tarih konusunda ağırlıklı olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu Sivas Kongresi'ni işaret etmekteydi. Amaçları ülkenin kurtuluşunda ve partinin kuruluşunda etkin görev aldıkları ve partiye bağlı birer nefer oldukları yönündeki mesajı merkezi yönetime iletebilmektir.

Dönemin iktidar partisi CHP, Medeni Kanun'u hazırlayarak ve ardından seçme ve seçilme kanununda yaptığı değişiklikle kadınlara pek çok alanda hak vermemekteydi. Bununla birlikte, partinin Gümüşhane ili teşkilatlanmasında hiçbir kadına görev verilmediği tespit edildi. Bu durum parti yönetiminin kendi içinde tezat bir durum ortaya çıkarmasının yanında kadınların bu şehirde henüz iş hayatında istenilen düzeyde yer alamadıklarını ve siyasi faaliyetlerde etkisiz kaldıklarını göstermekteydi.

CHP merkezi yönetimi Gümüşhane ili parti teşkilatını oluştururken yöre halkıyla sağlıklı iletişim kurabilecek ve parti merkezinin mesajlarını halka doğru bir şekilde iletebilecek görevlilere ihtiyaç duymaktaydı. Bundan dolayı merkez ve taşra teşkilatı görevlilerinin %96,2 gibi büyük bir çoğunluğu bölgenin coğrafyasını ve kültürünü iyi bilen, Gümüşhane ili doğumlu olan kısacası yörenin evladı olarak nitelendirilen kişilerden seçildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu görevlilerden birçoğunun çeşitli dönemlerdeki seçim çalışmalarında partinin hizmetinde etkin görev aldığı görüldü. Bununla beraber, CHP merkezi yönetiminin hiçbirini Gümüşhane ilinden milletvekili adayı olarak göstermediği belirlendi.

Parti merkezi yönetimi, bölgede aktif görev alabilecek ve parti çalışmalarını aksatmayacak şekilde çalışabilecek genç ve dinamik görevlileri ön planda tutmaktaydı. Bu nedenle görevlilerin %53,8'i, 29-43 yaş aralığındadır.

Günümüzde uygulanan bedelli askerlik uygulamasının bir örneği de Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında yaşanmaktaydı. Savaş ortamının ortadan kalkması ve nitelikli insan gücüne olan acil ihtiyaç askerlik süresinin kısaltılmasına neden oldu. Belirli bir nakit ücret karşılığında yararlanılan bu haktan 20 görevlinin istifade ettiği tespit edildi.

Çalışma dönemi dikkate alındığında ülkede henüz yeterli sayıda üniversite bulunmaması ve üstelik her şehirde lisenin olmaması görevlilerin eğitim düzeylerinin ağırlıklı olarak (%64,2) ortaokul düzeyinde kalmasına neden olmaktadır.

CHP yönetimi her ne kadar teorikte devlet-birey ilişkisinde aracıyı kaldırma anlayışına sahip olsa da pratikte bu bölgede uygulanmasının uzun bir zaman alacağını farkındaydı. İnkıpların yerleşiklik kazanması, kökleşmesi ve merkezi yönetimin varlığını en ücra köşelere kadar hissettirmesi elzemdi. Bu nedenle parti yönetimi bu dönemde aracı kullanmayı seçti ve partinin hedef ve ilkelerini yöre halkına anlatabilecek parti temsilcilerini belirledi. Şehirde ticari ve zirai faaliyetlerle ekonomik anlamda güç kazanan; Aksoy, Ataç, Daltaban, Doğan, Karaman, Köklü, Şahin, Üçüncü (Oğlu), Yüce ve Zarbun aileleri bu anlamda ön planda gelmekteydi. CHP özellikle bu ailenin bazı üyelerini parti teşkilatlanması içine alarak bölgede denetim ve güç elde etmek istedi. Şehir eşrafı olarak nitelendirebileceğimiz bu aileler de parti devlet olarak gördükleri CHP'den ekonomik ve sosyal anlamda birtakım imtiyazların beklentisi içindeydi. Karşılıklı çıkar ilişkisi içinde oluşan bu yapının parti devlet anlayışının hüküm sürdüğü süreçte devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada CHP Gümüşhane ili merkez ve taşra teşkilatında görev yapan toplam 53 kişinin sicil belgeleri incelendi ve görevliler hakkında genel bir profil oluşturuldu.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

Görevlinin Adı Soyadı	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belge No	Görevlinin Adı Soyadı	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belge No
İrfan Doğan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/1/36	Mustafa Yeniçeri	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/31
Mehmet Doğan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/2	Mustafa Çubukşen (?)	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/33
M. Salih Sağlamer	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/3	Necdet Gürpınar	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/34
Etem Üçüncüoğlu	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/4/65	Mevlüt Aksoy	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/35
Kâzım Köklü	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/5	Azmi Karaman	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/37
Fahrettin Aydın	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/6	Fikri Ataç	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/38
Hüseyin Soysal	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/7	Hamit San	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/40
Faik Ataç	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/8	Necati Akagün	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/41
Tevfik Küçükömer	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/9	Hüseyin Hikmet Özden	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/42
Mehmet Refioğlu	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/10	Hüseyin Eren	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/43
Mehmet Köprülü	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/11	Mehmet Fahri Alp	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/44
Ziya Kutlutan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/12	Celal Şahinöz	F.490.1.0.0/411.1729.1/45/64
Hüseyin Yücel	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/13	Seydi Murathan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/46
Süleyman Sırrı Daltahan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/14	Lütfi Yüce	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/47
Hicabi Ataç	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/15/27/39	Muhsin Ataç	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/48
Fikri Ataç	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/16/38	Fazlı (?)	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/49
Hasan Turan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/17	Maşuk Baykan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/52
Yusuf Baysan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/18	Suri Karaman	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/54
Fikri Karabay	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/19	Hasan Şahin	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/55
Sami Zarbun	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/20	Fikri Özdemir	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/57
Hamit Cevdet Kocatürk	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/21	Mustafa Doğan	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/58
Abdulhamid San ?	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/22	Faik Küçük Er	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/59
Mehmet Özgül	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/23	Ziya Çolak	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/60
Hayrettin Şahin	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/24	Nurettin Köklü	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/61
Celal Üçüncüoğlu	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/25/32/53	Tevfik Bölen	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/62
Bekir Sıtkı Akkoyunlu	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/26/50/51	Ali Ayki (?)	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/63
Fethi Daltaban	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/28/29	Züftü Aksoy	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/66
Hayrettin Şahin	F.490.1.0.0/ 411.1729.1/24/30/56	CHP Gümüşhane Milletvekili Aday Adayı H. Basri Yüce F.490.1.0.0/301.1219.2/5, ?	
CHP Gümüşhane Parti Kâtibi Fahri Ataç	F.490.1.0.0/429.1777.2/16 22.04.1944		

Resmi Yayınlar

Maârif 1923-1932 İstatistikleri (1933), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No:26, İstanbul: Devlet Matbaası.

28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, (1929), Fasikül I, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

Tetkik Eserler

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, (2006), *Nutuk/Söylev 1920-1927*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.II, Ankara.

Ayata, Ayşe Güneş, (2010), *Cumhuriyet Halk Partisi (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları.

Aydın, Nermin Zahide, (2019), “Gümüşhane’de Milletvekili Seçimleri (1946-1950)”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2, 261-275.

Aydın, Tülay, (2018), *Tek Parti Döneminde CHP’nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez-Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Emecen, Feridun, (1992), “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, 5, 301.

Küçükkuşurlu, Murat ve Başkaya, Muzaffer, (2016), “1924 Gümüşhane Ara Seçimleri ve Cemal Hüsnü Bey” *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85.Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri 25-26 Mayıs 2010)*, (Ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 68-87.

Ökte, Sezai Kürşat, (2019), *Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet/İl Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri (1930-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2019.

Özgün, Cengiz, (2017), “Türkiye’nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ed. Sevil Atasoy, Mithat Baydur), 4, 51-90.

Saylan, Kemal, (2014), *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950 (2010), (Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Uzun, Hakan, (2010), “Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11, 85-112.

Üçüncü, Uğur, (2016), “II. Dönem TBMM’nde Kadirbeyzade Zeki Bey ve Faaliyetleri”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85.Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri 25-26 Mayıs 2010)*, (Ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 88-108.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016’da yılda bir sayı; 2017’den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klasik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar**• İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors**A. Writing Rules and Principles**

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsni (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), "Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtius", *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• Translated Works

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• Newspapers /News

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), "Sosyal Bilim Ödülleri", *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), "Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor" *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), "The Gunmen Shot Deat at 'Draw the Prophet Muhammad' Contest in Texas", *The Guardian*: 3.

• Encyclopedia article

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), "Okka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• Journal Article Published on the Internet

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), "The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD", *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• Author Indefinite Article

"Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi", (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Article without author and date

"Tonyukuk" (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. "Black Sea" (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.